

TIZENNYOLC ÉVE AZ EURÓPAI MAGYARORSZÁG TUDOMÁNYOS MEGÚJULÁSA ÉS A FIATAL KUTATÓK SZOLGÁLATÁBAN

A PEME XXII. PhD – Konferenciájának előadásai

(Budapest, 2021. november 11.)

PEME

2021. december

BUDAPEST

Szerkesztette:

Dr. Koncz István és Szova Ilona

Elektronikus könyv

2021

ISBN 978-615-5709-15-9

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület

BEVEZETÉS – KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasók! Kedves Szerzőtársaink!

Egyesületünk – 18 évvel ezelőtti - megalakításakor az a cél vezérelt bennünket, hogy (a NEMZETI EURÓPA - TERV aktív részeseként) feltárjuk, építsük, kommunikáljuk európai nemzeti értékeinket, a szervezetünkben koncentrálódó szellemi és szervezői erőforrásokat hazánk gyors európaivá alakításához és új tudós nemzedékek megszületéséhez/megerősödéséhez is hasznosítsuk. Az Egyesületünket alapító tudósok és tudományszervező szakemberek, s a legkülönbéle tudományágak neves képviselői, továbbá az azóta csatlakozó fiatalabb tudós korosztályok és a külföldön dolgozó fiatal értelmiségiek képviselői megtartották és folyamatosan bővítik szervezetünket és munkaformáinkat.

Az alapítók útmutatásai alapján a tizenhét év alatt sokszáz akciót, programot bonyolítottunk le hazánk európaiságának megalapozása és megerősítése érdekében. A PEME küldetése teljesítését lehetővé tevő szakmai-segítő programsorozat egyik legsikeresebb munkaformája immár 12 éve a fiatal kutatók - próbapályán folyó, idősebb neves kutatókkal szakmai párbeszéd lehetőségét biztosító - prezentációs és gyors publikációs lehetőségeinek kiszélesítése nemzetközi tudományos konferenciákra építve.

A XXII. konferencia-kötet megjelenése kapcsán elmondható „számok” nemcsak tudományos partnereink (hazai doktori iskolák, egyetemek, kutatóintézetek és külföldi műhelyek) felé jelzik ezirányú törekvéseink nagyfokú sikerességét. A fiatal kutatók konferenciáin az elmúlt 12 évben mintegy 1000 előadás hangzott el, ezek nyomán pedig csaknem 11000 oldalon publikálhattak segítségünkkel a kutatómunkára készülő mesterszakos diákok és a doktori iskolákból jött PhD-s hallgatók. E széleskörű szervező és kiadói tevékenységben mintegy 700 (szakmájában elismert) egyesületi vezető/tag és pártoló külső tudományos szakember vett részt. Köszönjük az önzetlen sokéves segítő munkájukat.

Jelen kötetünkben, a konferencián részt vett fiatal kutatók tanulmányai előtt olvasható Prof. Dr. Simai Mihály akadémikusnak, általános tudományos és nemzetközi alelnökünknek a XXII. Konferenciát megnyitó előadása, valamint Dr. Fürj Zoltán /Egyesületünk Történelmi Műhelyének vezetője, elnöki tanácsadó, egyik kötet-lektorunk/tanulmánya is.

Hisszük, hogy az ország jövője szempontjából is nagyon fontos a fiatal kutatók aktivitása, a megjelentetett írásaik tömege pedig látványos minőséget jelent. A konferenciáink iránti nagy érdeklődésnek talán az is a háttere, hogy a fiatal kutatók tudják: Egyesületünk programjainak többsége értük van. Kívánjuk, hogy közülük éljenek továbbra is mind többen a PEME biztosította tudományos lehetőségekkel.

Engedjék meg, hogy munkánk minősítéséhez, összegzéséhez végül tanúul hívjuk a jelenleg külföldön dolgozó tudományos alelnökünk, Dr. Fejes Zsolt e konferenciához írt levelének néhány gondolatát:

„Tisztelt Szekció Elnökség!

Tisztelt Megjelentek!

Nagyon örülök, hogy a résztvevők olyan aktuális kutatási témákat hoztak, amelyek alapvetően határozták meg életünk elmúlt közel két évét, és vélhetően jelentős hatással lesznek elkövetkező éveinkre is. Külön öröm számomra, hogy ezek a témák határterületi problémafelvetéseikben kapcsolódnak az én hivatásomhoz, az orvosláshoz is, mert hiszem - és erre a jelenlévők figyelmét is nagy tisztelettel hívom fel - hogy a napjainkban zajló kutatások szinte mindegyikében az igazi, jövőben rejlő potenciált egyre inkább a határterületi eredmények kiaknázása jelentheti.

Jóleső érzéssel konstatáltam, hogy idén is kiemelkedő színvonalú, tartalmas kutatások eredményeit osztják meg velünk azok a fiatalok, akik ebben a szekcióban szerepelnek. A számomra megküldött anyagokból jól látszik, hogy nagyon komoly szellemi energiák kerültek mozgósításra annak érdekében, hogy a majdani kutatási eredmények a mindennapi gyakorlatban is felhasználhatóvá, társadalmi értékévé váljanak.

A PEME vezetőségi tagjaként őszinte örömmel tölt el, amikor ilyen volumenű és színvonalú eredmények, részeredmények megismerője és bírálója lehetek.

Tisztelettel,

Dr. Fejes Zsolt
tudományos alelnök”

* * * * *

Az Egyesület Elnöksége nevében gratulálunk a plenáris ülés minden előadójának, a tanulmányok szerzőinek és kutatóhelyi mentoraiknak, s nagyon sikeres jövőbeni tudományos tevékenységet kívánunk:

Dr. Koncz István
elnök

TARTALOM

1. **Dr. Simai Mihály akadémikus:** A globális megaválság utáni világtrend: a neoliberális vagy illiberális digitális globalizáció és a társadalmak..... 7
2. **Dr. Fürj Zoltán:** Egy „különös kis iskola” a reformkorban — avagy a „parasztmesterség” tanítása Zeleméren, a parasztagdákat képző gyámintézetben..... 13
3. **Ádám Péter, Dr. Sinkó Katalin:** Alumínium-oxid hőszigetelő szálak előállítása és tesztelése a világűrben – ELTE TTK. Kémia Intézet, Hevesy György Kémia Doktori Iskola..... 27
4. **Antesberger Klára:** Felnőtt bevándorlók tanulási autonómiájának fejlesztése – ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Andragógia Program..... 34
5. **Balogh Anita:** A párkapcsolatban élő nők maszturbációs szokásainak és szexuális segédeszközhasználatának vizsgálata a párkapcsolati elégedettség függvényében – Debreceni Egyetem.... 41
6. **Béki Orsolya:** Tinédzserkori gyermekvállalás és a mélyszegénység kapcsolata -tinédzser anyák egy új nevelési kultúrában- ELTE-TÁTK Szociológia Doktori Iskola..... 51
7. **Bitai Tamás:** Spamszűrés bayesiánus episztemológiával – ELTE BTK Filozófia Intézet Logika Tanszék..... 62
8. **Cserhalmi Péter:** A versailles-i békekonferencia, mint kritikus csomópont az ENSZ történetében – ELTE BTK; Történelemtudományi Doktori Iskola..... 68
9. **Orbánné Dr. Szél Napsugár Ágnes:** A gyermekbarát igazságszolgáltatás az EU gyermekjogi stratégiájában/ Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola..... 80
10. **Dr. Pék Richárd Tamás:** A terrorizmus büntető anyagi jogi definiálásának korlátjai az Egyesült Nemzetek Szervezetében - Nemzeti Közsolgálati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola..... 87
11. **Fényes Csongor:** Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében/ ELTE Politikatudományi Doktori Iskola/..... 91
12. **Godó Katalin; Godó Irén:** Az oktatásban résztvevő aktorok pandémia időszakára vonatkozó tapasztalatainak vizsgálata – DE Humán Tudományok Doktori Iskola..... 107
13. **Juhász Rebeka 1:** A szubjektív jól-lét, és annak mérése köznevelési intézményben pedagógus munkakörben foglalkoztatottak körében a SARS-COV-2 pandémia okozta helyzet tükrében, a közérzetet vizsgáló 5 tételes WHO jól-lét kérdőívvel (WBI-5) – ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola..... 129
14. **Kisling Zénó:** Osztrák szemmel Koszovóban - ELTE, BTK Történettudományi Doktori Iskola..... 139
15. **Kontra Réka:** Restauráció és revízió a spanyol-magyar kapcsolatok tükrében (1931-1933) – ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola..... 146
16. **Murányi Márk:** A fény motívumváltozatai Lev Tolsztoj *Anna Karenina* című regényének magyar fordításában – ELTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola..... 157
17. **Nagy Attila István:** Szóljon a jazz! Egy történeti példa a kulturális autonómiatörekvésekre a Kádár-rendszer idején, Győr – ELTE BTK Új- és Jelenkori Doktori Program..... 169

- 18. Nagy Eszter:** A magyar ipari formatervezés intézményesülésének néhány jellemző vonása – ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola.....**182**
- 19. Pintér-Németh Nikolett:** A kreatív emberi hang – művészet és terápia határán – PTE BTK Irodalom és Kultúratudományi Doktori Iskola..... **187**
- 20. Sarlós Erzsébet:** A szenzomotoros érettség és az auditív, vizuális részképességek közötti összefüggés az 5-8 éves gyerekek esetében - ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola....**193**

Dr. Simai Mihály akadémikus: A globális megaválság utáni világrend: a neoliberális vagy illiberális digitális globalizáció és a társadalmak.

A világválságot követő évek várható globális viszonyairól két, különösen fontos kérdésre kellene választ adni.

Az első kérdés: csupán a rendkívüli helyzetre korlátozódott-e vagy fennmarad-e az államok elkötelezettsége az egészségügyi feltételek javításában, a foglalkoztatottság támogatásában, a bérek kiegészítésében és más olyan területeken, amelyeken a világválság társadalmi következményeinek kezelése ezeket szükségessé tette?

Milyen eszközök szolgálhatnának alapul globális szinten /pl. a fenntartható fejlődés céljainak érvényesülése/ a jóléti viszonyok tartós és lényeges javulásához, az egyenlőtlenségek csökkenéséhez a Covid 19-et követő évtizedben?

A második kérdés: milyen hatással lesznek államok életére, társadalmára a nemzetközi rendszer átalakulóban lévő gazdasági és politikai hatalmi viszonyai? Feszültebb, konfliktusosabb, megoldatlan problémákkal és új kockázatokkal küszködő világot tesznek-e még nehezebben kezelhetőbbé a Covid 19 következményei is, vagy a digizálódott globalizáció világában az államok versengő együttműködése és ennek esetleg kezelhetőbb társadalmi következményei kedvezőbb feltételeket alakítanak ki?

A XXI. század jelenlegi szakaszában a kilátások mindkét kérdéssel kapcsolatban bizonytalanok és kevés alapot adnak az optimizmusra.

Az elmúlt évtizedek során világméretben történelmileg példátlan szakadékok keletkeztek a jövedelem- és vagyonmegoszlásban.

Ezeket a szakadékokat a Covid 19 gazdasági következményei tovább szélesítették és mélyítették. A fejlett államok többségében is sokmillió ember életviszonyaiban válságos helyzetre, drasztikus romlásra került sor. Az államok a világválság szükséghelyzetében, különböző okokból, az elszegényedés miatti társadalmi nyomás és elégedetlenség enyhítése, a politikai vezetés pozícióinak védelme, a gazdasági és társadalmi összeomlás elkerülése érdekében, vagy a rendszer szociális orientációja által ösztönözve hatalmas deklarált összeget fordítottak a szükségállapot kezelésére. Ez magában foglalta a munkanélküli segélyeket, a bérek kiegészítését, a családok támogatását, a tartozások elengedését és más szociális és egészségügyi kiadásokat. Ezeket vagy közvetlenül az érintettek kapták, vagy a vállalkozók és intézmények támogatásán keresztül osztották el.

Kialakulhat-e egy új típusú jóléti állam vagy - ahogy a szakirodalom gyakran nevezi - egy új szerződés az állam és a társadalom között a világválságot követően? A nemzetközi rendszer jövőjét alakító folyamatok is sokban kapcsolódnak ugyan az államok keretei közötti trendekhez, a válasz azonban erre a kérdésre túlmegy e tanulmány lehetőségein és keretein.

A többpólusúvá és feszültebbé vált nemzetközi rendszerben a szétesést, a dezintegrációt eredményező tényezők és ezzel ellentétes, a regionalizálódással és a globalizálódással kapcsolatos érdekviszonyok és törekvések belső és nemzetközi következményeinek többé kevésbé egyidejű érvényesülése nehezen kezelhető, kaotikus viszonyokat alakított ki. Politikai és gazdasági hatalmi szempontból differenciálódott érdekszerkezetű, és politikai szempontból is különböző államok kormányai, diktatúrák, autokrata rendszerek, demokratikus államok és ezek etno-specifikus vagy vallások által befolyásolt vezetőinek ellentétes döntései és cselekedetei és versengő óriás vállalatok befolyásolják az útválasztást. Ezeknek, a gyakran ellentétes hatású döntéseknek következményeiből áll össze a XXI. század nemzetközi rendszerének sajátos globális-mozaik platformja. Ennek gazdasági

alkotórészeit (nemzeti piacait) új feltételek között különböző mértékben kapcsolják össze az áruk, a szolgáltatások, a tőke, az információk áramlásai és a nemzetközi migráció. A zűrzavaros és kaotikus viszonyok ellenére e folyamatok nélkül a mai világ működésképtelen lenne. A technikai fejlődés költségessége és a piacokért folyó küzdelemben felbukkanó újabb versenytársak sajátos módon erősítik az együttműködés bizonyos formáit a versengő nagyvállalatok között is. A versengő együttműködés menedzselésének feladatai sajátos önálló területként alakultak ki az államok gazdasági fejlődésében és gazdaságpolitikájában. Hasonlóan, új feladatokat testesít meg a nemzetközi szervezetek, együttműködési rendszerek közös menedzsmintje az ún. "global governance", amit ma a világ igazgatása, menedzseléseként lehetne magyarrá fordítani. (A kormányzás erre túl erős kifejezés lenne): Különösen komplex és nehéz feladat ez, olyan intézmények esetében, mint pl. az Európai Unió központ hálózata.

A Covid 19 következményei különösen lényegessé teszik a globalizáció új elméleti vonatkozásainak, folyamatainak és valószínűsíthető következményeinek komplex kezelését és új összefüggéseinek elemzését. Ugyancsak igen fontos azoknak a politikai, jogi és gazdasági feltételeknek az elemzése, amelyek az áramlásokat befolyásolják, korlátozzák vagy elősegítik. Az áruk kivitele arányának alakulása az államok és a világ bruttó termékében az egyetlen olyan mutató, amelyről megbízható történelmi becslések és adatsorok állnak rendelkezésre. Ezek ugyan nem jelzik a globalizációs folyamat komplex jellegét, de utalnak a világgazdaság nemzetköziesedésének mértékére. A Világbank adatai szerint a világexport aránya a világgazdaságban 1970-ben 27%-ot, 2000-ben 49,9 %-ot, 2019-ben 60,27%-ot tett ki.

A globalizációt a nemzetköziesedés magasabb szintjeként definiáltam, amelynek folyamatai, a nemzetközi áramlások a jövedelmekben, az árukban, a szolgáltatásokban, a fogyasztásban, a tőkefelhalmozásban és a tőkebefektetésekben, a technikában és az információk terén, valamint a migrációban vagy a turizmusban kétirányúak. Az egyik a kifelé irányuló nemzetköziesedés, amelyik államok, vállalatok és más intézmények nemzeti határaikon túllépő törekvéseivel, terjeszkedésével jellemezhető. A másik irány, a befelé irányuló nemzetköziesedés magában foglalja más államok terjeszkedésének, vagy vállalatok piac vagy tőkebefektetést kereső stratégiájának következményeit vagy nemzeti vállalkozók tudatos stratégiáját külső erőforrások bevonására. Ezzel az iránnyal kapcsolatosak az államok védekezési mechanizmusai vagy, ha ez érdekükben áll, ösztönzése is. A kapitalizmus történelmi fejlődésén nemcsak az alkotás és a rombolás folyamatai vonultak végig, hanem a törekvés az adott keretektől kiinduló terjeszkedésre és a külső erőforrások alkalmazására is. A nemzetköziesedés folyamataira és természetesen magasabb fokára, a globalizációra ható tényezők között a XXI. században különösen jelentős hatása lesz továbbra is a politikának, a technikai fejlődésnek és a versenynek. A központi fontosságú technikai fejlődés eszközei között különösen jelentős változások kibontakozását eredményezte már az eddigiekben is a digitalizálás.

A digitalizált globalizáció lényegének a digitalizáció eszközeinek alkalmazását tartom a hatalmas tömegűre bővült és különböző célokat szolgáló adatok és információk kezelésében, továbbításában, tárolásában és felhasználásában. Ez szolgál platformként a kommunikációs rendszerek, számítási felhő /tárfelhő/ és a mesterséges intelligencia, robotok működtetése számára, különböző bonyolult kibernetikai tevékenységek távérzékeléséhez és távvezérléséhez. Minőségileg is új adatkörnyezetben bontakoznak ki évszázadunkban a különböző mértékű és jelentőségű változások az államok és vállalatok működésében, a termelésben a szolgáltatásokban, a fogyasztásban, a tudományban, a pénzügyek terén, az üzleti életben, a kormányzásban, a vállalat menedzsmintben, az államok biztonságának védelmében, az államok és vállalatok nemzetközi kapcsolataiban, az emberek életében

és munkájában. A Covid 19 egyik következménye lett az egészségügy digitalizálódásának és globalizálódásának erősödése. Elősegítette, hogy az erre képes államok kihasználják kompetitív tudományos és technikai előnyeiket a kutatómunkában, az oktatásban, az egészségügyi berendezések, gyógyszerek fejlesztésében, termelésében értékesítésében és a diagnosztikában. Ezt még olyan államok is igyekeztek felhasználni, amelyek egészségügyi önellátásra törekednek és részben vállalataik támogatására, részben a függőség kedvezőtlen tapasztalataik alapján tudatosan célul tűzték ki önellátásuk erősítését oltóanyagok, gyógyszerek és egészségügyi berendezések terén. Ez nem vezetett azonban általános "deglobalizációhoz"

A gazdaságban bevezetett „szükségesszereknek” tekintettek közül egyesek valószínűleg fennmaradnak, sőt tovább bővülnek és tökéletesednek. Ezek közé tartozik a világjárvány következtében jelentőssé vált digitális eszközökkel szervezett és részben nemzetköziesedett online munka, a digitalizált oktatás, az E-kereskedelem és ügyfélszolgálat és adatkezelés, valamint különböző rendszerek összehangolt távirányítása. Valószínűleg változni fog a nemzetközi társaságok lokációs és logisztikai stratégiája, különösen az ellátási láncok hosszával és megbízhatóságával kapcsolatban. Valószínű az is, hogy nemzetközi tevékenységükben a jövőben nagyobb figyelmet fordítanak a szállítási infrastruktúrára és a készletezésre is. Ez esetenként jelentős változásokat igényelhet pl. olyan társaságokban, mint a Pfizer, amely társaságnak több mint 5000 beszállítója van, vagy az Apple, amelynek hálózatai 49 országban működnek.

Mennyire változik a globalizáció folyamatainak alakulásában a meghatározó fontosságú államok szerepe? A globalizáció "arcát" a második világháború után az USA határozta meg. Az amerikai tőkekoncentráció nyomán a világ legnagyobb vállalatai amerikaiak voltak, gyakorlatilag a gazdaság minden fontos területén. Érdekeik és céljaik nem ismertek korlátokat, az államok azonban igen. A nagy amerikai társaságok globális érdekei döntő szerepet játszottak az amerikai kormány gazdasági, politikai és ideológiai elkötelezettségében a piacok megnyitása érdekében. Az Egyesült Államok termelésének, fogyasztásának szerkezete, amelyben az adott időszak új gyártmányai és szolgáltatásai először jelentek meg univerzális példa lett. A dollár lett a második világháború utáni világgazdaság globális valutája. A kétpólusúvá vált világban az Egyesült Államok központi szerepet játszott a kapitalista rendszer globális védelmében és a kétpólusú világrend egyensúlyi helyzetének és működőképességének a Szovjetunióval közös fenntartásában.

A XXI. század jelenlegi szakaszában a globalizációs folyamatot új technikai, gazdasági, feltételek, politikai hatalmi és érdekviszonyok alakítják. A világgazdaság mikro szintjén működő és a globalizációs folyamatban döntő szerepet játszó 500 legnagyobb transznacionális társaságból az amerikai bázisúak súlya az 1960-as években kétharmad volt, 2020-ban már csak 30% /kínai 18%, európai 15%/. Szinte kizárt, hogy a gazdasági szempontból különösen multipolárisává vált világban a globalizációnak valamelyik hatalom meghatározó szerepéhez kapcsolható olyan sajátos arculata lehessen, mint amilyen az USA-nak volt és részben maradt is.

A digitalizált globalizáció és a társadalmak.

A világpolitika és a világgazdasági viszonyok jövőjének alakításában a digitalizált globalizáció új viszonyokat és összefüggéseket alakított ki társadalmi kölcsönhatásai terén is. Az alábbiakban egy tényezőre, az előnyökre és a hátrányos következményekre és három rétegre, a felső, a közép és az alsó társadalmi csoportokra vonatkoztatva tekintem át a globalizáció és a társadalmi változások közötti

kölcsönhatásokat. Ez a csoportosítás eltér a szociológiában általában alkalmazott osztályozástól, mert csak a globalizációval kapcsolatos tényezőkre koncentrálnak.

Az egyik a csoport a globalizáció konkrét viszonyainak és feltételek alakításában jelentős szerepet játszó és előnyeinek közvetlen vagy közvetett haszonélvezőiből áll össze. Ezt a csoportot leegyszerűsítve „globalizálóknak” neveztem, mert a keretébe tartozók a termelés, a szolgáltatások és a fogyasztás globalizált folyamatait különböző szinteken és funkciókban fenntartani és működtetni, szabályozni képesek. Ebbe a körbe soroltam a nemzetköziesedett nagyvállalatok tulajdonosait, részvényeseit, magasjövedelmű menedzsereit, sokmillió jómódú középvállalkozót, jelentős beszállító vállalatok és a különböző elosztó hálózatok magasjövedelmű munkatársait, a politikai, gazdasági, katonai hatalmi és tudományos „elitek”, a társadalmak különlegesen magas képzettséggel rendelkező és jól fizetett tagjait, sőt olyan szakmunkásokat is, akik nemzetközi szempontból is mobilak. Ezek között vannak olyanok is, akik jelszavaikban támadják a globalizációt, de jövedelmeik révén életvitelükben élvezhetik a globalizáció minden előnyét. A globalizálók globális súlyát összességében a világ népességében 15-20%-ára becsültem. A csoport keretében a különböző lényeges döntésekben központi szerepet játszó gazdasági, politikai, katonai és vallási elit aránya azonban sokkal kisebb, globálisan 1-2%. Ez a viszonylag szűk réteg a XXI. század jelenlegi szakaszában a világ államainak túlnyomó többségében jelen van. Arányuk nagyobb a gazdaságilag fejlett államok társadalmában s igen alacsony a szegény országokban. Fontos azonban ennek a csoportnak mélyebb elemzése. Miközben igaz, hogy a globalizációs folyamat fő haszonélvezői, intézményeinek fenntartói ebbe a csoportba sorolhatók, e szűkebb kör ritkán egységes. Az adott fejlődési szakaszban nő pl. az érdek- és véleménykülönbség a liberálisabb piaci viszonyokat támogató és fenntartó politikai erők és a nemzeti piacait a globális versenytől védő protekcionista gazdaságpolitikát szorgalmazók és különböző korlátozásokat bevezetésére törekvők között, annak nyomán, hogy a hatalmi pozíciók újrafelosztására törekednek és számukra előnyös változásokat szorgalmaznak. A globalizáció jelenlegi viszonyait támadó vagy bíráló „elégedetlenek” között különböző „modellek” vannak: illiberális, nacionalista populista, nacionalista, konzervatív nacionalista patrióta, konzervatív iszlamista. A nacionalista populistákat sem lehet egyszerűen „deglobalizálóknak” deklarálni. Szinte mindegyik csoport valamilyen formában és mértékben, pl. életvitelében a globalizáció haszonélvezője. A legjellemzőbb figura ebből a szempontból Trump volt amerikai elnök, aki „holttá nyilvánította” a multilateralizmust, nemzetbiztonsági okokra és a munkahelyek védelmére hivatkozva hirdette meg az „Amerika mindenekelőtt” jelszóval fémjelzett és a fő versenytársak ellen irányuló protekcionista politikát, tehát lényegében egy általa preferált amerikai rendszer érdekeire hivatkozva törekedett a globalizációs folyamat „átszervezésére”. Az európai államok gazdasági és politikai elitjének állásfoglalásai és politikai gyakorlata azonban az EU értékviszonyaival és különösen a nemzeti szuverenitás értelmezésével és szerepével kapcsolatban differenciált. Ebben a körben a globalizációellenesség egyik sajátos megnyilatkozása az EU-ellenesség, mert jelenleg az Unió intézményrendszere képviseli leginkább azt az értékrendet, amelyik a globalizációs folyamat működőképességének is feltétele. A kevésbé fejlett államok elitjei különböző modelleket képviselnek a globalizációs folyamat előnyeinek és hátrányainak megoszlásában is. A leegyszerűsített modell a nemzeti burzsoázia és a külkereskedelemben vagy külföldi tőkebefektetésekben érdekelt konfliktusos viszonyával szokta jellemezni a viszonyokat. Ez azonban már ritkán jellemző a mai viszonyok között. Az indiai elit ennek különösen szélsőséges, de szemléltető példája. A globalizáció előnyei és hátrányai egyidejűleg hatnak a hagyományos feudális uralkodó rétegnek és a gyarmati rendszer haszonélvezőinek jómódú „maradványaira”, az új üzleti oligarchára a hatalmas társaságok vezető rétegeire, a tudományos, az állami és katonai elite. Egyedül a vallási elit az, amelynek érdekeit és pozícióit a modernizálódás és a hátrányai sújtják. Ezek vezető képviselője a jelenlegi indiai elnök.

A Társadalmi szerkezeti változások folyamatában a globalizáció következményeivel összefüggésben a másik végletet azok alkotják, akik a globalizáció folyamatainak kedvezőbb hatásaiból lényegében kirekedtek, illetve akiket annak kedvezőtlen, gyakran csak közvetett következményei különösen nagymértékben sújtanak. Ez globális szinten az emberek 45-50%-ára becsülhető. Döntő többségük fejlődő országokban, falvakban vagy a nagyvárosok nyomornegyedeiben él. Az oktatási rendszernek csak legalacsonyabb szintjéig jutottak vagy abból is kiestek, a szakképzetlenek, az informális szektorba szorult dogozók és köztük különösen a nők. Lényegében e csoportba sorolható, s de ennek felsőbb rétegét alkotják a "mezítlábas" kapitalisták, az utcai árusok és az un. mezítlábas értelmiségiek is, akik szakmai, képzettségi okokból az adott ország határain belül tudnak csak érvényesülni és jövedelmeik a létminimum alatt vannak. E csoport tagjai számos fejlődő ország politikai életében, mint potenciális szavazók fontos célcsoportjai populista, globalizációellenes politikai pártoknak vagy vallási mozgalmaknak. Gazdasági szerepük is lényeges. Nagy tömegük miatt összességében az adott szinten nem jelentéktelen vásárlóerőt képviselnek. Alacsony jövedelmeik ellenére, mint vevők, vagy mint eladók nagy számú kiskereskedelmi vállalkozást „tartanak el”. E csoportból kerülnek ki a szolgáltató szektorok olcsó idénymunkásai, utcai kereskedők és általában, mint olcsó munkaerő. Alacsony jövedelmük és gyenge társadalmi ellátottságuk miatt, beleértve az egészségügyi viszonyokat is a Covid 19 következményei ezt a réteget különösen nagymértékben sújtották. 1990 és 2019 között a világ mélyszegénységben élő lakóinak száma 2 milliárdról 630 millióra csökkent, s a Covid 19 következtében ismét gyorsan emelkedik és a Világbank becslései szerint 2020-ban közel 50 millióval nőtt. Egyes ázsiai és közel-keleti országokban igen sokan veszítették el azoknak a szociális és egészségügyi vívmányoknak nagyrészét, amelyeket az elmúlt évtizedekben bevezettek a nyomor legrosszabb formáinak mérséklésében.

E hatalmas társadalmi réteg helyzete a XXI. század világában a Covid nyomán még súlyosabb probléma lesz a világ fejlettebb országai számára is. A szegények felső rétegének képzetesebb és főként a városok nyomornegyedeiben élő és onnan szabadulni akarók fiataljai közül sokan a migrációban remélik megtalálni a kiutat a nyomorból és a szegénységből.

A globalizációs folyamat menedzserei, közvetlen vagy közvetett haszonélvezői és a folyamat vesztesei, kirekesztettjei között alakult ki egy sajátos közbenső és viszonylag gyorsan bővülő középréteg, Ebbe sorolható a fejlett államokra jellemző „hagyományos” középosztály és mindazok, akik foglalkozásuk, munkaviszonyaik, nagyobb gazdasági és társadalmi biztonságuk, iskolázottságuk, jövedelmeik és megtakarításaik, valamint életvitelük sajátosságai alapján a „középhe” integrálódtak. A csoport felső és alsó határai bizonytalanok. Felső rétegük összemosódik a globalizáció előnyeit élvezők csoportjával, illetve ennek alsóbb rétegével. A csoport alsó rétege és a lecsúszottak, kirekesztettek, az informális szektorban működők tömegei között sincsenek pontos határvonalak. Globális arányukról eltérő adatok szerepelnek a különböző statisztikai adatrendszerekben, amelyek többsége a hagyományos osztálykategóriákat veszi alapul. Az alsó és a felső középosztályba sorolhatók arányát a különböző marketingstratégiák figyelembevételével, a világ lakosságának 30-35 %-ára becsültem. A fejlett államokban a középrétegek aránya a múlt század 60-as éveit követően különösen gyorsan bővült, az évszázad vége felé azonban a bővülés üteme lassult. A XXI. században a középrétegek bővülésének folyamata a gazdasági fejlődés, az iparosodás, a modern államszervezet és oktatási rendszer, valamint a hadsereg kiépítése nyomán a fejlődő országban vált jelentőssé. Számuk és arányuk az elmúlt évtizedekben gyorsan nőtt Kínában és Indiában, valamint a volt szocialista országokban annak nyomán, hogy az adott országok a globális kapitalista rendszerbe integrálódtak. Viszonylag igen szűk azonban ez a csoport Afrikában. A fejlődő világ középrétegeinek csaknem 90%-a Ázsiában él. /40- 50% Kínában. / A középosztály kulturális, gazdasági és politikai szerepe miatt globális szempontól is fontos. A globális

méretekben kialakult "középosztály piaca" becslések szerint 37 ezer milliárd dolláros vásárlóerőt képviselt 2018-ban. Közvetlenebbül érintik e réteget a gazdasági fejlődés zavarai, válságai. Nemzetközi pénzügyi és gazdasági válságok vagy más megrázkódtatások hatására pl. könnyen és gyorsan lejjebb csúszhatnak, elszegényedhetnek. A középrétegek életvitelének demonstrációs hatása, valamint politikai állásfoglalásai kuszgárázódnak az alsóbb rétegekre is. Ez a réteg a marketing és a politikai propaganda legfontosabb célcsoportja.

Nyilvánvaló egyébként, hogy egyik nagy társadalmi csoport sem homogén és a globalizációs folyamat különböző, gazdasági, politikai és kulturális tényezőinek hatása is eltérő módon és mértékben érvényesül az egyes rétegekben. A globalizáció előnyeit az elit, és a felső középosztály a többiekénél nagyobb mértékben élvezzi, miközben az alsó középosztály és a szegények felsőbb rétegét nagyobb mértékben érintik a folyamat hátrányos következményei. Az alsó rétegek urbanizáltjaira másképpen hat pl. a globalizáció, mint a falusi nincstelenekekre. A középrétegekben és az alattuk lévők körében a globalizációt különböző okokból elmarasztalók, a munkahelyeiket, kisebb vállalkozásaikat féltők támogatják az illiberális protekcionista globalizáció ellenes politikai irányzatokat. Ezek fogékonyak leginkább fontosabb államokban a populista nacionalizmus szociális demagógiáját, az idegengyűlöletet, és a nemzeti szuverenitás lényegének meghamisítását hirdető jelszavakra és politikák befogadására. Jelentős szerepük volt pl. abban, hogy sikerült „kiszavaztatni” az Egyesült Királyságot az Európai Unióból.

Ez is arra utalt, hogy a globalizáció társadalmi hatásaitól nem függetlenek a geopolitikai és geoekonomiai folyamatok és döntések sem. Abban, hogy az államok milyen mértékben képesek és hajlandók nemzetközi együttműködésük intézményeit, ezek keretében kialakított szabályait és normáit, világgazdasági integrálódásukat erősíteni vagy egyáltalán fenntartani, meghatározó pl. a hatalmi elitek összetétele, jellege és szerepe. Az állammonopolista berendezkedésű országok is különböznek abban a tekintetben, hogy diktátorok, autokrata politikusok vagy a választóktól függő demokráciák alakítják ki az érdemi döntéseket.

Ez Magyarország számára is fontos kérdés marad.

Dr. Fürj Zoltán: Egy „különös kis iskola” a reformkorban — avagy a „parasztmesterség” tanítása Zeleméren, a parasztgazdákat képző gyámintézetben

Mottó: „Különös kis iskola lehetett ez. A svájci benyomások párosultak a reformkori pedagógiai elképzelésekkel. Volt itt kertészet, háztáji gazdaság, selyemhernyó-tenyésztés, szövóműhely. Gönczy maga készítette a szövőszéket, de az oktatáshoz használt taneszközöket is. A zeleméri kísérleti iskola, a debreceni felvilágosodás érdekes próbálkozása, 1848-ban szétesik.”¹

A 19. sz. első felében általánossá vált az a nézet, hogy a mezőgazdasági munka is olyan ismeret, amit nem lehet csak az utánzással, a családban elsajátítani, hanem olyan intézményeket kell felállítani, amelyek ezeket a munkafázisokat oktatják. Szükséges az oktatás az alapfoktól a felsőfokig. Ennek a „mozgalomnak az élén” a magyar szellemi és gazdasági arisztokrácia állott, mozgatók: Széchenyi István és a gazdasági egyesület tagjai. Az általuk kiadott lap mottója: *„Hozzunk mezőgazdaságunkba mielőbb helyes arányokat.”* Úgy látták, hogy a fejlődéshez, a feudális rendszer meghaladásához: *„Mindenekelőtt tehát egy erős, értelmes, vagyonos és független földművelő néposztályra van a nemzetnek szüksége, mely az esze és keze után virágzó földéhez ragaszkodva, ha bár nem dúsgazdag, de egyenlően vagyonos és megelégedett, a közjólét kimeríthetetlen forrása, az ipar és a kereskedelem biztos támasza, és naponkint új erőt teremtő csatornája, s a közjólét háládatos nemzője, s egy hatalmas nemzet szédülhetetlen alapja lehessen... minden képzelhető javítás alfája, a népnevelés és szakképzés.”²*

Mezőgazdaság és szakoktatás

A magyar társadalom és gazdaság a 19. század első felében fordulópont előtt állt, világosan látszott, hogy a nálunknál fejlettebb országokhoz képest való lemaradásunk szinte behozhatatlan. A század első felében sokan látták, hogy lépni kell, radikális változtatások nélkül kilátástalan az ország helyzete. A felzárkózásban kiemelt szerepet tulajdonítottak nemcsak az ipar fejlesztésének, hanem a mezőgazdaság okszerű és célszerű művelésének, amihez az oktatás tartalmi és strukturális változtatását kiemelkedően fontosnak tartották. Az állapotokat hűen tükrözi, Tormay Béla 1901-ben tartott akadémiai székfoglaló beszéde: *„Tehát másfél évszázaddal ezelőtt ... úgy folyt még hazánkban a mezei gazdálkodás, mint a honalapítás után négy évszázaddal. Nyugatról Kelet-felé terjedt a három-nyomásos gazdaság. Keleten a parlagon elhagyott eljárás volt az akkori szakavatottság kifejezője.”³*

Ennek a lemaradásnak nyilvánvalóan számos oka van, aminek vázlatos bemutatása is meghaladja vállalt feladatunk kereteit. Nyilvánvalóan nem járunk messze az igazságtól akkor, ha az ország művelődési viszonyaira is utalunk, amikor az okokat kutatjuk. Magyarországon a népoktatás és ezzel együtt a mezőgazdálkodás oktatása rendkívül elmaradott, az a néhány intézmény, ahol oktatják az agrárismereteket, azok sem felelnek meg a modern oktatás kívánalmainak, a kor szakmai értékelője — 1847-ben — úgy ír róluk, hogy: *„hazánk mostani gazdaképző intézetei..., melyek a fennforgó célra*

x A szerző kandidátus, nyugalmazott rector, a PEME elnöki tanácsadója, a Történelem Műhely vezetője

¹ Mérei Ferenc: Nagy László élete és munkássága Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1966 378. p.

² Mi a gazdaképző intézetek feladata? Magyar Gazda, 1847. 1. sz. 2. p.

³ Tormay Béla: Egy fejezet hazánk mezőgazdaságának történetéből. Kivonat Tormay Béla lt. június 17-én tartott székfoglalójából. Akadémiai Értesítő 1901/11. 513. p.

tökéletlen szerkezetük mellett, úgy szólván, teljesen alkalmatlanok. Mindenekelőtt hiányzik bennük jó gyakorlati iskola, s midőn belőlük a növendék kilép, még csak az ekét is alig ismeri...”⁴

Az általános helyzet érzékeltetésére és a kialakult vélemények bemutatására hadd hozzak egy hosszabb idézetet a korszak kiváló szakírójától, Korizmic Lászlótól. Ő úgy véli, hogy: „míg hazánkban a mezőgazdasági szakértelem oly gyarló lábbon marad, minőn a mai nap áll (írja mindezt 1846-ban); mindaddig, míg a népesség e hazának nem nyújt általánosan olcsóbb, jobb és több munkát, s nem leendő számosabb; mindaddig, míg a földbirtok szanaszét hever, s ez által az okszerűbb használat és szabad működés akadályozva lesz; mindaddig míg a nehezen előállított terményeket utaink rosszasága miatt alig szállíthatjuk a szomszéd helységnél tovább; mindaddig, míg robot és dézsmával gyötörjük magunkat és számos másokat; mindaddig, míg bankok felállítása által a földbirtokot az uzsorának sas körmeiből ki nem rántjuk; mindaddig, míg belfogyasztásunkat keblünkben nem létező ipartelepek nem emelik és biztosítják; mindaddig, míg a földbirtokot egyrésztől határtalan kiterjedés, másrésztől a használhatatlanságig vitt elaprózástól meg nem mentjük; mindaddig...hatalmas és általános mezőgazdasági fejlődésről ne is álmodozunk...” Mindezeket a gondolatokat Korizmic László abban a cikksorozatában fogalmazta meg, amely a *Korszerű agitáció a szem elől tévesztett mezőgazdaság érdekében* címen jelent meg a Magyar Gazda c. újságban.⁵ Jellemző módon az oktatás fontosságára utal legelőször. Ő is, mint sokan mások, az oktatásban látja annak a szemléletváltásnak a lehetőségét, ami a szubjektív feltételek átalakítását lehetővé teszi, ami nélkül az objektív tényezők sem, vagy alig változtathatók. A szemléletváltás elengedhetetlen, hiszen lassan-lassan, de evidencia, hogy a gazdaság vezetése, a gazdálkodás művelése tudományos alapok nélkül elképzelhetetlen, illetve a különféle termények termelése sokkal sikeresebb tudományosan megalapozott módszerekkel. De még mindig él egy évszázadok során megrögzült nézet: a gazdálkodás, paraszti mesterség, amelyhez nem szükséges különösebb ismeret. Olyan mesterség, amit nemes nem művelhet. És hátráltatta a fejlődést, a szemléletváltást az is, hogy az állam teljes mértékben kívül maradt a mezőgazdasági szakoktatásból, mondván: ez nem a státus feladata, hanem a magánosok gondja. A Magyar Gazdasági Egyesület ugyan tesz arra egy kísérletet, hogy az állam vegye át a gazdasági oktatást, de ez sikertelennek bizonyult. 1844. január 4-én, a Magyar Gazda ez évi elsőtől a negyedik számáig közli azt az Emlékiratot, Magyarország törvényhozóihoz, a honi mezőgazdaság ügyében, amely az oktatás kérdésével is foglalkozik. „A Magyar Gazdasági Egyesület, így szól a ker. választmány jelentése, emlékiratában két kérelmet terjeszt a törvényhozás elébe. Egy részről t. i. állandó megalapítására 495,500, másrésztől pedig egy középponti gazdaképző intézet állítására 515 ezer fr-tot kér az ország által számadás kötelessége alatt rendelkezése alá bocsátni.”⁶ A számadatokkal ellátott emlékirat általános helyeslés mellett adatott át az országgyűlés képviselőinek, ám a konkrét tárgyalásokon átütő sikert nem aratott, hiszen a kilátásba helyezett anyagi támogatások a szükséges eszközöknek alig 10 %-át érték el. Pedig ekkor már sokak előtt egyértelmű tény, hogy az állam hathatós támogatása nélkül sikeres mezőgazdasági szakoktatás nem képzelhető el. Csak a státus az, ami stabil hátteret tud biztosítani.

A parasztmesterség szemlélet végig vonul az egész 19. századon, az agrárszakma nehezen tudja kivívni az őt megillető helyet. Tormay Béla, a debreceni felsőfokú gazdasági tanintézet volt igazgatója jellemezte a magyar birtokos társadalmat — 1901-ben az akadémiai székfoglalójában — oly módon, mint akik a gazdálkodás tudományát „*parasztmesterségnek*” tartották, jelezve ezzel a minősítés

⁴ Mi a gazdaképző intézetek feladása? Magyar Gazda, 1847. 1. sz. 3. p,

⁵ XII. rész Magyar Gazda, 1846. 93. sz. 1501-1502. p.

⁶ Kovács Ferenc: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója 6. 1894 312. Kerületi ülés 231. p.

rendkívül lenézett, ily módon rendkívül káros voltát.⁷ Ebből a helyzetből való kitörés nehéz, azonban egyedi kezdeményezések történtek továbbra is, ezek közé tartozott a most bemutatásra kerülő debreceni - zeleméri is. Természetes, hogy ezek egyedi voltában benne van mind társadalmi, mind gazdasági, mind területi korlátozottságuk. Nem az egész társadalomra terjed ki hatósugaruk, csak az ország egy szűk területén és csak az alapító gazdasági tehervállalásáig érvényes a szerepvállalásuk. Ennek ellenére sem tekinthetjük őket jelentéktelennek.

MIÉRT ÉPPEN ZELEMÉR?

Itt található az egyik alapító, Karap Sándor birtoka. Zelemér — ahogyan leírják — „szabad pusztá Szabolcs vármegyében, földes ura Debrecen városa, fekszik Szoboszló szomszédságában, melynek filiája.”⁸ Néhány évtizeddel később Fényes Elek a következő leírást adta: „Zelemér, Szabolcs vármegyei pusztá, közel Debrecenhez, tőle északra fekszik Debrecen és Hajdúböszörmény között, lakosai száma: 9 római, 4 görög katolikus, 5 református.”⁹ Aki a területen jár az megdöbbenve látja, hogyan lehet ez pusztá, hiszen az Árpád-korból fennmaradt templomrom egy jelentős település létét mutatja.

A szakirodalom általában Gönczy Pállal kapcsolatban említi a csodálatos kis iskolát. Anélkül, hogy Gönczy jelentőségét megkérdőjeleznék, le kell szögeznünk, hogy a kezdeményezés és az anyagi javak biztosítása, az előkészületek megtétele Karap Sándor és az ifjú Diószegi Sámuel érdeme, ők kezdtek el építkezni, fákat telepíteni már évekkel azelőtt mielőtt az iskola megnyílt volna. Sőt, Gönczy svájci tanulmányútját is ők finanszírozták. A neves Fűvészkönyv írójának fia és keresztfia, lányának férje a kor kiemelkedő személyiségei, akik ismerték az Európában zajló folyamatokat.

A 19. sz. közepéhez közeledve, látva azt, hogy hol vagyunk, s adottságaink szerint hol lehetnénk, látva azt a lemaradást, amelyben a magyar társadalom többségét kitevő parasztság élt, ennek a „mesterségnek” az oktatására, az oktatás feltételeinek megteremtésére vállalkozott három debreceni kötődéssel bíró ember. Név szerint: Karap Sándor, Diószegi Sámuel és Gönczy Pál. A valóságban egyikük sem Debrecen szülötte, de az iskola, a református kollégium, majd a hivatásuk, a családi kapcsolatuk, részben vagy teljes mértékben Debrecenhez kötötte őket. Közülük a legismertebb személyiség Gönczy Pál lett, aki a 19. század egyik meghatározó oktatáspolitikusává vált. Együttes fellépésük Gönczy életének első jelentősebb állomása, ahol elképzeléseit, s önmagát, a pedagógus személyiségét is kipróbálhatta.

Karap Sándor böszörményi nemes családból származott (1796-1863), jogi tanulmányait Debrecenben végezte, hamar Böszörmény főjegyzője, 1841-ben a már a debreceni váltótörvényesék bírója. Ő lett a népképviselői választások választási elnöke, tagja a helyi honvédelmi bizottmánynak.¹⁰ Feleségül Diószegi Sámuelnek a lányát veszi, s az apja nevét viselő sógorával alapítja a zeleméri politechnikumot, Bujdosó Ernő úgy véli a pedagógiát át meg átszövi a politikai gondolat, a nevelésügy politikummá lett a reformkor politikusa, gondolkodói körében, de vannak a gyakorlatban tevékenykedők.¹¹ Az ifjú Diószegi Bécsben nagykereskedő, aki hosszú és igen kacskaringós úton jut el apja halála után a bécsi nagykereskedőségig. Diószegi „Életben maradt egyetlen fia, Sámuel, mint

⁷ Egy fejezet hazánk mezőgazdaságának történetéből. Akadémiai Értesítő, 1901. november 15. XII. k. 11. füzet 514. p.

⁸Vályi András: MAGYAR ORSZÁGNAK LEÍRÁSA.

Mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle természetbeli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerént feltaláltnak. Buda, 1796. <http://www.fszek.hu/digitdoc/valyi/>

⁹ Fényes Elek: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/>

¹⁰ Katona Csaba: A hajdúságból származó debreceni polgárok 1733-1867 között. In.: A Tiszántúli Történész Társaság közleményei 2. Debrecen, 2007. 13-14. p.

¹¹ Bujdosó Ernő: A zeleméri „politechnikum” Köznevelés, 1961-03-07 / 5. szám

kereskedő Bécsben telepedvén le, olyan elismerést, tekintélyt és dicsőséget szerzett ott magának s magával együtt a magyar észnek és névnek, hogy számos egyesület dísztagjává választotta, a király a Ferencz József-rendjellel tüntette ki. Hosszú ideig városi tanácsos volt, 1861-ben a császárváros polgármesteri állásával is megkínálták, amit azonban egészségi állapotára tekintettel, nem fogadott el.”— írja róla S. Szabó József a fűvészkönyv megjelenésének 100. évfordulóján.¹² „Ő magát Diószeghynek írta, Bécsben „szép magyar” volt a neve.”¹³

„Karap Sándor (Hajdúböszörmény, 1796. márc. 18. – Debrecen, 1863. okt. 9.): mezőgazda, bíró. Jogi tanulmányait Debrecenben végezte, azután Hajdúböszörmény főjegyzője. 1841-ben a debreceni váltótörvényszék bírója, 1861-ben elnöke lett. 1821-ben nőül vette Diószegi Sámuel leányát, Zsuzsannát. 1845-ben sógorával együtt a 300 kh zeleméri pusztán gazdasági és árvaintézetet alapított, hogy az árva gyermekekből gazdákat neveljen. Az intézet, amelynek első ig.-ja Gönczy Pál volt, a szabadságharc hadműveletei során (1849) elpusztult. Sokat tett a debreceni kertészet, szőlészet és gyümölcstermelés fejlesztése és a város fásítása érdekében.”¹⁴ A zeleméri pusztán a híres Fellenberg-féle hofwyli nevelőintézet mintájára gazdasági s árvaintézetet alapított, melynek rendeltetése volt árva gyermekeknek paraszt gazdákká való nevelése. Tartós emléket emelt magának Debrecenben, hol 1842-ben a Nagy-Péterfia utcáról a Nagyerdőre vezető út mindkét oldalán azelőtt kopár homokbuckákat nagy részben összevásárolta s azokat részint maga alakította át kertekké, részint olyanoknak engedte át, kik ott kerteket létesítettek. Meghalt 1863. okt. 9. Debrecenben. Egyik fia Karap Ferencz főrendiházi tag.¹⁵ Az országgyűlési almanach tudósítása szerint kétszer ajánlottak neki miniszteri bársonyszéket, mindkétyszer visszautasította.¹⁶

Haláláról a Hortobágy c. lap, 1863. október 18-ai száma a következőképpen tudósít: „Múlt vasárnap délután tettetett le örök nyughelyére néhai Karap Sándor királyi tanácsos és debreceni váltótörvényszéki elnöke. Roppant számú közönség jelent meg az elhunyt férfiúnak végtisztességtételén, ki nemcsak polgári érdemeiért lőn közös tisztelet tárgya, de mint a gazdaszat és kertészetben városnak és vidékén ritka útmutató: hazánk nemesebb pomológusainak figyelmét is magára vonta és méltó elismerését érdemelte ki.” A tudósítás azzal zárul, hogy mindaddig adják közre ezt a rövid tájékoztatást, míg méltó módon megemlékeznek róla, ilyen megemlékezést azonban nem találtuk.¹⁷ Karap Sándor nemcsak a világi életben játszott jelentős szerepet, hanem egyháza életében is. 1840 januárjában a böszörményi gyülekezet képviselőjében írt levelet a pesti templomépítés támogatásáról,¹⁸ az egyházában való elfogadottságát jelzi, hogy a tiszántúli református egyházkerület világi egyházkerületi jegyzővé választotta 1841. október 8-án.¹⁹

A debreceni agrár-felsőoktatásban a 19. században igazgatói pozíciót betöltő személyek, a már említett Tormay Béla, vagy Domokos Kálmán úgy tekintettek a zeleméri kísérletre, mint debreceni kezdeményezésre. Tormay Béla akadémiai székfoglalójában,²⁰ Domokos Kálmán 1883-ban a fűvészkerti épület átadása során mondott ünnepi beszédében arról beszél, hogy: „A negyvenes években

¹² S. Szabó József: Diószegi Sámuel emlékezete. Protestáns Szemle, 1907.

¹³ L. Kövér Sándor: Böszörményi régi házak, régi emberek. Bencsik János szerk.: Hajdúsági Múzeum Évkönyve 2. Hajdúböszörmény, 1975)

¹⁴ Magyar életrajzi lexikon 1000-1990. Galgóczy Károly: K. S. Az Orsz. Magy. Gazdasági Egyes. Emlékkve. V. füz. 1884

¹⁵ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

¹⁶ Magyar országgyűlési almanach. A Magyar Tudósító almanachja az 1906-1911. évi országgyűlésről. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al906_11/index.htm

¹⁷ Hortobágy, 1863. október 18. 42. sz. 198. p.

¹⁸ Karap Sándor levele a pesti egyházhoz a segedelemgyűjtésről. A pesti egyház vegyes igazgatási iratai. Böszörmény, 1840. január 4. Lejegyezte Szatmári Judit 15. p.

¹⁹ Nemzeti Újság, 1841. 81. sz.

²⁰ Egy fejezet hazánk mezőgazdaságának történetéből. Akadémiai Értesítő, 1901. november 15. XII. k. 11. füzet 515. p.

Debrecennek is volt egy magán földműves iskolája, mely Diószegi vezetése mellett Karap Sándor áldozatkészségéből 1848-ig fennállott.” Nyilvánvaló, hogy Gönczy Pálról van szó, a tudósító értelmezhetette félre.

A magyar Hofwyl²¹

Hogy valami megmozdult, hogy valamit megmozdított a három debreceni férfi kezdeményezése, jelzi az a fogadtatás, amelyben részesült a zeleméri kezdeményezés. A Magyar Gazda *Vidéki philanthróp mozgalmak* címen közöl tudósítást az intézmény működéséről. „Különös, hogy midőn hírlapjaink gyakran még tervben is alig létező vállalatokról fennhangon szólnak — írja az említett lap „tudósítója” —, a zeleméri gazdaképző intézetről, e magyar Hofwylról, ez egyetlenről nálunk a maga nemében, mely már fél év óta áll és működik, valamennyien mélyen hallgatnak.”

„Az intézetnek, úgy amint már megindult, s dicséretesen halad, tervezője, alapítója t. Diószegi S. bécsi nagykereskedő — az egykori nagyhírű fűvész s debreceni ref. pap fia —, s lelkes sógora t. Karap Sándor debreceni váltótörvényszéki ülnök urak, ez utóbbi tisztelt úr, Zelemér pusztai részjóságát, mintegy 320 holdat, gazdasági épületekkel, marhákkal, Szabolcs megyében, Debrecentől 1,5 órányira, ajánlotta fel az üdvös célra.” A tudósító szerint, már korábban kész voltak az alapítók az intézmény beindítására, de nem találtak erre méltó vezetőt, akit az elmúlt évben Gönczy Pál személyében megismertek, akit Svájcba küldtek tanulmányútra Fellenberghez.²² A tudósító mindezek után beszámol arról, amit látogatása során tapasztalt, s kérte az alapítókat, hogy maguk számoljanak be az intézmény alapításáról.²³

Nemcsak a Magyar Gazda, hanem ennek nyomán szinte az ország minden orgánuma beszámolt a kezdeményezésről. Sőt, vers is született az ott szerzett élmények alapján.

Lukács Pál: Zelemér

Voltam ám Zeleméren!

S mit láttam én ott!

Ezer meg ezer apró

Selyem gubókat.

²¹ **Fellenberg Fülöp Manó**, német nevelő és mezőgazda. Született 1771. június 27. Bernben, meghalt 1844. november 21. Hofwylban (Svájc). Tübingában jogot és bölcsészetet tanult s azután hosszabb ideig utazott, Párizsban sokáig tartózkodott. 1799-ben atyjával együtt a Bern közelében fekvő Hofwyl nevű jóságot vette meg, mely atyjának két év után bekövetkezett halála után egészen tulajdona lett. Itt a legbuzgóbb odaadással látott hozzá a gazdálkodáshoz és részint példájával, részint irodalmi működésével nemcsak a közelében levő gazdákat serkentette haladásra, hanem európai hírt szerzett mintaszerűen berendezett gazdaságának, melyen elhagyatott gyermekek számára nevelőintézetet, utóbb pedig híressé vált gazdasági iskolát állított fel. 1830. még reáliskolát, később óvóintézetet is alapított. Egy időben F. a híres pedagógussal Pestalozzival (I.o.) szövetkezett közös működés céljából s azt arra indította, hogy Burgdorfban fenállott intézetét a Hofwyl közelében fekvő Buchsee várába helyezze át; az ellentétes természetű férfiak azonban nem tudtak egymással megegyezni, minek következtében Pestalozzi Yverdonba költözött. F. korának egyik legtekintélyesebb mezőgazdasági írója volt s Festetics György gróf is tanácsért fordult hozzá, mikor Keszthelyen a Georgiconban javításokat tervezett. Pallas Nagylexikon

A testileg-lelkileg elgyötört Pestalozzi a stansi kísérlet után egy darabig *Emmanuel Fellenberg* hofwyl-i birtokán időzött, ahol fiatal pedagógustársa patrícusok gyermekei számára létesített nevelőintézetet. (Fellenberg katonás pedantériája és jó szervezőképessége lehetővé tette, hogy ez a gazdaképző intézet hosszú ideig sikeresen működjön.) Fellenberg ismertette meg Pestalozzit *Nicolaus Zehenderrel*, egy alpesi üdülőhely (Bad Gurnigel) tulajdonosával, aki hamarosan az idős pedagógus csodálójává vált. Pestalozzi lelki nyugalmának és fizikai erejének visszanyerését az ott töltött heteknek köszönhetette. **Pukánszky-Németh: Neveléstörténet - 7.4. Pestalozzi ...** <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/07.04.html>

²² Lásd a tanulmányútról a beszámolót Gönczy Pál: Utazás Svájcban. c. naplójában. I n. Tanulmányok. Budapest. 1888. 1-155. p. 1844. július 17- 1844. szeptember 11. számos svájci intézetet meglátogatott, ahol mindenre kiterjedően végzett tanulmányokat. A könyv előszavaként Dr. Kiss Áron Gönczy Pál életrajzát írja meg.

²³ H. : Vidéki philanthrop mozgalmak. Magyar Gazda, 1845. 81. sz. 1346-1348. p.

Osztán meg gyönyörű szép
Forgó motolát,
Mint a szél! úgy sodorta
S selyem fonált.
Láttam árva fiúkat,
Meg sok eperfát;
Árva fiúk örömmel
Tették a munkát.
Ezekből lesz csak ember
Majd ha felnőnek!
Bizony! mert igen szépen
Bánnak ám velek.
Beh szerettem vón' én is
Közéjük állni,
Azt a szép kis motolát
Úgy hajkurálni.
De hál' a jó Istennek,
Árva nem vagyok,
Ott pedig csak árvákat
Boldogítanak.

A vers önmagában nem, csak tartalmában érdekes, a korszak jelentős gyermekeknek író szerzőjét Mészáros István mutatja be, s közli a verset.²⁴ Tény, iratanyag nem maradt fenn. Ugyan a Gönczy egyesület filléres füzetek sorozatban hirdették 1896-ban a lapok: Zelemér, vagy a szegény, árva és elhagyatott gyermekek mentsvára c. könyvecskét, írta Csurka István, két képpel. A könyv azonban nem lelhető fel, holott a mű megíródott, hiszen érte 1893-ban Csurka 100 korona pályadíjban részesült.²⁵ Hogy hogyan méltatták a zeleméri kezdeményezést és az alapítókat ennek bizonyosságára álljon itt a következő idézet: „Annyi emberi érzelem a legvadabb kebelben is lakik, hogy az elhagyatott árvát éhen halni ne hagyja; de magánosak könyörülete ritkán terjed ki továbbra a szoros testi tápláltnál; polgári nevelést' s közhasznú szakképzést egyedül közintézetekben várhatnak oly árvák, kiknek a sors egyéb örökséget nem hagyott, mint a közirgalom jogát. Az árváknak már ily közintézetben meg kell adni az irányt jövendő életpályájukra, rokonszellemben azon nemzetgazdasági forrásokkal, melyekből a nép nagyobb része keresetét veszi. Azért Angliában az árvaintézetek egyszersmind ipartanodák, midőn ellenben Helvetiában gazdasági iskolák. Helyesen fogták fel e szempontot Karap és Diószeghy tiszteletre méltó hazánkiai, midőn árvák számára a zeleméri gazdasági intézetet alapították.”²⁶

Karap Sándor Zelemérről

A felszólításra, amit Török János fogalmazott meg, ha nem is nagy kedvvel, de válaszolt Karap Sándor. **A válasz első része, az alapítás körülményeinek leírása:** „Zeleméri gazdasági és egyszersmind árvaintézet terve, melyet alapítanak Karap Sándor és Diószeghy Sámuel” címen jelent meg az első rész a Magyar Gazda 1845. november 15-ei 92. számában. Karap Sándor egyedül jegyzi a cikket, s leírja régóta táplált gondolat, óhaját teljesül az intézmény megalapításával, évek óta csendesen bár, de komoly

²⁴ Lukács Pál: Zelemér. Köznevelés, 1984.12.28 / 44. szám

²⁵ Néptanítók lapja 1903-01-15 / 3. szám

²⁶ Budapesti Híradó, 1846-11-26 / 497. szám

előkészületeket tettek ebbe az irányba. Hiszen a „természettől megáldott honunk hátramaradását, ha sopánkodással be nem érve, azon erőnkhez képest segíteni akarunk”, a segítség módját „mi az emberekben, s így önmagunkban is kerestük és találtuk meg. És tapasztalás által igazolt okoskodás után azon meggyőződésre jutottunk, hogyha ki-ki közülünk, kik az értelmesek sorába számíttatni kívánunk, a gondviseléstől neki kimért körben ésszel, tehetséggel, példával odahatni törekszik, hogy az emberek testi és lelki tehetségeik kifejtése útján munkásokká, a munka által ügyesekké s jókká, ezek által pedig boldogokká tétessenek, mind saját hasznukat legbiztosabban megalapítjuk, mind honunknak a tőlük nem függő külviszonyokból eredő bajait legszelídebben enyhítjük, mind végre az emberiségnek legjobb szolgálatot tehetjük. Eltökéltük ezért magunkat érett megfontolás után, e méltán vagy nem méltán vadnak, műveletlennek tartott vidéken oly intézetet alapítani, mely által e célok saját körülményeinkhez, s e vidék helyzetéhez és szükségéhez képest halkan bár, de biztosan elérjenek.”

Alapkincsünk a termőföld — írja Karap; ezért választották munkálkodásuk alapjának a földművelést. A célra szükséges eszközök és emberek választásánál pedig arra törekedtek, hogy sikeresek legyenek. A siker feltételeinek garanciáit, mind magukban, mind környezetükben igyekeztek megalapozni. Ezen túlmenően „a népnek azon osztályára” igyekeztek hatást gyakorolni „mely a sors mostohaságánál fogva, ha magára hagyatik, legnagyobb nyomornak van kitéve, melynek magára hagyása az emberiségre nézve nem kevésbé veszélyes... ennél fogva a gondoskodást igényli.” Arra a térre, ahol az intézetet felállítják, már évek óta egyességre jutottak. „Intézetünket nemes Szabolcs megyében kebeleztet, s Debrecen, Böszörmény és Újváros közt fekvő, s e célra jó előre készítgetett zeleméri pusztán állítsuk fel.” A személyzetre nézve az által akartak megfelelni, hogy: a „lelki és testi kiképzés tárgyául, s egyszersmind pedig munka eszközeiül mindkét szüleitől megfosztott és szegény árva fiúgyermekeket felvételére szorítkozunk. A zeleméri intézet azért gazdasági egyszersmind és árva gyámintézet...” S minthogy mindennek neve kell lennie, írja Karap Sándor, a névnek pedig ki kell fejeznie, amit takar, ezért az intézmény neve: *„Zeleméri parasztságdíkat képző gyámintézet”*.

Az akadályokkal, amelyek előttük álltak tisztában voltak, a gúny, az előítélet, a rágalom, a rosszakarat minden megnyilvánulása elérte őket. A várható haszon volt irritáló a környezetre. Erre írta: „Nem ígérünk magunknak aranyhegyet vállalatunkból, de nem is függesztjük felibe a tiszta filantrópizmus kérkedő cégérét — szóval, érezzük feladatunk megoldásának nehéz voltát...” Ezen nehézségeknél nehezebb volt annak a személynek a megtalálása, „ki az intézetnek lelke lenne”, a nevelőnek, az igazgatónak a megtalálása okozott igazi nehézséget. „Körünkben eső gazdáink a nevelés, nevelőink viszont a gazdálkodás elveibe kevésbé lévén avatottak; azok is pedig, kik e megkívántatóságokkal netalán bírnak, e minden erőt és egy egész életet igénylő munka átvételére magokat elszánni nem tudván, nem csuda, ha keresésünk, várásunk huzamosan sikertelen volt.”

Végül Gönczy Pál személyében találták meg azt a pedagógia és a gazdaság iránt elkötelezett egyént, akiben a jövő emberét látták, s aki hajlandónak mutatkozott mindazon feladatok ellátása, ami egy ilyen induló intézményben a vezető előtt áll. Rendkívül szemléletes és a ma olvasója számára érzékletes az a leírás, amelyben a szerződkötés, a megállapodás körülményeit rögzíti Karap Sándor. „Vele tehát, mint az intézetbeli növendékek jóvendőbeli nevelőjével, egyszersmind pedig az intézet állandó igazgatójával, múlt 1844-dik évi június 1-ső napján becsületszó kicserélése mellett szerződésre lépve, teendőink elsőjének lenni tartották őt az e végre szükséges ismeretek és tapasztalatok megszerzése végett” külföldi tanulmányi útra küldeni. Cél, hogy az alapítók által megismert intézetekben szerezzen tapasztalatot. A tanulmányút 1844 nyarán és telén megtörtént, „mi alatt itthon az intézet fennállására szükséges építések s kiigazítások megtétettek.”

Az előkészületek leírása után fogalmazta meg a szerző, hogy: „megnyitjuk intézetünk céljai s eszközei felőli nézeteinknek” leírását, *„vagyn mit, és mi úton akarunk mi ezzel elérni?”* Olyan szabályokat ír le, ami

mindenki számára zsinórmértékül szolgál. Ezen szabályokon időről-időre a körülmények, a tapasztalatok szerint változtatni lehet, „mindenesetre azonban az illető tagok szerződésből eredő jogaik sérelme nélkül...”

„Az intézet célja: „Mezei gazdálkodás s ebbe vágó foglalkozások okszerű üzése. Egyszersmind pedig az e végett szükséges személyzetnek formálása, nevelése.

Az intézet helye: Az alapítók egyikének zeleméri pusztarésze, melyért az intézet évi haszonbér fejében a beruházási tőke 5 % kamatját az alapítók közt kötött szerződés értelmében fizetni fogja.”

Az intézet működése: A földművelés ősi nemein kívül foglalkoznak az intézetben tanulók, dolgozók faiskolai alanyok előállításával, különösen nagy létszámú eperfanévelésével, kender, len, komló, olajnövények, dohány, kerti vetemények termesztésével. Állattenyésztés területén gazdasági és házi állatok tartásával, különösen tehenek tartásával és az ezzel összefüggő tejgazdasággal. Kiemelt szerepet szántak a selyemhernyó tenyésztésnek. Ifjú Diószegi életében, boldogulásában, gazdaggá válásában kiemelkedő szerepet játszott a selyem, az udvar első szállítója lett. Azt, hogy rendkívüli jelentőséget tulajdonított a selyem előállításának, jelzi az is, hogy minden évben hat hetet Zeleméren töltött akkor, amikor a selyemhernyók bebábozódtak.

Az önellátó gazdálkodásra való felkészülést szolgálta, hogy nagy gondot fordítottak a gazdasági és működési eszközök előállítására. Arra törekedtek, hogy „a nyert terményeket ameddig csak lehet, maga fel is dolgozza, saját szükségait maga fedezze, a felesleget pedig eladja.”

Az intézet eszközei: „Pénz és kezek.” az alapítók számot vetettek azzal, hogy ez a tevékenység nem lesz azonnal nemhogy gazdaságos, de még önfenntartó sem, ezért kinyilvánították: „kölcsonösen leköteleztük magunkat, hogyha élünk, bármi kedvetlen eredménye legyen is vállalatunknak, attól vissza nem riadunk, hanem 5 évig, vagyis 1849-ik év végéig valamint fáradságunkat, úgy a szükséges költségeket is” mindketten egyenlő mértékben teljesíteni fogjuk. Halálozásuk esetén pedig szerződésileg rendezettek a dolgok. Öt éven túl pedig az intézetnek saját erejéből kell fennállni vagy elbukni. Öt év után döntenek az alapítók arról, hogy továbbra is részt vesznek az intézet munkájában, a visszalépés lehetősége előttük áll.

A kezek — az alkalmas munkáskezekről lévén szó — kérdésében a következőket olvashatjuk: „minthogy céljaink elérésére az e vidéken létező kész elemeket alkalmasan fordítani nem lehet; vagy más szókkal: az embereket úgy, amint vannak, nem használhatjuk.” Két választási módot láttak, vagy idegeneket kell ide hozni, „vagy alkalmasakat a környékbeliek közül gyenge korukon kezdve nevelni.” Az utóbbit választották, amit két okkal magyaráztak. Egyik: „mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy amely számban ügyes, rendszerető, szorgalmas és jó embereket formálunk vidékünk egyéneiből, éppen oly arányban fogyasztjuk köztük a magokat rosszul érzők, elégületlenek számát; neveljük a vállalatunk iránti közönséges rokonszenvet, egyszersmind pedig kiírtjuk embereinkből azon balhiedelmet, miszerint a magyar paraszt csak eke szarvára vagy pásztorbotra volna teremtvé.” A másik ok, ami a választásuk magyarázata, ami hiúságból fakad, esetleg „valami nemesebb indulat eredménye” az nem más, mint „a saját erőnkeli teremthetés tudatából folyó örömrzetre szert tehetünk, s a földben és anyagban rejlő erőket az egyénekben szunnyadó, de ugyancsak magunk által kifejtett erők által hozzuk mozgásba.” Ezért esett a választás a szüleiktől megfosztott vidékbeli árva szegény gyermekekre.

Az első évben 12, legfeljebb 14 növendéket szándékoztak felvenni, nem a minél nagyobb létszám a cél, nem a minél nagyobb terület megműveltetése a célja az alapítóknak, hanem a haszonelvűség mellett a gyermekek nevelése, oktatása az elsőrendű feladat. Úgy fogalmazta meg Karap Sándor az alapítói szándékot, „minthogy e szám a növendékek gyenge koránál, s a szükséges tanulmányokkall elfoglaltságánál fogva, de még azért is, mert nem az a cél, hogy minél több, minél nagyobb földet, de hogy

azt, amit megbírnunk, legtökéletesebben, és mintegy kerti módon műveljük.” Tekintettel arra, hogy a felvett növendékek létszáma fokozatos növekedéssel lesz képes arra, hogy az intézet céljára adott földet megművelje, addig az alapítók gondoskodnak a hasznosításáról. De leszögezték: „a felesleges földnek elkülönített erővel ugyan, de mégis az intézet felügyelése alatt, s annak hasznára leendő műveltetéséről különösen rendelkezünk.”

A növendékek létszámát évenként 6 fővel számítanak növelni, ez a létszám valószínűsíti azt, hogy a teljes kifejlődés idejére a növendékek létszáma 50-60 fő lesz. Ez az idő 10 év, a növendékek 22 éves korukig lehetnek növendékként az intézetben, ez után is maradhatnak, de akkor már külön szerződésben meghatározott módon. Az „intézet egészen kifejlett korában 50-60 közt, mely szám a kijelölt térnek saját erejével, a szükséges vonó erő hozzájárulása mellett művelésének s termékei némely része feldolgozásának megfelelően, de benne s általa folytonos elfoglaltatást is talál.” A szegény árvákon kívül, a vagyonos növendékek oktatására nem gondolnak most, annak későbbi megfontolása lehetséges, de „félteni lehet, hogy ez az intézet valódi célját háttérbe szorítaná.”

Az intézet személyzete: első helyen állnak a növendékek, úgy „mint cél és eszközök” — értük jött létre az intézet. A felvettek kora 10 és 12 év közötti, az intézetben maradásuk 22 éves koruk betöltéséig terjed. Miért ez a korhatár? Nem szándékoztak felvenni „gyengébb korú gyermeket, mint kikre nézve a tanítással s tanulással a gyakorlati munkásság is mindjárt kezdetben párosíthatatik, de ne is korosabbakat, mint kiknek hajlékony lelkületére az oktatás és szoktatás könnyű hatást gyakorolhat.” Kiket még valami rossz hajlam, erkölcs nem fertőzött meg oly mértékben, „hogy azoknak kiirtására az intézet céljával össze nem hangzó, s mindig kétes sikerű erőszakot kellene használni.”

De nem is kívánják tovább az intézetben tartani őket, „mint mennyi szükséges az egész kiképzetésükre, jóbani megszilárdításukra, de is rövidebbig, mint mennyi megkívántatik arra, hogy az intézet iránti tartozásukat leróják, s polgári kötelességeik sorát, e rájuk nézve legelső kötelességnek, a munkás hálának teljesítésével megkezdvén, tetteleg s példájukkal igazolják, hogy az intézet az ő irányukban sikerrel működött, és ugyanakkor egyszersmind annak fennállását, ez által utódjaik sorsát biztosítsák.”²⁷

Alapelv: „semmit ingyen”

A beszámoló második részét Karap Sándor azzal kezdte, hogy az intézet működésének, az alapítók szándékának alapelvét fejtette ki. Írt arról a vádról, amit velük szemben megfogalmaztak, hogy csak saját érdekeikkel foglalkoznak. „Igen is e vád, ha ugyan vád, alapos, mert elvünk a ' semmit ingyen ' egyszerű elve” — mindezt a társadalom és a természet elveiből vezetik le, hiszen ingyen semmihez sem lehet jutni. S kérdések formájában fejt ki nézetüket igazságuk mellett. „Nem lágy főtől vezetett jó szív ferde iránya volna-e ép tagokkal megáldott embert ingyen boldogítani akarni? S vajon, ha ez cél- és természet elleni nem volna is, megbírná ezt egyesek ereje, s a kizárólag filantropikus alapra állított, s csak örökös áldozatokra számított efféle magános intézet, nem hordaná-e már születésekor magában az enyészet csíráját? Vajon végre általánosan is, de különösen a nép alsó osztálya egyéneire árasztatunk-e nagyobb jót, mintha munkálkodni tudó s akaró és munkára edzett embereket formálunk belőlük?” S semmit ingyen elvét magukra is alkalmazni kívánják, ezért nyilvánosságra hozta, hogy hogyan gondolkodnak „a növendékek iránti kölcsönös jog- és kötelességbeli viszonyairól.” Az alapítók részéről a semmit ingyen elve azt jelenti, hogy mindent elszámolnak, s a nyilvánosság előtt mindent bemutatnak. Meg vannak győződve arról: „hogy egy 12-17 éves gyermek közép számításával véve okos foglalkodtatás mellett táplálásáért, ruházásáért és tanításáért meg tud szolgálni (a középszámítást úgy értve, hogy amivel 14-15 éves koráig adós marad, azt betöltött 17 éves koráig túlteljesítése által rója le), 18 éve korukig azért

²⁷ Magyar Gazda, 1845. november 15. 92.sz. 1509-1514. p.

a növendékeknek az intézet munkabér fejében semmi pénzt nem fizet, de a kölcsönös követeléseket közte és köztük ekkor kiegyenlítettnek tekinti.” 18 éves koruktól kezdve azonban az intézetben maradásuk idejéig, az ellátás mellett illendő évi bért számolnak el, amit csak a kilépés alkalmával kapnak meg, „megpedig, mintha takarékpénztárban lett volna, 5 % kamattal együtt.”

Az első évben az intézetbe felvett 12-14 teljesen árva fiúgyermeket, akik meg vannak keresztelve és himlő elleni oltással rendelkeznek. Az első években mindenképpen a környékbeli árvákat szándékoznak felvenni, „mert az intézetnek érdekében áll hatását a reménylett jótékony visszahatás tekintetéből az őt környező vidékre kiválónag gyakorolni.” Ez a terület a Hajdú-kerület, ahonnan az alapítók és az igazgató is származik, Bihar és Szabolcs megyék, valamint Debrecen városa.

Az intézet gondoskodik a növendékeknek tiszta és egészséges lakásról, táplálásukról, ruházódásukról és természetesen tanításukról. „Legfőbb feladatul tűzvén ki magának úgy egyeztetni a velük való bánásban szelídséggel a szigorúságot, hogy a gyermek ne csak kényszerítésnek ne tartsa intézetbeni létét, de abból elbocsátását tekintse a büntetések legnagyobbikának,” ebből adódóan az intézeti létet vidámság és egészséges szellem jellemezze. Mindenki kap ágyat, ágyneműt, megfelelő mennyiségű fehérneműt, az évszaknak megfelelő „egyszerű, de célszerű” öltözetet, ezekről elkülönített helyen mindenki maga gondoskodik. Táplálásuk egyszerű, főleg növényi eredetű, amit maguk is megtermelnek. A testi erejük, fejlődésük épségben tartása érdekében, napjában legalább kétszer főtt ételt, hetenként legalább három ízben húsételt kell kapniuk. „Szeszes italoktól örökre száműzve leendvén.”

A tanítás tárgyai azok, amelyek az elemi és reáliskolában, „de mindenütt, ahol csak lehetséges, az életre alkalmaztatva, s testi foglalkozásokkal egybeszöve.” Tanulnak ezért a keresztyén valláson és erkölcsstanon kívül, „amelynek az intézetbeli egész nevelésen átkell szövődni: olvasás, írás, számvetés minden nemei, természeti, gazdasági tudományok, növénytan, földleírás, honi történet és törvényismeret, magyar nyelvtan, helyesírás és fogalmazás”, amelyek a gazdaság vezetése körüli ismereteiket mélyítik el. Emellett tanulnak még csillagismeretet, földmérést, ének- és dalmesterséget, rajzolás; „figyelemben tartása mellett annak, hogyha valamelyik a növendékek közül különös elméleti tehetségekkel tüntetné ki magát, az ilyen ismeretekben az intézet tehetségéhez képest fokról-fokra feljebb vitessék.” Cél, hogy ilyen tanulókból az intézet segéd, sőt rendes nevelőt képezzen magának, esetleg másoknak. Előre látni mindent nem lehet, az élethez alakítják nevelési elveiket, „a tapasztalás és körülmények fognak bennünket vezetni” — írja Karap Sándor.

Mellőzhetetlen szabályok

Az alapítók kitűztek mellőzhetetlen szabályokat, melyek a következők: „A növendékek a nevelőnek vagy segédjének folytonos és közvetlen felügyelete alatt fognak állani. A tisztaság-, a munka- és rendszeretnek vérükbe kell átmenni. Mind a tanítás, mind a foglalkoztatás kinek-kinek lelki és testi tehetségéhez fog szabotni, s éppen e célból a játékokra is, melyekben főszerepet a testgyakorlatok viendenek, elegendő idő fog engedtetni. Minden igyekezet mind a tanításban, mind a munkában oda fog irányoztatni, hogy a növendékek ügyes, erős, egészséges és értelmes emberekké váljanak,” ezért „az üres, akár vallási, akár politikai fessegetéseknek az intézet tanulmányai közt helyt adni sohasem fog.” Ezeknek az elveknek a betartásáról bárkinek, bármely időpontban számot ad. „Évenként vizsgálat alá fogja bocsátani növendékeit az e végre meghívandó egyházi és világi ügybarátok előtt.”

A vallásukat tekintve csak református növendéket vesznek fel, nincs lehetőség arra, hogy más vallásút is felvegyenek.

A növendékek munkába való bevonása koruknak, testi fejlődésüknek megfelelően történik. Kezdetben kertészkedés, fák gondozása, nemesítése, selyemhernyókkal való bánás, komló, len, kender,

dohány termesztése, a megtermelt javak feldolgozása. A későbbiekben a nehezebb testi, fizikai munkák végzése, „ha erősödnek, a földművelés több erőt kívánó rendes nemei, marhákkal bánás, annyira, hogy néhány év elteltével az intézet fenntartására szükséges minden kezek, mint szintén a főzés is magokból a növendékekből teljenek ki.” Olyannyira az önellátásra való felkészítést tűzték ki célul, hogy asztalos, kötélgyártó, esztergályos, molnár stb. munkák megtanulását is fontosnak tartották. A tanuláshoz a műszereket, az oktató mestereket az intézet biztosítja időről időre.

Ugyan 18 éves korukig bért nem kapnak, de az ösztönzésre jutalmazást biztosítottak, amit a kilépéskor a munkabér összegéhez szándékoztak adni. A 18 év után számolt munkabér a növendék ügyességétől, rátermettségétől függ, de nem lehet kevesebb, mint a környéken alkalmazott hasonló korúak munkabére. „A pályájukat dicsérettel bevégzett növendékeket az intézet az addig megtakarított pénzüknek kiadása mellett érdemlett bizonyítvánnyal ellátván... tőle kitelhetőleg ajánlani kötelességének ismerendi.”

A nevelő, igazgató „az intézet lelke”, „az intézet rabja lesz, s annak minden idejét szentelni tartozik.” Azért, hogy tanítson, „minden eddigi előkészülete mellett is szünet nélkül tanulnia kell, különösen folytonos stúdiumául kell venni az emberi lelket, mely nélkül az egésznek csak gépi ábrázata leendne. Neki, hogy sikerrel működhessék, a szeretet elvéből kell kiindulnia, s minden cselekvéseit erre visszavinni. Legyen ő a növendékeknek barátja, édes atyja, kinek dorgálásait szelídség vezérli. Járjon előttük saját példájával az igazság-szeretetben, a tökéletességre, mint fő célra törekvésben, s az előforduló akadályokkal küzdelemben, kitartásban. Így adhat ő csak éltet azon eszmének, miszerint mi a növendékeket az intézet céljaival, és egyszersmind eszközeiül tűzünk ki, így formálhat csak ügyes, jó és boldog embereket, hogy általuk ismét visszahatólag egy virágzó kis intézetet teremtsen.”

Gönczi Pál az alapítólevélben leszögezni kívánta, hogy magára nézve nem tekinti áldozatnak a leírtakat, s itt rögzítették az anyagi feltételeket is, ami teljes ellátásból és évi 200 pft fizetésből áll, ez az összeg nőülés esetén kiegészül, s jövedelme a tiszta haszon 10 százalékával egészül ki. „A nevelő az intézetnek egyszersmind a kormányzója is lévén, ő tőle függ közvetlenül az intézetben szolgáló minden cselédség is. Ő viszi az intézet számadásait. Valamint a növendékek könyvét is, melybe a növendékek személyét, vagyonát, magaviseletét stb. illető jegyzetek időről időre híven beviendők lesznek.”

A nevelő segédje, mivel első évben elegendő egy, mind a növendékek száma, mind az oktatott tárgyak mennyisége nem indokol több segédnevelőt. Idővel azonban a segédnevelők számát növelni kell. A segédnevelő „a gyermekekkel nappal és éjjel együtt van, velük együtt eszik, együtt él, vezeti őket a munkában, köztük rendet, tisztaságot tart, illendő magaviseletükre felügyel, egyébiránt pedig mindenekben a nevelőtől függ.” Fizetése 80 pfrt, ami 120 forintig nő öt év alatt. Zöld Ferenc Gálospetriben született tanító látja el a feladatot.

A munkálatok segítői: cselédek, munkások, mesteremberek. Addig, amíg minden feladatot az intézet nem tud ellátni, addig szükség van más munkaerőre, ahogyan fogalmaz: „idegen kezekre... ezek vagy állandó esztendő cselédek, vagy bizonyos időre bizonyos munkákra felfogadott napszamosok, mesteremberek.” Nagyon fontos, s erre az igazgatónak oda kell figyelnie, hogy az alkalmazottaknak erkölcsös magaviseletűeknek kell lenniük. A személyzetre nézve általában jegyzik meg, hogy „mindazok, kik az intézethez, mint rendes tagok tartoznak, betegségük esetén gyógyítást és ápolást az intézettől fizetés vagy beszámítás nélkül fognak kapni.”

„Kelt Debrecenben január 1-jén 1845. Karap Sándor és Diószeghy Sámuel mint alapítók, Gönczy Pál mint nevelő s igazgató”²⁸

²⁸ Magyar Gazda, 1845. november 19. 93. sz. 1525-1532. p.

Toldalékatok a zeleméri gazdasági árvaintézetéről²⁹ c. cikkben egészítette ki Karap Sándor az alapítólevélben ismertetetteket. Mondván: annak a felszólításnak eleget tett, ami az első róluk szóló tudósításban jelent meg, közölte az alapító szándékait, néhány kiegészítéssel, magyarázattal látva el. Nyilvánvalóan a toldalékatokat azért látta szükségesnek nyilvánosságra hozni, mert a társadalom feléjük irányuló figyelme kiemelkedő volt, s számos negatív megnyilvánulás kísérte ezt a figyelmet. Elsősorban is arra hívta fel a figyelmet, hogy az intézet nem filantróp, amint azt a bemutató cikk címében jelezte: „Ez intézetnek a terv szerint saját erejével kell *fennállni vagy elenyészni...*” „Már a nyilvánosság terére kilépvé, nem hiányoztak *magasztalók szintűgy, mint ócsárlók...*”

A 12 felvett gyermek már elvégezte az elemi iskolát, ezt kívánta a beindítandó év sok problémája, de két esetben kivételt tettek olyanokat vettek fel, akik nem tudtak írni-olvasni.

Csak helvét hitvallásúakat vesznek fel, ennek oka. Többek megbotránkoznak ezen, ki-ki elmondja a maga minősítését. Alapítók azt kéri figyelembe venni, hogy „minden korszaknak meg van a maga netovább-ja, s aki ezen túl akar, az semmit sem akar. Figyelembe vétetni kérjük, miszerint intézetünk nemcsak dolgozó vagy dolgoztató, de egyszersmind nevelőintézet vagy iskola is. Célja, amint tervében kifejtve van, boldogságra vezérlés.” Ezt az erény útján lehet elérni, az értelem mellett a szívét is képeznünk kell. Az erkölcsi nevelés a keresztény vallás útján történik. A „főhatalom arra, hogy r. katolikus hitet törvény szerint követni tartozó növendékek protestáns iskolában ne neveltessenek...” — ez már önmagában lehetetlenné teszi a más vallásúak bevonását az oktatásba. Abban az esetben, ha a törvény megváltozik életbe lép a viszonyosság intézménye, akkor megváltoztatják a felvételi szabályt is — írta Karap Sándor.

A növendékekről megállapította: „velük kevesebb volt a nyűg, s több eddig is a gyönyörűség, mint amennyire okosan számíhattunk. Tanulatásnak körültök árnyéka sincs, értelmesülésük észrevétlenül történik... Köztük vidámság s testvéri szeretet uralkodik.”

Mi volt valójában a Zeleméri Paraszt Gazdákat Képző Intézet? Mezőgazdasági oktatást, szakoktatást végző intézmény, vagy gyámintézet? „Földműves iskola vagy szeretetház, gazdasági tanintézet vagy gyámintézet?”³⁰A válasz: is-is. Tóth László az intézmény történetét bemutató tanulmányában a következőképpen magyarázza a választ: „Földműves iskola, mert az ott folyó nevelésben a korszerűbb gazdasági módszerek érvényesültek, gyámintézet, mert a növendékek árvák voltak.”³¹ Valójában, akik az intézmény történetével foglalkoztak, azok szakmai beállítódásuknak megfelelően ítélték meg, s annak megfelelően tartották gazdasági iskolának, vagy gyámintézetnek. Nevezett szerzőnk is gyámintézetnek tartja idézett munkájában, de így ír róla György Aladár³², Eötvös Károly Lajos³³ is, míg Molnár Károly³⁴ és Balogh István³⁵ úgy emlékezik meg róla, mint gazdasági tanintézetéről.

Az intézet 1845-ben nyitotta meg kapuit, s az alapítólevél egyes fejezeteiből kitűnik az a nemes szándék, ami az alapítóknak munkálkodott. Tóth László Eötvös Károly Lajost idézve megállapította, hogy ez az intézmény az iskolai gyermekvédelemnek „kész magyar típusa, mely teljesen a magyar

²⁹ Magyar Gazda, 1845. november 26. 95. sz. 1561- 1567. p.

³⁰ Tóth László: A zeleméri árva-nevelő és gyámintézet. Debrecen, 1979. 13.

³¹ Tóth László: A zeleméri árva-nevelő és gyámintézet. Debrecen, 1979. 13.

³² György Aladár: Emberbaráti tan- és nevelőintézetek. 1896

³³ Eötvös Károly Lajos: A zeleméri „gyámintézet” (1845- 1849) Magyar Pedagógia. XXIV évf. 5. sz. 266-273.

³⁴ Molnár Károly: A mezőgazdasági jellegű továbbképzés kialakulása. Hajdú- Bihari iskolatörténeti dolgozatok Debrecen, 1974.

³⁵ Balogh István: A paraszti művelődés. In. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Szerkesztette és az előszót írta Szabó István.

földből sarjadt... a magyar néplélekhez és magyar alföldi gazdasági népelethez alkalmazottan ... szerveztetett meg ... s első, máig és messze jövőben is mintául tekinthető fiárva és szeretetház.”³⁶

Az alapítók úgy vélték: „a melegen szeretett föld csak úgy lehet boldogító, ha nemcsak szívünk szeretete, hanem kezeink munkái is látszanak azon.”³⁷ A vagyon, a siker forrását az isteni gondviselésben látták. S a gondviselésnek hálát adva, saját lehetőségeiken belül mások boldogulását is elő akarják segíteni.

Az intézet gazdasági programja szerint: alapkinsnek a termőföldet tekintették. „Alapkinsünk a termőföld lévén, a természetnek, a legbizalmasabb kalauznak ujjal mutatását véljük követni midőn munkálkodásunk teréül a széles értelemben vett földművelést vesszük fel.” De az intézmény a földművelés ősi nemein kívül foglalkozik nagyobb részt faiskolákban fák előállításával. Különösen „eperfák nagybani tenyésztésével, úgyhogy ezzel a vidéket eláraszthassa; kender, len, komló, olajnövények, dohány, kerti vetemények termesztésével; gazdasági és háziállatok, főleg tehének tartásával, s ezzel egybefüggő tejjgazdasággal; selyemtenyésztéssel; gazdasági és működési eszközeinek amennyire csak lehet – saját erejéveli előállításával, oda intézvéen törekvését, hogy a nyert terményeket ameddig csak lehet, maga fel is dolgozza, saját szükségleteit maga fedezze, a fölösleget pedig eladja.”³⁸

A gazdaság méreteit mintegy 200 holdra tervezték. Az ígás állatok számát 48 ökör és 16 ló szolgáltatva, 20 tehenet fejtek és sok disznót tartottak. „A munka nagy részének végzésére, az állatok gondozására 14 cselédet szerződttettek.”³⁹

Az intézet tanulói létszámának kialakításánál arra törekedtek az alapítók, hogy a környékbeli árva gyermekek nevelése-oktatása történjen itt, ebben az intézményben. Kinyilvánították: „a népnek azon osztályára gyakoroljunk hatást és árasszunk hasznót, mely a sors mostohaságánál fogva, ha magára hagyatják, a legnagyobb nyomornak van kitéve.” Ennek a célnak úgy próbáltak eleget tenni, hogy a „testi és lelki képzés tárgyául, egyszersmind pedig a munka eszközeiül mindkét szüleiktől megfosztott és szegény árva gyermekek fölvetelére szorítkozunk.”⁴⁰

Az árvák felvételét az emberbaráti gondolatok mellett azért is tartották célszerűnek, mert az e vidéken élő embereket alkalmatlannak tartották az új gazdálkodási mód elsajátítására. Úgy látták: „az embereket úgy, amint vannak, nem használhatjuk. Két mód közül kell választanunk: vagy idegeneket szállítani, vagy alkalmasokat a környékbeliek közül zsenge korunkon nevelni... mi mindenesetre az utóbbi módot választottuk. A szüleiktől megfosztott, vidékbeli árva, szegény gyermekeket” karolták fel, akik egyrészt mások segítségére szorultak, másrészt nem kötötték őket az új ismeretek elsajátítása során a szüleiktől szerzett gazdálkodási előítéletek, megrögzöttségek.⁴¹

A munka mellett a tanítás, a tanítás tananyagának összeállítása is fontos szerepet kapott. A tanítás, tanulás folyamatában fontos elem volt az életszerűség, az életre való nevelés. Ezért: „A tanítás tárgyai közönségesen véve azok lesznek, melyek az elemi és reáliskolákban taníttatnak, ahol csak lehet az életre alkalmaztatva és testi foglalkozásokkal egybeszóve”. A tanítás tartalma a vallás és erkölccstan tárgyakon kívül: „amelynek az intézetben az egész nevelésen át kell szövődnie”, olvasás, írás, számtan, „természeti, gazdasági tudományok, növénytan, földleírás”, történelem, jogismeret magyar nyelvtan, helyesírás, fogalmazás, „egyszerű földmérés, rajzolás, ének és dal”.⁴² A tantárgyi felsorolás azt jeleníti meg, hogy

³⁶ Tóth 22.

³⁷ Uo. Tóth 23.

³⁸ Uo. Tóth 24.

³⁹ Uo. Tóth 25.

⁴⁰ Uo. Tóth 25.

⁴¹ Uo. Tóth 26.

⁴² Uo. Tóth 27.

sokoldalúan képzett, a gazdálkodáshoz értő, a gazdasági problémákban eligazodni képes gazdák nevelése volt a cél. Ehhez párosult az egyéni foglalkozások rendje, a szellemi, testi nevelés együttes alkalmazása. Az intézmény vezetőjéül a tehetséges fiatal pedagógust Gönczy Pált nyerték meg.

A létszámot fokozatosan szándékoztak emelni maximálisan 50-60 főre. Az indulólétszám 12 fő volt. Életkorukat, előképzettségüket tekintve feltételként szabták meg, hogy a növendékek felvételükkor ne legyenek kisebbek, mint 10 évesek, és életkoruk ne haladja meg a 12 évet, ugyanakkor azt az életkort, amit a kibocsátás évének tartottak 22. életévben határoztak meg. Ez árvaházak esetén 5 és 15 év.⁴³

A felvételnél és a kibocsátásnál meghatározott életkor jelzi, hogy itt nem egy egyszerű árvaházzal állunk szemben, de egyértelműen azt sem mondhatjuk, hogy csak a gazdasági képzés áll előtérben, hiszen egy olyan intézményről van szó, ahol a szakmai ismeretek mellett általános, sőt speciális ismereteket is el kell sajátítani. De hogy itt a gazdasági képzés és nemcsak az árvák nevelése áll előtérben jelzi az igazgató tanulmányútja, amire az intézmény megnyitása előtt küldik el, oda, abba az intézetbe, ahova a keszthelyi Georgicon alapítója Festetics György is tanácsért fordul. Az intézmény vezetője mielőtt elfoglalta volna a nevelői posztot nemcsak külföldi tanulmányt tett, hanem azelőtt ipari jellegű tanulmányokat is folytatott. Mezőgazdasági, ipari jellegű felkészültségével, didaktikai szemléletével a sokoldalúan felkészült saját vagy más gazdaságában eligazodni képes gazdákat szándékoztak képezni.

Az intézet a már említett okok miatt szűnt meg, az anyagi rombolás mellett, amire jellemző, hogy amit nem tudtak elszállítani a cári csapatok, azt összetörték, megsemmisítették, jelentős az erkölcsi veszteség. A kor viszonyai nem tették lehetővé az újjászervezési munkákat.

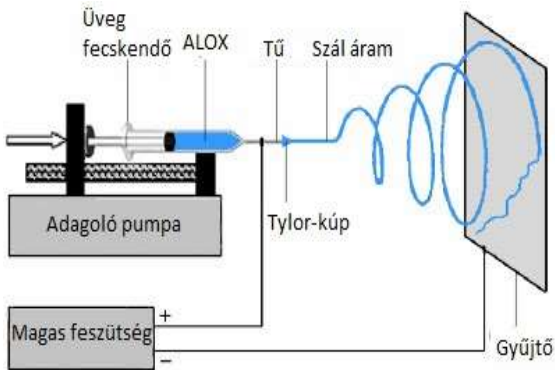
Az intézmény rövid fennállása alatt nem tudta áttörni a gátakat, de jelezte azt az igényt, ami Debrecenben és a város környékén a gazdálkodás modernizálása iránt megnyilvánult. Az intézet fennállása alatt mindössze 15 növendéket tudott falai között. Akik közül kettő debreceni, három szoboszlói, kettő nánási, egy böszörményi, kettő diószegi, egy bárándi, egy újfalusi, egy-egy gálospetrii és békési származású volt.

A tanulók nem tudták a tervezett képzési időt az intézményben eltölteni, így kénytelen kellenül más foglalkozást kellett választaniuk. A kutató által azonosítani tudott foglalkozások: két asztalos, egy kovács, egy kertész és egy földműves kiscsiga.⁴⁴ A tizenötből mindössze öt vált ismertté, s ebből csak egy lett az, ami az alapítók szándéka volt, mezőgazdasági gazdálkodásra felkészített gazdálkodó. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott az intézmény rövid életű volta, idő előtti megszűnése. Az ismertté vált foglalkozások magas százaléku iparos foglalkozása azt is jelzi, hogy az a sokszínű nevelés, ipari jellegű tevékenységek oktatása nem múlt el nyomtalanul. Az innen kikerültek ipari tanoncok lettek

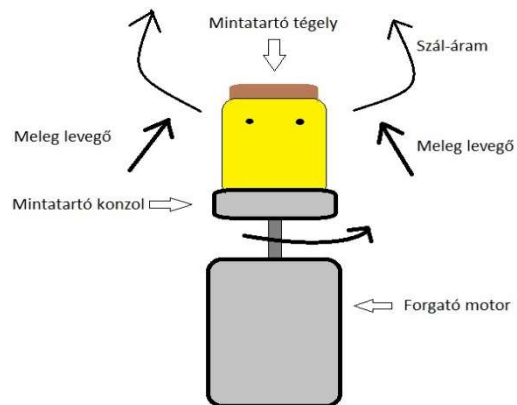
⁴³ Uo. Tóth 38.

⁴⁴ Uo. Tóth 54.

Ezzel a technikával vastagabb, hosszabb, „végtelen” szálköteg gyártása is lehetséges. A vastagabb szálak miatt itt szükséges a szálak előszáradását szolgáló hőkezelés alkalmazása.

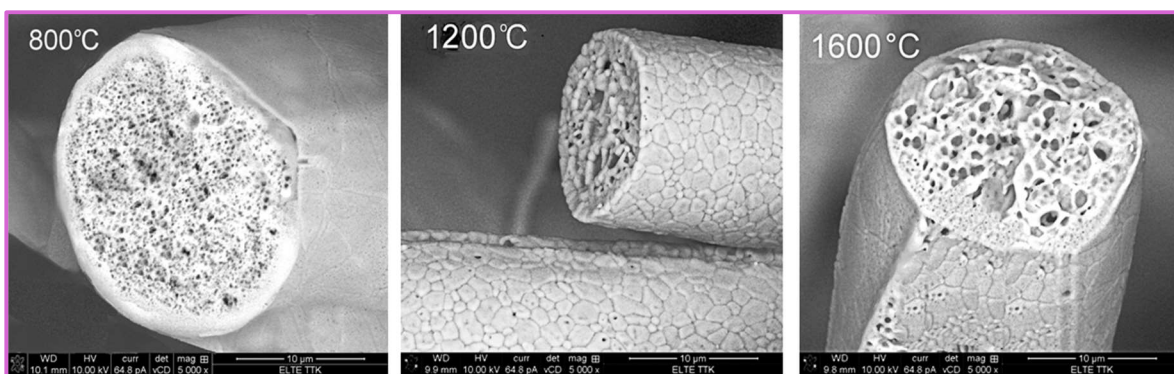
1. ábra: Elektroszinning technika

2. ábra: Oldat spinning technika

Sok esetben polimer adalék használatával segítik elő a szálképzés növelését, azonban ez korlátozza a felhasználhatóságukat, illetve az előállítható szálak paramétereit is. Gyakran alkalmazott polimerek: poli-vinil-pirrolidin (PVP)[16], poli-etilén-glikol (PEG) [17], poli-akrilnitril (PAN) [18]. A legjobb eredményt az elektroszinning technikával sikerült elérni, melynek eredményeképpen selyemszerű, rugalmas, porózus alumínium-oxid szálakat kaptunk. Fontos a húzott szálak hőkezelése. Esetünkben optimális hőkezelésnek egy többlépcsős lassú felfűtést alkalmazó kezelés bizonyult a pórusméretének csökkentése és a porozitás növelésének szempontjából.

Az előállított könnyű, porózus szálak, mechanikai stabilitásukat magas hőmérsékleten (1600 °C) is megőrizni képes (3. ábra), jó hőszigetelő tulajdonságú porózus alumínium-oxid szálaknak az egyik ígéretes felhasználási területe az űripár. Hajtóművek, üzemanyag-tartályok, műholdak hőszigetelésére alkalmazhatók. Nemcsak a magas hőmérséklettel szemben ellenállóak az előállított szálak, hanem a ciklikus hőterhelésnek is. Vizsgálataink során többször egymás után gyors felfűtéssel 1000 °C-ig hevítve majd hűn tartva, és visszahűtve a szálak minősége nem érdemben nem változott.

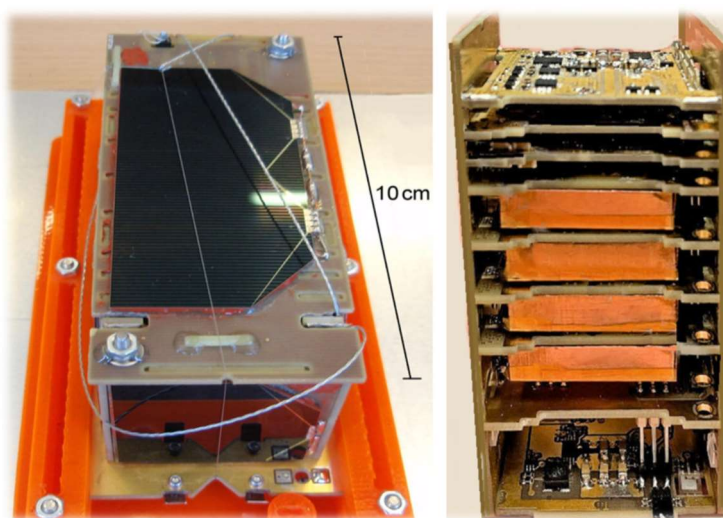

3. ábra: Magas hőmérsékleten hőkezelt szálak SEM felvételei (x 5000 nagyítás) [12]

Fontos kísérletünk volt a kapott szálak valós, űrbéli körülmények közötti tesztje. Lehetőségünk nyílt – több, szintén a laboratóriumunkban előállított hőszigetelő rendszerrel együtt – az alumínium-oxid szálakat az ATL-1 műhold fedélzetén valós körülmények között is kipróbálni, mint fedélzeti akkumulátor hőszigetelő anyag. Ahhoz, hogy egy anyag beépítésre kerüljön egy műhold fedélzetére, számtalan minősítő eljárásnak kell megfelelnie. A két legfontosabb a rázóteszt és a ciklikus vákuum

teszt. A rázóteszt során a mintát olyan, közel 64 G terhelésnek megfelelő rezgésnek teszik ki, ami a műholdat a világűrbe szállító hordozórakéta fellövésekor is érheti a műholdat. A teszt során nézik az anyag tömegcsökkenését, azaz, hogy a rázás hatására mekkora mértékű a tömeg csökkenés, a minta degradációja. A másik teszt lényege, hogy a vizsgált mintákat egy nagyvákuum kamrába helyezik, a ciklikus vákuumozás során fűtik is, és közben mérik a minta tömegvesztését, az anyagkipárolgást. Az alumínium-oxid szálak mindkét teszten jól teljesítettek, az előbbiben 1% alatti, az utóbbin 0,5 % alatti volt a tömegvesztés. Ennek köszönhetően megkapták – a másik két anyaggal együtt – az űrminősítést és beépítésre kerültek az ATL-1 műhold fedélzetére.

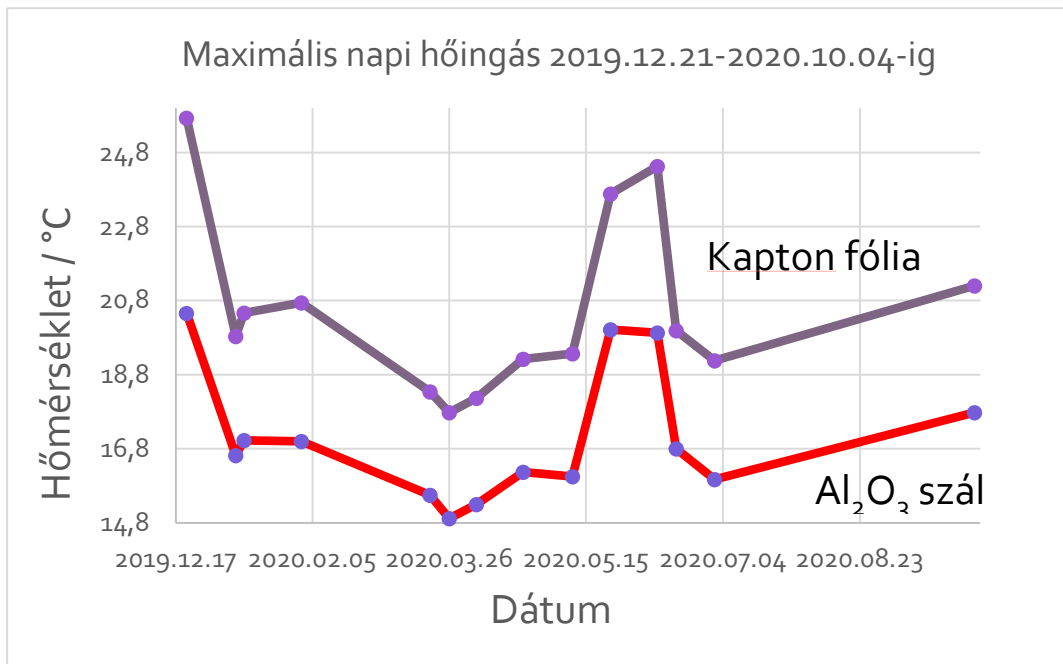
Az űrminősítés megszerzése után az előállított szálrendszer laboratóriumunk további két anyagával hasznos teherként került elhelyezésre a BME VIK által épített és a Rocket Lab Ltd. által Új-Zélandról felbocsájtott (2019.12.06.) ATL-1 műholdon (4. ábra). A műhold fedélzetén elhelyezett 4 db redundáns akkumulátor hőszigeteléséért voltak felelősek az anyagok egy kontrol Kapton-fóliával együtt.

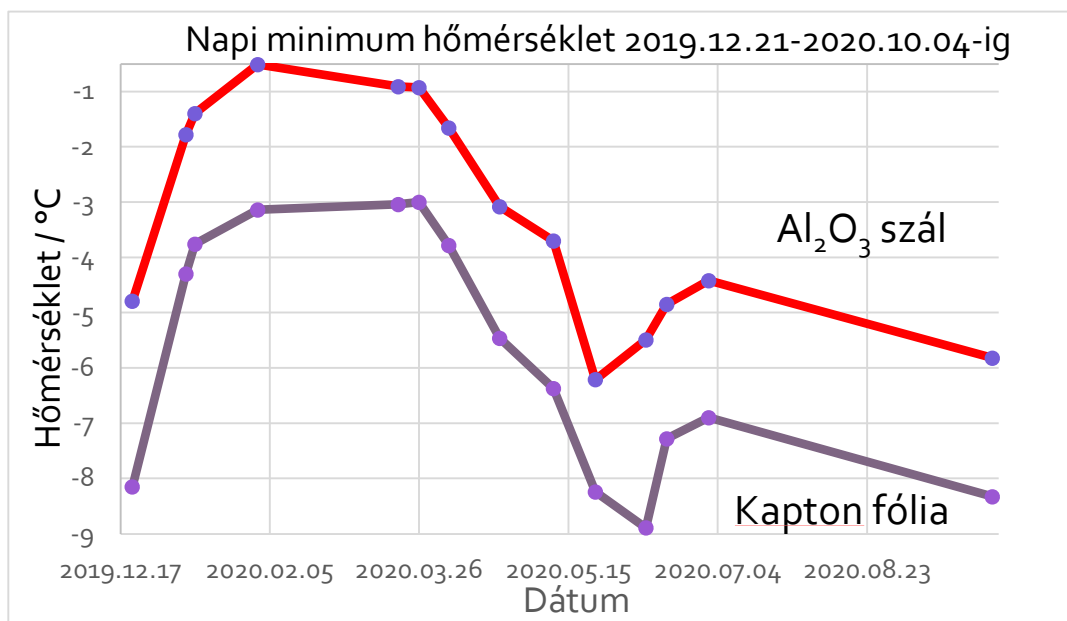
4. ábra: Az ATL-1 műhold [19]

A kb. 360 km-es kezdőmagasságú napszinkron pályán történő keringés során gyűjtöttük az akkumulátorok köré elhelyezett különböző hőmérőkről érkező adatokat rádiójelek formájában. A majd egy évig sikeresen gyűjtött adatok alapján elmondható, hogy mindhárom kísérleti anyag sikeresen temperálta a fedélzeti akkumulátorokat. A maximális napi hőingás, a legkisebb maximális hőmérséklet és a számolt hőszigetelő karakter szempontjából az alumínium-oxid szálak bizonyultak a legjobbnak [12]. Ennek megfelelően az alábbi ábrákon az alumínium-oxid szál és a referencia anyagként használt Kapton-fólia mért értékeit ábrázoljuk csak.

A maximális napi hőingás (5. ábra) a mérési napon mért legnagyobb és legkisebb érték különbsége. Ez minél kisebb, annál szűkebb hőmérséklettartományon belül képes temperálni a szigetelőanyag az akkumulátort. Jól látható, hogy ebből a szempontból jobb hőszigetelőnek bizonyult az alumínium-oxid szál.

5. ábra: Maximális napi hőingás [13]

6. ábra. Napi minimum hőmérséklet [13].

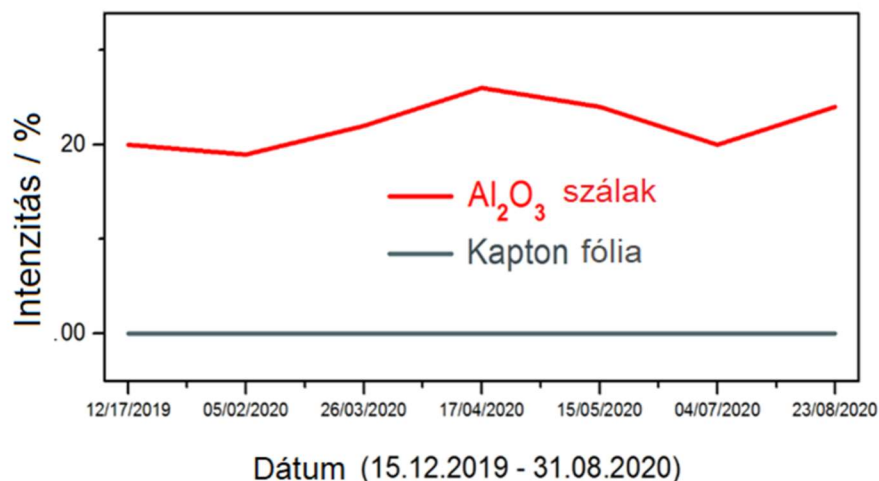
Az akkumulátorok szempontjából fontos érték a mért legkisebb és legmagasabb hőmérséklet, hiszen az akkumulátoroknak van egy optimális működési tartománya. Az általunk használt akkumulátoroknál ez -5°C és $+45^{\circ}\text{C}$ között volt. A maximális napi hőmérséklet tekintetében minden, a műhold fedélzetén lévő szigetelőanyag megfelelőnek bizonyult, a működés teljes időtartama alatt sem ment egyik akkumulátor hőmérséklete $+30^{\circ}\text{C}$ fölé. Azonban legkisebb mért hőmérsékletek esetében (6. ábra) már voltak nem kielégítő értékek.

Jól látható, hogy míg az alumínium-oxid szál esetében csak egy vagy két nap volt, amikor az általa szigetelt akkumulátor hőmérséklete a kritikus -5°C alá süllyed, addig a Kapton-fólia esetében sok esetben jóval ezen hőmérséklet alá hűlt az általa hőszigetelt akkumulátor. Vizsgálatunk tárgya volt továbbá, hogy az adott hőszigetelő anyag esetében, a különböző hőmérőkről (az akkumulátor más-más

oldalán elhelyezve) mennyire azonosak a mért értékek az adott periódusban. Ezzel azt tudtuk megvizsgálni, hogy mennyire alkot homogén szigetelő réteget az adott anyag. A három kísérleti anyag és a referencia Kapton-fólia közül az alumínium-oxid szál esetében kaptuk az egymáshoz legközelebb eső értékeket, azaz az alumínium-oxid szálból lehetett a leghomogénebb szigetelő réteget kialakítani.

Ahogy már említettük, a Kapton-fólia mint egy referencia anyag vett részt a kísérletben. A különböző vizsgált hőszigetelő anyagok esetében számoltunk hőszigetelő intenzitást, melyet az alábbi 1. képlettel kaptunk meg:

$$\lambda = [(T_{Max,Kap.} - T_{Min,Kap.}) / (T_{Max,Szál} - T_{Min,Szál})] \cdot 100 \quad (1)$$

7. ábra: Alumínium-oxid szál hőszigetelő intenzitása [13]

A 7. ábra is jól szemlélteti az Al₂O₃-szálak jobb hőszigetelő intenzitását a műholdakban jellemzően alkalmazott Kapton-fóliához viszonyítva.

A jövőbeli lehetséges felhasználás szempontjából ezen kísérleti eredmények nagyon pozitívak. Munkámból több publikáció és egy ipari szabadalom is született [20].

Köszönetnyilvánítás:

A munkánkat támogatásával segítette a Nemzeti Innovációs és Technológiai Minisztérium és a NKFI Kooperatív Doktori Programjának 2020-2021-es pályázati támogatása.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Együttműködő Partnereink:

H ION Kutató, Fejlesztő és Innovációs Kft.

Advanced Technology of Laser Zrt.

Irodalomjegyzék:

- [1] M. O. Seydibeyoglu, A. K. Mohanty, M. Misra; *Fiber Technologies for Fiber-Reinforced Composite*, Woodhead Publishing, Cambridge (2017)
- [2] B. Clauss, D. Schawaller, *Modern Aspect of Ceramic Fiber Development*, *Advances in Science and Technology* 50 (2006) 1-8. <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AST.50.1>
- [3] M. Tariq, F. Hanif, A. Ashraf, *Overview of Nextel™ based structures for Space applications*, *Journal of Space Technology* 1 (2011) 88-94. ISSN 2077-3099
- [4] W. Yan, L. Wei, J. Xiuling, C. Dairong, *Electrospinning preparation and adsorption properties of mesoporous alumina fibers*, *J. Mater. Chem. A* 1 (2013) 10720-10726. <https://doi.org/10.1039/C3TA10955K>
- [5] T. Maki, S. Sakka, *Preparation of alumina fibers by sol-gel method*, *J. Non-Cryst. Solids* 100 (1988) 303-308. [https://doi.org/10.1016/0022-3093\(88\)90037-3](https://doi.org/10.1016/0022-3093(88)90037-3)
- [6] Z. Zhenfeng, L. Hui, S. Hongjung, Y. Dong, *PEG-directed hydrothermal synthesis of multilayered alumina microfibers with mesoporous structures*, *Microporous and Mesoporous Materials* 123 (2009) 39-44. <https://doi.org/10.1016/j.micromeso.2009.03.028>
- [7] F.L.Riley: *Concise Encyclopedia of Advanced Ceramic Materials*, Pergamon, Oxford (1991)
- [8] A. Sedaghat, E. Taheri-Nassaj, R. Naghizadeh, *An alumina mat with a nano microstructure prepared by centrifugal spinning method*, *J. Non-Cryst. Solids* 352 (2006) 2818-2828. <https://doi.org/10.1016/j.jnoncrysol.2006.02.068>
- [9] L. Sharifi, F. Assa, H. Ajamein, S. H. Mirhosseini, *Effect of Voltage and Distance on Synthesis of Boehmite Nanofibers with PVP by the Electrospinning Method*, *International J. Adv. Sci. and Technol.* 98 (2017) 63-74. <http://dx.doi.org/10.14257/ijast.2017.98.06>
- [10] S. Padron, A. Fuentes, D. Caruntu, K. Lozano, *Experimental study of nanofiber production through forcespinning*, *J. Appl. Phys.* 113 (2013) 024318 1-8. <http://dx.doi.org/10.1063/1.4769886>
- [11] T. Maki, S. Sakka, *Preparation of alumina fibers by sol-gel method*, *J. Non-Cryst. Solids* 100 (1988) 303-308. [https://doi.org/10.1016/0022-3093\(88\)90037-3](https://doi.org/10.1016/0022-3093(88)90037-3)
- [12] P. Ádám, O. Temesi, Z. Dankházy, C. Voniatis, J. Rohonczy, K. Sinkó, „Various colloid systems for drawing of aluminum oxide fibers”, *Ceramics International* (2021)
- [13] P. Ádám, O. Temesi, A. Nagy, K. Sinkó, „Porous aluminum oxide insulation materials tested in space mission” *Advanced in Space Research* (benyújtva)
- [14] E. Hamid, J. Rajan, R. Seeram, *Electrospun Ceramic Nanofiber Mats Today: Synthesis, Properties, and Applications*, *Materials* 10 (2017) 1238-1281. <https://doi.org/10.3390/ma10111238>
- [15] M. Chatterjee, M.K. Naskar, P.K. Chakrabarty, D. Ganguli, *Sol-gel alumina fibre mats for high-temperature applications*, *Mater. Lett.* 57 (2002) 87- 93. [https://doi.org/10.1016/S0167-577X\(02\)00704-8](https://doi.org/10.1016/S0167-577X(02)00704-8)
- [16] K. Jeon-Hee, Y. Seung-Joon, K. Dong-Heui, J. Heung-Joe, K. Tae-Young, P. Kyung-Hee, L. Jae-Wook, *Characterization and application of electrospun alumina nanofibers*, *Nanoscale Research Letters* 9 (44) (2014) 44-50. <https://doi.org/10.1186/1556-276X-9-44>

- [17] Z. Zhenfeng, L. Hui, S. Hongjung, Y. Dong, PEG-directed hydrothermal synthesis of multilayered alumina microfibers with mesoporous structures, *Microporous and Mesoporous Materials* 123 (2009) 39–44. <https://doi.org/10.1016/j.micromeso.2009.03.028>
- [18] Z. Zhenfeng, L. Hui, S. Hongjung, Y. Dong, PEG-directed hydrothermal synthesis of multilayered alumina microfibers with mesoporous structures, *Microporous and Mesoporous Materials* 123 (2009) 39–44. <https://doi.org/10.1016/j.micromeso.2009.03.028>
- [19] A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Villamosmérnöki és Informatikai Karának, Szélessávú Hírközlési és Villamosságtan tanszékének weblapja: <https://gnd.bme.hu/smog/#satelite>, utolsó sikeres elérés: 2021.11.30
- [20] K Sinkó, O. Temesi, P. Ádám, A. Nagy: Eljárás 100% alumínium-oxid, porózus, szálás anyag előállítására. Magyar Szabadalom P2100158 (2021)

Absztrakt

Németország lakossága 20%-ban migrációs háttérrel rendelkezik (Becker, 2009). A Németországban német, mint idegennyelvet tanuló külföldi munkások autonóm tanulásának fejlesztése egy kevésbé kutatott, de lényeges téma, mert a társadalmi beilleszkedés kulcsa lenne a nyelvtudás (Uslucan, 2012), azonban a nyelvvizsgára jelentkezők a Közös Európai Referenciakeret (Council of Europe, 2020) szerinti B1-es szintet is csupán 50-60%-ban érik el (BAMF-Bericht zur Integrationskursgeschäftsstatistik, 2020). A menekültek negyedének és a többi bevándorló hatodának alacsony az iskolai végzettsége (Hünlich et al., 2018) és így ők sok esetben nem rendelkeznek sikeres tanulási tapasztalattal és nincsenek birtokában az önálló tanulást segítő stratégiáknak sem, ami összefüggésben áll a tapasztalt nyelvtanulási nehézségeikkel (Koch, 2015).

A tervezett kutatás célja ezért ezeknek a német, mint idegennyelvet tanuló felnőtt munkavállalóknak a nyelvtanulási autonómiájának vizsgálata, nyelvtanulási autonómiájuk fejlesztése digitális eszközökkel, valamint a fejlesztő munka követése kvantitatív és kvalitatív eszközökkel.

Kulcsszavak: autonóm tanulás, bevándorlók idegennyelv-tanulása, nyelvtanulási nehézségek

Problémafelvetés, a kutatás célja

Németországban jelenleg a népesség kb. 20%-a rendelkezik migrációs háttérrel (Becker, 2009). Egész Európát tekintve az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontjának kimutatása szerint (European Commission Joint Research Centre, 2020) Nagy-Britannia kiválását követően az Európai Unió 447 milliós lakosságából 23 millióan (5,1%) Európán kívül születtek és 13 millióan (3%) pedig egy az aktuális lakhelyüktől különböző, de európai országban. Az OECD (2020) 2019-es adatai alapján a külföldön született lakosság létszáma azonban Magyarországon sem alacsony, 600.000 főt számlál, mely az összlakosság 6%-át teszi ki és 2009 óta 43%-kal emelkedett.

Ahhoz, hogy mind az országok, mind az országok lakói a legtöbb előnyét élvezhessék a bevándorlásnak, arra van szükség, hogy a jogszerűen az országban tartózkodó harmadik országbeli állampolgárok sikeresen integrálódjanak (European Council, 2010). A teljes integráció elérésének, amikor is a bevándorló az ország lakóival egyenrangúvá válik jogok, köteleességek és esélyek tekintetében (Sezer, 2010), a kulcsa lenne a nyelvtudás, ami lehetővé teszi a munkaerőpiacon és a társadalmi életben való részvételt (Uslucan, 2012).

Ez nem mindenki számára egyformán nagy probléma, hiszen, ha valaki pl. Románia területéről költözik Magyarországra, elképzelhető, hogy tud magyarul. Sokan az iskolában is tanulhatták esetleg az ország nyelvét pl. a német, francia, spanyol vagy olasz nyelvet, ahova később kivándorolnak. Németországban azonban a bevándorló munkavállalók egy része sajnos mégsem rendelkezik megfelelő nyelvtudással Becker és Lauterbach (2008) szerint. A nyelvvizsgára jelentkezők csupán 50-60%-a szerzi meg a Közös Európai Referenciakeret szerinti B1-es minősítést német nyelvből (BAMF-Bericht zur Integrationskursgeschäftsstatistik, 2020), mely sok munkahely betöltésének minimálisan elvárt követelménye.

A nyelvtanulási sikertelenség egyik oka az lehet, hogy a Németországba érkező menekültek egynegyede és a többi bevándorló egyhatoda kevesebb mint 10 évet járt iskolába (Hünlich et al., 2018). Az Európai Unió egészét tekintve és a 25 és 54 év közötti lakosságot vizsgálva ez a szám még nagyobb,

hiszen 2020-ban az Európán kívül született lakosok 37,2%-a és az Európa területén született bevándorlók 23,1%-a rendelkezett alacsony iskolai végzettséggel (Eurostat, 2021). Ezeknek az embereknek tehát kevés sikeres tanulási tapasztalatuk lehet és a tanulási stratégiákat sem volt módjuk kellőképpen begyakorolni ahhoz, hogy önállóan is tudjanak tanulni (Koch, 2015).

A nyelvtanulási autonómia az a képesség, amelynek segítségével az egyén a saját tanulási folyamatát önállóan tudja alakítani és felelősséget vállal érte (Holec, 1979; Benson, 2006; Csizér, K. és Kormos, J., 2012). Nehezen elsajátítható és nem magától értetődő kompetencia, mint azt Koch (2015) hangsúlyozza, ugyanakkor az önálló tanulás képessége fontos és hasznos, és kedvezően hat a nyelvtanulás sikerességére (Benson, 2006), ami az integráció egyik kulcsa (BAMF-Migrationsbericht, 2019).

A nyelvtanulási autonómia fontos tényező az integráció szempontjából (BAMF-Migrationsbericht, 2019), így többet kell tudnunk az alacsony iskolai képzettséggel rendelkező bevándorlók önálló tanulási képességéről és a nyelvtanulási autonómiájuk fejlesztési lehetőségeiről. Ez nem csupán a nyelvtanulás terén segítené őket, hanem az életük összes olyan területén, ahol önálló tanulásra van szükség, például a szakmai előre jutásban, de ugyanúgy a mindennapokban is. Ez egy kevésbé kutatott, de társadalmilag fontos téma, mivel az oktatás és művelődés kulcsfontosságú az egyén gazdasági, kulturális és társadalmi életben való részvételi képessége szempontjából (Gaffal, 2016). Így e tervezett kutatás célja a német, mint idegennyelvet tanuló felnőtt munkavállalók nyelvtanulási autonómiájának vizsgálata, nyelvtanulási autonómiájuk fejlesztése, valamint a fejlesztő munka vizsgálata, amelynek középpontjában az alacsony iskolai végzettségű és nyelvtanulási nehézségekkel küzdő résztvevők nyelvtanulási autonómiájának a fejlesztése áll.

Elméleti háttér

A külföldiek integrációját célzó modern német nyelvtanfolyamok koncepciója (BAMF, 2015) a mindennapi élet kontextusába helyezi a nyelvtanulást és jó alapot képez olyan integrációs célok elérésének, mint az egyenjogú társadalmi részvétel, az esélyegyenlőség, a szakmai és munkaerő-piaci integráció és a sikeres oktatási pályafutás. A koncepció öt átfogó kommunikációs cselekvési területet ír le, amelyek általában véve az emberek, és különösen pedig a migrációs háttérrel rendelkezők alapvető szükségleteit tükrözik. Ezek a legkülönbözőbb konkrét kontextusokban fordulnak elő, és nyelviileg kell elsajátítani őket: a migrációs helyzet kezelése, az érzelmek, attitűdök és vélemények felismerése, a nézeteltérések és konfliktusok kezelése, a társadalmi kapcsolatok alakítása és a saját nyelvtanulással való foglalkozás.

Mivel ezen célok megvalósítása szorosan kötődik a tanuló kommunikációs képességéhez, ezért nagyon jól alkalmazható ezeken a tanfolyamokon a kommunikatív nyelvtanítási módszer (Larsen-Freeman, 2000; Savignon, 1997) korunk egy olyan elterjedt nyelvtanítási irányzata, mely a kommunikációs készségek fejlesztését tartja szem előtt, a célnyelven történő interakciót, kommunikációt tartja fontosnak, ezért a tananyag tartalmának az összeállításakor fontos, hogy a kompetenciafejlesztő jellegű anyagokat kapjon a tanuló. Azonban nem csupán a tananyag tartalmának és a tanítási módszernek van jelentős hatása a tanulás sikerességére.

Deci és Ryan (2008) öndeterminációs pszichológiai elmélete (önmeghatározás-elmélet) (angolul self-determination theory – SDT) középpontjában a motiváció áll. Az elmélet szerint egy bizonyos viselkedés motivációját az befolyásolja, hogy a viselkedés az ember három alapvető és univerzális pszichológiai szükségletét (kompetencia, szociális kapcsolódás igénye és autonómia), mennyire elégíti ki. A motivációnak nem csak a mértéke, hanem a minősége is lehet különböző (külső, controlled <-> belső, autonomous), így a megnyilvánulása is eltérő lehet. Minél autonómabb a motiváció, annál

effektívebb az általa támogatott viselkedés, különösen, ha a kreativitás, problémamegoldás és kitartás szempontjából értékeljük.

A pedagógia területén is fontos szerepet játszik az autonómia fogalma, hiszen tanulás sikerességének egyik vitathatatlanul fontos támogatója a tanulói autonómia (Holec, 1979). Ezt Benson (2006) a tanuló azon képességeként határozza meg, amellyel a saját tanulási folyamatát hatékonyan tudja alakítani. Tanulási autonómiáról szó lehet a tanóra keretein belül, de jelentheti az élet minden területén jelen levő tanulást is. Aki képes önállóan tanulni, az Holec szerint (1979) képes felelősséget vállalni a tanulás összes aspektusával kapcsolatban, így képes meghatározni a tanulása célját, definiálni a megtanulandó tartalmakat, megszabni a tanulása sebességét, kiválasztani az alkalmazandó módszereket és technikákat, nyomon követni a saját fejlődését és ellenőrizni a célok elérését is. Holec (1979) ezt a meghatározást még kiegészíti azzal, hogy az, ha az egyén csak részben valósítja meg a tanulási önállóságot, az egyrészt annak lehet a következménye, hogy nem képes magasabb szintű autonómiára, vagy pedig, hogy csupán nincs kellő gyakorlata benne.

A tanulónak a gyakorláson kívül még ahhoz, hogy tudjon önállóan tanulni, olyan tulajdonságokra és képességekre van szüksége, mint az időgazdálkodás, célmeghatározás, kezdeményezés, kitartás, önállóság, kíváncsiság, önbizalom, és a vágy (Khat, 2017; Ponton & Carr, 2000). Ide illik a Bandura (1994) által definiált „énhatékonyosság” (self-efficacy) fogalma is, mely az egyén azon hitét jelenti, hogy képes végrehajtani feladatait az általa eltervezett szinten. Ezt a tanulás során is meg lehet figyelni, amikor a tanulónak vannak hatékony tanulási, illetve teljesítési képességei, és képes a tanulmányi célok teljesítésére (Lackaye, Margalit, Ziv és Ziman, 2006). A tanulmányi énéhatékonyosság erős érzése képessé teszi a tanulót önszabályozó folyamatok elvégzésére a tanulás keretében azért, hogy elérje a tanulási céljait (Zimmerman és Kitsantas, 2005). Érdeemes megjegyezni itt, hogy a múltban átélt sikertelenségek (így a rossz iskolai tapasztalat is, mellyel sok alacsony iskolázottságú bevándorló rendelkezhet) vezethetnek a saját képességekben való kételkedéshez és ahhoz, hogy az egyén a jövőben kerüli a hasonló helyzeteket (Bandura, 1994).

Benson (2006) szerint az autonóm tanulás egyik fontos területe a technológiai alapú autonóm tanulás, amikor a diák a számítógép és az internet lehetőségeit használja nyelvtanulási célokra.

Zhu és Bonk (2019) azt vizsgálták, hogy milyen jellegű digitális eszköz alkalmas leginkább az önszabályozó tanulás segítésére. Szerintük a három legfontosabb terület az önszabályozás eredményes támogatásával kapcsolatban a motiváció, az önellenőrzés és önrányítás. A tanulók motiválása érdekében fontos a tananyagok jó minősége és könnyű hozzáférhetősége, a tanulási célok kitűzésének a segítése, rövid tanulási egységek alkalmazása, és a visszajelzés különböző formái. A tevékenységnek értelmesnek kell lenni és társas tanulási lehetőségekre is szükség van, amelyek jobban bevonják a tanulókat. A tanulók önellenőrzésének jó módszere lehet pl. a kvíz. Fontos azonban a különböző formában elképzelhető visszajelzés is és az önreflexió. Megkönnyíti a tanulói önrányítást a rugalmasság és a támogatás nyújtása, emlékeztető üzenetek küldése és határidők javaslása.

A tanulók önellenőrzésére több eszköz is rendelkezésre áll: Oxford (1990) az általa kidolgozott SILL (Strategy Inventory for Language Learning) elnevezésű kérdőívet a tanulók önértékelési eszközeként tervezte, mellyel a nyelvtanulási stratégiák használatának gyakoriságát lehet mérni 6 kategóriában: memória, kognitív, kompenzációs, metakognitív, affektív és szociális stratégiák formájában. Boyer (2003) egy önrányított tanulási keretfolyamatot javasol a tanulók számára, hogy megkönnyítse az önellenőrzést. Khat (2015) kifejezetten online tanulás vizsgálatára kifejlesztett eszköze pedig hét dimenzió mentén méri az önállóságot: A tanulás megtervezése, a tanulási források azonosítása, a tanulási célok meghatározása, a stressz kezelése, a tananyag megértése és kritikus kezelése, (számítógépes) technikai jártasság, valamint a tanulási jártasság.

Módszerek és eszközök

A longitudinális vizsgálat vegyes kutatómódszertant követ, kvantitatív és kvalitatív mérési eszközök integrált alkalmazásával. A Strategy Inventory for Language Learning (SILL) (Oxford, 1990) és egy nyelvi teszt segítségével mérjük a tanulási stratégiák alkalmazásának és a nyelvtudásnak a bemeneti és a kimeneti szintjét. Külön választjuk a pedagógiai intervenció csoportot és a kontrollcsoportot és a tanítás-tanulási folyamatot a vizsga megkísérléséig követjük.

A kutatás kvalitatív része esettanulmányokra épít kb. 10-15 fő bevonásával, amelynek segítségével az egyéni tanulási és fejlődési utakat vizsgáljuk.

Kutatási minta

A vizsgálandó személyek heterogén csoportot alkotnak kor, nemzetiség és iskolai végzettség tekintetében, de valamennyien tanfolyami keretek között próbálják elsajátítani Németországban munka mellett a német nyelvet. Közös céljuk, hogy elérjék a B1-es szintet. A vizsgálat és a pedagógiai intervenció összesen kb. 100-150 nyelvtanulót érint.

A főbb kutatási kérdések:

- Milyen a nyelvtanulók motivációja és attitűdje a német nyelvtanulással kapcsolatban?
- Milyen autonóm tanulási képességet hoznak magukkal?
- Milyen összefüggés van az online fejlesztőeszközök használata és a nyelvi fejlődés között?
- Milyen mértékben változott a tanulók autonóm tanulási képessége?

A kutatás fázisai:

1. Az önálló tanulási képesség és motiváció előzetes felmérése (SILL kérdőív – kvantitatív);
2. Pedagógiai beavatkozás egy online eszközzel az autonóm stratégiák fejlesztése érdekében;
3. Felmérés a beavatkozás hatásáról ismételt SILL-kérdőív, nyelvi teszt és esettanulmányok segítségével.

Eredmények, vita és következtetés

Lochner és kollégái (2013) megállapítják, hogy a külföldiek integrációját célzó német nyelvtanfolyamok hosszú távú hatással bírnak. Akik elvégezték, azok az ott tanult tudást fel tudják használni pl. gyermekeik iskolai oktatásának segítségével, de az is észlelhető, hogy a német média használata és a németekkel való kapcsolattartás is gyakoribb náluk. Jobban azonosulnak Németországgal, tervezik, hogy hosszú távon letelepednek és a jövedelemszerző munkájuk minősége is fejlődik. Mindezek az életminőségük javulását eredményezik.

Az ENSZ 2030-ig szóló akcióterve meghatározza a fenntartható fejlődés céljait ökológiai, gazdasági és társadalmi szinten, és összesen 17 célt tűz ki különböző területeken. A negyedik cél (SDG4) „Oktatás mindenkinek”. Ez inkluzív, méltányos és minőségi oktatás biztosítását jelenti és az egész életen át tartó tanulás lehetőségeinek előmozdítását mindenki számára (U.N. General Assembly – ENSZ Közgyűlés, 2015). Az egész életen át tartó tanulás fogalmát az Európai Közösségek Bizottsága (Kommission der Europäischen Gemeinschaften, 2001) holisztikus megközelítéssel a tudás és a kompetenciák egész életen át tartó megszerzéseként és bővítéseként írja le, függetlenül az oktatás típusától, és mind az általános, mind a szakmai képzés területén. Korunk folyamatos és gyors technológiai és társadalmi változásai megkövetelik ugyanis az egyéntől, hogy hajlandó és képes legyen az iskolai képzésének a lezárása után is egész életében mindig tovább képezni magát.

A kutatási intervencióm eredményeképp azt várom, hogy a német nyelv elsajátítása mellett ezen hajlandóság és képesség is erősödik különösen azon alacsony iskolázottságú és tanulási nehézségekkel küszködő nyelvtanulók körében, akik nem hoznak magukkal nagy gyakorlatot az önálló tanulási stratégiák alkalmazása terén. Mindezt nyelvi tesztekkel és a SILL-kérdőív pre- és poszttesztjével tudom ellenőrizni.

A tanulási nehézségekkel küzdő tanulók személyre szabott segítése nem egyszerű feladat, amit lényegesen leegyszerűsítene, ha lenne egy a nyelvtanfolyamokat megelőző, vagy velük párhuzamosan alkalmazható intervenció eszköz, amely mikromoduláris jelleggel, tanuló-barát, motiváló módon segítene a tanulási autonómiát olyan szintre hozni, hogy a tanulók felelősséget tudjanak vállalni a saját tanulási folyamatukért. Ez elengedhetetlen a teljes integráció eléréséhez, amikor is a bevándorló az ország lakóival egyenrangúvá válik jogok, köteleességek és esélyek tekintetében (Sezer, 2010). Ez a kutatás ezt a folyamatot hivatott segíteni.

Felhasznált irodalom

1. Bandura, A. (1994). *Self-efficacy*. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman (Ed.), *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press, 1998).
2. Boyer, N., & Bucklew, K. (2019). *Competency-based education and higher education enterprise systems*. *The Journal of Competency-Based Education*, 4(1), e01180. <https://doi.org/10.1002/cbe2.1180>
3. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – BAMF (2015). *Konzept für einen bundesweiten Integrationskurs*. Überarbeitete Neuauflage.
4. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – BAMF (2020). *Bericht zur Integrationskursgeschäftsstatistik für das Jahr 2019 (Abfragestand: 01.04.2020)*.
5. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – BAMF (2020). *Migrationsbericht 2019*.
6. Becker, Rolf (Herausgeber) (2009). *Integration in Deutschland*. Bundesausländerbeauftragte.
7. Becker, Rolf, Lauterbach, Wolfgang (Hrsg.) (2008). *Bildung als Privileg: Erklärungen und Befunde zu den Ursachen der Bildungsungleichheit (4. Aufl.)*. Weinheim.
8. Benson, P. (2006). *Autonomy in language teaching and learning*. *Language Teacher*, 40.
9. Boyer, N.R. (2004). *Connecting The Dots: Online Instructional Design That Links To Leadership Abilities*. Paper presented at the National Council for Professors of Educational Administration, Branson, MO.
10. Boyer, N.R. (2003). *Using social, self-directed learning frameworks to engage and transform aspiring school leaders*. In M. Simonson & M. Crawford (Eds.), *26th Annual Proceedings: Vol. 1 Selected research and development papers presented at the 2003 National Convention of the Association for Educational Communication and Technology*. (pp.34-40).
11. Boyer, N.R. (2004). *Who's In Charge? A System of Scaffolds That Encourages Online Learners to Take Control*
12. Confessore, G. J. (1992). *An introduction to the study of self-directed learning*. In G. J. Confessore & S. J. Confessore (Eds.), *Guideposts to self-directed learning: Expert commentary on essential concepts* (pp. 1- 6). King of Prussia, PA: Organization Design and Development, Inc.
13. Council of Europe (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing, Strasbourg, April 2020.
14. Csizér, K., és Kormos, J. (2012). *Nyelvtanulási autonómia, az önszabályozó stratégiák és a motiváció kapcsolatának vizsgálata*. *Magyar Pedagógia*, 1, 3-17.

15. Deci, Edward L.; Ryan, Richard M. (1993). *Die Selbstbestimmungstheorie der Motivation und ihre Bedeutung für die Pädagogik*. In: Zeitschrift für Pädagogik 39 2, S. 223-238 - URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-111739 - DOI: 10.25656/01:11173
16. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). *Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health*. Canadian Psychology/Psychologie canadienne, 49(3), 182–185. <https://doi.org/10.1037/a0012801>
17. European Commission. Joint Research Centre. (2020). *Atlas of migration 2020*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/430992>
18. European Council (2010). *The Stockholm Programme — An Open And Secure Europe Serving And Protecting Citizens*. Official Journal of the European Union, Notices From European Union Institutions, Bodies, Offices And Agencies, C 115, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:EN:PDF>.
19. Eurostat (2021). *Statistics explained – Migrant integration statistics – education*.
20. Gaffal, Alfred (2016). *Vorwort. vbw – Vereinigung der Bayerischen Wirtschaft e. V.* In: Integration durch Bildung. Migranten und Flüchtlinge in Deutschland. Waxmann Verlag.
21. Holec, H. (1979). *Autonomy and Foreign Language Learning*. Council for Cultural Cooperation of the Council of Europe, Nancy.
22. Hünlich, David, Wolfer, Sascha, Lang, Christian, Deppermann, Arnulf (2018). *Wer besucht den Integrationskurs? Soziale und sprachliche Hintergründe von Geflüchteten und anderen Zugewanderten*. Institut für Deutsche Sprache und Goethe Institut, Mannheim.
23. Khiat, H. (2015). Measuring self-directed learning: A diagnostic tool for adult learners. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 12(2), 2.
24. Khiat, H. (2017). Academic performance and the practice of self-directed learning: The adult student perspective. *Journal of Further and Higher Education*, 41(1), 44–59.
25. Koch, Lennart (2015). *Zur Notwendigkeit der Revision etablierter Autonomiedefinitionen*. In: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. Intercultural German Studies. Thematischer Teil: Kulturthema Wissenschaft. Herausgegeben von Andrea Bogner und Barbara Dengel. München: iudicium, 2015 (39/2013). – ISBN 3-86205-353-7.
26. Kommission der Europäischen Gemeinschaften (2001). *Einen europäischen Raum des lebenslangen Lernens schaffen*.
27. Lackaye, T., Margalit, M., Ziv, O. & Ziman, T. (2006). *Comparisons of self-efficacy, mood, effort, and hope between students with learning disabilities and their nonLD-matched peers*. *Learning Disabilities Research & Practice*, 21(2), 111–121.
28. Larsen-Freeman, Diane (2000). *Techniques and principles of language teaching*. Oxford, Oxford University Press.
29. Lochner, Susanne, Büttner, Tobias, Schuller, Karin (2013). *Das Integrationspanel. Langfristige Integrationsverläufe von ehemaligen Teilnehmenden an Integrationskursen*. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge 2013.
30. OECD. (2020). *International Migration Outlook 2020*. OECD Publishing. <http://public.eblib.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=6607593>
31. Oxford, R. L. (1990). *Language learning strategies: What every teacher should know*. Boston: Heinle & Heinle.
32. Ponton, M. K., & Carr, P. B. (2000). *Understanding and promoting autonomy in self-directed learning*. *Current Research in Social Psychology*, 5(19). Retrieved from <https://crisp.org.uiowa.edu/sites/crisp.org.uiowa.edu/files/2020-04/5.19.pdf>
33. Savignon, S. J. (1997). *Communicative competence, theory and classroom practice: Texts and contexts in second language learning* (2nd ed.) New York: McGraw-Hill

- 34.Schuller, K., Lochner, S., & Rother, N. (2011). *Das Integrationspanel: Ergebnisse einer Längsschnittstudie zur Wirksamkeit und Nachhaltigkeit von Integrationskursen.* (Forschungsbericht / Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF) Forschungszentrum Migration, Integration und Asyl (FZ), 11). Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF) Forschungszentrum Migration, Integration und Asyl (FZ). <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-68138-2>
- 35.Sezer, Kamuran (2010). *Was ist Integration? Projekt „Migration und Integration“.* Goethe-Institut.
- 36.U.N. General Assembly (2015). *The 2030 Agenda for Sustainable Development. Sustainable Development Goal 4 (SDG 4).* <https://sdg4education2030.org/the-goal>. Abgerufen am 14.04.2021.
- 37.Uslucan, Hacı-Halil (2012). *Psychologische Bedingungen gelingender Integrationsprozesse.* In C. Griese u. H. Marburger (Hrsg.), *Interkulturelle Öffnung. Ein Lehrbuch* (S. 25-40). München: Oldenbourg Verlag.
- 38.Zhu, Meina, Bonk, Curtis J. (2019). *Designing MOOCs To Facilitate Participant Self-directed Learning: An Analysis Of Instructor Perspectives And Practices.* International Journal of Self-Directed Learning Volume 16, Number 2, Fall 2019
- 39.Zimmerman, B. J. és Kitsantas, A. (2005). *Homework practise and academic achievement: The mediating role of self-efficacy and perceived responsibility beliefs.* Contemporary Educational Psychology, 30, 397-417

Rövid szakmai életrajz

Antesberger Klára

Német nyelv és irodalom szakos bölcsész és tanár diplomámat a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szereztem 2002-ben. Jelenleg az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájának Andragógia Programján veszek részt. Több kiegészítő pedagógiai és kommunikációs képzést elvégeztem az elmúlt 20 évben. 10 éve tanítok német nyelvet és vizsgáztatok olyan németországi német nyelvtanfolyamokon, melyek célja külföldi munkavállalók integrálása. Különösen érdekel az alacsony iskolázottságú és tanulási nehézségekkel küzdő felnőttek autonóm tanulásának a fejlesztése, mert ez nem csupán a nyelvtanulásban támogatja a tanulókat, hanem az életük valamennyi területén segít nekik a boldogulásban.

Balogh Anita: A párkapcsolatban élő nők maszturbációs szokásainak és szexuális segédeszköz-használatának vizsgálata a párkapcsolati elégedettség függvényében – Debreceni Egyetem

Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János

Absztrakt

Célok: Jelen kutatásban a párkapcsolatban élő nők maszturbációs szokásait és szexuális segédeszköz-használattal kapcsolatos attitűdjeit vizsgáltam a párkapcsolati elégedettség és a szexuális elégedettség függvényében.

Módszerek: Párkapcsolati Elégedettség Kérdőív (Ryff, Singer, Burton, 2001). A minta maszturbációs szokásaira és szexuális segédeszköz-használatára vonatkozó jellemzőket saját készítésű kérdőívvel vizsgáltam. A kitöltés online formában, anonim módon történt. Alkalmazott statisztikai módszer: független mintás t-próba és Chi-négyzet próba. A minta leíró jellemzői: N=141. 18 és 53 év közötti nő, átlagéletkor: 26,5 év.

Eredmények: A minta (N=141) 55%-a szokott maszturbálni, 40%-a használt már szexuális segédeszközt. Nem mutatott szignifikáns különbséget a szexuális segédeszközt használó és a segédeszközt nem használó nők párkapcsolati elégedettsége, sem pedig a maszturbáló és a nem maszturbáló nők szexuális elégedettsége. A szexuális segédeszközök kipróbálása, illetve használata a szexuális élet rutinszerűségét csökkenti. Szignifikáns különbség volt a magát vallásosnak nyilatkozó és a magukat nem vallásosnak nyilatkozó nők szexuális segédeszköz-használatát illetően. A magát vallásosnak nyilatkozó nők csaknem 1/3-a próbált ki már valamilyen szexuális segédeszközt. Nem mutatott szignifikáns különbséget a magukat vallásosnak nyilatkozó nők maszturbációs gyakorisága, de az 50%-a szokott maszturbálni. Nem mutatott szignifikáns különbséget a házasságban és az élettársi kapcsolatban élő nők szexuális segédeszköz-használatát, sem a házasságban és az élettársi kapcsolatban élő nők maszturbációs gyakoriságát. A kapott eredmények alapján a maszturbáció segít elviselni a pár távollétét, illetve hozzájárul a nők testi-lelki egészségéhez.

Következtetések: Jelen kutatásom eredményeit előtanulmánynak tekintem, amelyben a nők maszturbációs és szexuális segédeszköz-használatának attitűdjeit szemléltetik. A jövőre nézve célszerűnek tartom a vizsgálatot mindkét nemre kiterjeszteni és a témát további szempontok alapján vizsgálni megnövelt mintaszám mellett.

Kulcsszavak: párkapcsolati elégedettség, maszturbáció, szexuális segédeszköz-használat

Bevezetés

A jól funkcionáló család egyik legfontosabb alapja a jól működő párkapcsolat, amelyet a legújabb kutatások leginkább a párkapcsolati elégedettségi mutatóval jellemeznek. Ennek egyik meghatározó eleme a szexuális elégedettség, amely egyén- illetve párfüggő, és erőteljes befolyást gyakorol rá a szexuális kultúra közvetítette szokás-, norma- és elvárásrendszer.

A párkapcsolati elégedettség fontos szempont a pár életében, különösen, ha a partnerrel való szexuális elégedettség vonzatában vizsgáljuk.

Karney és Bradbury eredményei szerint a párkapcsolat stabilitásának legfontosabb elemei mindkét nem esetében az elégedettség a kapcsolattal, a felek attitűdazonossága, továbbá a férj és a feleség pozitív viselkedése egymás felé. Az elégedettség főként a pár személyiségének hasonlóságaitól, egymás iránti pozitív viselkedésétől, illetve a férj pozitív viselkedésétől függ.

A kielégítő szexuális élet jóval kevésbé jelentős eleme a házastársi elégedettségnek, férfiak esetében a harmadik, nők esetében az ötödik leglényegesebb változó (Karney & Bradbury, 1995).

A felek közötti kommunikáció és a kielégítő szexuális élet az a két tényező, amit a kutatók leginkább vizsgálják. Lauster álláspontja szerint a szexuális problémák egyik fontos forrása a kommunikációs problémákban keresendő (Lauster, 2001). Tepperwein megállapítása szerint a szex túl van hangsúlyozva a párkapcsolatokban az érzelmekkel szemben, de ő maga is egyet ért abban, hogy a szexnek jelentős szerepe van a párkapcsolat működésében (Tepperwein, 2005). Bagdy (2006) a kiegyensúlyozott, jól funkcionáló párkapcsolat interakciós jellemzőinek felderítését kutatta munkatársaival. A Közös Rorschach Vizsgálatban (KRV) az együttműködésre utaló interakciótípusok és a párkapcsolati elégedettség mértéke között pozitív összefüggést tárt fel. Eredményeiben 194, magát testileg-lelkileg egészségesnek érző pár vizsgálati adatait összegezte, illetve hasonlította össze (Bagdy, Baktay & Mirnics, 2006).

A maszturbáció témakörét illetően Kinsey és munkatársai az amerikai népesség körében 1948 és 1953 között végzett szexuális szokásokra vonatkozó kutatás eredményeit érdemes megemlíteni (idézi Buda). A nők között a maszturbáció gyakorisága az életkorral fokozatosan nő. 12 éves lányok körében 12%-nak, 15 éves korban már 20%-nak, 20 évesen 33%-nak vannak élményei az önkielégítésről. A gyakoriság kb. 45 éves korig fokozatosan növekszik 58%-ra, illetve 64%-ra. Az iskolázottság és társadalmi réteghelyzet viszonya az önkielégítés gyakoriságával és elterjedtségével pozitívan korrelált. Kinsey azt az álláspontot vallotta, hogy az orgazmuskészség maszturbálás révén történő kialakítása megkönnyíti a partnerrel történő kielégülés elérését. A nők között az önkielégítés megléte és gyakorisága pozitívan korrelál a heteroszexuális nemi életben az orgazmus megjelenésének időpontjával, tehát ennek következtében a nemi életben korábban és rendszeresebben lép fel az orgazmus (Buda, 1994.)

Minden generációnak vannak elfogadott nézetei a maszturbációról, melyek átalakítják a kulturális meghatározásokat a szexualitásról és a normalitásról. Kontula és Haavio-Mannila cikke bemutatja, hogyan változtak a maszturbációs szokások az elmúlt évtizedekben a különböző generációkban, és hogyan kapcsolódnak ezek a szokások a párkapcsolati státuszhoz. Az elemzés Finnország (1971, 1992 és 1999), Svédország (1996), Észtország (2000), és Oroszország (1996) longitudinális kutatásain alapult, amelyek szexualitást vizsgáló kérdőív alapján készültek. A vizsgált országokban minden újabb generáció aktívabb volt a maszturbáció terén a korábbiaknál. A növekedés a maszturbáció esetében szinte majdnem független a családi állapot és a kapcsolatban eltöltött évek számától. A maszturbációs szokások minden nemzedékben már kamaszkorban belsővé váltak, és úgy tűnik, hogy nem is változtak az élet folyamán. A maszturbáció gyakorisága nem csökkent a korrallal, és nem arra volt hivatott, hogy

kompenzálja a hiányzó szexuális partnert, hanem független módja a szexuális élvezet szerzésének. További eredmény, hogy a maszturbációs szokások kapcsolódtak az adott kultúra felfogásaihoz és sajátosságaihoz a résztvevők tizenéves korában (Kontula, Haavio-Mannila, 2003).

Hogarth és Ingham (2009) tanulmányukban kifejtették, hogy sok kutatás irányult korábban a fiatalok kibontakozó szexualitására a kockázatok és a negatív következmények elkerülésének tekintetében, de keveset tudunk a maszturbáció lehetséges szerepéről a fiatalok szexuális fejlődésére nézve. Minőségi megközelítésben vizsgálták a fiatal nők beszámolóit a maszturbációs tapasztalataikról és azt, hogy ezek a tapasztalatok vajon hogyan kapcsolódnak a szexuális aktivitásukhoz. Az interjúk szövegét tematikusan elemezték, hogy feltárják a résztvevők válaszként adott tapasztalatai milyen összefüggésben állnak a szexuális fejlődéssel és tapasztalataival. Megállapításuk szerint szoros összefüggés van a szülők és a partnerük közötti kommunikáció, valamint a fiatal nők szexuális énjével kapcsolatos hiedelmei és értékrendje között. A cikk felhívta a figyelmet a fiatal nőknek a szexuális énképükről alkotott pozitív nézeteik és a későbbi szexuális aktivitásuk közötti kapcsolatra (Hogarth, Ingham, 2009).

Brody és Costa (2009) cikkükben azt kívánták bizonyítani, hogy a szexuális étellel, az étellel, a szexuális partnerrel és a mentális egészséggel való elégedettség közvetlenül összefügg a közösülések gyakoriságával és fordítottan arányos mind a maszturbáció alkalmazásának, illetve a nem koitális szexuális együttlétek gyakoriságával. A 2810 főből álló svéd mintán a közösülések, a nem koitális szexuális együttlétek és a maszturbáció gyakoriságát vizsgálták; továbbá feltérképezték a szexuális étellel, az étellel, a szexuális partnerrel és a mentális egészséggel való elégedettséget. Eredményeik azt mutatták, hogy mindkét nem esetében, a közösülések gyakorisága minden elégedettségi paraméterhez kapcsolódott, a maszturbáció gyakorisága azonban fordított arányban volt majdnem minden elégedettségi paraméterrel. Következtetéseik alapján az eredmények összhangban vannak és bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a közösülések gyakorisága – jobban, mint egyéb szexuális tevékenység – együtt jár a szexuális kielégüléssel, az egészséggel, és a jó közérzettel. A maszturbáció és az elégedettség közti fordított arányosság nem pusztán a nem kielégítő közösülések eredménye. A szexuális étellel, az étellel, a szexuális partnerrel és a mentális egészséggel való elégedettség tehát közvetlenül összefügg a közösülések gyakoriságával, de fordítottan arányos más szexuális viselkedések gyakoriságával (Brody, Costa, 2009).

A vallásos nők maszturbációs attitűdjeinek vizsgálata esetében Davidson, Moore és Ullstrup (2004) cikkükben azt vizsgálták, hogy a vallásos világnézet milyen hatással van a nők szexhez fűződő viszonyára, beleértve a szexuális attitűdöt és viselkedést, beleértve a bűntudatot is. Az 535 nővel felvett anonim kérdőívük eredményei alapján elmondható, hogy a magasabb fokú vallásosság negatív attitűddel és bűntudattal járt együtt az olyan, nem az utódnemzést szolgáló szexuális tevékenységek irányában, mint a maszturbáció. Esetükben kisebb a valószínűsége a szexuális aktusoknak, kevesebb a szexuális partnerük is. A szerzők nem találtak szignifikáns különbséget a fiziológiai, vagy pszichológiai szexuális kielégülést illetően (Davidson, Moore, Ullstrup, 2004).

A szexuális segédeszköz-használatot illetően Herbenick és mtsai. (2009) a vibrátor használat gyakoriságáról és jellegzetességeiről végeztek reprezentatív kutatást az USA-ban 3800 nő bevonásával. Kiinduló hipotézisük szerint bár a vibrátorok gyakran ajánlottak a klinikusok által a női szexuális zavarok kiegészítő kezelésére, illetve a szexuális teljesítményfokozásra, keveset tudunk a használat gyakoriságáról. A kutatás célja volt, hogy meghatározza a vibrátor alkalmazásának közelmúltbeli előfordulási gyakoriságát a maszturbáció és a partnerrel történő szex során. További cél volt, hogy meghatározza a vibrátorhasználat és az olyan szocio -demográfiai változók közti korrelációt, mint az egészségi állapot, vagy a szexuális funkció. Az országosan reprezentatív minta 18 és 60 év közötti nőkből állt, akik internetes felmérésben vettek részt. A 3800 fős mintából 2056 nő (54,1%) kitöltő volt. Az eredmények a vibrátorhasználat gyakoriságára, valamint a használatból fakadó testi és lelki jólétre,

illetve egészségmegőrző jellegre adtak választ. A vibrátorhasználat gyakorisága 52,5%-os volt, az eszközt használók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel vettek részt nőgyógyászati vizsgálaton az elmúlt év során. A vibrátorhasználat szignifikánsan összefüggött számos szexuális funkcióval kapcsolatban (vágy, nemi izgalom, lubrikáció, orgazmus, fájdalom). A vibrátort használók magasabb pontot értek el a legtöbb szexuális funkció területén, több pozitív szexuális funkciót jelezve ez által. A nők nagy többsége (71,5%) számolt be korábban soha nem tapasztalt genitális jelenségekről a vibrátor használata során, melynek használata a nők körében gyakori; összekapcsolódik az egészségmegőrző viselkedésekkel és a pozitív szexuális funkciókkal, valamint csak ritkán jár mellékhatásokkal. A klinikusok is hasznosnak találhatják ezeket az adatokat a betegek szexuális problémáinak megoldásában és a vibrátor használatát javasolhatják a szexuális funkciók javítása céljából (Herbenick és mtsai., 2009).

Herbenick és mtsai. (2010) kutatásairól később publikált cikk a nők párkapcsolatban történő vibrátorhasználatáról ír. A partnerrel együtt történő használat gyakori volt heteroszexuális, leszbikus és biszexuális nemi identitású nők körében. A legtöbb felhasználó úgy nyilatkozott, hogy a vibrátor használata kapcsolatban állt a pozitív szexuális funkcióval, ahogy azt a Női Szexuális Funkció Index (FSFI) is mérte. Emellett a partner tudomása és tapasztalata a vibrátor használatáról szignifikánsan előre jelezte a szexuális kielégülést a heteroszexuális nők körében (Herbenick és mtsai., 2010).

Hipotézisek

H1. Azok a nők hajlamosabbak szexuális segédeszköz kipróbálására, akik párkapcsolatukkal elégedetlenek, illetve az nem kielégítő szexuális téren.

H2. Azok a nők hajlamosabbak a maszturbációra, akik párkapcsolatukkal elégedetlenek, illetve az nem kielégítő szexuális téren.

H3. A szexuális segédeszközök kipróbálása, illetve használata a szexuális élet rutinszerűségét csökkenti.

H4. A magukat vallásosnak nyilatkozó nők nem használnak szexuális segédeszközt, vagy kevesebbet és ritkábban használják azokat.

H5. A magukat vallásosnak nyilatkozó nők nem szoktak maszturbálni, vagy ritkábban teszik azt.

H6. A házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő nők körében kevesebb a segédeszközt kipróbáló és/vagy használó nő, mint azok körében, akik párkapcsolatban élnek, de nem egy háztartásban.

H7. A házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő nők körében kevesebb a maszturbációt alkalmazó nő, mint azok körében, akik párkapcsolatban élnek, de nem egy háztartásban.

H8. A maszturbáció segít elviselni a pár távollétét, illetve hozzájárul a nők testi-lelki egészségéhez.

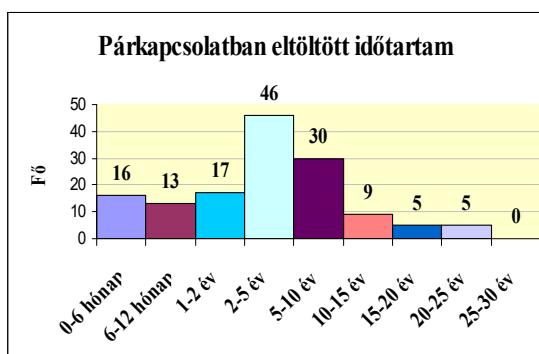
Módszerek

Kutatásomban Párkapcsolati Elégedettség Kérdőívet használtunk. A kérdőív 24 item-ből áll-csoportosítva a következő: Az 1-6. kérdés: az emocionális elégedettségre; a 7-12. kérdés: a jelen kutatásban kulcsfontosságú szexuális elégedettségre; a 13-18. kérdés: intellektuális elégedettségre; míg a 19-24. kérdés: a szabadidő hasznos eltöltésének módjával való elégedettségre vonatkozó kérdéseket tartalmazza (Ryff, Singer, Burton, 2001).

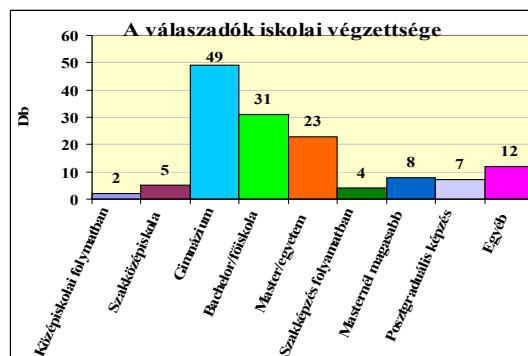
A maszturbáció és a szexuális segédeszköz használatát saját készítésű Maszturbáció és szexuális segédeszköz használata kérdőívvel mértem, melynek kérdései a párkapcsolati elégedettséggel összefüggésben vizsgálják e két témakört.

A minta és az adatgyűjtés módja

A kérdőív célcsoportja a 18-55 éves kor közötti nők voltak. A kérdőív kitöltése önkéntes és anonim volt. A kitöltés módját előzetes elvárásoknak megfelelően – tekintve, hogy olyan kérdésekről volt szó, melyekre nem mindenki válaszol szívesen nyílt és közvetlen módon – online formában tettem közzé, biztosítva az adatfelvétel és a válaszok maximális diszkrécióját és teljes anonimitását. Erre a www.kerdoivem.hu felületét használtam. A linket közzétettem több közösségi oldalon, valamint az adatgyűjtést segítették a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Pszichológia szakos hallgatói. Az adatfelvétel 2010. február 16 és március 15. között történt. A kérdőívet összesen 141 fő töltötte ki. A bevezető kérdésekben a kitöltő demográfiai, pszicho szociális és szociokulturális adataira voltam kíváncsiak. A minta átlagéletkora 26,5 év volt. A párok kapcsolatban eltöltött időtartamot az 1. számú ábra, a végzettségre vonatkozó adatokat a 2. számú ábra szemlélteti.

1. számú ábra: Párkapcsolatban eltöltött időtartam

2. számú ábra: A minta iskolai végzettsége

Eredmények

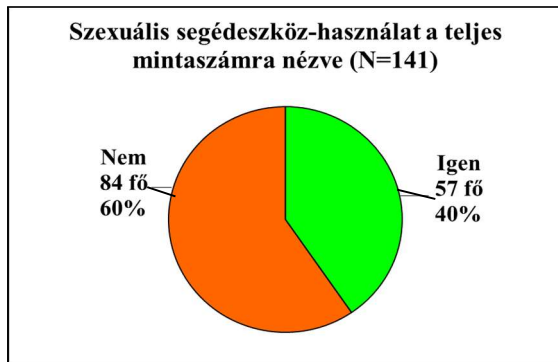
Az első hipotézis vizsgálata

Az első hipotézis szerint azok a nők hajlamosabbak szexuális segédeszköz kipróbálására, akik párkapcsolatukkal elégedetlenek, illetve az nem kielégítő szexuális téren. A teljes mintában (N=141) 57 fő (40%) használ szexuális segédeszközt, 84 fő (60%) nem (3. számú ábra). A párkapcsolati elégedettségi pontszám független mintás t-próba ($t = -0.17$, $df = 113.65$, p -érték = 0.86) eredménye alapján a segédeszközt használók párkapcsolati elégedettsége (átlag: 99.87) és a segédeszközt nem használók párkapcsolati elégedettsége (átlag: 100.33) szignifikánsan nem különbözött. A szexuális elégedettségre vonatkozó pontszámok független mintás t-próba ($t = 0.60$, $df = 124.61$, p -érték = 0.55) eredménye szerint a segédeszközt használók szexuális elégedettsége (átlag: 25.86) és a segédeszközt nem használók (átlag: 25.42) szignifikánsan nem különbözött. Az eltérés minimális, de elmondható, hogy a szexuális téren elégedettebb csoport használ gyakrabban segédeszközt. **A hipotézis nem igazolódott.**

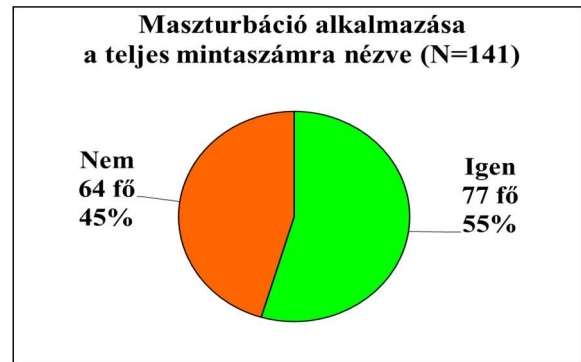
A második hipotézis vizsgálata

A második hipotézis szerint azok a nők hajlamosabbak a maszturbációra, akik párkapcsolatukkal elégedetlenek, illetve az nem kielégítő szexuális téren. A teljes mintában (N=141) 77 fő (55%) szokott maszturbálni 64 fő (45%) nem (4. számú ábra). A párkapcsolati elégedettségi pontszám független mintás t-próba ($t = -1.36$, $df = 126.58$, p -érték = 0.17) eredménye alapján a maszturbáló nők párkapcsolati elégedettsége (átlag: 98.53) és a nem maszturbáló nők párkapcsolati elégedettsége (átlag: 102.09) nem mutatott szignifikáns különbséget. A szexuális elégedettségre vonatkozó pontszámok független mintás t-próba ($t = -0.61$, $df = 127.34$, p -érték = 0.54) eredménye szerint a maszturbálók szexuális elégedettsége (átlag: 25.39) és a nem maszturbáló szexuális elégedettsége (átlag: 25.84)

szignifikánsan nem különbözött. Az átlagokat összevetve az eltérés minimális: a szexuális téren elégedettebb csoport szokott gyakrabban maszturbálni. **A hipotézis nem igazolódott.**

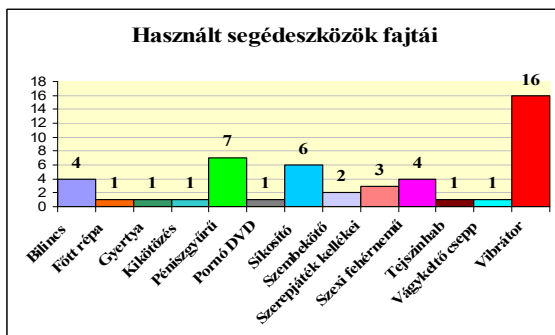
3. számú ábra: Szexuális segédeszköz-használat

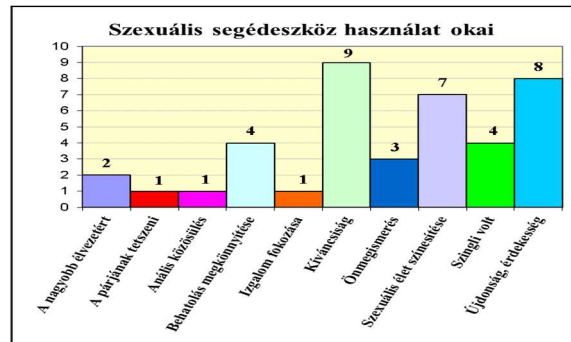
4. számú ábra: Maszturbáció alkalmazása

A harmadik hipotézis vizsgálata

A harmadik hipotézis szerint a szexuális segédeszközök kipróbálása, illetve használata a szexuális élet rutinszerűségét csökkenti. A válaszok tartalomelemzése alapján kiértékelhető volt a segédeszközök típusa, gyakorisága és a használat oka. A 141 nő közül 57-en nyilatkoztak úgy, hogy használnak valamilyen segédeszközt, közülük 48-an jelölték meg a konkrét eszközt (5. számú ábra) és 40 nő indokolta meg részletesen a használat okait (6. számú ábra). A kapott válaszok a maszturbációnál használt eszköztípusokat is jelzik. A segédeszköz-használat okait illetően 3 fő okot jelöltek meg a válaszadók: „Kíváncsiság”, „Szexuális élet színesítése” és „Újdonság, érdekesség”. 40 válaszból 24 ilyen jellegű válasz született. A kapott válaszok alapján elmondható, hogy a szexuális segédeszközök használata a szexuális élet rutinszerűségét csökkenti. **A hipotézis igazolódott.**

5. számú ábra: Használt szexuális segédeszközök

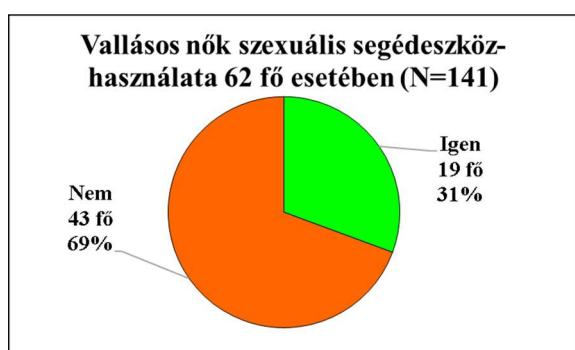
6. számú ábra: Szexuális segédeszköz-használat oka

A negyedik hipotézis vizsgálata

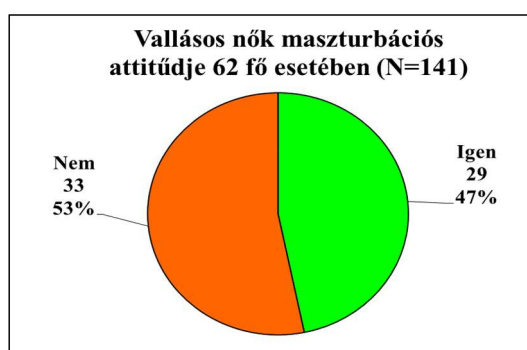
A negyedik hipotézis szerint a magukat vallásosnak nyilatkozó nők nem használnak szexuális segédeszközt, vagy kevesebbet és ritkábban használják azokat. A nyilatkozó 62 vallásos nő közül 19 nő (31%) használt már segédeszközt, 43 nő (69%) nem (7. számú ábra). A Chi-négyzet próba (p -érték = 0.0023, $df = 1$, Chi-négyzet = 9.29) eredménye alapján a vallásos nők kevesebb alkalommal használnak szexuális segédeszközt, ugyanakkor a válaszadók csaknem 1/3-a kipróbált már valamilyen segédeszközt. **A hipotézis igazolódott.**

Az ötödik hipotézis vizsgálata

Az ötödik hipotézis szerint a magukat vallásosnak nyilatkozó nők nem szoktak maszturbálni, vagy ritkábban teszik azt. A nyilatkozó 62 vallásos nő közül 29 fő (47%) szokott maszturbálni, 33 fő (53%) nem (8. számú ábra). A Chi-négyzet próba (p -érték = 0.61, $df = 1$, Chi-négyzet = 0.26) eredménye alapján kevesebben vannak, akik nem élnek a maszturbáció, mint önmegismerés eszközeivel, azonban a nyilatkozó 62 vallásos nő majdnem 50%-a szokott maszturbálni. **A hipotézis nem igazolódott.**

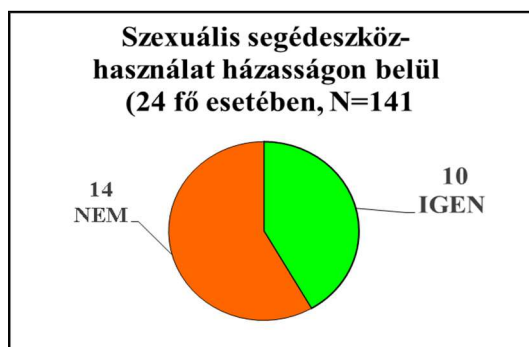
7. számú ábra: Vallásos nők szexuális segédeszköz-használata 62 fő esetében (N=141)

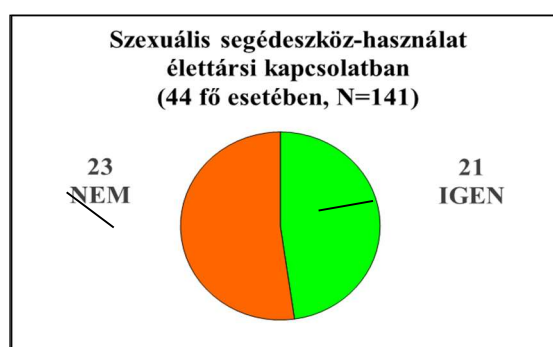
8. számú ábra: Vallásos nők maszturbációs attitűdje 62 fő esetében (N=141)

A hatodik hipotézis vizsgálata

A hatodik hipotézis szerint a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő nők körében kevesebb a segédeszközt kipróbáló és/vagy használó nő, mint azok körében, akik párkapcsolatban élnek, de nem egy háztartásban. A 24 házasságban élő nő közül 10 fő használ segédeszközt, 14 fő nem (9. számú ábra). 44 nő élettársi kapcsolatban él, közülük 21 fő használ szexuális segédeszközt, 23 nem (10. számú ábra). Összesítve a házasságban és élettársi kapcsolatban élők adatait, a két csoport összlétszáma 68 fő. 31 fő használ segédeszközt, 37 fő nem (11. számú ábra). A Chi-négyzet próba (p -érték=0.47, $df=1$, Chi-négyzet=0.53) eredménye alapján kevesebben használnak segédeszközt, de a különbség nem számottevő. **A hipotézis nem igazolódott.**

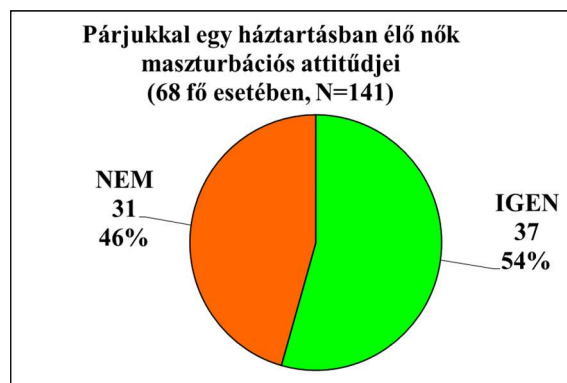
9. számú ábra: Szexuális segédeszköz-használat gyakorisága házasságban

10. számú ábra: Szexuális segédeszköz-használat gyakorisága élettársi kapcsolatban

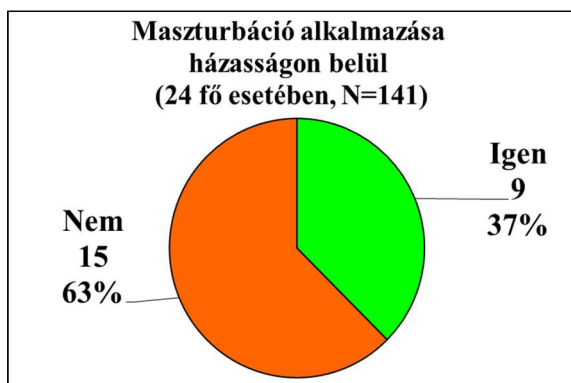
11. számú ábra: Párjukkal egy háztartásban élő nők szexuális segédeszköz-használata

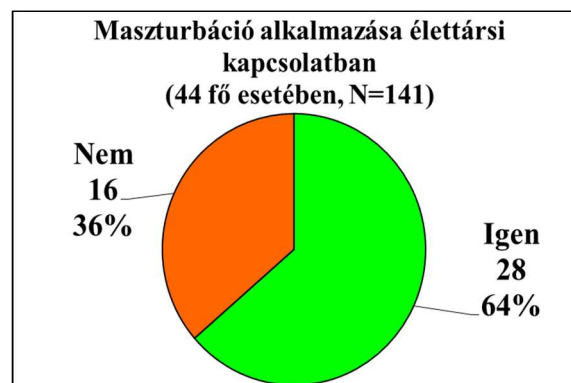
12. számú ábra: Párjukkal egy háztartásban élő nők maszturbációs attitűdjei

A hetedik hipotézis vizsgálata

A hetedik hipotézis szerint a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő nők körében kevesebb a maszturbációt alkalmazó nő, mint azok körében, akik párkapcsolatban élnek, de nem egy háztartásban. A 24 házasságban élő nő közül 9 fő szokott maszturbálni. (13. számú ábra). 44 nő élettársi kapcsolatban él, közülük 28 fő szokott maszturbálni. (14. számú ábra). Összesítve a házas és élettársi kapcsolatban élők adatait: a két csoport összlétszáma 68 fő. 37 nő szokott maszturbálni, 31 fő nem (12. számú ábra). A Chi-négyzet próba (p-érték = 0.46, df = 1, Chi-négyzet = 0.53) eredménye alapján a párjukkal egy háztartásban élő nők gyakrabban élnek a maszturbáció lehetőségével. **A hipotézis nem igazolódott.**

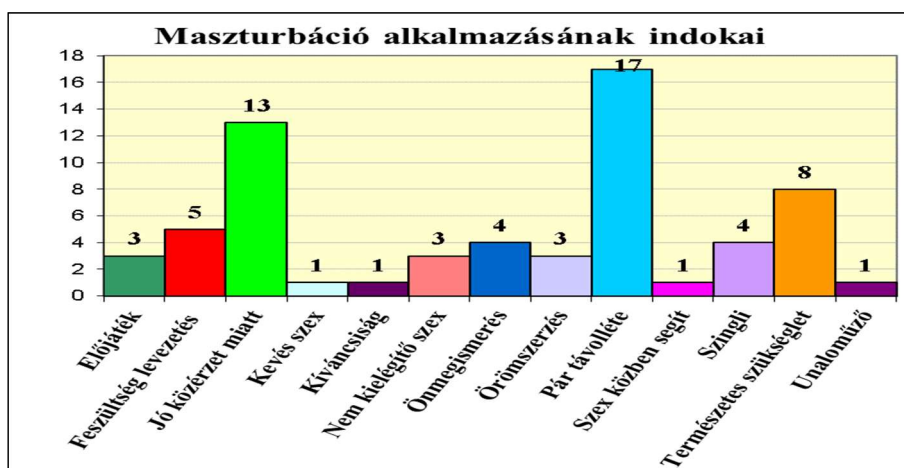
13. számú ábra: Maszturbáció alkalmazása házasságon belül

14. számú ábra: Maszturbáció alkalmazása élettársi kapcsolatban

A nyolcadik hipotézis vizsgálata

A nyolcadik hipotézis szerint a maszturbáció segít elviselni a pár távollétét, illetve hozzájárul a nők testi-lelki egészségéhez. A teljes mintában 77 nő szokott maszturbálni (N=141), 64 nő jelölt meg a konkrét okot (15. számú ábra). A maszturbáció indoklására 4 fő kategóriát kaptam: „Pár távolléte” (17 fő), „Jó közérzet miatt” (13 fő), „Feszültség levezetés” (5 fő) „Természetes szükséglet” (8 fő). A válaszadók által megadott kategóriák alapján kijelenthető, hogy maszturbáció segít elviselni a pár távollétét, illetve hozzájárul a nők testi-lelki egészségéhez. **A hipotézis igazolódott.**

15. számú ábra: Maszturbáció alkalmazásának indokai

Következtetések

Jelen kutatás alapötlete a nők szexuális szokásainak vizsgálata volt. A vizsgálat során kezdeti lépésként fontosnak tartottam a témák pontos körvonalazását és ennek megfelelően egy saját kérdőív kidolgozását, amely a maszturbációs szokásokra és a szexuális segédeszköz használatának gyakoriságára és módzataira terjed ki. Kutatási eredményeimet előtanulmánynak tekintem. A jövőre nézve célszerűnek tartom a vizsgálatot mindkét nemre kiterjeszteni és a témát további szempontok alapján kutatni. Az általam készített tesztet - további vizsgálatokat követően, azok eredményétől függően - szeretnénk kiterjedtebb kutatásokhoz, illetve jelen kutatás szélesebb populáción történő újra teszteléséhez használni. Úgy gondolom, hogy az újra tesztelés eredményeihez a jelenlegi adatok megfelelő kiindulópontként szolgálhatnak majd. A továbbiakban vizsgálatra alkalmas témának tartom az egyéb szexuális viselkedések alkalmazásának pszichés okait is.

Feltérképezendő területnek gondolom a maszturbáció esetében, hogy annak túlzott alkalmazása milyen mértékben vezet a párok kapcsolatán belül a társas magány irányába, egyedülállók esetén pedig - mint könnyebb, kockázatmentes megoldás - az elmagányosodás felé? Hasonló kérdés merült fel a túlzott szexuális segédeszköz használat okait illetően, azaz a mennyiség és a minőség kérdése: a szexuális élet mikortól és milyen esetekben válik-e teljesítménykényszerré? Mindezen témák kutatása újabb, szélesebb perspektívát adhat a két nem szexuális szokásait illetően.

Felhasznált irodalom

1. BAGDY E., BAKTAY, G., MIRCIS, ZS. (2006): Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata. HEFOP támogatású digitális tankönyv, Budapest.
2. BRODY, S, COSTA, R. M. (2009): Satisfaction (Sexual, Life, Relationship, and Mental Health) Is Associated Directly with Penile-Vaginal Intercourse, but Inversely with Other Sexual Behavior Frequencies. The Journal of Sexual Medicine. 6, 7. 1947-1954.
3. BUDA, B. (1994): Szexuális viselkedés. Jelenségek és zavarok – társadalmi és orvosi dielmák. (Tanulmányok). Animula, Budapest.
4. DAVIDSON, JK, MOORE, NB, ULLSTRUP, KM. (2004): Religiosity and sexual responsibility: relationships of choice. American Journal of Health Behaviour. 28.4. 335-46.

5. HERBENICK, D, REECE, M, SANDERS, SA, DODGE, B, GHASSEMI, A, FORTENBERRY, JD. (2010): Women's vibrator use in sexual partnerships: results from a nationally representative survey in the United States. *Journal of Sex & Marital Therapy*. 36. 1. 49-65.
6. HERBENICK, D, REECE, M, SANDERS, SA, DODGE, B, GHASSEMI, A, FORTENBERRY, JD. (2009): Prevalence and characteristics of vibrator use by women in the United States: results from a nationally representative study. *The Journal of Sexual Medicine*. 6. 7. 1857-66.
7. HOGARTH H, INGHAM R. (2009): Masturbation among young women and associations with sexual health: an exploratory study. *Journal Sex Research*. 46, 6. 558-67.
8. Karney, B. R., Bradbury, T. N. (1995). *The Longitudinal Course of Marital Quality and Stability: A Review of Theory, Method, and Research*. *Psychological Bulletin*, Vol. 113, No. 1, 3-34.
9. KONTULA, O., HAAVIO-MANNILA, E. (2003): Masturbation in a Generational Perspective. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 14, 49 – 83.
10. Lauster, P. (2001). *A társkapcsolat krízisei*. Budapest: Magyar Könyvklub.
11. RYFF, C. D., SINGER, BURTON H. (2001): *Emotion, Social Relationships, and Health*. Oxford; Oxford University Press, New York.
12. TEPPERWEIN, K. (2005): *A párkapcsolat művészete. A szeretet, a szexualitás és a harmonikus kapcsolat titkai*. Holistic, Budapest.

A gyermekvállalás időzítésének általánosan jellemző időbeni kitolódásával párhuzamosan a tinédzserkori terhességek száma markánsan lecsökkent a fejlett országokban és köztük Magyarországon (Arei, 2009; Szabó-Makay, 2021). Ennek ellenére a politikai diskurzus szintjén és a tudományos szakirodalomban is a fiatalkori gyermekvállalás számos egészségügyi, pszichológiai és társadalmi kockázatokat magában hordozó problémás jelenségként merül fel (Arei, 2009; Szikra, 2010).

Miközben a 60-as, 70-es években nemzetközi szinten sokkal nagyobb létszámú csoportot érintett a fiatalkori családalapítás, a jelenség társadalmi problémaként való értelmezése később vált általánossá. Ennek oka egyfelől, hogy a gyermekvállalás általánosan korábbi életszakaszban következett be a nők életében, így nem számított különlegesnek, ha valaki 20 éves kora előtt lett családanya. Ebben a korszakban az anya életkora kevésbé volt közérdeklődésre számottevő kérdés, inkább a családi állapot megfelelő státusza volt a fókuszban, vagyis, hogy a gyermek házasságban születik-e vagy sem (Arei, 2009).

Másrészt az elmúlt évtizedek során a fejlett országokban a korai gyermekvállalás egyre inkább egy a korábbi korokhoz képest ugyan kisebb létszámú, de alacsonyabb társadalmi státuszú, marginalizált helyzetű réteget érintő jelenséggé vált (Imamura et al, 2007; Wellings et al, 2016). A kutatók szerint mindez azért jelent problémát, mert a fiatal korban gyermeket vállaló nők többsége később sem tudja befejezni félbeszakadt iskolai tanulmányait, ez által nehezen lesznek képesek integrálódni a munkaerőpiacra, így a korai családalapítás lényegében a kedvezőtlen társadalmi státusz konzerválódásának és az egyenlőtlenségek újra termelődésének kedvez (Imamura et al, 2007; Wellings et al, 2016).

Ezek a tendenciák figyelhetőek meg a tinédzserkori gyermekvállalás kapcsán a hazai statisztikai elemzések szerint is (Makay, 2019; Szabó – Makay, 2021; Szikra, 2010).

E mellett több tudományos megfigyelés igazolja, hogy Magyarországon a fiatalkori anyaság általánosan elfogadott, gyakori jelenséggé vált a rendszerváltást követő évtizedekben a társadalmi kirekesztettségben élő, többszörös hátrányokkal küzdő, jórészt roma mikroközösségekben ((Bass et al.,2009; Béki, 2013; Durst, 2006; Gyukits, 2003; Husz, 2011; Janky 2007). E jelenség okainak megismerésével és feltárásával több kutatás is foglalkozott az ezredforduló óta (lásd.: Béki, 2013; Durst, 2001, 2006; Gyukits, 2003, Husz, 2011, Janky, 2007).

Keveset tudunk azonban arról, hogy hogyan alakul a szülővé válás folyamata, a neveléssel kapcsolatos attitűdök formálódása, a szülő- gyerek viszony és a szülői szerepek meghatározása a többszörös hátrányokkal küzdő tinédzser anyák életében.

Mindez különösen érdekes annak tudatában, hogy az elmúlt évek során a nyugati társadalmakban új nevelési kultúra érvényesülését és térnyerését igazolja számos kutatás (Gillies et al, 2013,2017; Lee, 2014; Faircloth, 2014), melynek hatásai már Magyarországon is tetten érhetőek nem csak a mindennapi élet, hanem a politikai döntések szintjén is (Kutrovácz, 2017; Szőke, 2020).

A szakirodalomban „intenzív szülőségnek” nevezett új nevelési kultúra logikája a neoliberális gazdasági elvekhez igazodva jelenik meg a társadalompolitikában és a középosztály normarendszerén alapul, mindezek miatt hátrányosan érinti a kedvezőtlen társadalmi státuszú családok neveléssel kapcsolatos magatartásának megítélését és egy újfajta egyenlőtlenségi rendszer kialakulását segíti

(Cooper, 2020; Gillies, 2007; Hamilton, 2016; Szőke, 2020). Mindez a nemzetközi szakirodalom ismeretében megállapítható, a magyarországi helyzetről azonban egyelőre kevés tudományos tapasztalattal rendelkezünk.

Jelen tanulmány célja, hogy röviden összefoglalja a szakirodalom áttekintése alapján tudományos tapasztalatainkat a társadalmi kirekesztettségben élő tinédzser anyák magyarországi helyzetéről és neveléssel kapcsolatos döntéseik alakulásáról.

Tinédzser anyák Magyarországon

A fejlett országokra jellemző termékenységi magatartáshoz igazodva a nők első szüléskori átlagos életkorának kitolódása miatt az elmúlt évtizedekben lényegesen kisebb létszámú csoportot érint a korai gyermekvállalás Magyarországon is. Ez a trend Európa más országában egyaránt megfigyelhető.

A nemzetközi szakirodalomban a csökkenő tendencia ellenére mégis társadalmi problémaként merül fel a tinédzserkori gyermekvállalás, mivel a jelenség egyre inkább kötődik egy kedvezőtlen társadalmi státusszal rendelkező csoporthoz (Imamura et al, 2007; Wellings et al, 2016). A tartós szegénység, földrajzi és etnikai hátrányok által érintett társadalmi csoportok felülreprezentáltak a legtöbb európai országban a tinédzser anyák körében (Imamura et al, 2007).

Ezért több nyugati államban célzott politikai intézkedésekkel igyekeztek visszaszorítani a korai gyermekvállalás gyakoriságát, köztük a korábban viszonylag magas serdülőkori termékenységi adatokkal rendelkező Egyesült Királyságban (Arei, 2009; Imamura et.al, 2007; Wellings et al, 2016).

Ha megvizsgáljuk a Magyarországi vonatkozó statisztikai adatokat az elmúlt néhány évtizedből, az európai tendenciákhoz hasonló eredményeket találunk a fiatalkori gyermekvállalás alakulásában.

1. táblázat: Ezer fiatalkorú nőre jutó élveszülések száma Magyarországon (Szabó- Makay, 2021)

1970	1980	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018
50,5	68,0	39,5	23,3	17,9	22,8	24,8	22,9	22,0

A rendszerváltás előtti évtizedekben viszonylag magas volt a fiatalkori családalapítás gyakorisága majd a 90-es éveket követően markáns visszaesés volt tapasztalható.

A 70-es 80-as években igen magas fiatalkori fertilitást mutató adatok indokoltá tették a korai gyermekvállalás által érintettek körének tudományos feltárását egészségügyi és társadalomtudományi szempontból.

Ennek érdekében jöhetett létre a 80-as évek végén, kilencvenes évek elején egy nagykorúságot megelőzően gyermeket vállalt magyar nők helyzetét, anyává válásuk körülményeit és okait vizsgáló országos reprezentatív és longitudinális kutatás (Pongrácz – S. Molnár, 1994). Az 1994-ben publikált elemzés bizonyította, hogy a tinédzserkori gyermekvállalás nagymértékben befolyásolja a fiatal anyák későbbi életútját, jövőbeni lehetőségeik jóval kedvezőtlenebbek, mint kortársaiké. A gyermeknevelés körüli teendők miatt iskolai tanulmányaik megszakítására kényszerültek, amit sokan évekkal később sem tudnak pótolni (Pongrácz- S. Molnár, 1994). Visszacatlakozásukat gátolja, hogy a velük egyidős, ámde első gyermeküket később szülő nőknél négyszer gyakrabban váltak nagycsaládossá, ami sok esetben hosszabb ideig tartó munkaerőpiaci inaktivitást eredményez (Pongrácz- S. Molnár, 1994). Esetükben mindez azért jelentett gondot, mert a munkaerőpiacról való kiszorulás egyértelműen konzerválja a jelentős részükénél már korábban is meglévő rossz szociális helyzetet, tartós szegénységet (Pongrácz- S. Molnár, 1994).

A megkérdezetteket gyermekvállalási körülményeik és szociális helyzetük alapján a Pongrácz Tiborné és S. Molnár Edit 4 kategóriába sorolta. A tinédzser anyák között ugyan felülreprezentáltak voltak az alacsonyabb státuszúak, de összességében mégis egy sok szempontból heterogén társadalmi csoportot alkottak.

A 2000 -es évektől kezdődően lényegesen kevesebb nőt érint a korai gyermekvállalás országos szinten a tizenéves korosztályból, mint a korábbi évtizedekben.

Az 1. táblázaton látható csökkenő tendencia mögött több fontos tényező húzódik meg. Egyrészt a 70-es 80-as évek óta minden korcsoportban visszaesett a termékenységi szint és ez a csökkenés a fiatalokékat érintette leginkább (Szabó – Makay, 2021).

A tinédzserek körében tapasztalható jelentős csökkenés mögött feltételezhető az oktatási expanzió hatása, vagyis az átlagos továbbtanulással töltött idő meghosszabbodása (Husz, 2006).

A rendszerváltást követő évtizedekben a várandósságok visszaszorításában szerepet játszhatott a fogamzásgátlási eszközök népszerűsítése és hozzáférhetőségének javulása, illetve a szexuális felvilágosításról szóló nyíltabb diskurzus is (Szikra, 2010).

Az 1-es táblázat adataiból szembetűnő továbbá a 2010-es évet követő kisebb emelkedés az érintettek számának tekintetében. 2011 óta általánosan növekvő fertilitási mutatókat láthatunk Magyarországon, vagyis növekedett a szülőképeskorú nőkre jutó éves gyermekszám (Makay, 2019). Ez a termékenységnövekedés eltérően érintette a különböző korcsoportokat és viszonylag nagymértékben érintette a 15 -19 éves korosztályt, a növekedés itt 25% volt (Kapitány- Spéder, 2018). Ha választ keresünk a tinédzser anyák számának 2010-es éveket követő növekedésére, felmerülhet az országos szintű fertilitási adatokat pozitív irányba befolyásoló családpolitikai rendszer hatása. Azonban az elmúlt évek során a kormányzat által bővített családpolitikai intézkedések igen kis mértékben érintették a munkaerőpiacon kevésbé aktív, hátrányos helyzetű fiatalokat, inkább a biztos munkapiaci státusszal rendelkezőket részesítették előnyben (Szikra, 2018). Egy másik tényező, a 2011-es tankötelezettség 18 éves korról 16 éves korra való csökkentése azonban közre játszhatott a gyermekvállalás előtérbe kerülésében e korosztály esetén, a hátrányos helyzetű fiatalok gyermekvállalását ugyanis bizonyítottan befolyásolja a tankötelezettség életkora (Adamecz- Völgyi – Scharle, 2018).

OECD országok összehasonlítását vizsgálva ma is inkább magasnak mondható a hazai tinédzserek fertilitása, mindössze Szlovákia, Románia és Bulgária vonatkozó számadatai magasabbak a magyarországi statisztikánál (Szabó – Makay, 2021).

E mellett fontos tényező az is, hogy a szakirodalmi tapasztalatok szerint Magyarországon is korreláció figyelhető meg a korai gyermekvállalás és a marginalizált társadalmi státusz között.

A rendszerváltást megelőző időszakában tapasztalt csoporton belüli heterogenitáshoz képest mára az érintettek körének homogenizálódását igazolják az empirikus kutatási tapasztalatok (Makay, 2019; Szabó- Makay, 2021). Napjainkban a tinédzserkori anyaság Magyarországon jórészt egy többszörös hátrányokkal jellemezhető csoporthoz kötődik, akiket tartós szegénység, lakóhelyi szegregáció és társadalmi kirekesztés jellemez és akik között a cigányság felülreprezentált (Durst, 2006; Gyukits, 2003; Makay, 2019; Szabó- Makay, 2021).

A tinédzserkori gyermekvállalás lehetséges okai mélyszegénységben élő romák körében

A hazai roma közösségről készített szociológiai vizsgálatok arra mutatnak rá, hogy a cigányság termékenységi magatartása a többségi társadalomban megfigyelt tendenciákkal éppen ellentétes, mivel általában fiatalabb korban válnak anyává, és több gyermeket szülnek nem cigány kortársaiknál (Janky, 2007). A fertilitási szokások eltérése több szocio-ökonómiai tényező együtt járására vezethető vissza, mint a romák körében jellemző alacsonyabb iskolai végzettség, munkaerőpiacról való tartós kiszorulás és a lakóhelyi szegregáció (Janky, 2007).

Az 1980-as évek óta lassú csökkenés tapasztalható a statisztikai adatok szintjén a fiatalkori szülések számát tekintve a romák körében is (Janky, 2007). Emellett több kvalitatív szociológiai vizsgálat szerint egyes szegregált mélyszegénységben élő roma kisközösségekben a 90-es, 2000-es években gyakoribbá vált a tinédzserkori anyaság (Gyukits, 2003; Durst, 2006;).

E jelenség magyarázatára a szakirodalomban több lehetséges válasz merül fel.

Kulturális különbségek hangsúlyozása

A cigány csoportok közötti termékenységi magatartásbeli különbségekre enged következtetni az oláh, beás és magyar cigány anyák első gyermekük születésekor betöltött életkorának kisebb különbségeket mutató átlaga. (Janky, 2005; Husz 2011).

Alapvetően az egyes roma csoportok közötti kulturális különbségek feltárására irányult Neményi Mária „Cigány anyák az egészségügyben” című mélyinterjú kutatása. Tapasztalatai szerint a megkérdezett roma nők gyermekvállalási szokásait a lakóhely elkülönülése és az adott cigány közösség - melyben az anya él - tradicionális magatartási formákhoz való ragaszkodása befolyásolja legnagyobb mértékben. A vizsgálatban részt vett beás és oláh cigány megkérdezettek valamivel korábban hozták világra első gyermeküket, mint a romungrók, akik termékenységi attitűdjeiket tekintve kevésbé különböztek a velük azonos státuszú nem roma lakosságtól (Neményi, 1998, 1999). Az említett kutatásban részt vett Budapesten élő cigány anyákra (függetlenül attól, hogy kulturális értelemben melyik csoporthoz sorolták magukat), ez halmazottan igaz, a kedvezőbb iskoláztatási és munkaerő-piaci lehetőségek miatt egyre kevésbé ragaszkodtak az idősebb generációk szokásaihoz. Neményi szerint a fiatal roma nőknek kettős mérce alapján kell dönteniük az első gyermek vállalásának időzítéséről: vagy a saját közösségük elvárásainak, a tradícióknak felelnek meg és tinédzser korban kezdenek szülni, vagy megpróbálnak illeszkedni a többségi társadalom termékenységi mintáihoz (Neményi, 1998, 1999).

Gazdasági okok hangsúlyozása

A fiatalkori gyermekvállalás magyarázatára konkrétan nem tér ki, de érdemes megemlíteni Gyenei Márta a szegény családokra jellemző magas gyermeklétszám okára adott egy lehetséges magyarázatát. E szerint a rossz anyagi kondíciókkal rendelkező családokban a gyermekek egy része stratégiai okokból jön világra, hogy a hozzá kapcsolódó állami támogatások által segítse a család többi tagjának eltartását (Gyenei, 1998). A szerző szerint ez az elmélet addig működőképes, amíg a gyermekekre fordított pénz összege kevesebb, mint az érte kapott támogatásé. Az elgondolás ezen a ponton látszik megdőlni, mivel a gyermekek után járó univerzális, a szegényebb társadalmi rétegek számára is elérhető állami támogatások reálértéke a kilencvenes évektől folyamatosan csökken (Gábos, 2000; Szikra, 2018). Ezen felül meg kell jegyezni, hogy Messing Vera és Molnár Emília 2011-es, szegény roma és nem roma háztartások megélhetési stratégiáit vizsgáló kutatása egyértelműen rámutat, a nyomorban élők körében is igen ritkán fordul elő, hogy egy háztartás kizárólag az állami támogatásokból próbáljon megélni. Az

így szerezhető havi pénzösszegek ugyanis nem fedezik egy család költségvetését, a háztartások jelentős többsége a segélyeket alternatív módon (pl: alkalmi vagy fekete munkával) kiegészítve gazdálkodik (Messing- Molnár, 2011).

Gyenei megállapításait nem terjesztette ki az első gyermek születésének magyarázatára, de ezen okfejtés elméleti háttere a nemzetközi szakirodalomban a tinédzserkori gyermekvállalás magyarázataként is megjelenik (Kelly, 1998).

Társadalmi kirekesztettség

Az Egyesült Államok szegregáltan élő városi fekete lakosságra a magyarországi romákhoz hasonló termékenységi minták jellemzőek. A körükben is gyakori serdülőkori anyaság okait az amerikai szociológiában két egymással ellentétes megközelítés próbálja tisztázni. Az első, magyarázatnak nevezett általam „gazdasági okokként” feltüntetett logikával azonos. Ezzel ellentétbe helyezkedik az úgynevezett „szituációs” megközelítés, melynek alapvető gondolata, hogy az erőforrások egyenlőtlen elosztása okozza a marginalizált társadalmi csoportok leszakadását, a tinédzserkori anyaságot, pedig a szegénység következményeként értelmezi.

A „szituációs” megközelítés alapvető gondolatait -főként M. Patricia Fernandey Kelly nyomán- több magyarországi kutató adaptálta cigányok helyzetére, a társadalmi kirekesztés jelentőségének kihangsúlyozására a korai gyermekvállalás tekintetében (Durst, 2006; Gyukits,2003).

A „szituációs megközelítés” lényege két szorosan összekapcsolódó gondolatmenetben rejlik.

A gettólakó fiatalok kapcsolatrendszerére a multiplexitás hiánya jellemző, vagyis a hozzájuk kötődő személyek jelentős többsége hasonlóan kedvezőtlen társadalmi helyzettel rendelkezik, mint ők. Az ilyen értelemben „csonka kapcsolatháló” alacsony társadalmi tőkéhez, és ebből adódóan a társadalmi státusz javításához szükséges erőforrások hozzáférésnek korlátozottságához vezet (Kelly, 1998).

Mivel a szegregáltan élő fiatalok kapcsolathálója kis valószínűséggel foglal magába olyan személyt, aki magas iskolai végzettséggel és biztos állással rendelkezik, életük csúcspontjának, a felnőtté válás útjának nem a karriert, hanem a gyermekvállalást, az anyaságot látják (Kelly, 1998).

A rendszerváltást követően a magyarországi cigányok jelentős része a tartós munkanélküliség következtében a társadalom peremére szorult. Több szegregáltan élő roma mikroközösség életlehetőségei, és normarendszere hasonul az előbbieken bemutatott gettólakó amerikai feketék helyzetéhez.

Ezt támasztják alá Durst Judit kutatásai, melyeket egy észak-magyarországi szegregáltan élő roma közösség lakói körében végzett egy általa Láposnak nevezett településen (Durst, 2001, 2006). A megkérdezettek egy rossz kondíciókkal rendelkező kistérség marginalizált közösségének tagjai, ahol az alacsony iskolai végzettség, a munkanélküliség általános jellemző, ahogyan a tinédzserkori szülés és a nagycsalád is.

Láposon a 80-as évek óta növekedett a családonkénti gyermeklétszám és a tinédzserkori anyaság előfordulása. Összességében 2-3 évvel hamarabb szülik meg a fiatal lányok első gyermeküket, mint azt az idősebb generációk tették.

Durst Judit a jelenség okát a rendszerváltás után megváltozó körülményekben látja, a növekvő lakóhelyi és iskolai szegregációban és a tartós munkaerő-piaci kirekesztettségben.

A Láposon élő nők számára szinte természetes dolog a serdülőkori gyermekvállalás (Durst, 2006). A fiatal lányok továbbtanulási esélyei igen csekélyek, részben az iskolai kudarcok és rossz teljesítmények

miatt, részben anyagi okokból. Az iskolai és a munkaerőpiaci sikerek lehetősége tehát számukra nem biztosított, a közösségben pedig még mindig elfogadottnak számít a tradicionális családanyai szerep (Durst, 2006).

Durst szerint a Láposhoz hasonló zárt, mélyszegény mikroközösségekben a felnőtté válás, a társadalmi megbecsültség egyetlen lehetséges útjaként élük meg a fiatal lányok az anyaságot. Mivel a kortársak többsége már igen fiatal korban a gyermekvállalás mellett dönt, itt inkább azok a lányok érezhetik úgy, hogy kimaradnak valamiből, akik később szülnék.

A családonkénti magas gyermeklétszám magyarázatára veti fel a szerző láposi tapasztalatai alapján, hogy a megszületett gyermekek jelentik a nyomorúságos körülmények között élő asszonyok boldogságának forrását, éltük értelmét (Durst, 2001).

Ehhez hasonló megállapításokra jut Gyukits György is, egy ismert budapesti szegénytelepen végzett vizsgálata során (Gyukits, 2003). A kutatási terep kulturális értelemben heterogén, de az itt élők többségéről elmondható, hogy jövedelmi viszonyaik bizonytalanok, mélyszegénységben élnek, és viszonylag homogén kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, ahogyan a láposi romák is.

Kelly nyomán Gyukits is a gettóban élő cigány lakosság gyermekvállalási szokásainak a társadalmi normáktól való eltérését bezártságukkal, a többségi társadalomtól való önkéntelen elkülönüléssel és ennek visszafordíthatóságának reménytelenségével magyarázza.

A szülői szerepek és a neveléssel kapcsolatos attitűdök átalakulása

A gyermeknevelést és szülői szerepeket vizsgáló kutatások arra hívják fel a figyelmet már az ezredforduló környékén, hogy jelenetős átalakulás figyelhető meg globálisan a neveléssel kapcsolatos elvárások és szülői attitűdök terén.

Az egyik fontos változás, amely a szülőiséggel kapcsolatos attitűdöket jelentősen befolyásolja, az általános pszichológia és a kognitív fejlődés tudományának térnyerése, ami egyre inkább meghatározta a gyermekneveléshez fűződő mindennapi tudásunkat.

A másik fontos tendencia a kockázatokról való általános gondolkodás megváltozása, amely a neveléssel kapcsolatos döntéseket is egyre inkább befolyásolja. A szülők feladata egyfajta kockázatkezelő szerepkör betöltése, akiknek nemcsak az a dolga, hogy a gyermekeiket megvédjék a „veszélyektől” hanem hogy előre lássák és megelőzzék azokat a fenyegetettségeket amelyek gátolják a gyermek optimális fejlődését és jövőbeni sikereit (Faircloth, 2014).

A szülői készségekkel, képességekkel szemben támasztott elvárások jelentősen megnövekedtek. A különböző típusú fejlesztések jelentősége egyre nagyobb teret kap és egyre több szakember bevonását teszi szükségessé. A gyermeknevelés egy tanulást igénylő tudatos tevékenységgé vált, amelyhez a megfelelő készségeket a szülőnek el kell sajátítani, hogy biztosítani tudja gyermeke megfelelő fejlődését (Faircloth, 2014). Ezen készségek elsajátításához pedig szakértők segítsége (egészségügyi és terápiás szakemberek, pszichológusok, pedagógusok), asszisztálása szükséges a sikeres és jól működő szülő gyermek kapcsolat érdekében.

Ez a tudáskészlet kell meghatározza az olyan hétköznapi szülői feladatokat is, mint a gyermek táplálása, mindennapi gondozása, vagy akár azt is, hogy milyen játékokat biztosítunk számára.

A megnövekedett elvárások miatt a gyermeknevelés egyre több időt, energiát, anyagi erőforrást igénylő tevékenységgé vált a szülők és elsősorban az anya életében (Gillies et al, 2013). Ezt a

megváltozott nevelési kultúrát a nemzetközi szakirodalom „Intenzív parenting” - nek vagyis „intenzív szülőségnek”, „intenzív anyaságnak” nevezi (Hays, 1996).

A szülői szerep változását vizsgáló kutatások szerint e tendencia kialakulásának globális gazdasági és politikai folyamatok teremtettek teret, amelyek az állam társadalompolitikai intézkedésein keresztül szivárognak le a családok, háztartások mindennapi életébe.

A neoliberais gazdasági átalakulásra jellemző piaci logika hatása, befolyásoló erejére a szülői viselkedés terén is azonosítható (Gillies et al, 2013). A gyermeknevelés ebben az értelemben egyfajta befektetés, mivel a gyermekek a gazdasági termelés lehetséges jövőbeni erőforrásai (Gillies et al, 2013, 2017). A társadalompolitika a jóléti kiadások csökkentése mellett a nevelést egyre inkább a szülő kizárólagos felelőségének tekinti, ezt nevezzük a nevelés individualizálódásának (Gillies, 2013, 2017). Ezzel együtt mivel a gyermekek sikeres felnőtté válása társadalmi érdek a családi élet egyes aspektusai a politikai diskurzusok szintjére emelődnek.

Az esélyegyenlőséget segítő, társadalmi és szociálpolitikai programok, támogatások biztosítása helyett egyre inkább a helyes szülői magatartás elsajátítására helyeződik a hangsúly (Macvarish, 2015). A beavatkozások középpontjába a kockázatos szülői viselkedés kerül és a kockázatkerülő gyakorlatok kidolgozása, a megfelelő szülői magatartás átadása megelőző, prevenciós programok segítségével (Lonne et al, 2009). A „veszélyeztető” szülői viselkedés elkerülése és megelőzése központi szerepet kap a gyermekek jövőjét segítő különböző szakpolitikai intézkedések neoliberais logikájában azt feltételezve, hogy a nem megfelelő szülői magatartás prevenciója költséghatékonyabb, mint a különböző támogatások biztosítása.

Ebből adódóan létrejön a társadalompolitika szintjén egy „jó” szülői és „rossz” szülői viselkedéskonstrukció. A helyes szülői magatartás elvárása a jóléti szolgáltatások szintjén is megjelenik abban az értelemben, hogy bizonyos szolgáltatások, támogatások elérését az állam „jó” szülői magatartáshoz köti (Gillies, 2013).

Az elemzések az intenzív szülőség logikája kapcsán azt fogalmazzák meg, hogy alapvetően a középosztály értékrendjét tükrözi, ők rendelkeznek megfelelő anyagi, társadalmi és kulturális tőkével az új nevelési kultúra megvalósításához. Számukra nem jelent nehézséget a nevelésbe egyre inkább bevonódó szakemberek munkájának finanszírozása, a kockázatkezelő magatartás elsajátítása, a gyermekek számára kedvezőbb fejlődési lehetőségek biztosítása.

A társadalmi háttér jelentősége neveléssel kapcsolatos normatív elvárások tekintetében csökken, a beavatkozások középpontjába a kockázatos szülői magatartás, a szülői hiányosságok kerülnek (Gillies et al, 2013). A kedvezőtlen társadalmi helyzetű szülők gyakran szembe találják magukat a középosztálybeli kiváltságokra épülő nevelési elvárásokkal, szülői magatartásuk megítélése így könnyen minősül kockázatosná.

A marginalizált helyzetben lévő anyák neveléssel kapcsolatos attitűdjét vizsgáló kutatások arra mutatnak rá, hogy a politikai diskurzus és a mainstream média indokolatlanul „démonizálja” az alacsonyabb státuszú szülők magatartását (Cooper, 2020). E szerint a szegényekkel szemben gyakran felmerül, hogy pénzügyi forrásokon túl szülői képességeik is hiányosak.

A középosztálybeli értékeket előtérbe helyező diskurzus gyakran képzetlennek és felelőtlennek látja a marginalizált helyzetben lévő szülőket, akik nem képesek erkölcsi biztonságot és stabilitást biztosítani gyermekeiknek (Gillies, 2007).

Val Gillies Nagy-Britanniában végzett kutatása során az alacsonyabb társadalmi státuszú anyák szülőséggel kapcsolatos viselkedését vizsgálta (Gillies, 2007). Elemzése szerint a különböző társadalmi

helyzetű családok nevelési stratégiája társadalmi helyzetükből adódóan markánsan eltér, de a marginalizált családok szülői szerepfelfogása ugyanúgy hordoz meggyőző erkölcsi logikát.

Vizsgálata során azt állapította meg, hogy a középosztálybeli szülők a nevelési döntések során folytonosság biztosítására törekcszenek, a deprivált családok esetén az instabilitás, a frusztráció, a beteljesületlen vágyak az élet elkerülhetetlen részét képezik. Esetükben a nevelés kulcsfontosságú felelőssége minderre felkészíteni gyermekeiket, és a különböző megküzdési stratégiákat megtanítani. Gillies tapasztalata szerint a hátrányos helyzetben lévő anyák komoly szellemi és fizikai erőfeszítéseket tesznek, mégsem tudják biztosítani, hogy a gyermekeik nélkülözés nélkül nőjenek fel. E mellett gyakran találják szembe magukat megbélyegzéssel nevelési stratégiáikkal kapcsolatban.

A társadalmi státusz nevelésre gyakorolt hatása etnikai metszetben is igazolódik. Annette Lareau amerikai kutatásában afro-amerikai és fehér családok neveléssel kapcsolatos magatartását hasonlította össze. Vizsgálatából az derült ki, hogy az azonosan kedvező társadalmi státuszú családok tekintetében nem mutatkozott különbség etnikai metszetben, vagyis a szülői viselkedés tekintetében nagyobb jelentőséggel bírt a társadalmi státusz, mint az etnikai hovatartozás (Lareau, 2002).

Az „intenzív szülőség” előbbiekben bemutatott, a nemzetközi szakirodalomban széles dokumentált sajátosságainak megjelenése Magyarországon is tapasztalható az utóbbi években megjelent néhány tanulmány szerint (Kutrovácz 2017, Szőke, 2020). Az új nevelési kultúra nem csak mikroszinten, vagyis nem csak a családok mindennapi életében, a szülői döntésekben és viselkedésben van jelen, hanem a hazai társadalompolitikában is. Szőke Alexandra a gyermekvédelmi rendszer működésben véli felfedezni a kockázatkezelői magatartás térnyerését a törvényi szabályozásban és a gyakorlatban dolgozó szakemberek mindennapi döntéshozatalában (Szőke, 2020).

Összegzés

A tanulmány bemutatta a fiatalkori fertilitási adatok magyarországi változását az elmúlt évtizedek során. A rendszerváltást követően a tinédzserkori gyermekvállalás által érintettek köre homogenizálódott. A fiatalkori terhességek gyakorisága napjainkban egyre markánsabban kötődik egy hátrányos helyzetű, társadalmi kirekesztettségben élő csoporthoz, melyben a romák felülreprezentáltak. A roma nők gyermekvállalással kapcsolatos magatartásmintáiról elmondható, hogy általánosan korábban és több gyermeket vállalnak, mint a többség. A 80-as évektől kezdődően a cigányság fertilitási mutatóiban is kis mértékű csökkenést figyelhetünk meg, ezzel együtt rendszerváltás után egyes kirekesztettségben élő szegregált, többségében roma mikroközösségekben a fiatalkori gyermekvállalás gyakoriságának növekedése tapasztalható. E jelenség okát a tudományos vizsgálatok többféleképpen magyarázzák. A leginkább megalapozott tudományos magyarázat alapvető feltevése, hogy a mélyszegénységben élő, közösségekben a korai gyermekvállalás a társadalmi kirekesztettségre adott válaszként értelmezhető, ahol a többségi társadalomra jellemző önmegvalósítási lehetőségek (munkaerőpiaci vagy továbbtanulási sikerek) korlátozottan elérhetőek, így a felnőtté válás egyedüli biztos útja a családalapítás lehet.

A nemzetközi szakirodalomban évek óta kutatott kérdés, a gyermeknevelés kultúrájának változása és átalakulása. Az „intenzív szülőség” logikájában a gyermek egyfajta „befektetés”, akinek optimális fejlődése társadalmi érdek, hiszen az a cél, hogy felnőttként a gazdasági termelés aktív részese legyen. Ezzel együtt a megfelelő fejlődés biztosítása és az ezt akadályozó kockázatok kiszűrése a szülők feladata. Ez a fajta nevelési attitűd a középosztály számára kedvező, a marginalizált társadalmi rétegeket pedig hátrányosan érinti erőforrásaik szűkössége miatt.

Az „intenzív szülőség” paradigmájának megjelenése Magyarországon is igazolódik, keveset tudunk azonban a marginalizált helyzetben lévő társadalmi csoportok neveléssel kapcsolatos magatartásáról és az új nevelési kultúrához való illeszkedésükről / nem illeszkedésükről. Jelen tanulmány feladatákként jelölte meg, hogy összegezze eddigi tudományos tapasztalatainkat egy későbbi empirikus vizsgálat számára, amely célul tűzi ki, hogy a mélyszegénységben élő tinédzser anyák szülőséggel, szülői szerepek alakulásával kapcsolatos döntéseit feltárja.

Irodalomjegyzék

1. Adamecz- Völgyi Anna – Scharle Ágota (2018): The effects of increased compulsory school leaving age on the teenage fertility of roma women, a disadvantaged ethnic minority. *Budapest working papers on the labour market*. MTA-KRTK-KTI, 2018 (2).
2. <https://www.econstor.eu/handle/10419/200348>
3. Arei, Lisa (2009): *Teenage pregnancy – The making and unmaking of a problem*. Bristol: The Policy Press
4. Bass László – Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Ferge Zsuzsa – Simon Mihály – Velki Róbert (2009): *Gyerekek Szécsényben*. MTA – KTI Gyerekprogram Iroda, Budapest
5. Béki Orsolya (2013): A serdülőkorú gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. *Belvedere Meridionale*, 2013 (3): 117-129.
6. http://www.belvedere-meridionale.hu/lapszamok/2013-3/08_beki_2013_3.pdf
7. Cooper, Kerries (2020): Are poor parent poor parents? The relationship between with poverty and parenting among mothers in the UK. *Sociology*, 2020 (1): 1-35.
8. Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek” – Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. *Századvég*, 6 (22): 71-92.
9. <http://scripta.c3.hu/szazadveg/22/durst.htm>
10. Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó” aprófaluban*. PHD dolgozat.
11. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/24/1/durst_judit.pdf
12. Faircloth, Charlotte (2014): Intensive Parenting and the Expansion of Parenting. In: Ellie Lee, Jennie Bristow, Charlotte Faircloth and Jan Macvarish (Dir.). *Parenting Culture Studies*. London, Palgrave Macmillan, 25-51.
13. Gábos András (2000): Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*, Budapest: TÁRKI, 99–122.
14. Gillies, Val (2007): *Marginalised Mothers: Exploring Working Class Experiences of Parenting*. New York: Routledge.
15. Gillies, Val - McCarthy, Jean - Ribbens-Hooper, Carol-Ann (2013): *Family troubles? Exploring changes and challenges in the family lives of children and young people*. Bristol: The policy Press.
16. Gillies, Val - Rosalind Edwards - Nicola Horsley (2017). *Challenging the politics of early intervention: Who's saving children and why?* Bristol: Policy Press.
17. Gyenei M. (1998): A „stratégiai gyerek”. *Népszabadság*, 1998. november 14.
18. Gyukits György (2003): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegény negyedben élő fiatalok roma nők körében. *Szociológiai Szemle*, 13 (2): 59-83.
19. <https://szociologia.hu/dynamic/0302gyukits.pdf>
20. Hamilton, Patricia (2016): The „good” attached mother: an analysis of postmaternal and postracial thinking in birth and breastfeeding policy in neoliberal Britain. *Australian Feminist Studies*. 410-431.

21. Hays, Sharon (1996): *The cultural contradictions of motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press
22. Husz Ildikó (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49 (1): 46-67.
23. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/562/459>
24. Imamura, M., J. – Tucker, P. – Hannaford, M. O. – da Silva, M. - Astin, L. - Wyness, K. W. M. - Bloemenkamp, et al. (2007): Factors Associated with Teenage Pregnancy in the European Union Countries: A Systematic Review. *The European Journal of Public Health* 17, no.6: 630–36.
25. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckm014>
26. Janky Béla (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium, 136.-148.
27. <https://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a970.pdf>
28. Janky Béla (2007): A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében. *Demográfia*, 50 (1): 54-73.
29. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/539/482>
30. Kelly, M. Patricia Fernandey (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóknban. Következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In: Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 253-280.
31. Kapitány Balázs-Spéder Zsolt (2018): Gyermekvállalás. In Monostori Judit, Spéder Zsolt, Óri Péter (szerk.) *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 47–64
32. Lee, Ellie. (2014): Introduction. In: Ellie Lee, Jennie Bristow, Charlotte Faircloth and Jan Macvarish (Dir.). *Parenting Culture Studies*. London, Palgrave Macmillan, 1-25.
33. Lonne, Bob – Nigel, Parton - Thomson, Jane – Herries, Maria (2009). *Reforming Child Protection*. London, Routledge.
34. Macvarish, Jan (2014): The Politics of Parenting. In: Ellie Lee, Jennie Bristow, Charlotte Faircloth and Jan Macvarish (Dir.). *Parenting Culture Studies*. London, Palgrave Macmillan: 76-101.
35. Makay Zsuzsanna (2019): Fiatalkori gyermekvállalás Magyarországon. KSH- NKI. *Korfa*, 19 (1).
36. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/view/2763/2669>
37. Messing Vera- Molnár Emília (2011): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 22 (1): 53-80.
38. http://www.esely.org/kiadvanyok/2011_1/03messingmolnar.indd.pdf
39. Neményi Mária (1998): *Cigány anyák az egészségügyben*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
40. Neményi Mária (1999): Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselkedések roma nők körében. In.: Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA, 103-136.
41. Pongrácz Tiborné- S. Molnár Edit (1994): *Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek vizsgálata*. Budapest: KSH
42. Szabó Laura – Makay Zsuzsanna (2021): 20 év alatti várandósok: mennyire jellemző és mi befolyásolja a hátrányos helyzetet? *Demográfia*, 63 (2-3)
43. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/2814/2702>
44. Szikra Dorottya (2010): *A serdülőkori terhességek- Egy jövőbeli kutatást megalapozó tanulmány és összefoglalás*.

47. http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=file&id=195:szikra-dorottya-serdulokori-terhessegek
48. Szikra Dorottya (2018): Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: Bozóki András – Füzér Katalin (szerk.) *Lépték és irónia*. Budapest: L'Harmattan: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 219-240.
49. Szőke, Alexandra (2020): Bons parents et enfants bien-aimés: parentalité intensive et pratiques quotidiennes dans les services d'aide à l'enfance en Hongrie. *Lien social et Politiques*, (85), 108–127.
50. <https://doi.org/10.7202/1073744ar>
51. Wellings, K., Palmer, M. J., Geary, R. S., Gibson, L. J., Copas, A., Datta, J., Glasier, A., Scott, R. H., Mercer, C. H., Erens, B., Macdowall, W., French, R. S., Jones, K., Johnson, A. M., Tanton, C., & Wilkinson, P. (2016). *Changes in conceptions in women younger than 18 years and the circumstances of young mothers in England in 2000–12: An observational study*. *The Lancet*, 388(10044), 586–595.
52. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)30449-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)30449-4)

A kéretlen, spam e-mailek kiszűrése a mesterséges intelligencia (*artificial intelligence*, AI), ezen belül a gépi tanulás (*machine learning*, ML), még közelebről a szövegosztályozás területéhez tartozó probléma. A spamszűrés egyik vezető technológiája a bayesiánus módszer, amelyet Paul Graham írt le 2002-ben [1], és a ma használatos szűrők is, kisebb változtatásokkal, de lényegében ugyanezt az algoritmust alkalmazzák. A következő szakaszban Graham nyomán vázolom a bayesiánus algoritmust.

Bayesiánus spamszűrés

Graham motivációja az volt, hogy az általa korábban írt spamszűrők, amelyek az e-mailek egyedi tulajdonságai alapján működtek (pl. szerepel-e benne a „kattints” szó), nem voltak elég hatékonyak. Ezért egy statisztikai megközelítést javasolt, amelyben az e-mail összes szaváról megnézzük, hogy mekkora arányban fordultak elő korábban a spam leveleinkben, majd ezeket a valószínűség szabályainak megfelelően kombinálva¹ kapunk egy értéket, amely alapján spamnek minősítjük a levelet, ha az a küszöbérték (pl. 0,9) felett van. Az előző példához visszatérve, ha az e-mail teljes szövege „Kattints, hogy nyerj 100 dollárt!”, akkor pl. a következőképpen alakulhat a számítás:

Kattints,	hogy	nyerj	100	dollárt!	
0,99	0,5	0,95	0,85	0,7	→ 0,92

A „kattints” szó magas valószínűséggel spam, a „hogy” semleges (0,5 valószínűségű, tehát ugyanannyiszor fordult elő spam, mint nem spam levelekben) stb. Összességben a spamnek tűnő szavak dominanciája a magas tartományba viszi el a valószínűséget.

A fentiekben vázolt lépéseken kívül a számítást egy szándékos torzítással módosítja Graham: a nem spam levelekbeli előfordulásokat duplán számolja. Ezt azért teszi, mert az általa használt adatokon (Graham a saját levelezését használta teszt adathalmazként) ezzel kevesebb lett a *fals pozitív*, azaz az olyan levél, amit a rendszer spamnek értékel, de valójában nem az. (A *fals pozitív* a spamszűrő rendszerek leginkább elkerülendő típusú hibája, mert míg a *fals negatív* levelek a postafiókban megjelenő nem kiszűrt spamek, addig a *fals pozitívok* a spam mappába kerülő nem spam levelek, amelyek elkerülhetik a felhasználó figyelmét.)

Mint Graham írja, a bayesiánus módszer felismerte a korábban felfedezett spamet indikáló szavakat (mint a „kattints”), ezeken felül pedig még továbbiakat is, amelyekre nem gondolt korábban: ilyen volt pl. az „ff0000”, a piros színnek a HTML-ben használt hexadecimális kódja.

Bayesiánus episztemológia

A bayesiánus spamszűrés algoritmusai valószínűségi feltevésekre alapul. Ebben a szakaszban ezeket a feltevéseket fogjuk részletesebben megvizsgálni. A legalapvetőbb feltevés például, hogy a spamre vonatkozó hiteink mértékét valószínűségekkel írhatjuk le. Általában véve az ilyen és ehhez hasonló elvek filozófiai, közelebről episztemológiai (ismeretelméleti) tézisek, méghozzá éppen a bayesiánus episztemológia köréből kerülnek ki. A bayesianizmus az episztemológia egyik vezető irányzata, amelynek névadója Thomas Bayes (kb. 1701 – 1761) matematikus és filozófus, akinek a munkásságában megtalálhatók az irányzat korai nyomai. A bayesiánus episztemológia alapelvei a következők:

1 Ennek során a 0,5-től legtávolabbi 15 értéken kívül a többit figyelmen kívül hagyjuk.

(B1) Hiteink mértékét valószínűségek írják le.

(B2) A tanulást feltételes valószínűség írja le.

B1-et szokták *szinkrón tézisnek* is nevezni, mivel a hiteink egy adott idő pillanatbeli állapotáról szólnak; B2-t pedig *diakrón tézisnek*, mert a hiteink időbeli változását jellemzi.

Valószínűségeken a formális, matematikai fogalmat értjük, amelyet a Kolmogorov-axiómák definiálnak. Ezek egy *eseménytérre* vonatkoznak, amely egy Ω halmazt és részhalmazainak egy F rendszerét jelenti, melyekre a következő feltételek teljesülnek:

(E1) Ω eleme F -nek.

(E2) Ha A eleme F -nek, akkor $\Omega \setminus A$ (A komplementere) is.

(E3) F elemeinek tetszőleges megszámlálható uniója is eleme F -nek.

F elemeit nevezzük *eseményeknek*.

A valószínűségi számítás alkalmazásaiban a fenti halmazelméleti struktúra gyakran egy logikai struktúrának is megfelel. Például egy kockadobás lehetséges kimeneteleit leíró eseménytérben a dobásokat tartalmazó halmazokat megfeleltethetjük a halmazba tartozást állító mondatoknak. Tehát pl.:

$\{2, 4, 6\} \rightarrow$ „A dobás páros.”

$\{1, 2, 3, 4\} \rightarrow$ „A dobás 5-nél kisebb.”

A halmazelméleti műveleteket pedig logikai műveleteknek feleltethetjük meg, pl.:

$\{2, 4, 6\} \cap \{1, 2, 3, 4\} = \{2, 4\}$ (a két halmaz metszete) \rightarrow „A dobás páros és 5-nél kisebb.”

Ezen megfeleltetés alapján az eseményekre néha nem halmazokként, hanem mondatokként hivatkozunk.

Egyszerű példa eseménytérre a fentebb már említett kockadobásokat leíró algebra. Intuitíve az összes lehetséges kimenetelt leírhatjuk, ha alaphalmaznak az $\Omega = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$ -ot választjuk, F -nek pedig Ω összes részhalmazát.

A spamszűrést leíró eseménytér olyan elemekből állhat, mint:

(spam) „Az e-mail spam.”

(kattints) „Az e-mail tartalmazza a »kattints« szót.”

Valószínűségnek egy olyan, az eseménytérén értelmezett, valós szám értékű P függvényt nevezünk, amelyre a következők teljesülnek:

(K1) $0 \leq P(A) \leq 1$ minden A eseményre.

(K2) $P(\Omega) = 1$.

(K3) $P(\cup_i A_i) = \sum_i P(A_i)$, ahol $\{A_i\}_i$ kölcsönösen kizáró események egy megszámlálható halmaza.

A fenti három feltételt nevezik Kolmogorov-axiómáknak, Andrej Kolmogorovról (1903–1987), aki megalapozta a modern valószínűségi számítást.

Az A esemény B eseményre vett *feltételes valószínűségét* a következőképpen definiáljuk:

$P(A | B) = P(A \cap B) / P(B)$.

Egy adott eseményre vett feltételes valószínűség maga is (egy új) valószínűséget ad (teljesíti a Kolmogorov-axiómákat). Így lehetséges a bayesianizmus diakrón tézise szerint feltételes valószínűséggel modellezni a tanulást.

A bayesianus episztemológia tehát amellettsz hoz fel érveket, hogy a fenti formális kritériumokkal elemezhető a tanulás. Az egyik leghíresebb ilyen érv a *dutch book* argumentum, amit a következő

példával illusztrálhatunk: Képzeljük el, hogy egy lóversenyen négy ló indul, és a fogadóiroda az alábbi táblázat szerint kínál fogadásokat:

Esemény	Odds	Valószínűség	Tét
1. ló nyer	1: 1	0,5	50 USD
2. ló nyer	3: 1	0,25	25 USD
3. ló nyer	4: 1	0,2	20 USD
4. ló nyer	9: 1	0,1	10 USD

A második oszlopban szerepelnek az oddsoknak megfelelő valószí: 1.

Ha a fogadóiroda által kínált oddsoknak megfelelő valószínűségeket helyesnek tartjuk, akkor – szól az érv – amennyiben racionálisak vagyunk, hajlandóak vagyunk fogadni tetszőleges tétben, így pl. a fogadóiroda által kínált tétekben is. De nézzük meg, mi történik, ha megteesszük mind a négy fogadást. A kiadásunk $50 + 25 + 20 + 10 = 105$ dollár lesz. A bevételünk a következő módokon alakulhat:

Esemény	Fizet
1. ló nyer	$50 \text{ USD} + 1 \cdot 50 \text{ USD} = 100 \text{ USD}$
2. ló nyer	$25 \text{ USD} + 3 \cdot 25 \text{ USD} = 100 \text{ USD}$
3. ló nyer	$20 \text{ USD} + 4 \cdot 20 \text{ USD} = 100 \text{ USD}$
4. ló nyer	$10 \text{ USD} + 9 \cdot 20 \text{ USD} = 100 \text{ USD}$

Vagyis bármelyik ló nyer, a fogadóiroda mindenképpen 100 dollárt fizet. Így azt kaptuk, hogy minden esetben 5 dollárt veszítünk a fogadáson. Az ilyen fogadásokat nevezik dutch booknak.

Vajon mire vezethető vissza, hogy ilyen, biztos veszteséget eredményező fogadást tudott nekünk ajánlani a fogadóiroda? A négy ló győzelme egymást kölcsönösen kizáró események rendszere, és valamelyik biztosan bekövetkezik, így kiadják a teljes eseményteret. Ezért a K3, illetve K2 axiómák szerint a valószínűségeik összegének 1-nek kell lennie. A táblázatban szereplő valószínűségek összege azonban $0,5 + 0,25 + 0,2 + 0,1 = 1,05$. Tehát az általunk helyesnek tartott valószínűségek megsértették a Kolmogorov-axiómákat. Ha viszont pl. a 4. ló győzelmére 18: 1 oddsot fogadtunk volna el, akkor már teljesítettük volna a Kolmogorov-axiómákat, és nem is tudott volna dutch bookot kínálni nekünk a fogadóiroda: pl., ha a számítást egyszerűsítendő 5 dollár tétet tettünk volna erre a lóra, akkor ugyanúgy 100 dollárt fizetett volna a fogadóiroda bármelyik ló győzelme esetén, viszont a mi kiadásunk is csak 100 dollár lett volna. Tehát a példánkban azt láttuk, hogy pontosan akkor viselkedünk racionálisan, ha betartjuk a valószínűségszámítás szabályait.

A bayesianizmus egyik kérdése, hogy a hiteink mértékét kifejező valószínűségeket miként határozzuk meg. Csupán a Kolmogorov-axiómáknak való megfelelés követelménye ugyanis többféle valószínűségi mértéket is lehetővé tesz. Például egy érmedobást értékelhetünk úgy, hogy 0,5 a fej valószínűsége és 0,5 az írásé is, de ha például cinkeltnek gondoljuk az érmét, akkor az is lehet, hogy a fej valószínűségét 0,6-nek értékeljük, az írásét pedig 0,4-nek. Egy lehetséges stratégia a relatív gyakoriságok használata: például, ha néhány érmedobás során azt tapasztaljuk, hogy a dobások fele fej, fele írás, akkor gondolhatjuk azt, hogy a következő dobás 0,5 valószínűséggel lesz fej és 0,5 valószínűséggel írás. A relatív gyakoriságokkal való kapcsolatot a dutch book érvhez hasonlóan valószínűségszámítási eredményekkel lehet alátámasztani.

A bayesianus spamszűrés algoritmusában Graham szintén a gyakoriságok alapján számítja ki a valószínűségeket, de azzal, hogy a nem spam levelekben a gyakoriságokat duplán számolja, eltér a relatív gyakoriságoktól. Ezt az eltérést nem támasztja alá episztemológiai érvekkel, hanem azzal indokolja, hogy a saját e-mailjein így csökkenteni tudta a fals pozitívok számát. A filozófiailag tájékozott olvasóban azonban felmerülhet, hogy ez a cél a bayesianizmus hagyományos keretei között maradván is

elérhető, pl. a spamként értékelés küszöbértékének szigorításával. Kérdés továbbá, hogy egyáltalán általános teszt adathalmazon is jobban teljesít-e a Graham-féle torzított valószínűségi algoritmus a tiszta bayesiánus módszernél. A következő szakaszban erre vonatkozó eredményeimet fogom ismertetni.

Bayes vagy spam?

A teszteléshez a bayesiánus spamszűrő algoritmust Pythonban implementáltam, a TensorFlow géptanulás-csomag segítségével. A kód egy Google Colabon futtatott Jupyter-notebookban érhető el a https://colab.research.google.com/github/tbitai/bayes-or-spam/blob/fe6ebec/bayes_or_spam.ipynb címen.²

Teszt adatként a Vangelis Metsis és szerzőtársai 2006-os cikke [2] online változatából elérhető Enron1 adathalmazt vizsgáltam. Ez az Enron energiaszolgáltató cég elleni tárgyalás során nyilvánosságra hozott, a cég egyik alkalmazottjának postafiókján alapuló adathalmaz, amelyet széles körben használnak spamszűrők összehasonlítására.

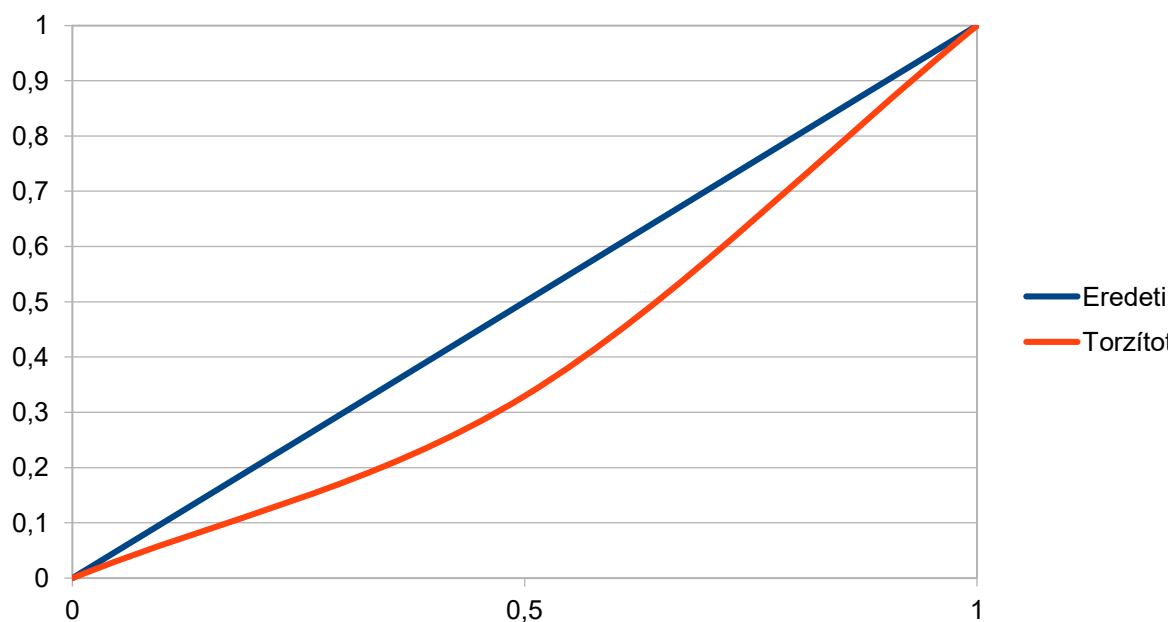
Az implementációban a Graham által leírtaktól két helyen tértem el:

1. Az algoritmus első lépése a *tokenizálás*, vagyis a szöveges adatok szavakra bontása. Ehhez a TensorFlow `tf.keras.preprocessing.text.text_to_word_sequence` függvényét használtam. Graham cikkében egy egyszerű saját megoldást ír le, de megjegyzi, hogy ez fejleszthető, ezért én ezt a modern megoldást választottam.

2. A relatív gyakoriságok Graham-féle formuláját néhány helyen ekvivalens, illetve elhanyagolható különbségű átalakításokkal egyszerűsítettem. (Így a relatív gyakoriságok tiszta matematikai formuláját értem el, a korábban említett, nem spambeli duplán számolásos torzítást kivéve.)

A relatív gyakoriságok formulájába való behelyettesítéssel látható, hogy a nem spam email-ek duplán számolásával az eredeti valószínűségek a $p / (2 - p)$ formula szerint torzulnak, ezt a 0 és 1 közötti értékekre az alábbi grafikon ábrázolja:

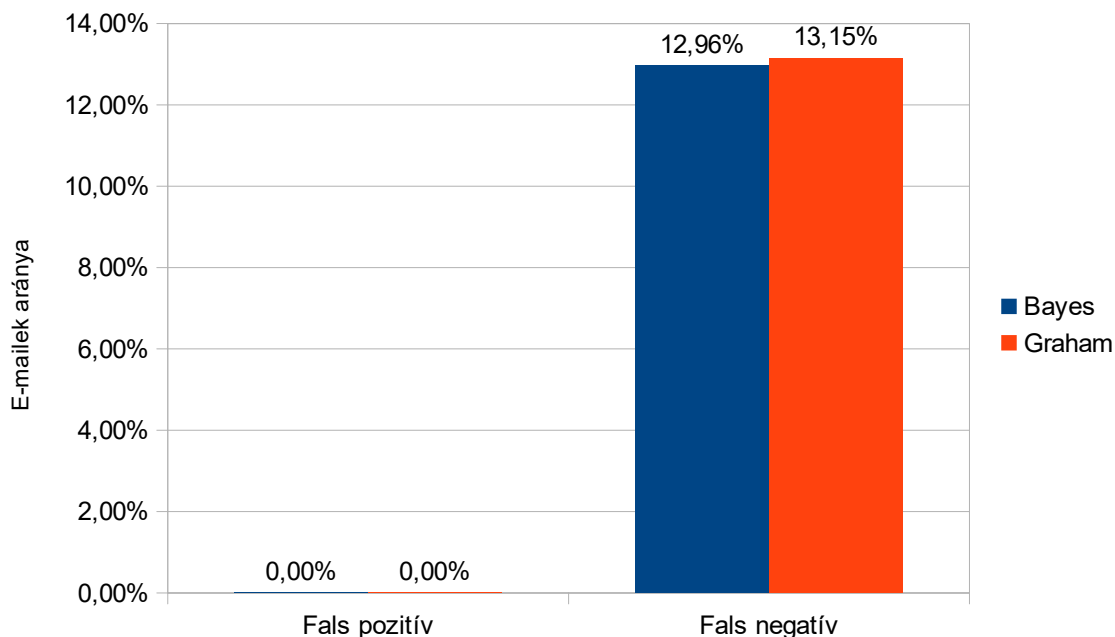
1. ábra: Torzított valószínűségek

² A notebookot a későbbiekben tervezem még kiegészíteni, illetve továbbfejleszteni. Ez a változat a Git verziókezelő rendszerben rögzített első commit, amely az első tesztfutás eredményeit tartalmazza.

Látható tehát, hogy Graham minden szó valószínűségét kissé csökkentette. Bár ez az ő e-mailjein a fals pozitívok számát csökkentette, általános esetben inkább az lehet az intuíciónk, hogy a fals negatívok számát fogjuk növelni így: ha pl. egy spam csupa olyan szóból áll, amik nagy valószínűséggel spamek, és összességében kicsivel a 0,9-es küszöbérték fölött értékelnénk, akkor a Graham-féle torzítással kicsivel 0,9 alá kerülhetünk, azaz egy ilyen levél éppen átcsúszna a spamszűrőn. Nézzük meg, hogy az Enron1 adathalmaz igazolja-e az intuíciónkat!

2. ábra: Hibaszázalékok

A fenti diagramon látható, hogy a fals pozitívok száma mind Graham algoritmusával, mind a torzítatlan bayesiánus algoritmussal 0 volt; a fals negatívok aránya pedig Grahamnál 13,15% volt, torzítás nélkül pedig lecsökkent 12,96%-ra.³ Tehát a torzítatlan bayesiánus algoritmus valóban hatékonyabbnak bizonyult ezen az adathalmazon.

Felmerülhet a kérdés: ez a kb. 0,2%-os hatékonyságnövelés jelentős-e? Ennek a mérlegeléséhez figyelembe kell vennünk, hogy a spamszűrő technológiák már korábban is nagyon hatékonyak voltak, Graham idézett cikkében így ír:

„A spamek *utolsó néhány százalékának* [kiemelés tőlem] felismerése nagyon nehézvé vált”.

Egy másik példa a Google 2019-es közleménye [3], amelyben bejelentették a TensorFlow-ban megvalósított gépi tanuló spamszűrők bevezetését a Gmail-ben, itt Neil Kumaran ezt írja:

„[A Gmail filterei] a spam *több mint 99,9%-ának* blokkolásában segítenek.”

(A fordítások a sajátjaim.) Láthatjuk tehát, hogy a spamszűrés területén a tizedszázalékos nagyságrendű eredmények is jónak számítanak – egy ilyen eredménynek tűnik a torzítás kivétele a bayesiánus spamszűrésből, a bayesiánus episztemológia szellemében.

³ A számok a teszt első futásakor kapott eredményeket tükrözik. Mivel a kód randomizálást is tartalmaz, ezért későbbi futtatásokra kissé eltérő eredmények adódhatnak.

Irodalomjegyzék

[1] Paul Graham: *A Plan for Spam* (2002) <http://paulgraham.com/spam.html>

[2] Vangelis Metsis, Ion Androutsopoulos, Georgios Paliouras: *Spam Filtering with Naive Bayes – Which Naive Bayes?* (2006) <http://www2.aueb.gr/users/ion/publications.html>

[3] Neil Kumaran: *Spam does not bring us joy – ridding Gmail of 100 million more spam messages with TensorFlow* (2019) <https://cloud.google.com/blog/products/g-suite/ridding-gmail-of-100-million-more-spam-messages-with-tensorflow>

Cserhalmi Péter: A versailles-i békekonferencia, mint kritikus csomópont az ENSZ történetében – ELTE BTK; Történelemtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Fürj Zoltán

Az 1919-es versailles-i békekonferenciát a magyar történészek elsősorban a trianoni békeszerződés szempontjából elemzik, holott az esemény egy másik máig ható hozadéka – egy a világbéke felett örökdő nemzetközi szervezet megjelenése – az egész emberiség sorsára kihat. A Nemzetek Szövetsége, vagy más néven a Népszövetség, szintén a versailles-i békekonferencia szülöttje volt és bár a második világháború kitörésekor megbukott, egy olyan utódszervezetnek követte ki az utat, amely mind a mai napig sikerrel látja el fő feladatát: vigyáz a békére és csillapítja a nagyhatalmak közötti konfliktusokat.

Az ENSZ és a Népszövetség közötti kontinuitás

A történetírás a két szervezetet jellemzően külön tárgyalja, holott az ENSZ alapstruktúrája (a zárt nagyhatalmi *tanács*, az összes tagot magába foglaló és az előbbinek bizonyos kérdésekben alárendelt *közgyűlés*, illetve a kettő közt közvetítő és a szervezet munkáját koordináló *titkárság* hármasa - már a Népszövetségnél is megjelent.¹ Szintén a Népszövetségnél alakult ki a főszervezetnek alárendelt többé-kevésbé független alszervezetek gyakorlata, melyet a ma is fennálló Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) testesített meg.² Ez az alszervezetekkel bővíthető *hármassztruktúra* került korrigálásra és finomhangolásra a san francisco-i konferencián és az azt megelőző években. Az ENSZ tervezői, többek közt az Alapokmányt megfogalmazó Leo Pasvolsky is, tudatosan a Népszövetséghez nyúltak vissza az új nemzetközi szervezet megtervezésekor.³ A Népszövetség magját is képező *hármassztruktúrát* pedig már az 1944-es Dumbarton Oaks-i konferencián elfogadták a szövetségesek.⁴ Így végül a Népszövetség az ENSZ prototípusa lett és mint ilyen sikeresnek tekinthető, mert a működéséből levont tanulságokra alapozva felépített utódszervezet, mind a mai napig sikeresen oldja meg a fő feladatait. Az, hogy az ENSZ egyes akciói nem mindig járnak sikerrel, sokkal inkább az olyan rajta kívülálló tényezőknek köszönhető, mint a nemzetközi rendszert ma is meghatározó és népszuverenitás szentségén alapuló vesztfáliai-modell, vagy a tagok vonakodása a felelősségvállalás terén nemzetközi kérdésekben. Könnyű hibáztatni a sikertelenségükért a nemzetközi szervezeteket, miközben azok erőforrásaikat alapvetően a tagállamok hozzájárulásaiból nyerik.

A ENSZ alapstruktúrája csakúgy, mint elődjéé a megalapítását követően érdemileg nem változott, így joggal állíthatjuk azt, hogy az elődszervezetet létrehozó versailles-i békekonferencia az 1945-ös san francisco-i konferenciához hasonlóan kritikus csomópont az intézmény történetében. Az emberiség történelmében mindezedáig kétszer került sor arra, hogy a vezető nagyhatalmak (és egyes kisebb hatalmak) összeüljenek egy a kollektív biztonságot globális szinten is garantálni hivatott nemzetközi szervezet létrehozására: 1919-ben Versailles-ban és 1945-ben San Francisco-ban.

A kritikus csomópontok elmélete

A kritikus csomópontok elmélete egy a politológia történeti institucionalista iskolájához tartozó teória. Bár a kifejezést, vagy annak mondanivalóját más tudományágak képviselői is használhatják, a politikatudomány gyakorlói definiálták azt érdemileg. A fogalom olyan időszakokat jelöl, amelyek során a létrehozható politikai intézmények nincsenek strukturálisan meghatározva, illetve amikor számos lehetőség áll rendelkezésre a radikális intézményi változásra, amelyek közül a politikai interakciók és a döntéshozatal következtében egy kerül kiválasztásra, mely aztán hosszú távú intézményi örökséggel bír.

¹ LUARD 1982 14.

² Uo. 13-14.

³ SCHLESINGER 2003 54.

⁴ Uo. 66.

A folyamat során a szereplőknek valódi választási lehetőségeik vannak és az intézményi kimenetel, habár azt a megelőző körülmények és a politikai szempontból keresztülvihető választási lehetőségek korlátozzák, nincs előre meghatározva ezen körülmények által.⁵

Habár történelemtudomány foglalkozhat a történeti institucionalizmus szempontjából kritikus csomópontnak tekinthető eseményekkel, nem rendelkezik az utóbbiéhoz hasonló kifinomultságú vizsgálati eszköztárral, így az ilyen események vizsgálatakor a történésznek célszerű lehet a politológia eszköztárához nyúlnia. Lényegében a kritikus csomópontok elméletének tükrében domborodik ki igazán az ENSZ és Népszövetség közötti kontinuitás és az alapítókonzferenciák jelentősége.

A kritikus csomópontok elméletének eszköztára

A kritikus csomópontok használata a politikatudományban a 60'-as évektől bontakozott ki, ami során a kutatók három alapvető vizsgálati szempontot állapítottak meg: a *megelőző körülmények szerepét, az intézmények kialakításának hatalmi játszóját, illetve az eszmeképzési változást és az új intézmények legitimálását.*

Mint az a kritikus csomópont definíciójából is kitűnik, a *megelőző körülmények* jelentősége abban rejlik, hogy ezek korlátozzák a választási lehetőségek skáláját az esemény során. A megelőző körülmények jellemzően olyan személytelen tényezők, mint a gazdasági és társadalmi viszonyok, a különböző társadalmi csoportok közötti szövetségek, vagy a szétterjedt kulturális irányultságok. Ennek tükrében a kritikus csomópontok keretrendszerét akkor a leginkább érdemes alkalmazni, amikor egy „*együttes exogén sokk*” megváltoztatja a meglévő körülményeket.⁶

Az *intézmények kialakításának hatalmi játszóját* nem kíván hosszú magyarázatot. A szempont kidolgozói elsősorban a döntéshozók számára rendelkezésre álló alternatívákat vizsgálják, azok társadalmi és politikai kontextusában, illetve rekonstruálják a különböző választások történelmi valószínűségét és politikai megvalósíthatóságát.⁷

Az *eszmeképzési változás és az új intézmények legitimálása* szintén a politikai játszmákat érinti. Ennek a megközelítésnek az a központi állítása, hogy egy-egy kritikus csomópontnál a fő politikai csatákat az eszmeképzés terén vívják meg az intézményi változás előkészítése és legitimálása érdekében.⁸ A megközelítés szerint az aktorok érdekeit nem szubjektív szempontok határozzák meg, hanem azok kulturálisan kerülnek megkonstruálásra és ez a folyamat a fő jellegzetessége az intézmények formálását célzó politikáknak a kritikus csomópontok során.⁹

Ezen szempontok mindegyike alkalmazható a Népszövetség megalapításáért vívott küzdelem történetének vizsgálatára, de jelent tanulmány keretéből kifolyólag itt csak az első kettőt szeretném részletesebben kifejteni.

A versailles-i békekonferencia megelőző körülményei

A versailles-i békekonferenciát közvetlenül megelőző és a résztvevők mindegyikét érintő esemény, mely kimeríti az „*együttes exogén sokk*” fogalmát az első világháború volt, mely jelentősen átformálta a világot. Mivel a konfliktus európai eredetű, ezért érdemes ezen a kontinensen elkezdni a meglévő körülmények vizsgálatát. A fő rendezőelv az lesz, hogy miként próbálták meg a nagyhatalmak

⁵ CAPOCCIA 2016 102.

⁶ Uo. 94.

⁷ Uo. 95.

⁸ Uo. 98.

⁹ Uo. 98-99.

szabályozni a fegyveres konfliktusait és hogy mennyiben változott meg a meglévő nemzetközi intézményrendszerbe vetett bizalom.

A Nagy Háborúhoz mérhető fegyveres konfliktust az Óvilág legutoljára a napóleoni háborúk során látott. A konfliktust követően megalakult Szent Szövetség fő célja nem is igazán a béke fenntartása, hanem a forradalmi irányzatok izolálása és a kontinentális egyensúly megőrzése volt. Tagjai, akik az *európai koncert* névre hallgató informális szervezet magjait vetették el üléseikkel, időről időre konferenciákat tartottak a kontinentális béke zálogának tartott status quo megőrzése érdekében. Az európai koncert nem törekedett a béke és a kollektív biztonság megőrzésére – melyek közül az utóbbi célkitűzés gyökeres váltás lesz majd az első világháború után –, tagjai időről időre háborúkat vívtak egymással kontinensen, az Európán kívüli világban pedig agresszív külpolitikát folytattak.

Habár a „hosszú 19. század” végére az angol és a francia gyarmatbirodalmak lettek a legnagyobbak a világon¹⁰, az 1871-ben létrejövő egységes Németország végérvényesen felborította az erőegyensúly rendszerét. A gyarmatosítás és a lokális háborúk mellett a feltörekvő nemzetállamok voltak a kor európai sajátosságai. Ezek közül is kiemelkedik Olaszország és Németország, melyek nemzetállami céljaik megvalósításával folyamatosan gyengítették a Szent Szövetség egyik meghatározó nagyhatalmát, a Habsburg-birodalmat. Míg Olaszország a risorgimento után is csak a kisebb hatalmak közé tartozott, addig a poroszok bábáskodása mellett megszülető Német Birodalom háttérbe szorította mind Ausztria-Magyarországot mind pedig Franciaországot, sőt még Nagy-Britannia és az Egyesült Államok gazdasági és katonai potenciáljával is vetekedett.

A nemzetközi politikában zajló változások másik jellemző vonása a gyarmatosítás volt, amely két nagy táborra osztotta – *haves* és *have nots* – az európai nagyhatalmakat. Az előbbi kategóriába azok az országok tartoztak, amelyek a 19. század végéig gyarmatosítható területek döntő többségét uralmuk alá hajtották, míg az utóbbiak – Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország – csupán jelentéktelen gyarmatokkal rendelkeztek. A wilhelmianus Németország a század vége felé, erejére hivatkozva, a világ újrafelosztását követelte, amiben az olaszok és az osztrákok egyaránt érdekeltek voltak. Ezek az erővonalak mentén alakult ki végül az első világháború két nagy szövetségi rendszere, a gyarmatbirodalmak és Oroszország szövetségéből álló antant, illetve a *have nots*-okat (végül Olaszország kivételével) és más kisebb hatalmakat egybetömörítő központi hatalmak. A két tábor ereje a Nagy Háború során sokáig kiegyenlítettnek látszott, így a konfliktust végül az Egyesült Államok hadbalépése és a központi hatalmak országaiban kitörő forradalmak döntötték el az antant hatalmak javára.

Az Amerikai Egyesült Államok, a világháború és a Versailles-i békekonferencia egyik legbefolyásosabb szereplője a „hosszú 19. század” során tudatosan kimaradt az európai konfliktusokból. A fiatal állam a függetlenségi háború után a *Monroe-doktrínát* követte, ami folyamatos expanziót jelentett az amerikai hemiszférában (majd a csendes-óceáni térségben is) és non-intervencionizmust Európában. Az USA a század végére meghódította az észak-amerikai kontinens nyugati területeit és jelentős pozíciókat foglalt el a csendes-óceáni térségben is. Az európai intervencióra végül az antant hatalmakkal ápolt gazdasági kapcsolatok és Németországnak az amerikai hemiszférába való betörése (*Zimmermann-távirat, korlátlan tengeralattjáró háború*) készítette, habár komoly belpolitikai erők mozdultak meg ez ellen.

Az első világháború utolsó éveiben így végül az USA-val kiegészült antant hatalmak és a Németország vezette központi hatalmak álltak szemben egymással, igaz az előbbieket soraiból – és a nemzetközi politikából is – Oroszország a *breszt-litovszki békét* követően kiesett. A háborút követően a körülmények

¹⁰ KENNEDY 1989 210.

a legbefolyásosabb országokban az alábbiak szerint alakultak. Németország, bár területét – Kelet-Poroszosország kivételével – nem szántotta puszkagolyó belpolitikai válságba süllyedt a háború végére, melyből csak a húszas évekre sikerült kilábalnia. Ausztria-Magyarország ezzel szemben teljesen felbomlott és az egykori Habsburg-birodalom területéért háborúzó utódállamok sorsának eldöntése a háborút lezáró békekonferenciára várta. Az antant hatalmak közül Oroszország a háború végére kiesett, majd a polgárháború következtében izolálódott. Egykori szövetségesei nem tudtak egyértelműen állást foglalni arra vonatkozóan, hogy elismerjék e bolsevik hatalmat, vagy pedig támogassák a reakciós erőket és a versailles-i konferencia ideje alatt nem sikerült rendezni a diplomáciai kapcsolatokat.

A győztes hatalmak közül Franciaország és Nagy-Britannia jelentősen kimerült világháború alatt és veszített is relatív hatalmából. A háború Franciaország legiparosodottabb keleti részeit sújtotta¹¹ és jelentős vérvesztést szenvedett a háborúban, ami gyakorlatilag tovább rontotta az esélyeit Németországgal szemben.¹² Éppen ezért a francia diplomácia fő célja az volt a háború után, hogy kompenzálja ezt hátrányt, akár németek megbüntetésével, akár egy az ország békéjét garantáló szövetségi rendszer létrehozásával. Az angolok ezzel szemben az európai békét akarták helyreállítani, amit a Brit Birodalom egységének megőrzése céljából kulcsfontosságúnak tartottak. A gyarmati kérdés terén mind a britek mind a franciák érdekeltek voltak a vesztes országok Európán kívüli területeinek a felosztásában, ami meghatározta a Népszövetségre vonatkozó elképzeléseiket is. Az Egyesült Államok páriaként az antant hatalmak között nem rendelkezett komoly érdekeltségekkel az európai kontinensen, leszámítva a szövetségeseinek folyósított kölcsöneit. Célja az volt, hogy a biztosítsa az amerikai hemiszféra és, hogy a kontinentális hatalmakkal egyenrangú félként mutatkozzon a békekonferencián és a háború utáni világban. Az Amerikai Egyesült Államokhoz köthető leginkább mindemellett a Népszövetség-projekt felkarolása is, de ebben majd a későbbi fejezetekben ejtek szót bővebben.

Mindezeket túl az első világháború végére megingott a bizalom az európai koncerthez hasonló informális nemzetközi társulásokban és sokan a háború kiváltó okának a titkos diplomáciát tartották. Felszínre tört mindemellett mind a politikai vezetők, mind pedig civilek körében egy a világbékét biztosítani hivatott nemzetközi szervezetre való igény, ami Európa történetében korábban már többször is megtörtént, igaz, akkor jellemzően csak a vezető értelmiségiek körében.¹³ Az érdemi különbség az volt, hogy a Nagy Háború alatt a politikai vezetők is felkarolták ezeket a gondolatokat, amire korábban nem került sor.

Újonnan megjelenő tényező volt a polgárosodás és ezzel együtt a választójog kiterjesztése, aminek eredményeképpen a civilek is úgy érezték, hogy beleszólhatnak országaik külpolitikájába. A 19. században civil békeszervezetek alakultak világszerte, amelyek 1843-tól kezdve nemzetközi kongresszusokat is tartottak. Két fő gondolatuk a háborúnak az elvetése és a döntőbíráskodás bevezetése volt.¹⁴

A hosszú 19. században került sor továbbá a két a Vöröskereszt megalapítására és a két hágai konferenciára is. Az 1899-ben megrendezett első hágai kongresszus létrehozta Nemzetközi Bíróságot, a Nemzetközi Vizsgálóbizottságot és mindemellett korlátozta a hadviselés eszközeit és módját is. A

¹¹ MACMILLAN 2001 57.

¹² SZÉKELY 2019 55-56.

¹³ Európában a harminc éves háború alatt kezdetek megszorodni a Népszövetséghez és az ENSZ-hez hasonló békeszervezeteket előrevetítő munkák. Ezek közül is kiemelkedik Maximilien de Béthune-nak, Sully hercegének *A nagy tervzet* című műve, illetve Hugo Grotius *A háború és béke jogáról* című munkája. Hatását tekintve említést érdemel még Immanuel Kantnak *Az örök béke* című esszéje, melyet Woodrow Wilson is ismert (PETERS 2015 54-55.).

¹⁴ SZÉKELY 1998 27-29.

második hágai konferencia, bár többen vettek részt rajta, már csak a háborúzás eszköztárát tudta tovább limitálni.¹⁵

Összességében elmondhatjuk azonban, hogy bár a polgárosodás és a civil békeszervezetek nagyban előmozdították a háborúk elkerülésére szolgáló politikai törekvéseket, Európában a végső szót továbbra is az uralkodói házak és a felsőbb politikai körök mondták ki.

A Népszövetség megalkotásának hatalmi játszója

A Népszövetség alapítói lényegében az antant országok voltak, melyeken belül kulcsszerepe volt a három nagynak. Ezekből az országokból származtak a szervezet létrehozására irányuló első javaslatok és a legkomolyabb béketervezetek is.

A Népszövetség megalkotásának folyamatát három fázisra oszthatjuk, melyek közül az első *informális fázisban* a nagyhatalmak és az érdekelt civil szervezetek együttesen megalkották a formális tárgyalásokon kiindulópontnak tekinthető vázlatot. Ez a folyamat gyakorlatilag a háború kitörésétől az békekonferencia Népszövetség Bizottságának a felállításáig tartott. Jellemzői közé tartozik, hogy ekkor számos – többek között civil - aktor vett részt az új békeszervezetről szóló vitákban, azaz a diskurzus nyitott volt, de a később tárgyalási alapul szolgáló vázlatokat a három nagy vezető politikusi öntötték véglegese formába. A folyamat következő fázisa a *hivatalos tárgyalások voltak*, melyeken a Népszövetség Bizottságának a delegáltjai vettek részt, így – befolyásukhoz mérten – ők alakították az eseményeket. A végső fázis a *ratifikáció* volt, mely a megkreált intézmény nemzetközi jogrendszerbe való iktatását és az alapító országok döntéshozó szervei általi elfogadását foglalta magába – jelentőség nem elhanyagolható, mert az Egyesült Államok tagsága lényegében ebben az időszakban bukkott meg.

Az első, informális, szakasz

A „béketeremtők” közül Thomas Woodrow Wilson volt az, aki a háború alatt elsőként elkezdett foglalkozni egy nemzetközi békeszervezet tervezetével. 1914 decemberében közeli barátjával és tanácsadójával Edward M. House-szal egy olyan pánamerikai békeszervezet létrehozásán dolgozott, amely a háború után például szolgálhatott volna az európai országok számára is. Habár ez a kezdeményezés nem valósult meg, Wilson nem adta fel a céljait.¹⁶

Angliában a háború kitörését követően Bryce vikomt egykori liberális képviselő és amerikai nagykövet körül formálódott egy befolyásos értelmiségiekből álló kör, amely rendszeresen ülésezett, azért, hogy kidolgozzon egy a későbbi háborúk elkerülésére vonatkozó békejavaslatot. 1915 februárjában megalkották *A háború elkerülésére vonatkozó javaslatok* című munkájukat, melyben egy nemzetközi *Békéltető Tanács* létrehozását javasolták, ami az 1899-ben megalakított Hági Döntőbíráskodás Törvényszékének, vagy egy új ehhez hasonló szervezetnek a munkáját egészítette volna ki. E szerint a nemzetközi bíróságnak kellett volna foglalkoznia a bírászkodás alá vonható kérdésekkel, míg a *Békéltető Tanács* hatáskörébe tartozott volna minden egyéb háborúval fenyegető nemzetközi vita. A vázlat Bryce vikomt amerikai kapcsolatainak hamar ismertté vált a tengerentúlon is.¹⁷

Ezt a brit javaslatot vette át és gondolta tovább 1915. június 15-én Philadelphiában megalakult Kikényszerített Békeliga, mely az amerikai pacifista civilszervezeteket tömörítette magába. A szervezet 1916 májusában tartotta meg az első éves gyűlését, melyet Wilson elnök beszéddel üdvözölt. Ezzel ő lett az első olyan államfő, aki kiállt a Nemzetek Szövetsége mellett. A Kikényszerített Békeliga az elkövetkező

¹⁵ SZÉKELY 1998 45-47; HENIG 2019 14-17.

¹⁶ HENIG 2019 20.

¹⁷ Uo. 18.

három évben arra törekedett, hogy koncepcióikat ismertté tegye az Egyesült Államokban és hogy befolyást nyerjen az amerikai politikusok és különösen pedig a Szenátus tagjai fölött.¹⁸

Míg Wilson a háború utáni békeszervezetre vonatkozó javaslatát egészen 1919 januárjáig titokban tartotta¹⁹, addig Angliában Lord Robert Cecil külügyi államtitkár 1916 őszére már összeállított egy memorandumot a témában, majd 1917-ben meggyőzte bátyját – aki ekkor Nagy-Britannia külügyminisztere volt –, hogy állítson össze egy bizottságot Lord Phillimore nemzetközi jogász vezetésével a Népszövetségre vonatkozó javaslatok megvizsgálására és egy saját vázlat kidolgozására. Ennek eredményeképpen született meg a *Phillimore-jelentés*, amely egy az európai koncerthez hasonló, de intézményesített és permanens szervezet létrehozását javasolta. Habár a megalapítandó szervezet nem tiltotta volna meg a háborúzást, annak lehetőségeit limitálta volna és arra kötelezte volna tagjait, hogy rendszeresen ülésessenek.²⁰

Mindemellett a franciák is felállítottak egy saját bizottságot, amelyet Leon Bourgeois, francia szenátor és békeaktivista vezetett. Az általuk kidolgozott tervezet elsősorban szankciókkal kényszerítette volna együttműködésre a vonakodó tagállamokat.²¹ A francia külpolitika elsődleges célja a háború alatt és után országuk Németországgal szembeni biztosítása volt, így ennek megfelelően a béketervezetek is sokkal „keményebbek” voltak angolszász szövetségeseikénél.

Wilson, aki nem bízott országa a államapparátusában, Edward M. House-t bízta meg a békeszervezet terveinek a kidolgozásával. House ismerte mind a *Kikényszerített Békeliga* legfrissebb vázlatait, mind pedig a Phillimore-jelentést és a francia béketervezetet. 1918. július 28-ára kidolgozott egy tervezetet, amelyet néhány változtatással Wilson el is fogadott.²² A két politikus ezzel együtt megegyezett abban is, hogy ragaszkodni fogna ahhoz, hogy a Népszövetséget belefoglalják a háborút lezáró békeszerződésekbe is.²³

Habár a háborút kimenetelét az Amerikai Egyesült Államok belépése döntötte el és az USA-nak befolyása volt Nagy-Britanniára és Franciaországra is a háború alatt nyújtott kölcsönök révén, a két európai nagyhatalom ekkor még egyenrangú tárgyalópartnere volt az amerikaiaknak.²⁴ Wilson, aki nagy reményekkel érkezett Európába, az első olyan hivatalban lévő amerikai elnök volt, aki az Óvilágba utazott.²⁵ Az elnöknek azonban nemcsak szövetséges tárgyalópartnereivel, hanem az otthoni ellenzékével is meg kellett küzdenie a Népszövetség létrehozásáért. A republikánusok eredetileg nem voltak ellene egy nemzetközi békeszervezet ötletének, viszont ellenezték a hagyományos izolacionista külpolitika és a Monroe-doktrína feladását, Wilson pedig az 1916-os, a *Kikényszerített Békeliga* éves találkozáján tartott beszédében éppen e mellett foglalt állást.²⁶ Az őt érő izolacionista támadások 1918-ban élesedtek ki újra, amit tovább súlyosbított az, hogy az amerikai elnök a háború alatt elmulasztotta egy a Népszövetség kérdésében az ő álláspontját támogató tömeges társadalmi bázis kialakítását.²⁷ Ráadásul a háború során mindvégig a saját kezében akarta tartani a tervezés folyamatát, amit azzal oldott meg, hogy csak a legközelebbi tanácsadóval konzultált erről, így azoknak vezető republikánus

¹⁸ SZÉKELY 1998 65.; HENIG 2019 19-20.

¹⁹ MACMILLAN 2001 126.

²⁰ HENIG 2019 21-23.

²¹ Uo. 23.

²² Ez volt az ún. *Mangolia-vázlat*, ami House Mangolia (Massachusetts) béli nyári otthona után kapta a nevét. Wilson a vázlatot titokban tartotta: csak ő és House rendelkezett egy-egy példánnyal (COOPER 2001 28-30.).

²³ HENIG 24-26.

²⁴ MACMILLAN 2001 26.

²⁵ Uo. 29.

²⁶ COOPER 2002 12-13; 15-17.

²⁷ Uo. 25.

politikusoknak támogatását sem nyerte meg, akik egyébként potenciális támogatói lehettek volna a Népszövetségnek.²⁸ Tovább rontotta a helyzetet, hogy a versailles-i békekonferencia amerikai delegációjába nem kért fel szenátorokat és vezető republikánusokat sem.²⁹

Wilsonnak Népszövetség körüli titkolózását az angolok sem nézték jó szemmel. Jan Christian Smuts dél-afrikai államférfi megelégedve a fennálló helyzetet egy saját vázlattal állt elő.³⁰ Az általa csak *Gyakorlatias-javaslatnak* nevezett vázlat széleskörű tetszést aratott és lényegében bele is került a Népszövetség Egyezségokmányába. E szerint egy az öt nagyhatalmat és nem-állandó tagokat is magába foglaló tanács vezette volna a szövetséget, amely egy - ettől független és az összes tagot magába foglaló - közgyűléssel is rendelkezett volna. Smuts az eljövendő háborúk megelőzését a döntőbíráskodás, a békéltetés, az egyeztetés, illetve a lefegyverzés és a fegyvergyárak ellenőrzése révén kívánta volna biztosítani. Smuts-tervezete ezen felül tartalmazta a mandátumrendszer vázlatát is.³¹ A munkát az angolok azonnal megjelentették vitairatként és jelentős része pedig belekerült Wilson végső tervezetébe is.³² Mindezek mellett a konferenciát előkészítendő az angol és az amerikai delegáció tagjai – név szerint Lord Robert Cecil és Hunter Miller – kidolgoztak egy közös, a két ország álláspontját egyeztető vázlatot is 1919. januárjában.³³

A második, hivatalos, szakasz

A Népszövetség megalkotása hatalmi játszmájának második, formális szakasza, 1919. január 25-én kezdődött, amikor a békekonferencia létrehozta a *Népszövetség Bizottságát*. A bizottság eredetileg csak az öt nagyhatalom – a brit birodalom, Franciaország, az Egyesült Államok, Olaszország és Japán – két-két képviselőjéből állt volna, de ez az elképzelés akkora felháborodást keltett a kisebb hatalmak között, hogy végül engedélyezték számukra, hogy öt, majd pedig később kilenc tagot delegáljanak a bizottságba.³⁴

A Népszövetség Bizottsága az alapokmányt három egymást követő ülésorozat során alkotta meg, melyek közül az első volt a legjelentősebb. Ez 1919. február 3. és 13. között zajlott le és tíz egyenként három óra hosszúságú ülésből állt, melyek helyszíne a párizsi Hotel Crillon – az amerikai delegáció alacsonyabb rangú tagjainak a szálláshelye³⁵ – volt.³⁶ A Bizottság tagjai amerikai részről Woodrow Wilson elnök és Edward M. House voltak, míg az angolokat Jan Christian Smuts és Lord Robert Cecil képviselte. Franciaország nevében Leon Bourgeois és Ferdinand Larnaude nemzetközi jogász volt jelen, az olasz delegáció pedig Vittorio Orlando miniszterelnökből és Vittorio Scialojá-ból állt, melyek közül az utóbbi jogász és diplomata volt. A japánokat Makino báró, Japán külügyminisztere és Chinda vikomt, angliai nagykövet képviselte. Az üléseken Wilson elnökölt, kivéve a legutolsót. Rajtuk kívül jelen volt még a kisebb hatalmak öt képviselője is, Paul Hymans, belga külügyminiszter, Wellington Koo kínai követ, Epitácio Pessoa brazíliából, Batalha Reis, portugálból és Milenko Vesnić szerb küldött. A kisebb hatalmak olasz és francia segítséggel, az angolok és az amerikaiak ellenében már az első ülésen elérték, hogy további négy kisebb hatalom is csatlakozhasson: Görögország, melyet Eleftherios Venizelos miniszterelnök képviselt, Roman Dmowski, a Lengyel Nemzeti Tanács vezetője, Karl Kramar,

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 33-34.

³⁰ MACMILLAN 2001 126.

³¹ HENIG 2019 27-29.

³² MACMILLAN 2001 127-128.

³³ HENIG 2019 30.

³⁴ MacMillan 2001 129.

³⁵ Uo. 53.

³⁶ HENIG 2019 32.

csehszlovák miniszterelnök és Constantin Diamandy román diplomata. Ők az ötödik ülésen csatlakoztak a Népszövetség Bizottságához, melynek ülésein az utolsó kivételével Woodrow Wilson elnökölt.³⁷

A kisebb hatalmak nem érték be a Népszövetség Bizottságának a kibővítésével, hanem azt is elérték, hogy a Népszövetség Tanácsában is kapjanak négy helyet. Ezt eredetileg Smuts és Wilson vázlatában is szerepelt, viszont Lord Cecil hatására – aki ragaszkodott egy szűk tanácshoz a megalakítandó szervezet hatékonysága érdekében - kimaradt a hivatalos tárgyalások alapját közös anglo-amerikai tervezetből. A Tanács kibővítését Lord Cecil tiltakozása ellenére egyhangúlag megszavazta a Népszövetség Bizottsága. Szintén kishatalmi törekvés volt a belgák arra vonatkozó javaslata, hogy a szervezet székhely Brüsszel legyen. Ez javaslat elbukott, a székhely pedig Genf lett.³⁸

A Népszövetség Bizottságának az ülésein nemcsak a kisebb hatalmak csaptak össze, hanem a nagyok is. Az angolok Wilsonnak a területi integritásra és a politikai függetlenségre vonatkozó álláspontját kifogásolták, ugyanis ők egy rugalmasabb rendszert akartak a háborúk elkerülésére. Így végül azzal puhították meg az alapelvet, hogy nem konkretizálták a szankciókat, illetve, hogy azok érvényességét a tagok egyhangú egyetértéséhez kötötték. Lord Cecil továbbá elérte azt is, hogy Népszövetség időről időre felülvizsgálhassa az elavult nemzetközi szerződéseket is, illetve azokat, amelyek már nem alkalmazhatóak. Az utóbbi javaslat a Népszövetség Egyezségokmányának 19. cikkely manifesztálódott.³⁹

A franciák ezzel szemben egy nemzetközi Vezérkar és egy a fegyverkezés ellenőrzésére szolgáló Állandó Bizottság létrehozásáért lobbiztak. Az előbbit elvetették – többek közt azért, mert az USA alkotmányával ellenes javaslat volt -, viszont az Állandó Bizottságot létrehozták.⁴⁰ A franciák valódi célja ezzel a manőverrel az volt, hogy erőtlennek tüntessék fel a Nemzetek Szövetségét és erre hivatkozva területi követeléseket támaszthassanak a Rajna-vidéken. Ami a francia delegációt illeti, a szálak Clemenceau kezében futottak össze, aki egyértelmű utasítást adott Bourgeois-nak és Laranaude-nak, arra vonatkozóan, hogy „hagyják legyőzni magukat.”⁴¹

Szintén francia javaslat volt, hogy a tagok közé csak olyan országokat lehessen felvenni, amelyeknek vannak népképviselői intézményei és így felelősnek tekinthetőek a kormányaik tetteiért, továbbá betartja a nemzetközi egyezményeket és elfogadja a Népszövetség elveit és javaslatait a fegyverkezés terén. A valódi cél Németország kizárása volt, illetve tagságának a demokratizálódáshoz és lefegyverzéshez való kötése. Ezt a javaslatot is elfogadták és a Népszövetség Egyezségokmányának 1. cikkelyében láthatjuk viszont.⁴²

A Népszövetség jövőjére vonatkozóan rendkívül jelentős volt a japánoknak a faji egyenlőségre vonatkozó javaslata, melyet Wilsonnak a vallási egyenlőségről szóló javaslatával állítottak párhuzamba. Habár a javaslatot 11 igennel megszavazták volna, Wilson és a többi nagyhatalom megakadályozta azt, mert országaik a gyakorlatban olyan politikákat folytattak, amelyek sértették ezt az elvet.⁴³

A versailles-i békekonferencia Népszövetség Bizottságának első ülésorozata 1919. február 13—án ért véget és a Lord Cecil és Hunter Miller által írt vázlatot a korábban említett apróbb módosításokkal elfogadták.⁴⁴

³⁷ Uo. 32.

³⁸ Uo. 33.

³⁹ Uo. 33-34.

⁴⁰ Uo. 35.

⁴¹ MACMILLAN 2001 131.

⁴² HENIG 2019 35; NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK EGYEZSÉGOKMÁNYA 1. cikk 1-2. pontok.

⁴³ Uo. 35-36.

⁴⁴ Uo. 36.

Woodrow Wilsonnak eközben nem csak a konferencia többi tagjával, hanem a hazai ellenzékével is meg kellett küzdenie, ezért a Bizottság első ülésorozatát követően hazautazott, hogy meggyőzze izolacionistákat a szervezethez való csatlakozás szükségességéről. Legnagyobb ellenfele Henry Cabot Lodge, aki ekkor a szenátus külügyi bizottságának elnöke volt, az 1793-as Semlegességi Nyilatkozatra, Washington 1796-os politikai búcsú üzenetére és a Monroe-doktrínára hivatkozva bírálta a Népszövetség Egyezségokmányát, de látszólag kész volt a kompromisszumra.⁴⁵ Lodge csak akkor vallott színt, amikor Wilson már újra úton volt Párizsba azért, hogy az USA alkotmányával kompatibilissé tegye a tervezetet: március 5-én egy a szenátortársaihoz eljuttatott levélben kijelentette, hogy elutasítja a Népszövetség Egyezségokmányát. Habár csak 39 szenátor értett csak egyet vele, ez elég volt ahhoz, hogy ne legyen meg a dokumentum ratifikálásához szükséges kétharmad.⁴⁶

A *Népszövetség Bizottsága* március 22-én gyűlt össze újra, amikor Wilson olyan kiegészítéseket javasolt, amelyek elfogadhatóvá tették volna a szervezetet az amerikai Szenátus számára is.⁴⁷ Mindenekelőtt kivetette az Egyezségokmányból a *Monroe-doktrínát* sértő tételeket, aminek eredményeképpen a Népszövetség leendő ülésein csak egyhangúlag lehetett döntéseket hozni, a Monroe-elv szentségét pedig külön cikkely (a 21. cikk) biztosította.⁴⁸ Az Egyezségokmány végleges változatát végül a békekonferencia 1919 április 28-i harmadik plenáris ülésén fogadták el.⁴⁹

A harmadik, ratifikációs szakasz

A Népszövetség Egyezségokmánya ezt követően az összes versailles-i békeszerződésbe bekerült és azt a ratifikáló országok el is fogadták. A hangsúly itt azokon a győztes nagyhatalmokon van, konkrétan az USA-n és az ekkor még a létért küzdő szovjet Oroszországon, amelyek nem írták alá a szerződést és nem is lettek a konferenciát követően a Népszövetség tagjai. Ez azért volt fontos, mert ezek az államok nélkül a háborúban meggyengült Angliára és Franciaországra hárult az, hogy betartassa a Népszövetség Egyezségokmányának alapelveit.

Ami az Amerikai Egyesült Államokat illeti, Wilson már a harmadik plenáris ülést követően hazautazott, hogy megvívja utolsó csatáját az izolacionisták ellen. Augusztus 12-én a Szenátusban Henry Cabot Lodge nyílt támadást intézett a Népszövetség ellen, amire Wilson egy USA béli kampánykörúttal válaszolt. Ennek keretében mondta el 1919. szeptember 25-én Puebló-ban addigi leghatásosabb beszédét, azonban nem sokkal később, október 2-án, pszichiátriai túlterheltség miatt agyvérzést kapott, bal oldalára lebénult és bal szemére megvakult.⁵⁰ A Szenátus végül 1920. március 19-én mondta ki az amerikai tagság felett a végítéletet: kétharmados többség híján elutasította a versailles-i békeszerződés ratifikálását, annak ellenére, hogy a szántorok többsége támogatta Wilson javaslatát és csak hét szavazat hiányzott a kétharmadhoz.⁵¹

Az Egyesült Államokkal szemben, mely gyakorlatilag az események egyik főszereplője volt Versailles-ban, a bolsevik kormányt páriaként kezelték a szövetségesek. A diplomáciai kapcsolatok gyakorlatilag 1918 nyarán megszakadtak és a franciákat különösen érzékenyen érintette a breszt-litovszki békeszerződés, mert úgy érezték, hogy Lenin elárulta őket. Az antant hatalmak ezt követően katonailag támogatták a fehéreket, így a versailles-i békekonferencia alatt nem sikerült rendezni a diplomáciai

⁴⁵ SZÉKELY 2019 30-32.

⁴⁶ Uo. 33.

⁴⁷ HENIG 2019 37-38.

⁴⁸ SZÉKELY 2019 33-34.

⁴⁹ HENIG 2019 38.

⁵⁰ SZÉKELY 2019 34-39.

⁵¹ Uo. 40.

kapcsolatokat.⁵² A Szovjetunió végül csak 1934-ben csatlakozott a Népszövetséghez, de addigra már Japán és Németország agresszív külpolitikája elvetette az következő világháború magjait.

Konklúzió

Az eseményeket összegezve elmondhatjuk, hogy a Népszövetség létrehozása egy az emberiség történelmében példa nélküli és máig ható esemény volt. Az alapokmány létrehozása során fontos szerepe volt a békekonferenciát megelőző informális tárgyalásoknak, amikor majdani tárgyalófelek és a civilek megvitathatták elképzeléseiket és kidolgozhattak egy közös javaslatot. Ez a folyamat Lord Cecil és Hunter Miller találkozóiban csúcsonyult ki igazán, mert ennek köszönhetően az angolok és az amerikaiak egy közös tervezettel állhattak ki a többi nagyhatalom és a kisebb hatalmak elé a Népszövetség Bizottságának az ülésein. Az alapokmány tervezeteire természetesen a szubjektív egyéni tényezők is rányomták a bélyegjüket, aminek illusztris példája az, ahogy Lord Cecil megkísérelte leszűkíteni a megalakítandó szervezet tanácsának tagsági körét. Gyakorlatilag a Népszövetség megalkotásának az első fázisában emelkedtek ki az Egyezségokmány legjellemzőbb vonásai, úgy, mint a szervezet magját képező és az ENSZ-ben mind a mai napig élő *három struktúra*, illetve a Népszövetség mandátumrendszere. E két vonás tekintetében – a kutatás jelenlegi állása szerint – döntőnek tekinthető Jan Christian Smuts hozzájárulása is.

A Népszövetség Bizottságának a formális ülésein felszínre kerültek a szövetségesek közötti ellentétek is. Ez egyrészt a nagyhatalmak közötti ellentétként, másrészt pedig a nagyhatalmak és a kisebb hatalmak közötti ellentétként manifesztálódott az egyes viták során. Az angolok és az amerikaiak nem értettek egyet Wilsonnak a területi integritásra és a garanciákra vonatkozó elképzeléseivel, amire az alkalmazható szankciók puhításával találtak közös nevezőt, míg a franciák a kezdetektől fogva egy keményebb, katonai eszközöket is alkalmazó szervezetben gondolkodtak. Az utóbbi gyakorlatilag mind a mai napig nem került megvalósításra, hiszen sem a Népszövetség, sem az pedig az ENSZ nem rendelkezik önálló haderővel, viszont az egyes tagállamok katonai hozzájárulásait már a Népszövetség Egyezségokmánya is lehetővé tette. Említésre méltó még a japán delegációnak a faji egyenlőségre vonatkozó javaslata, aminek az elutasítása, minden bizonnyal nagy sértés volt a felkelő nap országának, már csak azért is, mert az az európai és amerikai mintákat követve – gondolok itt a Meidzsi-reformokra – lépett a világ vezető nagyhatalmainak a sorába. Ennek a javaslatnak az elfogadására azonban nem volt lehetőség egy olyan bizottságban, amelynek számos tagja a faji diszkriminációra épülő politikákat alkalmazott.

A nagyhatalmak és a kisebb hatalmak konfliktusa az utóbbiak befolyásának növelése kapcsán kristályosodott ki. Először abban, amikor a kisebb hatalmak a Népszövetség Bizottságának a kibővítésért lobbiztak, másodjára pedig akkor, amikor a kisebb hatalmak elérték, hogy kibővítsék a Népszövetség Tanácsát is. A kisebb hatalmak minden törekvése ellenére az Népszövetség Egyezségokmánya többé-kevésbé a valós erőviszonyokat tükrözte.

A szervezet fő – de nem strukturális – hibái e tekintetben leginkább, abban mutatkoztak meg, hogy két jelentős nagyhatalom – Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok – is kimaradt belőle, ez azonban csak részben, konkrétan Oroszország esetében, tekinthető a békekonferencia hibájának. Szintén problémás volt a gyarmati sorban lévő országok kérdése, ugyanis ezek jelentős része státuszából kifolyólag nem tudott csatlakozni a Nemzetek Szövetségéhez, ami így végül egy kontinentális szervezetté redukálódott.

Habár a Népszövetség nem tudta megakadályozni a második világháború kitörését, forradalmi struktúráival, a hagyományos, titkos diplomáciát és koncert politikát visszaszorítva, egy olyan új

⁵² MACMILLAN 2001 97-109.

világrend irányába mutatott, amelyben az egyes országok egy közös és nyilvános fórumon tárgyalhatják meg az őket érintő kérdéseket és akaratuktól függően – egy nemzetközi intézményrendszer által támogatva – a korábbiakhoz képest jóval könnyebben kooperálhatnak az őket érintő nemzetközi kérdések megoldása érdekében.

Felhasznált források és szakirodalom

Nyomtatott források

NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK EGYEZSÉGOKMÁNYA

HALMOSY, Dénes: *Nemzetközi szerződések. 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései.* Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 40-52.

Szakirodalom

CAPOCCIA

2016CAPOCCIA, Giovanni: *Critical Junctures:* FIORETOS, Orfeo—FALETTI, Turia G.—SHEINGATE, Adam (editors): *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism.* Oxford, Oxford University Press, 2016. 90-107.

COOPER

2001COOPER, John Milton, jr.: *Breaking the Heart of the World. Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations.* Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

HENIG

2019HENIG, Ruth: *The Peace That Never Was. A History of the League of Nations.* London, Haus Publishing Ltd., 2019.

LUARD

1982LUARD, Evan: *A History of the United Nations. Volume 1: The Years of Western Domination, 1945-1955.* London-Basingstoke, Macmillan Press LTD, 1982.

MACMILLAN

2001MACMILLAN, Margaret: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia.* A mű eredeti címe: Margaret, MacMillan: *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War* (John Murray 2001). Budapest, Gabo, 2005.

KENNEDY

1989Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000.* A mű eredeti címe: Kennedy, Paul: *The Rise and Fall of the Great Powers.* A fordítás a Fontana Press 1989. évi kiadása alapján készült. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

2007KENNEDY, Paul: *The Parliament of Man. The Past, Present, and Future of the United Nations.* New York, Vintage Books, 2007.

PETERS

2015 PETERS, Laurence: *The United Nations. History and Core Ideas*. New York, Palgrave Macmillan, 2015.

SCHLESINGER

2003SCHLESINGER, Stephen C.: *Act of Creation. The founding of the United Nations. A Story of Superpowers, Secret Agents, Wartime Allies and Enemies, and Their Quest for a Peaceful World*. Boulder CO, Westview Press, 2003.

SZÉKELY

1998SZÉKELY, Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

2019SZÉKELY, Gábor: *Hitler-Sztálin-Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború*. Volos Kiadó, Mogyoród, 2019.

Absztrakt

A gyermekközpontú más szóhasználattal gyermekbarát igazságszolgáltatás¹ mint a gyermekek rendszerbe szerveződött eljárás jogainak összessége a XXI. század vívmánya. A New-York-i egyezmény 1989-ban történt elfogadását követően Európa jelentős szerepet játszott a gyermekjogok fejlődésében. Az Európa Tanács mellett maga az Európai Unió is kiemelt területként kezelte a gyermekek jogait, míg a gyermekközpontú igazságszolgáltatást az EU valódi hozzáadott értéknek tekinti. A rövid tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy a gyermekbarát/gyermekközpontú igazságszolgáltatás miként alakult ki az EU-ban, a 2021-ben kiadott gyermekjogi stratégiában milyen szerepet játszik, és melyek jelenleg a prioritások.

1. Bevezetés

Az Unióban majdnem minden ötödik ember gyermek. ²Az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének 2019-ben a New York-i Gyermekjogi Egyezmény 30. évfordulóján és az Alapjogi Karta 10. évfordulóján közzétett tájékoztatása szerint minden évben megközelítőleg 2,5 millió gyermek vesz részt valamilyen őt érintő jogi eljárásban. Az Alapjogi Ügynökség szerint ezen gyermekek kétharmada nem kap megfelelő tájékoztatást az eljárás alatt. Ritkán ellenőrzik azt is, hogy a jogaikat, illetve magát az eljárást a gyermekek egyáltalán megértették-e. Az Ügynökség rámutatott arra is, hogy az eljárásban részt vevő jogászok magatartása az eljárások során nagyban befolyásolja a gyermekek biztonság és kényelemérzetét ³ és így értelemszerűen a gyermekek szempontjából az egész eljárás eredményességét. Annak ellenére, hogy a gyermekjogok a XX. század elején fejlődésnek indultak⁴, még 50 évvel ezelőtt is szokatlan lett volna hasonló statisztika, hiszen a gyermeket nagyon sokáig nem tekintették az őt érintő jogi eljárások aktív részesének, aki maga is beleszólhat sorsa alakulásába, hanem sokkal inkább passzív elszenvédőjének.⁵ A tokenisztikus szemlélet a gyermekek részére látszólagos szerepet és jogokat biztosít. Meghallgatják a gyermeket, azonban nem tulajdonítanak igazi súlyt a nyilatkozatának. A gyermek egyfajta - rossz szóhasználattal- „biodíszlet” szerepet tölt be.

¹ A gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmával egy külön tanulmányban foglalkoztam, azonban jelen tanulmány érthetősége miatt szükségét érzem annak, hogy rávilágítsak a gyermekbarát és gyermekközpontú fogalmak hazai használatára. Magyarországon a fogalmat a bírói kar értelmezte és módosította: az értelmezés során a gyermekbarát jelzőt felváltotta a gyermekközpontú jelző.

Az Országos Bírói Hivatal a Gyermek-központú Igazságszolgáltatás bírósági koncepciója című 2012-ben készült munkája szerint „a pártatlan ítélkezési tevékenységet ellátó bíróság nem lehet sem egy terhelt, sem egy sértett, de még egy tanú barátja sem életkorától és életállapotától függetlenül. Mindazonáltal a gyermekek egészséges fejlődése olyan prioritást jelent, ami a fokozott odafigyelést, és akár az eljárás többi résztvevői eljárási jogainak korlátozását is indokolhatja. A gyermekközpontú [child-focus] igazságszolgáltatás lényege ezen prioritások fel- és elismerése.”

² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142> (letöltés dátuma: 2021.11.28.)

³ Child rights in the EU - Supporting you, Supporting them

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-child-rights-in-the-eu_en.pdf

(dátuma: 2020.10.25.)

⁴ Itt elsősorban az 1989-es a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezményt is inspiráló Eglantyne Jebb által a Gyermekek Jogainak Deklarációja néven kidolgozott és később a Népszövetség közgyűlése által 1924.szeptember 24.napján elfogadott ún.Genfi Nyilatkozatot kell megemlíteni. <https://www.savethechildren.org/us/about-us/why-save-the-children/eglantyne-jebb> (letöltés dátuma: 2020.11.30.)

⁵ Roger A.Hart Children's Participation From tokenism to citizenship in: Innocenti essays No.4. UNICEF 1992. 9.oldal https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf (letöltés dátuma: 2020.11.20.)

A gyermekek tokenisztikus megközelítésének korszakának végét a 1989.november 20.napján New Yorkban az ENSZ égisze alatt megszületett elfogadottságában mai napig egyedülálló Gyermekjogi Egyezmény jelentette, mely egyúttal a gyermeki jogok fejlődésének fundamentumát is képezi.

Az Egyezmény egyik alapelvét megtestesítő 12. cikke - mely a tanulmány tárgyát is képező a gyermekbarát/gyermekközpontú igazságszolgáltatás egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb eleme - deklarálta azt, hogy az „egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgatását.”

2. A gyermekek jogainak fejlődése Európában: a legfontosabb dokumentumok

A Gyermekjogi Egyezmény létrejöttét követően a kontinensek közül Európában kezdődött el legdinamikusabban a gyermeki jogok fejlődése.⁶ 1996-ban került elfogadásra az Európa Tanács egyezménye, mely már rögzíti a gyermekek eljárásjogi jogosultságait is⁷.

2000. december 7.napján került kihirdetésre az Európai Unió Alapjogi Chartája⁸, melynek 24. cikke rögzíti, hogy a gyermekek véleményüket szabadon kifejezhetik és az őket érintő ügyekben a véleményüket életkoruknak és érettségi megfelelően figyelembe kell venni, megismételve ezzel az ENSZ Gyermekjogi Egyezményének fenti cikkében rögzített feltételeket.

Az Alapjogi Chartára utal vissza a Bizottság 2006.július 4.napján kiadott „Az EU gyermekjogi stratégiája felé” című közleménye is.⁹ A közlemény szerint a célok közé tartozik a gyermekek bevonása a döntéshozatali eljárásba, továbbá a gyermekek jogaival kapcsolatos tájékoztatási stratégia kidolgozása, mely lehetővé teszi azt, hogy a szülők és gyermekek jobban ismerjék ezeket a jogokat.

2007.december 10.napján fogadta el az Európai Unió Tanácsa a gyermekek jogainak előmozdítására és védelmére vonatkozó uniós iránymutatásokat.¹⁰ A végrehajtás a gyermekjogok előmozdítását és védelmét célzó jogszabályi reform előmozdítása révén valósulna meg az iránymutatás szerint:

különösen a nemzeti jogszabályok meghozatalának és felülvizsgálatának ösztönzése és támogatása, a jogszabályoknak a gyermek jogok előmozdítására és védelmére vonatkozó nemzetközi szabályoknak és előírásoknak – különösen a gyermek jogairól szóló egyezménynek és az egyezmény fakultatív jegyzőkönyveinek – való megfelelése érdekében, továbbá a gyermek jogok megsértése elleni küzdelem és a jogsértéstől való elrettentés, a gyermek jogok megsértésének megelőzését célzó, jogszabályi, közigazgatási, igazságszolgáltatási és egyéb intézkedések meghozatala állami hatáskörben, valamint az említett jogsérelmek büntetlensége elleni küzdelem.

⁶ Afrikában is született hasonló regionális dokumentum, mint Európában gondolok itt a Gyermekek jogairól és jólétéről szóló 1990-ben elfogadott és 1999-ben hatályba lépett kartára. Azonban az amerikai kontinens tekintetében például az 1948-ban elfogadott Bogotai Konvenció, mely az 1978-ban hatályba lépett Emberi Jogok Amerikai Egyezményének előképe, nem tartalmaz külön rendelkezést a gyermekek vonatkozásában és a gyermekeket érintően külön egyezmény sem született.

⁷ European Convention on the Exercise of Children's Rights

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdf> (letöltés dátuma: 2020.11.07.)

⁸ [EUR-Lex - 12012P/TXT - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar12555) (letöltés dátuma: 2021.11.28.)

⁹ Az Eu gyermekjogi stratégiája felé <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar12555> (letöltés dátuma: 2020.01. 16.)

¹⁰ <https://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=HU&f=ST%2016031%202007%20INIT> letöltés dátuma: 2020.01.16.

Ezt követően 2007. december 13.napján írták alá az Európai Unió működésének irányát a mai napig meghatározó Lisszaboni szerződést. A Szerződés 3. cikke kimondja, hogy az Unió küzd a megkülönböztetés ellen és előmozdítja a gyermekek jogainak védelmét, a világ többi részéhez fűződő kapcsolataiban az Unió hozzájárul az emberi jogok, különösen pedig a gyermekek jogainak védelméhez.

Ezt követte az EU Bizottságának gyermekjogi ütemterve, mely rendszerbe foglalta a gyermekek eljárási jogait és megalkotta gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmát, melynek középpontjában álláspontom szerint a 12.cikkben rögzített jog áll.

Nem hagyható ki a gyermeki jogok fejlődésének lépcsőfokai közül az sem, hogy az Unió jogalkotása mindig is kiemelt figyelmet szentelt a gyermekeket érintő szabályozásnak, melyek legújabb fejleménye a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló Brüsszel II.a.rendelet „recast” azaz a felülvizsgálata sem. Az új egyelőre név nélküli, illetve Brüsszel III.-ként emlegetett 1111/2019.számú rendelet 2022.augusztus 1.napjától alkalmazandó a határokon átvélt ügyekben.

3. A gyermekbarát/gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalma

Ahogy a gyermekek jogainak első globális szintű megjelenése a XX. század érdeme volt, a gyermekközpontú(child-centered) igazságszolgáltatás a XXI. század vívmánya.

Látható az, hogy az Európai Unió aktívan foglalkozott a gyermekek jogaival és ezen belül is a gyermekeket az igazságszolgáltatás során megillető jogokkal, azonban maga a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalma, amint arra Gyurkó Szilvia¹¹ is rámutat, mégsem az EU gyermekjogi dokumentumainak egyikében jelent meg, a fogalmat az Európa Tanács egyik iránymutatása vezette be.

Az Iránymutatás sem előzmény nélküli. Az európai igazságügy-miniszterek Lanzarote-ban 2007.október 25-26.napján tartott 28. konferenciájának két célja volt: a migráció és menekültügy, valamint a gyermekek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférése, beleértve azon gyermekeket, akik konfliktusba kerülnek a törvénnyel. A konferencián megvitatták a gyermekek igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek lehetőségeit, valamint az igazságszolgáltatás gyermekbarát dimenzióját. A szókapcsolat tehát már megjelenik.

A találkozó eredményeként 47 tagállam igazságügy-miniszterei elfogadták azt a 2.számú szándéknyilatkozatot, melyben deklarálták: elkezdik az európai gyermekbarát igazságszolgáltatás irányelveinek az előkészítését. A gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmának vizsgálata szempontjából kiemelendő a szándéknyilatkozat 9.pontja, melyben kinyilvánították azt a meggyőződésüket, hogy »a gyermek részvétele, amennyiben szükséges az őt érintő bírósági eljárásokban, lényeges része a modern és igazságos bírósági rendszernek, amelyben a gyermekek nézeteit, szükségleteit, aggodalmait ténylegesen figyelembe veszik.«

A 10. pontban hangot adtak abban való bizonyosságuknak is, hogy »szükséges olyan rendelkezések meghozatala, amely csökkenti a bírósági eljárások negatív hatásait, illetve megvédi a gyermekeket attól, hogy a bírósági eljárásban sérelmet szenvedjenek el.«

A 12.pontban azt az álláspontjukat is hangoztatták, hogy »a bírósági eljárásokkal érintett gyermekek vonatkozásában a biztonságos és barátságos környezet, a speciálisan képzett személyek és a hatásos eljárások csökkentik a gyermekek sérüléseit és növelik az igazságszolgáltatás hatékonyságát. »

¹¹ Gyurkó Szilvia : Gyermekbarát igazságszolgáltatás 107-

117.http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT_49_2012/007_gyurko.pdf (letöltés dátuma: 2020.január 16.)

A 2007-ben útjára indított munka eredményeként az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2010.november 17.napján tartott ülésén fogadta el a gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló Iránymutatást.

Az Iránymutatás határozottan és egyértelműen foglalt állást a célja tekintetében: »A gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló iránymutatás elfogadásával az Európa Tanács kimondottan azt kívánja elérni, hogy az igazságszolgáltatás mindig gyermekközpontú legyen...«

Az Iránymutatás a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezményhez hasonlóan fogalom meghatározással indít, melyet a II. pontja tartalmaz. A New York-i Egyezménnyel szemben azonban nem kizárólag a gyermek fogalmát rögzíti, hanem három alapvető fogalmat tisztáz. A gyermek fogalmát: minden 18 évesnél fiatalabb személy. E meghatározás összhangban van a gyermek jogairól szóló ENSZ-egyezmény 1. cikkében foglalt fogalommal. A szülő fogalmát: a nemzeti jog szerint szülői felelősséggel bíró személy(ek). Amennyiben a szülő(k) nincs(enek) jelen vagy nem visel(nek) tovább szülői felelősséget, a szülő szerepét betöltheti gyám vagy kijelölt jogi képviselő.

Továbbá először fogalmazza meg a gyermekbarát igazságszolgáltatás definícióját: „olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely az elérhető legmagasabb szinten biztosítja a gyermekek jogainak tiszteletben tartását és hatékony érvényesítését, figyelembe véve az alábbiakban felsorolt elveket, megfelelően tekintetbe véve a gyermek érettségét, értelmi szintjét és az ügy körülményeit. Olyan igazságszolgáltatás, amely hozzáférhető, az életkornak megfelelő, gyors, gondos, a gyermekek jogaihoz és szükségleteihez igazodó és azokra koncentrál, tiszteletben tartja a gyermekek jogait, beleértve a tisztességes eljáráshoz való jogot, az eljárásban való részvétel és az eljárás megértésének jogát, a magánélet, a családi élet, az integritás és a méltóság tiszteletben tartásához fűződő jogot.”

Amennyiben megvizsgáljuk a fogalmat részleteiben, azt láthatjuk, hogy maga a definíció a gyermekbarát igazságszolgáltatás alapvető elveinek összesége, mely elvek mind a büntető, mind a polgári igazságszolgáltatásban az eljárás előtt, alatt és utána is hatnak.

4. A gyermekközpontú/ gyermekbarát igazságszolgáltatás az EU-ban

Az Iránymutatást követően a fogalom széles körben elfogadottá vált, a terminológia megjelenik az EU gyermekjogi ütemtervében¹² is, melyet 2011. február 15-én hirdetett ki az Európai Bizottság. A gyermekjogok érvényesítésére vonatkozó uniós ütemterv szerint: »az igazságszolgáltatás gyermekbarát jellegének erősítése az egyik legfontosabb intézkedés az ütemterv keretén belül. Ez komoly gyakorlati jelentőséggel bíró terület, ahol az Unió a Szerződés alapján hatáskörrel rendelkezik arra, hogy uniós jogszabályok segítségével valóra váltsa a gyermekek jogait. «Gyurkó Szilvia az ütemterv lényegét akként összegezte, hogy: »az unió valódi hozzáadott értékének tekinti...a gyermekbarát igazságszolgáltatás ügyét.«

Az ütemterv szerint: a gyermekek sokféleképpen kerülhetnek kapcsolatba az igazságszolgáltatással, például, ha a szüleik elválnak vagy nem tudnak megegyezni a gyermek-elhelyezésről, amennyiben bűncselekményt követnek el vagy annak tanúivá, illetve áldozataivá válnak, vagy ha menedéket kérnek. Ha a gyermekek olyan igazságszolgáltatással kerülnek kapcsolatba, amely nem gyermekbarát, a jogukat számos korlátozás vagy sérelem érheti. A gyermekek akadályokba ütközhetnek jogi képviselőjük vagy bírósági meghallgatásuk tekintetében. Hasonlóképpen az is előfordulhat, hogy a gyermekek és képviselőik nem kapnak megfelelő tájékoztatást ahhoz, hogy élhessenek a jogaikkal, vagy megvédhessék érdekeiket a bírósági eljárás során. Felnőttként bánhatnak velük, anélkül, hogy minden esetben megadnák számukra a szükségleteiknek és sebezhetőségüknek megfelelő biztosítékokat, és

¹² [EUR-Lex - 52011DC0060 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](#) (Letöltés dátuma:2021.11.28.)

megettörténhet, hogy a gyermekek nehezen tudják feldolgozni ezt a helyzetet. A gyermekek jogi érdekeinek magas szintű védelme szempontjából alapvető követelmény, hogy ténylegesen hozzáférjenek az igazságszolgáltatáshoz, és részt vegyenek a közigazgatási és a bírósági eljárásokban.

Az ütemterv a gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmának meghatározásakor az Iránymutatással szemben negatív megközelítést alkalmaz: „Ha a gyermekek olyan igazságszolgáltatással kerülnek kapcsolatba, amely nem gyermekbarát, a jogukat számos korlátozás vagy sérelem érheti... A gyermekek akadályokba ütközhetnek ... nem kapnak megfelelő tájékoztatás.....felnőttként bánhatnak velük. Azaz a contrario értelmezve a meghatározást: gyermekbarát az az igazságszolgáltatás, amelyben a gyermekek jogait sérelem és korlátozás nem éri, megfelelő tájékoztatást kap, nem felnőttként bánnak velük. Az ütemterv az Irányelvhez hasonlóan az elveket összefoglalva határozza meg a gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmát.”

5. A gyermekbarát igazságszolgáltatás az EU 2021-2024 évi gyermekjogi stratégiában

Az EU első átfogó gyermekjogi stratégiája hasonlóan az Európa Tanács iránymutatásához, nem előzmény nélküli. Előfutára volt a Bizottság 2006.július 4.napján kiadott „Gyermekjogi stratégia felé” közleménye.¹³ Továbbá egy részletes konzultáció, mely 2020.szeptember 1.napjától 2020.december 8. napjáig zajlott.¹⁴

Összességében véve a stratégia „az Európai Parlamenttől, a tagállamoktól, a gyermekjogi szervezetektől, más érdekelt felektől és személyektől az előkészítő szakaszban – többek között egy nyilvános konzultáció és a 2020. évi Európai Gyermekjogi Fórum keretében – összegyűjtött érdemi hozzájárulásokon alapul.”

A Stratégia elfogadására végül 2021.március 24.napján került sor, egyfajta preambulumként a 2020-ban tartott Gyermekjogi Fórum következtetéseiből idéz: „Olyan stratégiára van szükségünk, amely előmozdítja és támogatja a bennünket érintő döntésekben való részvételhez való jogunkat. Nem szabadna a gyermekek nélkül őket érintő döntéseket hozni. Itt az ideje, hogy rendezzük a gyermekek részvételének kérdését.”

A Stratégia utal az Alapjogi Chartára, és a Ursula von der Leyen politikai iránymutatására is, mint szellemi háttérre. A bevezetés leszögezi, hogy: „Az EU-nak olyan új, átfogó megközelítésre van szüksége, amely tükrözi az új realitásokat és a tartós kihívásokat. „Ennek megvalósítása érdekében célzott intézkedéseket javasolhat területen, melyek megvalósítását a gyermekjogok általános érvényesítésének megerősítése támogatja valamennyi szakpolitika területén.

Annak ellenére, hogy a Stratégia 4.pontja a gyermekközpontú igazságszolgáltatás, nem lehet megfelelőnek az 1.pontban rögzített politikai részvételi jogról sem, hiszen a gyermekközpontú igazságszolgáltatás alapja a gyermek meghallgatáshoz való joga, mely tulajdonképpen a gyermek egyéni részvételi joga. A gyermekek jogainak tudatosítását szorgalmazza a Stratégia amikor felkéri a tagállamokat, hogy: „tudatosságnövelő kampányok és képzési tevékenységek révén növeljék a gyermekek jogaival kapcsolatos tudatosságot és ismereteket, többek között a gyermekekkel és gyermekekért dolgozó szakemberek számára.” Álláspontom szerint ehelyt nem szabad kizárólag a politikai részvételi jogok szorgalmazására gondolni, a gyermekeket minden őket érintő jogról tájékoztatni kell, kiemelten a bírósági eljárások során az őket megillető jogokról.

¹³ https://ec.europa.eu/anti-trafficking/towards-eu-strategy-rights-child_hu (Letöltés dátuma:2021.11.28.)

¹⁴ [Az EU gyermekjogi stratégiája \(2021–2024\) \(europa.eu\)](#) (Letöltés dátuma:2021.11.28.)

A 4.pont rendelkezik a gyermekbarát igazságszolgáltatásról, mely szerint a „Gyermekbarát igazságszolgáltatás: olyan EU, ahol az igazságszolgáltatási rendszer tiszteletben tartja a gyermekek jogait és szükségleteit.” Rögzítésre kerül az is, hogy „a gyermekeknek minden esetben jól és biztonságban kell érezniük magukat annak érdekében, hogy érdemben részt tudjanak venni és meghallgattassanak. A bírósági eljárásokat életkorukhoz és szükségleteikhez kell igazítani, tiszteletben kell tartani valamennyi jogukat, és elsődleges figyelmet kell fordítani a gyermek mindenképp felett álló érdekére.” Tulajdonképpen megismétli a gyermekbarát igazságszolgáltatás definícióját, mint elérendő célt. A stratégia célkitűzéseinek megvalósítása érdekében mind a Bizottság, mind a tagállamok aktív tevékenysége szükséges.

A Bizottság 5 irányban fogatosít intézkedéseket ezen a területen:

- „horizontális jogalkotási kezdeményezésre irányuló javaslatot terjeszt elő 2022-ben a szülőség tagállamok közötti kölcsönös elismerésének támogatásáról,
- hozzájárul az igazságügyi szakemberek gyermekjogi és gyermekbarát igazságszolgáltatással kapcsolatos képzéséhez a 2021–2024-es időszakra szóló európai igazságügyi képzési stratégiával összhangban, valamint az Európai Igazságügyi Képzési Hálózaton (EJTN), a Jogérvényesülés programon és a Polgárok, egyenlőség, jogok és értékek programon, valamint az európai igazságügyi portál európai képzési platformján keresztül,
- megerősíti az Európa Tanáccsal közösen a gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló 2010. évi iránymutatások végrehajtását,
- célzott pénzügyi támogatást nyújt a migráns gyermekek védelmét célzó transznacionális és innovatív projektekhez az új Menekültügyi, Migrációs és Integrációs Alap (MMA)80 keretében,
- támogatja a tagállamokat a gyermekek migrációs eljárások során történő őrizetének hatékony és működőképes alternatíváinak kidolgozásában.”

Emellett a célok elérése érdekében többek között felkéri a tagállamokat arra, hogy „támogassák az igazságügyi képzést nyújtó szolgáltatókat és az összes érintett szakmai szervet a gyermek jogainak, valamint a gyermekbarát és hozzáférhető igazságszolgáltatásnak a tevékenységük során való érvényesítése érdekében, valamint fokozzák a határokon átnyúló ügyekben folytatott együttműködést a gyermekek jogainak teljes körű tiszteletben tartása biztosításának érdekében.”

Látható, hogy a képzés és a gyermekek jogainak tudatosítása kap kiemelt szerepet, ez a két összetevő a gyermekbarát igazságszolgáltatás sikerének az alapja.

6. Összegzés

A törekvések ellenére a gyermekbarát igazságszolgáltatás rendszere, elemei, részletszabályai még mindig nem kapnak elég hangsúlyt sem a professzionális jogi közegben, sem a mindennapi életben. Gondolok itt arra, hogy a bírósági eljárással érintett laikusok és jogi képviselőik sem kellően tájékozottak ezen a téren, mivel nincs meg a szükséges média, akár social média háttér, amely felvállalná a rendszeres, hanem is népszerűsítést, de tájékoztatást az állampolgári jogoknak ezen szeletéről. Mindez annak ellenére megállapítható, hogy a bíróság központi honlapján alapos, gyermekek számára is érthető nyelven közzétett tájékoztatók találhatóak, mely azonban általános állampolgárokat célzó, nem feltétlenül bírósági figyelemfelhívás hiányában háttérben marad. Hiányzik annak hangsúlyozása is, hogy a gyermekbarát igazságszolgáltatás több mint pszichológus szakértők által berendezett gyermek meghallgató szobák összessége, több mint a gyermek meghallgatása, több mint a meghallgatásra irányuló eljárásjogi szabályok csokra. A gyermekközpontú igazságszolgáltatás nemcsak egy rendszer,

hanem egy szemlélet, melyet megfelelően- multidiszciplináris módon:¹⁵ jog, pszichológia, szociológia területén - képzett szakemberek működtetnek

Álláspontom szerint a célok megvalósítása érdekében hangsúlyosabbá kell tenni a fentiek miatt a szakemberek képzése mellett, az állampolgárok, elsősorban a kiskorúak számára a jogaikra vonatkozó ismeretek terjesztést is.

¹⁵ Több tudományág eredményeit ötvöző módon.

Dr. Pék Richárd Tamás: A terrorizmus büntető anyagi jogi definiálásának korlátjai az Egyesült Nemzetek Szervezetében - Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Kispál Beáta és Dr. Tóth Erika

A mai világban a latin *terrere* (megfélemlítés) szóból eredő terrorizmus jelenti az egyik legjelentősebb veszélyt a globális, regionális, nemzeti és humán biztonságra, így a terrorizmus elleni harc egyik szükségszerű szereplője, részese az egyetlen globális, jogalkotó hatáskörrel és ténylegesen politikai, katonai és döntéseit kikényszeríteni is képes erővel bíró nemzetközi szervezet, az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ).

Az ENSZ valamennyi tagállama közvetlenül vagy közvetve érintett vagy érintett lehet a terrorizmussal, így az ENSZ is évek óta több területen, intézményi kereten belül foglalkozott és foglalkozik a terrorizmussal, annak szabályozási kérdéseivel, az elleni harccal, fellépéssel

A 193 tagállamot tömörítő „világszervezet” világunkban az egyetlen globális jogalkotó szervezet is, mely azonban a több évtizedes terrorizmus elleni harc során mégsem volt képes a terrorizmus egységesen elfogadott, büntető anyagi jogi definíciójának megalkotására és ezzel lehetőséget teremteni mind a jogalkalmazás, mind a tudományos kutatások számára arra, hogy azonos fogalmat használjanak minden területen a terrorizmus kapcsán és egységes fellépést is biztosítsanak az ellen legyen szó jogalkalmazásról vagy politikai vagy katonai akcióról egyaránt.

Az egységes büntető anyagi jogi definíció megalkotását több, később részletezett tényező is befolyásolta, illetve az ENSZ – részben politikai szervezet jellegének, részben alapokmányi rendelkezéseinek megfelelően – alapvetően a terrorizmus egyes megjelenési formáit próbálta büntető jogilag definiálni és azokat akár nemzetközi egyezményekben, vagy Biztonsági Tanácsi határozatokban szabályozni. Azaz eddig az ENSZ alapvetően pozitívista módon próbálta a terrorizmus egyes fajtáit meghatározni, ténylegesen meghatározta, hogy mi minősül és milyen terrorizmusnak, szemben azon szabályozási móddal, ami éppen azt határozza meg, hogy mi nem minősül annak. Utóbbi egyébként a jogalkalmazás során érvényesülhetne igazán, mert ha ki tudom zárni, hogy milyen cselekmény nem terrorizmus, akkor nyilvánvaló, hogy az ezen felüli cselekmények már annak minősülhetnek, melyet a jogalkotó végső soron terrorizmusként szabályozhat a büntető anyagi jogban a későbbiekben.

Az egységes büntető anyagi jogi szabályozás különösen azért indokolt, mert ilyen fogalom hiányában az eddig létrehozott jogi szabályozásokban meglévő, egyes terrorizmus fajtákra vonatkozó fogalmak alapján:

1. Az eddigi szabályozási módok nem elég hatékonyak, egységes büntető anyagi jogi definíciót nem tartalmaznak és egyéni interpretálásra is módot adnak, mely a céltól és tartalomtól eltérő szabályozást, büntetőeljárás lefolytatást vagy le nem folytatást tesz lehetővé adott tagállamban.
2. Állandósul azon probléma, hogy az egyik országban terrorista személy a másik országban szabadságharcosnak minősül, azaz bizonyos országokban adott személy nem terrorista személy és így ellene sem büntetőeljárás nem folytatható le, sem kiadatására nem kerülhet sor.
3. A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága sem terjedhet ki közvetlen módon a terrorizmusra.
4. Regionális egyezmények sok esetben kifejezetten hivatkoznak az ENSZ egyezményekre és arra, hogy azok megelőzik az adott regionális egyezmény szabályozását is

Az egységes büntető anyagi jogi fogalomig az eddigi jogi szabályozás során kétszer nagyon közel volt az ENSZ, illetve az elődszervezetének tekintett Népszövetség azonban egyik esetben sem sikerült azt megalkotni.

Az ENSZ elődjének is tekinthető Népszövetség 1937-ben elfogadta ugyan a Terrorizmus elleni megelőzés és büntetés egyezményt, azonban az sohasem lépett hatályba. Az egyezmény a terrorista cselekményt, terrorizmust az 1. cikk 2. pontjában, illetve a 2. cikkben akként definiálta, hogy „terrorista cselekmény az a bűncselekmény, mely egy állam ellen irányul és szándékoltan vagy kiszámítottan meghatározott személyek vagy személyek csoportjának vagy a közvéleményben terrorállam létrehozására irányul”¹.

Az ENSZ Közgyűlése 51/210. számú közgyűlési határozattal 1997-ben felállított ad hoc bizottságot a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem érdekében. Az ad hoc bizottság feladata volt, hogy a terrorizmus elleni küzdelem jegyében a tagállamok számára új egyezményeket dolgozzon ki, a meglévő egyezményeket felülvizsgálja és a szükséges módosításra javaslatot tegyen, valamint a már meglévő jogi keretrendszer további fejlesztését segítse elő.

A közgyűlés 2001. október 29. napján fogadta el A/C6/56/L9 számon az ad-hoc bizottsági jelentést, melynek 1. melléklet B. pontja tartalmaz egy terrorizmus definíciót:

1. Bárki, aki ezen egyezmény értelmében bűncselekményt követ el, ha a személy bármilyen eszközzel, jogellenesen és szándékosan:

- a) a) halált vagy súlyos testi sérülést okoz bármely személynek, vagy
- b) köz- vagy magánvagyonban súlyos kárt okoz, beleértve közhasználatú helyet, állami vagy kormányzati intézményt, tömegközlekedési rendszert, infrastrukturális létesítményt vagy környezetet; vagy
- c) az (1) bekezdés b) pontjában említett vagyonban, helyeken, létesítményekben vagy rendszerekben kárt okoz, ha az súlyos gazdasági veszteséget eredményez vagy eredményezhet, ha az elkövetés szándéka annak természetéből vagy kontextusából adódóan az, hogy lakosságot megfélemlítsen, vagy kormányt vagy nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen vagy bármely tevékenységtől tartózkodjon.

Míg az első definícióból maga a félelemkeltés hiányzik, mint a terrorizmus egyik eleme, addig mindkét definícióra igaz az, hogy egyáltalán nem foglalja az ún. állami terrorizmussal, illetve annak elkövetésével, valamint jogi személy felelősségével sem.

Ezt meghaladóan az ENSZ alapvetően a már említett nemzetközi egyezmények és jegyzőkönyvek létrehozásával próbálta meg a terrorizmus egyes megjelenési formáit büntetendő nyilvánítani és az adott egyezményt ratifikáló tagállamait jogalkotásra kötelezni az adott terrorizmus fajta büntető anyagi jogba történő megjelentetésével (pl. 1972. évi 8. törvényerejű rendelet a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről Hágában, az 1970. évi december hó 16. napján aláírt Egyezmény kihirdetéséről).

A másik út a Biztonsági Tanács azon határozatait, melyet az ENSZ Alapokmány VII. fejezete szerinti eljárásban hoz meg a Biztonsági Tanács és mint ilyenek kötelező erővel bírnak az összes tagállam vonatkozásában. A Biztonsági Tanácsra jellemző, hogy igazán az 1990-es évek második felében jelent meg a jogalkotása, illetve sokasodott a terrorizmussal kapcsolatos határozata. Az S/RES/1267 (1999) 21999. október 15. napján elfogadott határozat még a Tálíbok és Oszama bin Laden elleni első korlátozó intézkedésről szóltak. Az 2001. szeptember 28. napján elfogadott S/RES/1373 (2001) számú határozat két fő területet emelt ki. Egyrészt a 2001. szeptember 11. napján elkövetett terrorista cselekményekhez köthető szervezetek és személyek pénzügyi eszközeinek befagyasztását, másrészt az államokat hívta fel

¹ Convention for the prevention and punishment of terrorism <https://dl.wdl.org/11579/service/11579.pdf> (letöltés ideje: 2020. február 5.) 6. és 8. oldal. Az idézett szöveg a szerző saját fordítása.

arra, hogy tartózkodjanak terrorizmus támogatásától és államok lépjenek fel terrorista csoportok ellen, a terroristáknak ne adjanak menekült státuszt, előzzék meg terrorizmust és a terroristákat állítsák bíróság elé. A Biztonsági Tanács a mai napig aktív a terrorizmus elleni fellépés során és szükség esetén újabb és újabb határozatokat is hoz.

Az ENSZ által felállított Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma 2002. július 1. napján lépett hatályba és szövegét még a 2001. szeptember 11. napján elkövetett terrorista cselekmények előtt fogadták el, ezért értelemszerűen az a terrorizmust, mint a büntetőbíróság hatáskörébe tartozó cselekményt nem tartalmazza (a terrorizmust az emberiség elleni bűncselekmények körébe szokták bevonni), illetve csak a hatályba lépést követően elkövetett cselekményekre terjed ki, ezért a Nemzetközi Büntetőbíróságnak a terrorizmus vonatkozásában nincsen igazán kijegecesedett joggyakorlata, az nem is lehet.

Ugyanakkor a Libanoni Nemzetközi Törvényszék 2011. évben hozott ítéletének 85. és 111. pontja (STL-II-0111 számú ügy) a transznacionális terrorizmust definiálta, mely szintén nem a terrorizmus egységes büntető anyagi jogi definíciója, hanem a terrorizmus egyik megjelenési formájának meghatározása. A törvényszék szerint 3 elem megléte kell a transznacionális terrorizmus megállapításához:

- egy büntetendő cselekmény elkövetése vagy azzal való fenyegetés (mint emberölés, emberrablás, túszejtés, gyújtogatás stb.)
- azon szándék, hogy lakosságban félelmet keltsen vagy közvetlenül vagy közvetve egy nemzeti vagy nemzetközi hatóságot kényszerítsen cselekvésre, vagy attól való tartózkodásra
- ha a cselekmény transznacionális elemet is tartalmaz.

Ezen eseti döntésre sok esetben hivatkoztak, hogy ez lenne a terrorizmus büntető anyagi jogi definíciója. Ezzel kapcsolatban csak két észrevételt teszek ezen a helyen. Egyrészt a definíció adós marad az állami terrorizmussal, illetve eleve a nemzetközi terrorizmust, mint egyik terrorizmus jelenséget definiálja, másrészt ezen jogalkalmazó szerv által adott definíció inkább fogalom-értelmezés, mintsem mindenkire kiterjedő, akár a nemzetközi egyezményekben, vagy Biztonsági Tanácsi határozatokban meglévő kötelező erejű döntést tartalmazó fogalom.

A történeti fejlődést tekintve adódik a kérdés, hogy miért nem sikerült eddig megalkotni az egységes büntető anyagi jogi definícióját a terrorizmusnak az ENSZ keretén belül, vagy annak részvételével. Számos kérdés merül fel ezzel kapcsolatban:

1. Akarja-e ENSZ definiálni a terrorizmust? Ha akarja, akkor megvan-e elszántság rá, illetve van-e ma olyan kényszerhelyzet, mely miatt szükséges a szabályozás most?
2. ENSZ alapvetően politikai szervezet is, ezért van-e politikai konszenzus, illetve arra remény az ENSZ közgyűlésben, vagy még inkább a Biztonsági Tanács állandó tagjai részéről?
3. Lehetséges-e terrorizmus egységes fogalmát megadni az ENSZ keretein belül?
4. A terrorizmus egységes fogalma a büntető anyagi jogban megadható-e?
5. Ki mit tart terrorizmusnak?
6. Állami terrorizmus és abból adódó probléma.
7. Hatékony lehet-e ENSZ büntető anyagi jogi definíció és szabályozás?

A kérdések mentén haladva megállapítható, hogy az ENSZ keretein belül a terrorizmus egységes büntető anyagi jogi definíciója megalkotható, de jelenleg nincsen rá sem akarat, sem olyan kényszer, mely annak megalkotására ösztönözne az ENSZ szervezeteit és tagállamait. Amennyiben lenne ilyen

kényszer vagy akarat, akkor viszont a politikai konszenzus hiányozna az egységes fogalom megalkotására, és ismét felmerülne az állami terrorizmus szabályozás alá esne vagy sem, illetve aki egyik oldalon szabadságharcos, az a másik oldalon terrorista.

Az ENSZ szabályozás elméleti síkon mindenképpen hatékony lehet, hiszen az eddigiek alapján megállapítható, hogy globális, kikényszeríthető is lenne és a jogalkalmazás számára világos és egyértelmű kereteket jelölne ki, hogy ki számít terroristának és az alapján ki ellen folytatható le a büntetőeljárás.

Ugyanakkor gyakorlati téren számos hatékonyságot negatívan befolyásoló tényezővel kellene számolni. Egyrészt felmerülne az adott terrorizmust büntető anyagi jogilag definiáló egyezmény ratifikálásának problémája. A legtöbb nemzetközi, terrorizmussal kapcsolatos ENSZ egyezmény esetén egyértelműen a ratifikálás, annak lassúsága az egyik legnagyobb probléma, mely nem csak a hatályba lépésre hat ki, hanem az időbeli és területi hatályra is.

A ratifikálás még nem biztosítja azt, hogy adott tagállam végre is hajtja-e az egyezményt, illetve azt minden esetben megteszi-e? Példaként említhető, hogy adott állam eljár külföldi terroristák ellen, de például saját állampolgárt, ha nem tartja annak, akkor eljár-e, illetve eljárása kikényszeríthető-e ENSZ által? Azaz a hatályosulás és végrehajtás is sok tényezőtől függ.

Külön probléma, hogy az esetleges szabályozás az állami terrorizmust tartalmazná-e és annak hiányában a terrorizmus fogalom teljesnek tekinthető-e. Álláspontom szerint jelenleg az ENSZ nem lenne képes olyan terrorizmus szabály elfogadására, mely az állami terrorizmust is büntetné rendelné.

Szintén kérdésként vetődik fel, hogy az emberi jogok milyen mértékű korlátozását tenné lehetővé a terrorizmus új szabályozása.

Véleményem szerint az ENSZ-nek, mint globális, jogalkotó szervezetnek minden lehetősége adott, hogy a terrorizmus büntető anyagi jogi definícióját megalkossa, ugyanakkor arra jelenleg semmilyen esély sincsen a már fentebb említett problémák miatt (nem akarja, nincsen kényszerhelyzet rá stb.), így a büntető anyagi jogi definíció ezen a szinten nem alkotható meg. Az meg már egy másik tanulmány lehetne, hogy regionális szinten ezen fogalom megalkotható-e?

1. Témamegjelölés

A fiatalok politikai szocializációja a politológiai és szociológiai kutatások állandó, izgalmas és aktuális témája. A dolgozatban a Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetével, a TizenX tagjainak politikai szocializációjával foglalkozom. Az elemzésben előbb röviden vázoló a fiatalok (15-29 évesek) szervezeti és politikai aktivitásával foglalkozó hazai szakirodalmat; ebben a részben különösképpen az aktivitás elmaradásának lehetséges okait veszem sorra. Majd röviden bemutatom a vizsgált szervezet eddigi történetét, végül egy 2021. tavaszán készült online kérdőíves vizsgálat legfontosabb eredményeit mutatom be, összehasonlítva egy korábbi – témában készült – kutatásban találtakkal. Ebben a részben a TizenX-ben aktív fiatalok társadalmi hátterével, politikai karakterével, attitűd rendszerével foglalkozom, továbbá olyan politikai aktivitást meghatározó életút eseményeket érintek, melyek a csatlakozáshoz terelheték a fiatalokat.

2. Politikai aktivitás a fiatal magyar állampolgárok körében

A magyar a társadalom 85 százaléka – az European Social Survey (ESS) egyes hullámaiban mért adatai alapján – se intézményesült,² se közvetlen³ politikai részvételi formában nem vesz/vett részt. A legtöbb, témában született, vizsgálat eredménye szerint a fiatalok (15–29 évesek) körében rendkívül alacsony a politikai és a közéleti érdeklődés (Bauer és mtsai., 2017), a cselekvésre való hajlandóság eseti jellegű⁴ (Szabó I.–Örkény 1998; Gázsó–Laki, 2004; Oross 2013), mely romló tendenciát mutat (Csákó 2009; Róbert–Szabó A. 2017). A 15–29 éves korosztály tagjai a politikai életet átláthatatlannak, messzinek és befolyásolhatatlannak ítélik meg (Szabó A.–Kern 2011), melytől tartós távolságot tartanak (Csőzik 2013). A politika szót legtöbbször korrupcióval, hazugsággal, egyes parlamenti patkóban ülő pártpolitikusok nevével azonosítják⁵ a felsőoktatásban tanuló magyar fiatalok (Oross–Szabó A. 2017: 106). Az elutasítást jól jelzi, hogy fiatalok politikával kapcsolatos érdeklődésének index értéke (egyőtől ötig terjedő skálán) 2,03-at mutatott 2017-ben,⁶ mely 2021-re javulást mutatott: 2,91 szintet vett fel (Domonkos et. al 2021). A nagymintás Magyar Ifjúság Kutatás adatai szerint a 15–29 év közöttiek felét egyáltalán nem, 20 százalékát pedig alig érdekli a politika (Bauer és mtsai. 2017). A fiatalok csupán egy kis hányada – 6 százaléka – érdeklődik nagyon politikai témák iránt (Kadlót 2016). A politikai érdeklődés, választó hajlandóság, részvételi szándék a kor, a képzési szint, valamint a lakóhely méretének emelkedésével párhuzamosan nő (Szabó A. 2015; Róbert–Szabó A. 2017). Az aktívabbnak gondolt, felsőoktatásban tanuló, fiatalok közéleti és a politikai érdeklődésében is visszaesés

¹ A publikáció az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 "Tehetségből fiatal kutató" – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban című projekt támogatásával valósult meg.

² Az intézményesült részvételi formákat az ESS olyan kérdésekkel teszteli, minthogy kapcsolatba lépett politikussal, képviselővel a válaszadó, tevékenykedett-e politikai szervezetben, viselt-e politikai jelvényt, részt vett-e más politikai szervezet munkájában

³ Ilyen részvételi formák például a petíció aláírás, demonstráción való részvét, vagy a bojkott.

⁴ Választási évekből magasabb politikai részvétel regisztrálható.

⁵ A leggyakoribb politikával kapcsolatos asszociációkról bővebben lásd az AFM kutatócsoport 2013-as és 2015-ös adatfelvételeinek eredményeit.

⁶ A skála 1-től 5-ig mér, ahol az egyes érték jelenti, hogy egyáltalán nem érdeklődik, az ötös pedig, hogy a nagyon érdeklődik a válaszadó politika iránt.

tapasztalható;⁷ a közéleti érdeklődés 3,7 és 3,1 átlagpontra, a politikai érdeklődést 3,5 -re és 2,7-re esett vissza 2015-re (Oross–Szabó A. 2017). A 15–29 éves korosztály negyede kapcsolódott formális szervezethez 2016-ban.⁸ A szervezeti kötődést jelentősen befolyásolja a társadalmi státusz: a vidéki, diplomás, jó státuszú szülők felsőoktatásban résztvevő gyermekeinél magasabb a szervezeti kötődés regisztrálható (Bauer és mtsai. 2017). A fiatal magyar állampolgárok és a felsőoktatásban tanulók tartózkodnak a tartós elkötelezettséget jelentő tagsági viszonyoktól, a nem közéleti és politikai szervezeteket (sport-és kulturális organizációk) és a lazább kötődési formákat preferálják (Bauer és mtsai. 2017), azokban továbbra is aktívak (Gerő–Susánszky 2014). Pártpolitikai kötődés szinte mérhetetlen körökben (Oross 2016: 167), szervezett politikai társadalom közösségéből és életből kivonulnak, csendesen figyelik (Székely 2017), semmint, hogy aktívan befolyásolnák azt (Oross 2013: 308–309). A fiatalabb generációk tagjai lényegében azzal láznak, hogy nem láznak (Csózik 2013). Oross Dániel és Szabó Andrea (2019) kötetükben arra is rámutatnak, hogy a formális, intézményes keretek között zajló politizálás (szavazás, politika szervezeti tagság) helyett a fiatalok jobban vonzódnak a nem intézményes politikához, a sokszor csak egy célt zászlóra tűző társadalmi mozgalmakhoz. E célorientált, új típusú mozgalmak (pl. Hallgatói Hálózat, Hallgatói Szakszervezet, Tanítanék Mozgalom) sajátossága, hogy kevésbé kapcsolódnak konkrét politikai szereplőkhöz, kis erőforrásigényű, kevés egyéni kockázattal járó bevonódást igényelnek, nyomásgyakorló eszköztáruk fő elemei pedig a tiltakozási különböző formái (pl. élelánc, ülősztrájk, időszakos forgalomkorlátozások, blokádok).

3. Mi lehet az oka az elfordulásnak?

Fiatalok politikai aktivitásával foglalkozó hazai kutatók szerint az aktivitás elmaradásának egyik oka a politikai szocializáció részleges voltában, vagy annak teljes elmaradásában rejlik. A politikai szocializáció folyamata során a társadalom tagja politikai lényvé, vagyis a politika adott intézményrendszerében való eligazodásra és részvételre képes egyénné válik (Szabó M. 2001). E folyamat közben alakulnak ki az egyén állampolgári sajátosságai (pl. állampolgári viselkedésformák, politikai preferenciák), újratermelődik az állampolgári kultúra (Owen 2008; Szabó I. 2009 – idézi Sik 2010). Ma a politikai szocializációt úgy kezeljük, mint időben soha meg nem szűnő folyamatot (Almond et al. 2006, Szabó I. 2009: 21), ahol a szocializáció alany „az interakciók sorozatában (...) a másokhoz való viszonyban folyamatosan építi, értelmezi és újraértelmezi saját identitását és a világról alkotott képét” (Szabó I. 2012). Míg a politikai tanulás közösségi szintjén a politikai kulturális átvitel történik, ahol az állampolgár „magába szívja”, majd internalizálja a közössége politikai kultúráját (Odomelam 2013), addig az individuális szinten az egyén saját, személyes politikai tapasztalatai alapján tanul (Dawson–Prewitt 1969 idézi Quintelier 2011). A szocializáció akkor közvetlen (formális), ha az információ, az értékek és a politikai érzületek explicit átadása (tanított és tanult módon) valósul meg, az alapvető állampolgári ismeretek iskolai tanítása például a közvetlen politikai szocializáció része (Almond és mtsai. 2006). Amikor politikai nézeteink a mindennapok véletlenszerű tapasztalatai szerint változnak, közvetett (nem formális) formában szocializálódunk (Szabó I. 2013: 93–94). A politikai tanulásnak ez a fajtája különösen erős gyermekkorban (Almond és mtsai. 2006). A politikai szocializáció egyszerre formális (valaki, vagy valami által tanított és az alany által tanult módon) és informális (spontán) nevelési módon zajlik (Csózik 2013). Míg a formális szocializáció intézményes keretek között (pl.: iskolarendszer) kerül átadásra és az állampolgári magatartás kialakításában játszik közre, addig a nem formális szocializáció családi és a kortárcsoporti légkörben éri az alanyt; ekkor a tanulási hangsúly inkább a politikai identitások formálásán van. A szocializáció interaktív jellegéből adódva a hatások

⁷ Az érdeklődésben regisztrált változás magyarázható a kutatás módszertani újításával is; míg korábban online platformos történt a válaszadás, addig a legújabb adatfelvételi hullámban személyes módon zajlott a vizsgálat.

⁸ A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 során 17 (korábban 20) szervezettípushoz való kötődést vizsgált.

más-más színterek⁹ (pl.: család, iskola, tömegmédiá) és azok szereplőin keresztül (családtagok, pedagógusok, újságírók) jutnak el a szocializáció alanyához (Rusnac–Mazur 2016). A színterek mindegyike szerepet játszik az elsődleges (politikai személyiséget formáló) és a másodlagos (politikai kompetenciákat kialakító) szocializációban, valamint egyaránt közvetítenek direkt (politikai tartalmú) és indirekt (szerepmintákat biztosított) szocializációs hatásokat (Szabó M. 2001: 252).

A fiatalok (15–29 éves korosztály) politikai szocializációjával foglalkozó kutatások szerint az 1989-es rendszerváltozás óta eltelt harminc évben a formális szocializációért felelős szereplők (család, iskola) egyáltalán nem, vagy csak kis hatáskörrel képesek ellátni politikai szocializációs funkciójukat, nem tudnak hatékonyan közreműködni az új nemzedékek világméretű alakításában (Szabó I. 2004; Csőzik 2013). Hazánkban az utóbbi évtizedekben politikai szocializáció egyéb, nem formális szocializációs színterek felé mozdulhatott el (Szabó I. 2009: 30). A demokratikus rendszerbe való átmenetkor szocializációs színterek sorrendje is átrendeződött; míg a politikai mozgalmak, az ifjúsági szervezetek és az iskolarendszerek szerepe mélyzuhanásba kezdett (Kéri 1995), addig a tömegkommunikációs eszközök (internet, televízió) szerepe felértékelődött, továbbá megjelentek azok a régi-új szereplők (pl.: vallási szervezetek), melyek mind-mind nagyobb szerepet töltenek be az új generációk politikai szocializációjában (Kéri 1998: 208–209). Hiába jelent meg hazánkban a lehetőség a demokratikus politikai szocializációs modell kialakulására, az csupán szelektíven, vagy egyáltalán nem valósult meg: a demokratikus szocializációs modell kialakulását nehezíti az is, hogy a szocialista típusú modell a kilencvenes évekre átöröklődött, még éreztette hatását a politikai szocializációban (Szabó I.–Horváth–Marián 1996). Napjainkban a domináns szocializációs modellhez a „fragmentált” és a „vegyes (mixed)” modellek állnak legközelebb (Bognár–Szabó A. 2017: 19–22). A modellek egyaránt feltételezik, hogy a szocializációs színterek között esetleges, szaggatott a kapcsolat, továbbá azt állítják, hogy a család, az iskola és civil szervezetek szerepe elenyésző (Bognár–Szabó A. 2017).

4. Momentum TizenX rövid története

A Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetét, a TizenX-et, 2018 telén alapították budapesti középiskolások és egyetemisták.¹⁰ Az ekkor (2018 tavasza és nyara) maroknyi taggal rendelkező ifjúsági szervezet az alapítás utáni első félévben kisebb politikai akciók formájában hívta fel magára a figyelmet: 2018 tavaszán utcai performansz keretében bírálták a budapesti M3-as metró felújításának terveit,¹¹ a Független Diákszövetség¹² 2018 tavaszán megrendezett fővárosi demonstrációin vettek részt, Kaposváron önálló diáktüntetést szerveztek.¹³ A 2018-as országgyűlési választások utáni első reakcióként, a TizenX szervezetébe több fiatal jelezte felvételi szándékát,¹⁴ a(z) (in)formális tagság hirtelen a többszörösére duzzadt, mely 2018 júniusára elérte a 300 főt.¹⁵ Az ifjúsági szervezetet 2020. év őszétől öttagú elnökség (elnök és négy elnökségi tag) vezeti, a felsővezetéshez továbbá négy igazgató tartozik. Az operatív csoportok vezetői nemzetközi kapcsolatokért, tagfelvételt, az országos hálózatosodásért, a belső- és külső kommunikációért, valamint a szervezet pénzügyeiért felelnek. A TizenX-ben politizáló fiatalok közös értékéknél vallják a fentarthatóságot, esélyegyenlőséget, a

⁹ Politikai szocializáció egyes színtereiről összefoglalóan Csákó Mihály ír egy az *Educatio* folyóirat hasábjain megjelent 2004-es tanulmányában.

¹⁰ Az alapítást bejelentő eseményről készült tudósítás itt érhető el: <https://tinyurl.hu/fjMd/>

¹¹ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/ZvIO/>

¹² A hét éves Független Diákszövetség mára Alternatív Diákközpontú Oktatásért Mozgalom (ADOM) néven szerepel.

¹³ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/ujK9/>

¹⁴ Szakértői interjúkban elhangzottak alapján.

¹⁵ Szakértői interjú alapján, a szám ugyanakkor óvatosan értelmezendő, a tagság ekkor erősen fluid volt, ahol állandó ki- és belépési trendek voltak megfigyelhetők.

szabadelvétséget, a pozitív nemzetképet,¹⁶ magukra olyan progresszív közösségként tekintenek, amely a közélet iránt fogékony fiatalokat kívánja megszólítani és az ifjúsági szervezet mindennapi életbe bevonni.¹⁷ A Momentum TizenX 2021 februárjától immár hivatalosan bejegyzett egyesületként működik, mely az adatfelvétel kezdetekor hivatalosan 153 rendes – teljesjogú – tagot számlált.¹⁸

5. Kutatási módszer, kérdések

A Momentum TizenX egykori elnökét 2020 októberében kerestem fel a kutatás gondolatával. A pozitív választ követően és a teljes akkori elnökség támogatását élvezve végül 2021 kora tavaszán egy 61 kérdést tartalmazó online kérdőívvel vizsgáltam a csoportosulás politikai neveltetését, karakterét, valamint a politikai jövőképét. A kérdőívben időrendi sorrendben, külön blokkokon, kérdeztem arról a válaszadókat, hogy a különböző életszakaszukban (gyermekkor, serdülőkor, fiatal felnőttkor) hogyan, milyen formális és informális keretek között zajlott a politikai szocializációjuk. A kérdőívet a teljes akkori tagság (153 fő) kapta meg. A kérdőív linkjét különböző online csatornákon (pl. közösségi médiás zárt csoportok, levelezőlisták) keresztül terjesztette a szervezet elnöke. A válaszadás ideje alatt (2021 márciusa) végül 102 érvényes válasz érkezett a kérdőívre, mely közelíti azt a válaszadási arányt (66% körüli), amelyet korábbi, politikai csoportosulások körében végzett politikai szocializációval foglalkozó kutatásokban is elértem.¹⁹

Vajon kik voltak azok a politikai szocializációt döntően meghatározó szereplők, akik a TizenX tagok későbbi politikai aktivitását meghatározhatták? Mikor, milyen események kelthették fel a TizenX tagjainak politikai érdeklődését? Vajon kik és milyen módon befolyásolhatják a tagok politikai nevelését?

Az elemzésben előbb a tagok társadalmi osztályhelyzetével foglalkozom, majd egy nagyobb ívű áttekintést adok a TizenX tagjainak politikai neveltetéséről, ebben a részben külön kitérek a család és a középiskolás kori politikai neveltetésre. Ezután a tagok politikai aktivitását vetem össze a Momentum magjában talált korábbi kutatások eredményeivel, valamint legfrissebb a magyar fiatalok körében talált politikai részvételi mintázatával. Zárásként előbb összegzem az elemzés legfontosabb eredményeit, majd újabb kérdéseket fogalmazok meg, melyek segítségül szolgálhatnak a politikailag aktív fiatalokkal foglalkozó kutatások irányának kijelöléséhez.

¹⁶ Bővebben: <https://tizenx.momentum.hu/ertekeink/>

¹⁷ Így például a 2019-es évi klímaváltozás ellenes demonstrációkon részt vevő fiatalok, 2020-21-as tanévben a felsőoktatási modellváltás ellentiltakozó diákok.

¹⁸ A korábbi 300 fős informális tagság újra beléptetése után érte el a tagság a 153 főt.

¹⁹ Hasonló válaszadási arányt értem el a Sétáló Budapest korábbi aktivistáit vizsgáló online kutatásokban, és a Momentum Mozgalommal foglalkozó korábbi (2017 és 2018-as) adatfelvételekben.

7. Eredmények

7.1. Társadalmi háttér

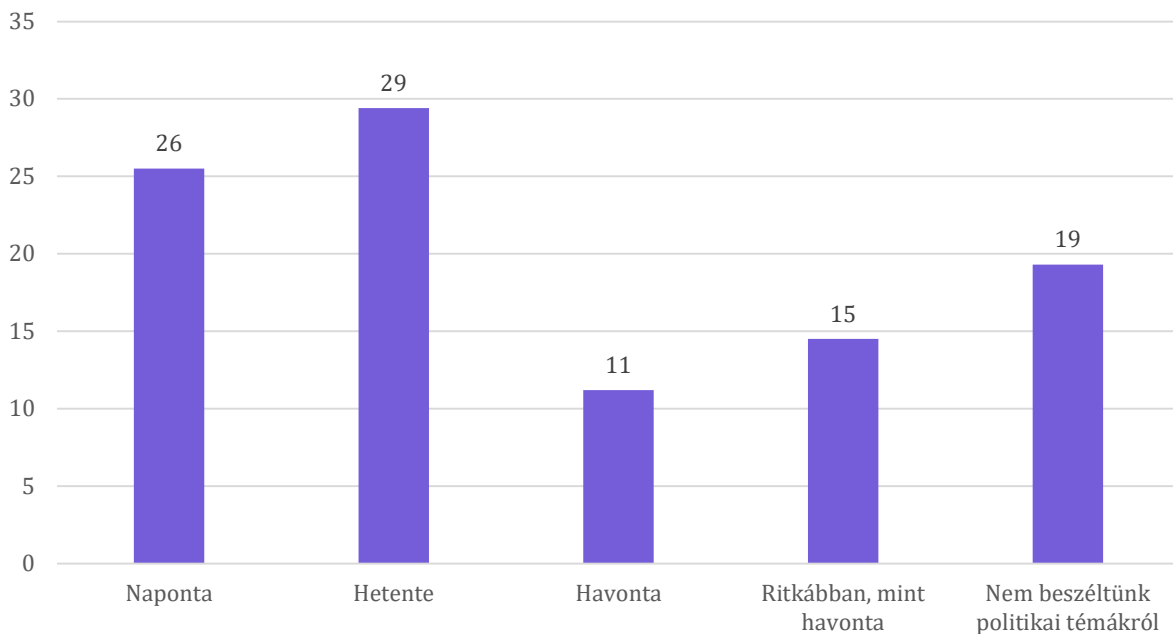
A Momentum TizenX ifjúsági szervezetében aktív fiatalok gerincét a nagyváros(ok)ban felnövő (pl. Szeged, Győr, Debrecen, Kecskemét) és jelenleg is ott élő, jellemzően magas társadalmi osztályokból érkező 24 év alatti fiatalok alkotják. A TizenX tagjai között a háromszor annyi férfi van, mint nő a (75–25%), az aktív tagság valamivel több, mint felét (58%) középiskoláskorú (15–19 évesek) diákok teszik ki, a tagok több, mint harmada (37%) 20–24 év közötti egyetemre járó, vagy ott már diplomát szerző fiatalokból áll. Csaknem az összes válaszadó urbanizált közegben született: 39 százalék a fővárosban, további 54 százalék magyarországi városokban, a válaszadók egy kis szegmense (5%) született és nőtt fel külföldön. Társadalmi és osztályhelyzetet tekintve homogén csoportosulásról beszélhetünk: a TizenX tagjainak közel 60 százalékának mind a két (nevelő)szülője diplomás. Egy önbevalláson alapuló, szubjektív jólétet mérő skála szerint,¹ a TizenX tagok a közepesértéknél magasabb életszínvonalon élnek (6,02), a tagok családjukat jellemzően középosztályhoz (34%) és a felső-középosztályhoz (25%) sorolják. A válaszadók majdnem ötöde úgy ítéli meg, hogy a társadalmi elithez, vezető réteghez és/vagy az értelmiséghez tartozik, érdekesség, hogy a TizenX tagok további 20 százaléka a kitöltőknek az alsó-középosztályhoz érzi a legközelebb a családját.

7.2. Politikai érdeklődés és a csatlakozáshoz vezető út

Az ifjúsági szervezet tagjai – saját elmondásuk szerint – napjainkban átlagosan 4,59 szinten érdeklődnek a politikai (társadalmi, közéleti) kérdések iránt, mellyel messze meghaladják a magyar fiatalok körében mért (2,91) 2021-es szintet (Domonkos et. al 2021). Lényegében nem volt olyan válaszadó, aki ne a skála két legfelsőbb értékét (4,5) jelölte volna.

Ahhoz, hogy jobban feltárjam és megértsem a jelenlegi tagság politikai érdeklődésének alakulását, a Z generációhoz tartozó TizenX-es fiatalok tényleges politikai érdeklődésének kezdeti időpontjára is rákérdeztem. A kérdőívet megválaszolók 45 százaléka még a középiskolás éveitől, vagyis 10-13 éves kor közötti időpontot jelölt meg, további 49 százalék középiskolás éveitől kezdve, amikortól komolyabban kezdtek érdeklődni politikai témákkal, kérdésekkel. A válaszadók egy kis szegmense (5%) választókorba való lépés időpontját válaszolta, ők jellemzőbben az első választásuk idejét jelölték meg, mint a politikai érdeklődésük kezdeti időpontját. A kutatás eredményei szerint a korai politikai érdeklődést pozitívan befolyásolhatta a családtagokkal folytatott politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága: a válaszadók 55 százalékával napi, de legalább heti szinten beszéltek a családtagjaikkal közéleti, társadalmi kérdésekről, már a gyermekkoruktól kezdve. A válaszadók kevesebb, mint ötöde (19%) mondta azt, hogy nem beszéltek gyerekkorában politikai kérdésekről a családtagjaikkal. Az első táblázat eredményei arra mutatnak rá, hogy a családtagok aktív politikai nevelésben részesítették gyerekkoruktól kezdve a TizenX tagjait, mely a közéleti témákra való fogékonyságra és végsősoron a későbbi a politikai világra való nyitottságot is serkentette.

¹ Ahol a legalacsonyabb érték (1) a legszegényebbet a legmagasabb érték (10) pedig a leggazdagabbat jelölte

1.Táblázat Gyermekkori Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága a TizenX tagjai körében.

Forrás: TizenX kutatás, n=91, százalékban, saját számítás.

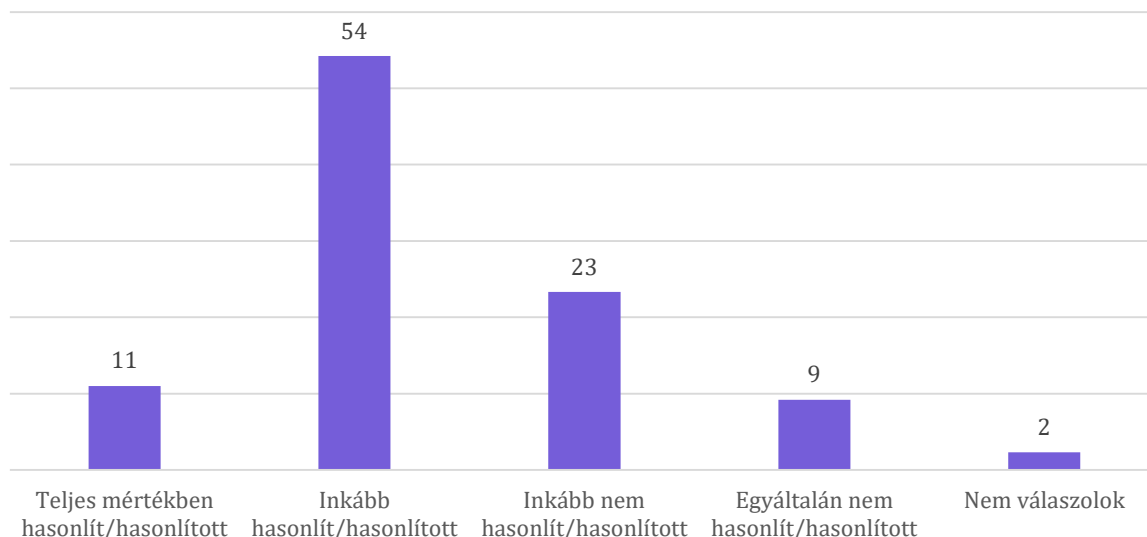
A TizenX tagjainak politikai véleményét elsősorban az édesapák/nevelőapák, továbbá édesanyák/nevelőanyák határozták meg. Hogy jobban megértsem a gyermekkori politikai neveltetésüket – nyitott kérdés formájában – arra kértem a válaszadókat, hogy nevezék meg az első politikai emlékeiket. A kérdés megválaszolása nem volt kötelező, a 102 válaszadó közül így is 82 fő válaszolta meg a kérdést. A nyitott kérdésre érkezett válaszokat egységes kódolás után hat nagyobb csoportra lehet osztani; a legtöbben (42 fő) konkrét választási és/vagy kampányidőszakban tapasztaltakat nevezett meg. Ezen kohorsz tagjai jellemzően családtagokkal átélt, konkrét választásokkal kapcsolatos emlékeket említenek (pl. 2006-2018 közötti országgyűlési választások), több válaszadó konkrét demokratikus választási részvételre emlékszik vissza. Jellemző, hogy akik választási élményeket neveztek meg, ők a családtagjaikkal közösen átélt emlékekre gondolnak (pl.: „Mikor a kocsiban vártam anyát és mamát, hogy szavazzanak a 2014-es országgyűlési választásokon”, „2010-ben, kisgyerekként választásra kísértem a szüleimet és a fülkében együtt húztuk be az X-et az LMP-re, „Amikor ovis koromba anyáék el menetek szavazni és elvittek engem is.”). Az emlékek ugyanakkor homályosak, politikai szocializációs szerepük feltehetően a korai érdeklődés felkeltésében játszott szerepet. Ezen kora gyermekkori politikai emlékek mégis pozitívan befolyásolhatták a politikai neveltetésüket: ezen eseményeken keresztül kaphattak elsődleges benyomást a demokrácia működéséről (pl. választás és a részvétel lehetősége). A nyitott kérdések kódolása után jól látszik, hogy a TizenX tagok családtagjai (leginkább a szülők) nyitott politikai nevelésben részesítették a gyermekeiket, ahol egyes politikai történések esetén (pl. országgyűlési választások, azt övező politikai viták) bevonták és elmagyarázták a fiatal TizenX tagoknak a politikai történéseket, melyek valóban pozitív módon befolyásolhatták a későbbi TizenX tagok kora gyermekkori politikai szocializációját, amely mint elsődleges politikai emlék rögzült a politikai énképükben és identitásukban.

Második kohorszba tartozók TizenX tagok utcai megmozdulásokhoz köthető élményeket soroltak. Összesen 15 fő nevezett meg ilyen emléket (2006-os tüntetések követése, 2018-as munkatörvénykönyvének átírása ellenes demonstrációk). A válaszokból az is kiderül, hogy ezen élmények homályos emlékként rögzültek a válaszadóknál. Ezen TizenX tagok nem konkrét részvételen

alapuló emlékekről, sokkal inkább a politikai érdeklődést felkeltő utcán történő politikai eseményekről írtak, melyeken ugyan személyesen nem vettek részt, kívülről és felületesen mégis követték azokat. Az első politikai emlékekkel foglalkozó harmadik kohorszba azok kerültek (20 fő), akik különböző politikai szereplőkhöz tudják kötni az elsődleges politikai emléküket. Azok a TizenX tagok, akik ilyen válaszokat adtak a nyitott kérdésre, kivétel nélkül vezető politikusokkal és pártokkal kapcsolatos politikai emlékeket írtak, melyeket szintén távolabbról követtek családtagjaikkal közösen, nem pedig személyes példákon keresztül élték át azokat (pl. „Orbán Viktor beszél a TV-ben még az ellenzéki időszakában”, „Momentum NOLimpia kezdeményezése”). Érdekes, hogy ezen 20 válaszadó közül mindenki emlékszik a pontos időpontra is: úgy tűnik, hogy azok a TizenX tag válaszadók, akik pártpolitikával kapcsolatos emlékekre asszociálnak, jóval pontosabban tudnak azoknak politikai kontextusáról beszámolni: évre pontosan el tudják helyezni ezeket az eseményeket, válaszaikban hosszabban írnak ezen eseményekről.

7.3. Iskolai szintér hatása a politikai szocializáción

Iskolás korba lépve a TizenX tagjainak politikai véleménye lényegében megegyezett a családi szintén hallott politikai véleményekkel. Tömeges lázadás, a családban hallott véleménytől való elfordulást nem tapasztalható a TizenX tagjai körében: a válaszadók kétharmadának véleménye teljesen, vagy inkább hasonlít(ott) a családi politikai véleményhez viszonyítva (2. Táblázat). A tagok középiskolás korukba lépve átlagosan 4,44 szinten érdeklődtek politikai (társadalmi, közéleti) kérdések iránt, mely érdeklődés implikálásának hátterében leginkább a nyitott családi politikai neveltetés, így a politikai tartalmú diskurzusok gyakorisága (napi, de legalább heti szintű akár órás beszélgetések), viták megléte, közéleti aktivitásra való ösztönzés és a különböző demokratikus folyamatok bemutatása (pl. választásokon való részvétel) állhat.

2.Táblázat. Politikai vélemény alakulása a családtagjaihoz képest TizenX tagjai körében középiskolás korban.

Forrás: TizenX kutatás, n=91, százalékban, saját számítás.

A TizenX tagjai a kérdőív megválaszolásakor úgy értékelték, hogy az osztálytársaiknál átlagosan 2,5-szer magasabb volt a politikai érdeklődésük a középiskolás tanulmányaik alatt. Politikai (közéleti, társadalmi) témákról nem meglepő módon velük, sokkal inkább az iskolás, TizenX-ben és a Momentumban aktív ismerőseikkel, barátaikkal és családtagjaikkal beszélgettek. A politikai

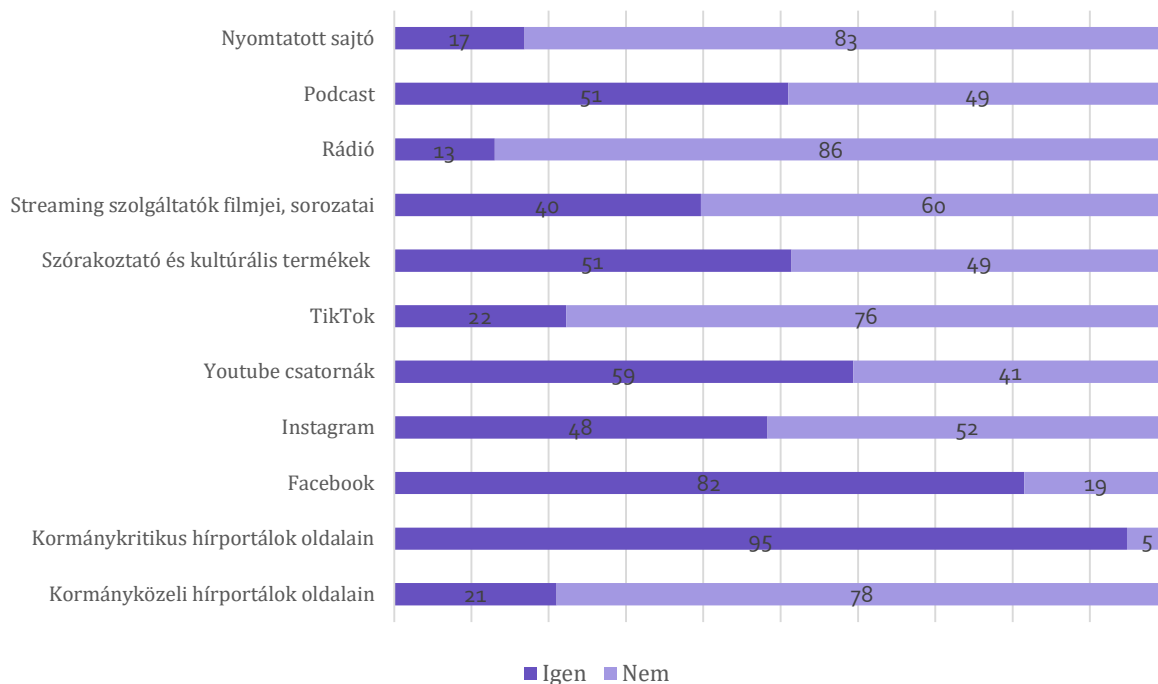
nézetrendszerüket és a világméretűket így több szereplő egyszerre alakíthatta,² a politikai szocializációjuk egyszerre több csatornán zajlott.

A középiskolás éveik alatt a TizenX tagjainak majdnem 40 százaléka naponta átlagosan egy óránál többet szentel politikai témák követésére, további 42 százaléka félóránál többet, de egy óránál kevesebbet és mindösszesen 15 százalék mondta azt, hogy kevesebb, mint félórát tölt naponta politikai hírek követésével. A Medián Mérték 2020-as kutatása szerint 18–29 éves fiatalok a hagyományos médiumokon (pl. televízió, rádió, napi- és hetilapok) kevéssé (3-33%) tájékozódnak politikai, közéleti ügyekben, az elsődleges és legdominánsabb színtér az internetes oldalak, a fiatalok háromnegyede online csatornákon, platformokon fogyaszt rendszeresen politikai, közéleti híreket (Hann et. al 2020). A TizenX szervezetén belül végzett kutatás eredményei szerint, a középiskoláskorú és egyetemista korba lépő TizenX tagok egyszerre több internetes platformon fogyasztanak politikával és közügyekkel foglalkozó híreket (3. Táblázat).

Az online kérdőívben arra kértem a válaszadókat, hogy nevezzék meg azokat a médiumokat, ahol politikai témákat követnek, az ezt ábrázoló harmadik táblázat eredményei alapján jól látható, hogy minden vizsgált média felületen aktívan fogyasztanak politikai tartalmat a TizenX tagjai. Politikai szocializációjukat az itt olvasott, látott, hallgatott tartalmak mind-mind alakíthatják irányukról és intenzitásukról ugyanakkor – kvalitatív kutatási eredmények híján – keveset tudunk. Annyi azonban mégis elmondható, hogy a keresztbe fogyasztás kevéssé jellemző politikai témák tekintetében a TizenX tagjai körében: a kutatásban kormányközelinek bélyegzett sajtóorgánumokat csupán a válaszadók negyede olvas rendszeresen, míg kormányral kritikusként gondolt médiumokat szinte minden válaszadó olvas napi rendszerességgel. A keresztfogyasztás hiánya arra enged következtetni, hogy a politikai tájékozódás középiskolás koruktól kezdve egyoldalú, homogén, melyben az ő nézetrendszerükkel meg nem egyező politikai tartalmat csak egy kevesen követnek (a tagok nagyjából negyede). Egy érdekes kutatási eredmény, hogy a hagyományosnak mondott média platformokon (pl. nyomtatott sajtó, rádió) csak egy kis szegmens (13-17%) fogyaszt politikai tartalmat, mellyel így is meghaladják a 18-29 éves korosztályra jellemző 3-5 százalékos arányt. A TizenX tagjai közül egyre többen választanak (40-59%) olyan filmeket, podcastokat, youtube-on elérhető videókat/csatornákat, amely aktívan foglalkozik politikai kérdésekkel.³ A politikai témák így lényegében nem kizárólag a szüleikkel, barátaikkal folytatott beszélgetéseikben jelenik meg, szabadidős tevékenységeik (pl. sorozatok, dokumentumfilmek nézése) közben is jellemző a tagokra. A kutatási eredmények alátámasztani látszanak Bognár és Szabó (2017) szerzőpáros azon megállapítását, mely szerint a fiatalok politikai szocializációjában az (új)média színtere és szereplői (pl. megmondóemberek) lehetnek a jövőben a legdominánsabbak.

² Hogy erről jobban meggyőződhetünk további kvalitatív módszerekkel (pl. egyéni félig-strukturált interjúk, kiscsoportos diád, fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések) dolgozó kutatások lefolytatására lenne szükség a jövőben.

³ Ezen kutatási eredményeket kvalitatív technikákkal érdemes lehet a jövőben mélyíteni és rákérdezni arra, hogy milyen műsorok és milyen szereplők, megmondóemberek, youtuberek, podcasterek azok, akiknek a középiskoláskori politikai szocializációjában van valamilyen szignifikáns lenyomata.

3.Táblázat. Politikai tartalmú hírek fogyasztása a TizenX körében.

Forrás: TizenX kutatás, n=91, százalékban, saját számítás.

7.4. Politikai érdeklődés és részvételi tapasztalatok

A TizenX tagok politikai érdeklődése középiskolás koruk végére, de legkésőbb egyetemista éveikbe lépve konkrét érdekérvényesítést is ellátó szervezeti kötődésben is tetten érhető. A 4. Táblázaton a TizenX tagjainak szervezetekhez való kötődését ábrázolom, összevetve a Momentum magjában talált korábbi kutatási eredményekkel és a legfrissebb⁴ Ifjúságkutatásból származó adatsorokkal. A különböző politikai, közéleti szervezeteket Szabó–Gerő (2019) szerzőpáros tipológiájának megfelelően soroltam be az alábbi alkategóriákba. A TizenX körében végzett kutatási eredmények igazolják Bauer és szerzőtársai (2017) megállapítását: a (politikai) szervezeti kötődést jelentősen befolyásolja a társadalmi státusz és a különböző tőkékkel (gazdasági, társadalmi) való ellátottság: a diplomás, jó státuszú szülőkkel rendelkező TizenX tagok szervezeti aktivitása minden – a kutatásban vizsgált – dimenzióban (pl. szabadidő, közélet) sokszorosán meghaladja a magyar fiatalok szervezeti kötődését.

Tevékenységcsoport	Tevékenység	Százalékban		
		Momentum mag	TizenX tag	Ifjúságkutatás 2016
Szabadidő	Kulturális, vagy hobbi kör	16	20	5
	Szakmai, tudományos egyesület/ szervezet, szakkollégium	33	15	3

⁴ A négyévente jelentkező *Ifjúságkutatás* gyorsjelentése ugyan elkészült az elemzés lezárulásának pillanatában (2021 ősze), a gyorsjelentésben a kutatók ugyanakkor nem közöltek pontos adatokat a fiatalok politikai partícipációs mintázatairól így jelen elemzésben sem tudom összevetni a legfrissebb adatokat a TizenX körében végzett kutatás eredményeivel.

Közéleti	Diák, hallgatói, ifjúsági	57	46	-
	Környezetvédelem	7	33	5
	Szociális ügyekkel foglalkozó	4	15	2
	Közéleti ügyekkel foglalkozó egyéb szervezet	21	36	1
	Jótekonysággal foglalkozó szervezet	10	30	4
Helyi	Helyi ügyekkel foglalkozó szervezet	9	31	-
Érdekképviselő	Szakszervezet, szakmai szervezet	0	3	2
	Jogvédő, emberi jogokkal foglalkozó szervezet	20	10	-
	Civil szervezet	20	20	-

4. Táblázat. Egyesületi részvétel a Momentum Mozgalom magjában és a TizenX tagjainak és a magyar fiatalok körében.

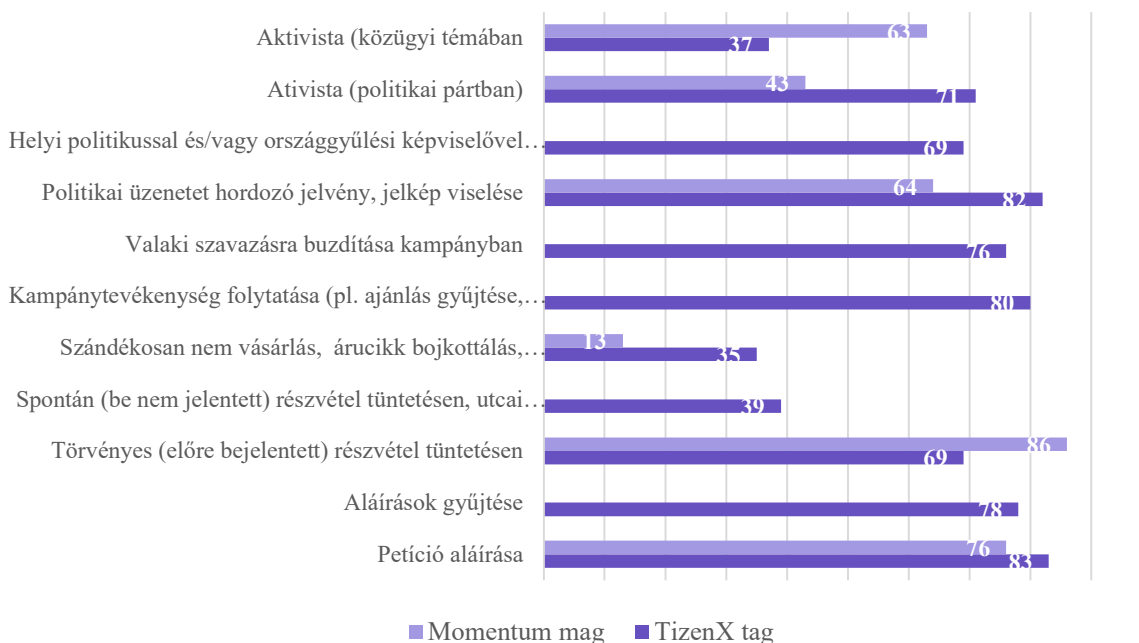
Forrás: Momentum Mozgalom kutatás 2017, TizenX kutatás 2021 Magyar Ifjúságkutatás 2016, n=91, 89, 2000. Saját számítás, százalékban.

A közéleti tevékenységcsoportba tartozó formák szinte mindegyikében magasabb részvételi kedv tapasztalható a TizenX tagjai körében, mint amit a 2017-ben a Momentum magjában találtunk. Külön kiemelendő a környezetvédelemmel foglalkozó sor: a fiatalabb korosztályhoz tartozó TizenX tagok megközelítőleg harmada (33%) vett részt környezetvédelemmel és/vagy különböző karitatív tevékenységeket végző jótekonysági szervezet életében (36%), a Momentum magjában ez a szám 4–7% körül mozogott. A TizenX körében végzett kutatás eredményei lényegében beigazolják azokat nemzetközi empirikus kutatásokat, melyek szerint a klímaváltozás és a környezet pusztulása jelenti jelenleg a legnagyobb problémát a fiatalok számára, amely ellen aktívan kívánnak tenni (Fekete-Nagy 2020).

A kérdőívben arra is irányult kérdés, hogy pontosan milyen politikai események, megmozdulások voltak azok, amelyekbe először bekapcsolódtak a TizenX tagjai. Míg a Momentum magjának tagjai inkább szakmai, tudományos és egyéb lazábban szerveződő szakmai szervezetekben (pl. ELTE ÁJK-n működő Felvételi Bizottság, Policy) voltak aktívak (33 és 57 százalék), addig a TizenX tagjai olyan szervezeti tagságot preferálnak, amelyekben középiskoláskoruktól kezdve érdekérvényesítéssel foglalkozhattak (pl. közéleti ügyekkel foglalkozó egyéb szervezet). Feltehetőleg ezen szervezetekben tettek szert azokra a politikai ismeretekre és tőkéikre (pl. szakmai ismeretek, terepen szerezhető agitációs tapasztalatok, politikai életben szerezhető kapcsolatháló), melyeket a TizenX-ben és végsősoron a jelenlegi és a jövőbeli – Momentumban történő – politizálásukkor is beválthatnak és kamatoztathatnak.

Az aktív politikába való bekapcsolódás lehetősége a középiskolás évek végén és a felsőoktatásba való lépés kezdetén nem csupán szervezeti kötődésben látszódik, immár konkrét politikai cselekvések szintjén is tapasztalható. az ifjúsági szervezeten belül. A TizenX tagok az összes vizsgált dimenzióban (5. Táblázat) rendkívül magas cselekvési hajlandóságot mutatnak: bizonyos fokú utcai politizálás keretében megszerezhető agitációs tapasztalattal (pl. szavazásra buzdítás, aláírás gyűjtés, politikai petíció kitöltésére serkentés) csaknem minden TizenX tag rendelkezik és/vagy folytatott valamilyen kampány tevékenységet (pl. kopogtatás, plakátragasztás, szórólaposztás), továbbá aktívan vett már részt kisebb egyéni kockázattal járó politikai tevékenységekben (pl. demonstráció). A TizenX tagjai hasonló mintázatú, ugyanakkor intenzívebb politikai részvételt mutatnak, mint a Momentum magjának

tagja körében mértünk (Angyal–Fellner–Fényes 2017).⁵ Ahogy a Momentum és a fiatal magyarok körében úgy esetükben is konvencionális, kis egyéni kockázattal járó részvételi formák a legjellemzőbb politikai részvételi formák. Múltbéli politikai radikalitásról nem, enyhe fokú tiltakozási tendenciákról beszélhetünk a TizenX tagjai esetében.

5. Táblázat. Politikai részvételi mintázatok a Momentum Mozgalom magjában és a TizenX tagjainak körében.

Forrás: Momentum Mozgalom kutatás 2017, TizenX kutatás 2021 n=91, 89. Saját számítás, százalékban.

A középiskoláskorban ért politikai szocializációs mechanizmusok magas közéleti- és pártpolitikai involválódást eredményeznek a TizenX tagjai körében. A 14–18 éves kor között ért politikai szocializációs mechanizmusok, politikai és közéletet érintő eseménysorok vezethették a TizenX tagjait az aktív politikai részvétel és a tényleges TizenX-hez és a Momentum Mozgalomba való hivatalos belépéshez. A politikai szocializáció azonban – ahogy egyre idősebbek lesznek a TizenX tagjai – kezdi elveszíteni sokszínűségét és ezzel párhuzamosan a zárt-szocializációs mintázatot mutat, melyben a legfőbb aktorok a Momentum közeli kortárs csoportok lesznek. A TizenX tagjainak politikai ismereteit (pl. nyelvezet, nézet, kultúra, érvelési technika) és a magyar politikai rendszerről, annak szereplőiről alkotott képét a TizenX szervezetében (és a Momentumban) aktív fiatalok formálhatják leginkább, vagyis a politikai szocializációt egyre inkább az ifjúságiszervezet tagsága és párttársak befolyásolják. Ahogy tehát egyre idősebbek lesznek a TizenX tagjai, úgy a családi kontroll fellazulásával párhuzamosan a nevelőszülők politikai szocializációs szerepe gyengülni látszik a TizenX tagjainak politikai szocializációján és helyükre fokozatosan lépnek be a Momentumban és a TizenX soraiban politizáló fiatalok hatása. A családból hozott politikai nézőpontrendszer a párt és az ifjúsági szervezet tagjai kevéssé alakítják, inkább a tényleges politikai cselekvésben lesznek partnerek ezen szereplők. Hatásuk tehát nem az elsődleges, sokkal inkább a másodlagos politikai szocializációban jelentős.

⁵ Mivel a kutatás a pandémia időszaka alatt készült, amikor tilos volt a gyülekezés, ezért a kérdőívben nem az elmúlt 12 hónapi részvételre kérdeztem, ahogy a politikai részvétellel foglalkozó kutatásokban szokás, hanem egy időben hosszabb időintervallumot jelöltem meg. A kérdés így hangzott: „Korábban (COVID előtt) részt vettél az alábbi tevékenységekben?”

8. Konklúzió

A magyar fiatalokkal foglalkozó kutatók körében egyetértés van a tekintetében, hogy a mindenkori magyar fiatalok hátrítják a politikai témákat, szervezeten és tömegesen kevésbé jelennek meg a szervezett politikai életben. Ezen társadalmi jelenségnek az egyik lehetséges okaként a kutatók a politikai szocializáció diszfunkcionalitását sejtik. Az elemzésben a Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetével, a TizenX-el foglalkoztam. Az elemzés empiriáját egy 2021. tavaszán készült online kérdőíves kutatás empiriája adta. A dolgozatban előbb bemutattam a szervezet tagjainak társadalmi osztályhelyzetét: a TizenX tagságát magasabb társadalmi osztályhelyzetből érkező 14–24 éves, urbanizált közegben felnevelkedő és jelenleg is ott élő fiatalok adják. Ezután a korai politikai szocializációs csatornákon ért hatásokkal foglalkoztam, itt rámutatva arra, hogy az ifjúsági szervezet tagjainak politikai neveltetésének elsődleges színtere kora gyermekkoruktól kezdve a családi színtér volt. A család hatása az iskolás korba lépve nem szűnik meg, hatása továbbra is az egyik legmarkánsabb, a tagok politikai világlképét és véleményét továbbra is a családban hallottak dominálják. A kutatásban feltett nyitott kérdések elemzésén keresztül megismertük a tagok politikai érdeklődésének kezdetét. A kutatás eddigi eredményei beigazolják azon nagymintás fiatalok politikai neveltetésével foglalkozó kutatások eredményeit, miszerint a családtagok által közvetített hatások mennyire meghatározhatják a későbbi aktivitási formákban való részvételi hajlandóságot. A TizenX tagjai kortársaiknál magasabb politikai érdeklődéssel bírnak, mely szervezeti kötődésben és politikai aktivitási formákban tapasztalható. A TizenX tagjai a kortársaiknál nemcsak, hogy jobban érdeklődnek politikai és közéleti témák, kérdések iránt, mobilisabbak, könnyebben mozgósíthatók is. A kiugróan magas politikai érdeklődés így nem kizárólag a hírfogyasztási szokásokban jelenik meg, hanem konkrét érdekérvényesítéssel foglalkozó szervezetekhez való csatlakozási hajlandóságba is jól látható. A TizenX tagjai – fiatal koruk ellenére – rengeteg politikai részvételi tapasztalattal és tiltakozásbéli tőkékkel bírnak. A fiatalok valóban pártpolitikai világ előszobájában állnak, ahonnan csak egy szűk lépés a pártpolitikai térbe való jövőbeli involválódás. Abban az esetben, ha a TizenX tagjai pártpolitikai térbe is bekapcsolódnak, a kutatás és az abból készült elemzések eredményei közelebb vihetik a társadalomtudományokat művelőket ahhoz, hogy megértsék, vajon milyen tipikus és atipikus utak vezethetik a fiatalokat a szervezett politizálás egyes színtereire.

Felhasznált irodalom

Almond, Gabriel A.–Powell, Bingham J. Jr.–Strøm, Kaare–Dalton, Russell J. (2006) Politikai kultúra és politikai szocializáció. In *Összehasonlító politológia*. Budapest: Osiris

Elérhető:

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_osszehasonlito_politologia/index.html [Letöltve: 2020-08-20].

Angyal Emese–Fellner Zita–Fényes Csongor (2017) Új kihívók. Politikai szocializációs utak a Momentum Mozgalomban. *Politikatudományi Szemle*, 25 (4), 55–79.

Bauer Béla–Pillók Péter–Ruff Tamás–Szabó Andrea–Szanyi F. Eleonóra–Székely Levente (2017): Közösség és politika. In Székely Levente–Szabó Andrea (szerk.) *Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Az ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok!* Budapest: Új Nemzedék Központ, 66–84.

Elérhető: http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf [Letöltve: 2019-02-14].

Elérhető: <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/bognaradriennphd.pdf> [Letöltve: 2021-08-13].

Bognár Adrienn–Szabó Andrea (2017) Politikai szocializáció modellek Magyarországon, 1990-2016. In Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale és MTA TK PTI, 14–34.

Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00048/2001-04-ta-Breznysnanszky-20.html> [Letöltve: 2020-03-02].

Csákó Mihály (2004) Ifjúság és politika. *Educatio*, 13 (4), 535–550.

Csákó Mihály (2011) Állampolgárokat nevel-e az iskola? In Bauer Béla–Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 101–114.

Csózik Rita (2012) Átalakult lázadás. A magyar egyetemisták és főiskolások politikai szocializációjának változása. In Szabó Andrea (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók I.: apátia–radikalizmus–posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged: Belvedere Meridionale Kft-MTA TK., 45–64.

Csózik Rita (2013) Lázadás lángja. Felsőoktatási hallgatók politikához fűződő viszonyrendszere. *Felsőoktatási műhely*, (3-4) 31–40.

Domokos Tamás–Kántor Zoltán–Pillók Péter–Székely Levente (2021): Kérdések és válaszok – Fiatalokról, fiataloktól. A Magyar Fiatalok 2020. Gyorsjelentés.

Fekete Mariann – Nagy Ádám (2020): Megszólal-e az új csendes generáció? Avagy mit várhatunk az Ifjúság 2020 adatfelvétel eredményeképp. *Szociológiai Szemle*, 30 (1), 98–106.

Gazsó Ferenc – Laki László (2004) *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

German, Daniel B. (2011): A History of the Classics of Political Socialization Research Theory in Western Civilization from Ancient Greece to the Twenty First Century. *Politics, Culture and Socialization*, 2 (3), 309–314.

Gerő Márton – Susánszky Pál (2014): Hallgatói mozgalmak és felsőoktatási politika. *Educatio*, 23 (1), 121–132.

Elérhető: http://epa.oszk.hu/01500/01551/00067/pdf/EPA01551_educatio_14_01_121-132.pdf [Letöltve: 2020-02-20].

Hann Endre–Megyeri Klára–Polyák Gábor–Urbán Ágnes (2020): Megfertőződött médiarendszer. A politikai tájékozódás forrásai Magyarországon. Kiadja: A Friedrich-Ebert-Stiftung Budapesti irodája.

Elérhető: https://budapest.fes.de/fileadmin/user_upload/dokumente/pdf-dateien/Mertek_hirfogyasztasi_szokasok.pdf [Letöltve: 2021-10-22].

Kadlót Tibor (2016): Az Y-generáció politikai értékrendje Magyarországon és a régióban. A Millennial Dialogue nemzetközi ifjúságkutatás magyar eredményei regionális összehasonlításban. Boros Tamás (szerk.): *Policy Solutions*, Budapest.

Kéri László (1995): "Tisztán látom a zavaros jövőt...":A politikai szocializáció kulcsproblémái Magyarországon. In Gászó Ferenc és Stumpf István (szerk.) *Vesztesek: ifjúság az ezredfordulón*. Budapest: Ezredforduló Alapítvány, 121–138.

Kéri László (1998): A politikai szocializációról. In *Tíz év próbaidő*. Budapest: Helikon Kiadó, 189–215.

Odomelam, Uche Bright (2013): Political socialization and nation building: the case of Nigeria. *European Scientific Journal*, 9 (11), 237–253.

Oross Dániel (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Székely Levente (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 283–315.

http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifusag_2012_tanulmanykotet.pdf [Letöltve: 2019-03-23].

Oross Dániel (2016): A részvételi fordulat esélye egy hazai ifjúsági részvételi modell tanulságai alapján. In Antal Attila (szerk.) *A civilek hatalma: a politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Noran Libro, 162–186.

Oross Dániel–Szabó Andrea (2017): Trendek a magyar egyetemisták és főiskolások politikai részvételében, 2011–2015. In Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011-2015)*. Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale és MTA TK PTI, 100–123.

Owen, Diana (2008): *Political Socialization in the Twenty-first Century: Recommendations for Researchers*.

Elérhető: http://www.civiced.org/pdfs/GermanAmericanConf2009/DianaOwen_2009.pdf [Letöltve: 2020-11-05].

Papaoikonomou, Antonis (2017): The impact of political socialization on students' behavior: Empirical research in schools of Central Macedonia in Greece. *International Journal of Educational Research Review*, 2 (2), 3–10.

Quintelier, Ellen (2011): *Political socialization among young people*. Evidence from a two-year panel study.

Elérhető:

https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/308513/1/PIDOP+Quintelier_Inequality+in+Political+Socialization+Patterns+among+Young+People.pdf [Letöltve: 2020-10-21].

Róbert Péter–Szabó Andrea (2017): „Magad, uram, mert szolgád alig van!” A politikai részvétel tendenciái Magyarországon. In Boda Zsolt–Szabó Andrea (szerk.) *Trendek a magyar politikában – 2. Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet, Napvilág Kiadó, 199–227.

Rusnac, Svetlana–Mazur, Boris (2016): A New method of Psychosocial research - The questionnaire of political socialization. *Intertext*, 1, 246–253.

Elérhető:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/246_253_A%20New%20Method%20of%20

Psychological%20Research%20-%20The%20Questionnaire%20of%20Political%20Socialization.pdf [Letöltve:2019-12-13].

Sik Domonkos (2010): Recenzió „Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció – A politika szerepe az identitások formálásában Magyarországon 1867–2006.” című könyvről. *BUKSZ*, 164–168.

Susánszky Pál–Gerő Márton (2014): A Hallgatói Hálózat (HaHa) mobilizációs jellemzői. In Szabó Andrea (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II.: apátia–radikalizmus–posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged: Belvedere Meridionale Kft- MTA TK, 135–151. Elérhető: http://www.aktivfiatalok.hu/public/files/documents/racionalisan-lazado-hallgatok-2_online_small.pdf [Letöltve: 2020-10-02].

Elérhető: http://www.poltudszemle.hu/pdf/1994/1994_2/stumpf1.pdf [Letöltve: 2018-09-14]

Szabó Andrea (2015): *Egyetemisták és főiskolások Magyarországon, 2015*. Szeged: Belvedere Meridionale.

Elérhető: http://www.aktivfiatalok.hu/public/files/documents/gyorsjelentés_v20150510.pdf [Letöltve: 2020-11-05].

Szabó Andrea–Oross Dániel (2017) Társadalmi mozgalom-e az országos hallgatói képviselet? *Educatio*, 26 (1), 15–25.

Szabó Andrea–Kern Tamás (2011) A magyar fiatalok politikai aktivitása In Bauer Béla–Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37–80.

Szabó Ildikó (2004): Kollektív identitásminták a politikai szocializációban. *Educatio*, 12 (4), 551–566.

Szabó Ildikó (2009): *A nemzet és a szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Szabó Ildikó (2013): Az állampolgári szocializáció nem egy pozitív normafogalom. Interjú Szabó Ildikóval a felsőoktatás állampolgári kultúrát formáló hatásairól. *Felsőoktatási Műhely*, 7 (3–4), 93–103.

Szabó Ildikó–Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar sajátosságok. *Magyar Pedagógia*, 10 (4), 383–400.

Szabó Ildikó–Örkény Antal (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest: Minoritás Alapítvány.

Szabó Miklós (2001): A politikai szocializáció. In Kéri László (szerk.) *Societas Politica – fejezetek a politikai szociológia köréből*. Miskolc: Bíbor Kiadó, 245–266.

Székely Levente (2017): Digitális részvételi kultúra – aktív és csendes új generáció. Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011-2015)*. Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale és MTA TK PTI, 35–49.

Oross Dániel–Szabó Andrea (2019): *A politika és a magyar fiatalok*. Noran Libro Kiadó Budapest, 2019.

Egyéb felhasznált források

Kiss Brigi (2018): Senkit sem érdekelt a Momentum sajtótájékoztatója, csak az Azonnalít. Elérhető: <https://tinyurl.hu/fjMd/> [Letöltve: 2021-09-03].

Momentum TizenX eseménye (2018): Akadálymentesítjük a Nagyvárad teret. Elérhető: <https://tinyurl.hu/ZvIQ/> [Letöltve: 2021-08-05].

Boros Juli (2018): Délután Kaposváron is utcára mennek a diákok. Elérhető: <https://tinyurl.hu/ujK9/> [Letöltve: 2021-08-05].

Momentum TizenX alapértékek. Elérhető: <https://tizenx.momentum.hu/ertekeink/> [Letöltve: 2021-08-05].

Godó Katalin; Godó Irén: Az oktatásban résztvevő aktorok pandémia időszakára vonatkozó tapasztalatainak vizsgálata – DE Humán Tudományok Doktori Iskola

Lektorálta: Prof. Dr. Zachár László

„Az Információs és Technológiai Minisztériuma ÚNKP-21-3-II-DE-304 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.”

Absztrakt

A COVID-19 pandémia (coronavirus disease) világszerte a társadalom különféle alrendszerében érezte a hatását; nem volt ez másként az oktatásban sem. Mikro- és makro szinten is számos változást generált, s egyéni és individuális hatása is vitathatatlan.

Jelen kutatásban a pandémia hatását vizsgáltuk a felsőoktatásban tanuló debreceni egyetemisták körében (N=14), továbbá a mentortanárképzésben résztvevő, gyakorlott pedagógusok körében (N=12). Kíváncsiak voltunk arra, hogy miképpen reagáltak az oktatási folyamat különféle (szereplői pedagógusok, diákok) ebben az időszakban. Kutatásunkban fókuszcsoportos interjút készítettünk 14 egyetemista hallgatóval 2021. október 14-én egy szabadon választható kurzus keretén belül, továbbá 2021. október 30-án a mentortanárképzésben résztvevők körében. Ezeknek időtartama átlagosan 2,5 óra volt. Különféle dimenziókat vizsgáltunk oktatói és tanulói oldalról is: egyrészt az online oktatáshoz való viszonyulásukat a résztvevőknek, továbbá az online oktatás technikai feltételére kérdeztünk rá, illetve annak előnyeit és hátrányait igyekeztünk feltérképezni a válaszok alapján. Majd pedig kitértünk arra is, hogy mely oktatási formát preferálták a résztvevők. Célunk volt az is, hogy feltérképezzük, hogy milyen technikai ellátottság volt jellemző a digitális oktatás ideje alatt. Vajon mennyire volt megfigyelhető az alacsony szocio-ökonómiai státuszú családok tanulóinak kirekesztése az oktatásból? Végül kíváncsiak voltunk, hogy koronavírus-pandémia milyen tanulást hozott az érintettek számára.

Eredményeink a felsőoktatásban lévő pedagógusok számára különösen hasznosak lehetnek, ha a hallgatók pandémia időszak alatti oktatási tapasztalatairól átfogó képet kapnak. Továbbá pedig rálátást nyerhetünk a pedagógusok tükrén át is erre az időszakra, s így többféle oldalról közelíthetjük meg a pandémia oktatásra gyakorolt hatását. Az általunk leszűrt következtetések, tanulságok beépíthetők a hatékony oktatói-nevelői munkába, mindamellet alapul szolgálhatnak egy esetleges újabb járványkezelés intervenciójához.

Kulcsszavak: *karanténoktatás, pandémiás oktatás, hiányzások könyvelése, oktatói és kutatói diszharmónia*

Pandémia és oktatás

A 2019 év vége rendkívüli időszak volt mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban, ekkor azonosították Kínában, Vuhan városában az első koronavírus gyanús eseteket, mára már pedig vilájárvánnyá nőtte ki magát a COVID-19. Hazánkban az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020. március 11-én hirdetett ki veszélyhelyzetet, s március 16-án digitális munkarendre álltak át a köznevelési intézmények. Ekkor ún. *veszélyhelyzeti táv(olléti) oktatás (Emergency Remote Learning – Hodges et al., 2020)* volt jellemző, melynek sajátossága, hogy – a hagyományos távoktatással ellentétben – kevésbé szervezett és átgondolt módszerek tekintetében (Hodges et al. 2020, idézi Pusztai & Győri 2020). Míg a *veszélyhelyzeti táv(olléti) oktatás* a pandémia, azaz jelen időszak jelensége, addig a távoktatás gyökerei már az 1970-es évekre nyúlnak vissza, s főként a felsőfokú távoktatás gyakorlatának megjelenése datálható ekkora (Kovács 2006), ezért nem véletlen, hogy utóbbi már megalapozott módszertannal bíró kategória, hiszen az azóta eltelt idő lehetőséget adott annak fejlődésére. Manapság sokféle kifejezés használatos a pandémia és oktatás viszonylatában: *karanténpedagógia* (Tölgyessy 2020), *pandémiás oktatás* (Polónyi 2021), *digitális oktatás* (Fekete & Porkoláb 2020), *digitális távoktatás* (Osváth & Papp 2020), *pedagógiai szükségállapot, kényszertávoktatás* (Pál & Kóris 2021; idézi Kukucska 2020), iskolává alakuló otthonok (Engler, Markos & Dusa 2021). Veszelszky (2020) szerint új szavak jelentek meg, pl. elkaranténosodott az oktatás.

A jelen helyzet más e tekintetben; különösen a pandémia első időszaka tette próbára a magyar oktatási rendszert, ugyanis annak hirtelen, gyors beállta azonnali beavatkozást igényelt az oktatási szférában is, melyet nem előzött meg a felkészülés időszaka. Az első hullám már azonban megágyazott a többi hullámban való proaktív cselekvéseknek; a második hullám 2020. november 10-én, majd a harmadik hullám 2021. februárban volt tetten érhető. A diákok így közel 1,5 éven keresztül kisebb-nagyobb megszakításokkal otthonukból vették igénybe az oktatást, mint szolgáltatást, mely egészen más tárgyi-, módszertani feltételeket kívánt meg, mint a személyes jelenlét alapuló oktatási-nevelési szituáció, ami így a tantermen kívül, a saját személyes térbe lett kihelyezve. Az, hogy vajon ez milyen irányban és mértékben befolyásolja annak hatékonyságát, arra irányul jelen kutatásunk.

Első körben a felsőoktatási intézményeket zárták be köszönhetően egyrészt a külföldi diákok előfordulásának gyakorisága miatt is ezekben az intézménytípusokban, továbbá az egyik legrugalmasabb is – olyan szempontból, hogy az önálló tanuláshoz teret engedő oktatási szintér a főiskola és az egyetem. Az általános iskolákat igyekeztek minél tovább nyitva tartani, ahol már az oktatás a pedagógus jelenléte nélkül nagyobb valószínűséggel csökkentheti annak teljesítőképességét, produktivitását. Kutatásunkban a felsőoktatásbeli tapasztalatok mellett az általános-, illetve középiskolások helyzetéről is nagyrészt képet kaphatunk a pedagógusok reflexióin keresztül.

Hátrányok – Aki kimarad, lemarad?

Köztudott az a tény is, hogy a pandémia előtt is az oktatás színvonala különösképpen szelektív, illetve polarizált (Polónyi 2021:9) volt hazánkban, amire a PISA eredmények is rámutatnak, hogy a diákok teljesítménye, illetve társadalmi, szocio-ökonómiai státusza erősen korrelálnak (pl. lakóhely, szülők iskolai végzettsége) egymással. Ez különösképp a tekintetben lehet még probléma, hogy a *pandémiás oktatás* tovább erősítheti ezeket a társadalmi háttérkülönbségeket, ugyanis az online oktatás elérhetőségének mögött kirajzolódhatnak a társadalmi hátrányok is. Internetalapú oktatási forma váltotta fel a korábban offline, személyes, helyhez kötött oktatási tevékenységet, s

ez a változás nem csak internet, de digitális eszközfüggő tevékenységet is jelöl, sőt a kettő együttes és egyidejű jelenléte teszi lehetővé a tanulás-tanítás élményét a *karanténoktatás* ideje alatt. Az egyes háztartások jövedelmétől erőteljesen függ e tényezők megléte vagy hiánya (KSH 2020¹, Hermann 2020). Hermann (2020) továbbá rávilágított a szülő iskolai végzettsége² és a család digitális eszközökkel való ellátottsága közti összefüggésekre, továbbá a területi különbségekre is e tekintetben; ugyanis a társadalmilag és gazdaságilag kedvezőbb besorolású területeken (szociális atlasz) kevesebb az ebből fakadó hátrány. Kiemelte e vonatkozásban Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyéket, ahol mind az internetellátottság, mind a technikai feltételek a legrosszabbak, ráadásul az OKM adatok is itt a legkedvezőtlenebbek: itt a legmagasabb az olvasás, illetve matematikából gyengébben teljesítő diákok aránya, tehát így olyan diákok maradnak ki az oktatásból, akik ez által saját képességeik fejlesztéséhez nem jutnak hozzá, hanem jelentős hátrányt és lemaradást okoz nekik ezen eszközök hiánya. A materiális eszközök hiánya az immateriális szellemi tőke hiányát is eredményezi az online távolléti oktatásban. Az iskolából való kimaradás, hiányzás pedig a lemorzsolódás komoly oka is lehet (Fehérvári 2015, Hermann 2018) nem véletlenül hozta létre az állam az 50 óra igazolatlan óra esetén az iskoláztatási támogatás felfüggesztésére vonatkozó 2010. 08. 30-i törvénymódosítást³, mellyel az iskolaelhagyás megakadályozása volt a cél. A pandémia időszakában azonban az oktatásból való kimaradók aránya nőtt. Hermann Zoltán (2020) az OKM (Országos kompetenciamérés) 2017-es adatait vizsgálva megbecsülte, hogy vajon a diákok hány %-hoz nem juthat el az online távoktatás, azaz mennyien maradnak ki egészében az oktatásból a karantén időszakai alatt. Mindösszesen hozzávetőleges adatai vannak, ugyanis kizárólag a számítógépet vette alapul, mint a háztartások egyik jellemzője. Kutatásában 4 csoportba sorolta a diákokat ilyen értelemben:

- nincs számítógép, sem internetkapcsolat – az online távoktatásból kimaradók
- 3 diákra jut egy számítógép, noha van internetkapcsolat – az online távoktatáshoz való hozzáférésben korlátozottak
- 2 diákra jut egy számítógép, noha van internetkapcsolat – kevésbé erősen korlátozottak
- az online távolléti oktatásból részesedők.

Azt találta, hogy a 6., 8., 10. osztályos diákok közel 10-12 %-a nem elérhető egyáltalán, 6-7%-uk pedig korlátozottan fér hozzá az elektronikus, online oktatáshoz. Noha a teljes oktatási rendszer átállása megtörtént az online üzemmódra váltás, az általános iskola felső tagozatosai körében közel minden 5. diák az, aki kizorul az oktatásból a pandémia időszakában. Kutatásából az is kiderül, a pandémia időszaka alatti elektronikus távoktatás vizsgálata komplex látásmódot kíván meg, s több tényező vizsgálata szükséges ahhoz, hogy átfogó és teljes képet kapjunk arról, ki milyen mértékben, milyen módon fér hozzá az online távoktatás gyakorlatához. Nem gondolkodhatunk szimplán abban a két szélsőségben, hogy valaki vagy részesedik belőle, vagy sem, mert ha még rendelkezésre állnak a különféle infrastrukturális feltételek, akkor is elképzelhető, hogy azon több személy osztozik vagy nincs meg a tanuláshoz szükséges privát környezet a családban. Továbbá azt is szeretnénk hangsúlyozni, hogy ha az oktatásban való részesedést semmi sem gátolja, az még egyedül önmagában nem csökkenti a tanulmányi eredménytelenség vagy a *lemorzsolódás* kockázatát (szimplán egy természetes állapot, ami a pandémia előtt is adva volt), ugyanakkor a hiányzás/kimaradás már annál inkább fontos paramétere annak mind a személyes oktatás, mind

¹ KSH (2020). A háztartások információs- és kommunikációs eszköz-használatának főbb jellemzői

² OKM (Országos kompetenciamérés) 2017-es adataiból az édesanya iskolai végzettségét vizsgálta

³ 2010. évi LXVI. Törvény a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvénynek, valamint a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvénynek a tankötelezettség teljesítésével összefüggő módosításáról.

pedig az online távoktatás során. Mind hazai, mind nemzetközi szinten a hiányzás oka lehet, vagy előre jelző tényezője a lemorzsolódásnak (Fehérvári 2015, Hermann 2018).

Előnyök – Digitális innováció az oktatásban

Egyes kutatók szerint maga a járványhelyzet ellentmondásos viszonyokat szül; egy bizonyos szempontból kedvezőtlen, míg más szempontból kedvező hozadékkal bír. Mivel eszközfüggővé és internetalapú tevékenységgé vált az oktatás a pandémia idején, ezért a digitális innováció gyakorlatának kedvezett ez az időszak, mintegy ösztönözte is azt (Csath 2021). A hirtelen átálláshoz való alkalmazkodás rendkívül gyors reakciókat követelt, s mintegy felkészültséget kifolyólag eleinte megkérdőjelezhető volt a pedagógusok oktatási hatékonysága. Először azonban újra kellett értelmezni és gondolni az online tér szerepét; s a pedagógusok digitális műveltségét. Kezdetekben nehézségek adódtak az online távoktatás megvalósításában; melyek egyrészt a felkészülésre való idő hiányából erednek, másrészt a pedagógusok digitális kompetenciájának hiányosságai miatt fakadnak. Az első hullámhoz képest azonban a következő időszakokban már kialakultak módszertani megoldások a helyzet orvoslása érdekében, s nem csak anyagokat küldtek, hanem megindultak az online élőidejű tanítások, vagyis az aszinkron- mellett a szinkron kommunikációs forma is előtérbe került. Hogy ez mit is jelent? Köztudottan felértékelődött az intranetes kommunikáció szerepe (Kárpáti 2004:3), melyen belül megkülönböztetünk szinkron és aszinkron kommunikációt. Egyik esetben valós időben vesznek részt a szereplők a kommunikációban, míg az aszinkron esetében nem (pl. e-mail, de a digitális világon túl ide tartozik a postai levél stb.). Amennyiben valós időben „*just-in-time*” zajlik az tanítás (nem időeltolódással), akkor szinkron kommunikációs forma jellemzi azt; ilyenkor lehet kérdezni és interaktivitást serkentő légkört teremteni; dialógusokat folytatni. Ennek mintájára továbbá megkülönböztetünk **szinkron**, illetve **aszinkron képzéseket** (Lengyel 2007) attól függően, hogy az oktatók és a diákok egyszerre vannak-e jelen az online térben zajló kurzus során. Az online távolléti oktatás során mindkét forma erőteljesen előtérbe került, eltérő hangsúlyokkal, mivel a tananyagot online formában közvetítették a diákok számára az elektronikus térben. A szinkron képzés „*csak időbeli szinkronizációt követel meg, az oktatás nincs helyhez kötve. A tanulók saját számítógépük mellett tudnak részt venni az oktatásban. Ez a tanulási forma sokszor kihasználja a szinkron kommunikációs eszközöket, mint például a csevej, internettelefon vagy a videokonferencia*” (Debreceni Egyetem oktatási segédanyag: oldalszám nélkül⁴). Ezzel szemben **aszinkron oktatás** esetében előre felvett és összeállított képzési anyagot juttat el az oktató a diákokhoz, amelyet önállóan, szabadon megválasztott időben dolgoznak fel. Ez utóbbi akár a testnevelés tantárgy esetén volt kutatásunkban meghatározó (ld. később). Mindkét forma a valóságban párhuzamosan nem működhetne, csak egyik másik – de a pandémia időszakában váltakoztak a munkaformák: egyszer személyesen, másszor online távoktatás formájában, majd pedig oktatótól és egyetemtól függően kerültek az egyes kurzusok megtartásra. Jelen időszak a **hibrid oktatás** időszaka, s a negyedik hullámra való felkészülése is egyben.

Smith és Stacey (2003) kiemelik a szinkron kommunikáció előnyét, ugyanis szerintük a csoportos interakció, továbbá a résztvevőktől, oktatótól kapott visszajelzések képesek biztosítani a diákok számára „*az új tudás konstruálásához szükséges kontextust és stimulust*” (Seresi, Eszenyi & Robin 2020:14), éppen ezért vitatható az online tanulás-tanítás valódi hatékonysága. Hasonlót hangsúlyoz az *öndeterminációs elmélet*, mely szerint a társas szükségletek szempontjából az interakció lehetősége motivációnövelő hatással bír a diák-tanár között, valamint a tanulók egymás között is, illetve a támogat visszajelzésnek is lényeges szerepe van (Bodnar et al., 2017:64). Ennek

⁴ Uo.

egyik ismérve lehet, hogy az egymástól való tanulás szerepe csökkenhet így. Míg más kutatók éppenséggel kiemelik, hogy a pandémiának köszönhetően az interaktív panelek, továbbá az élménypedagógiai megoldások, a csoportmunka szerepe is felértékelődött, illetve a virtuális és augmentált⁵ valóság adta és nyújtotta további lehetőségek is⁶ (Molnár 2021) kiaknázásra kerültek. Emellett a tükrözött osztályterem (angolul flipped classroom, magyarul még fordított osztályteremként ismerik) módszere is hangsúlyossá vált, amely olyan tanulásszervezési megoldásnak tekinthető, amikor a diák az oktató által előkészített anyagot otthon tekinti meg, s egyénileg tanulmányozza a plusz segédanyagokat és online forrásokat hozzá. Előnye, hogy támogatja a diák individuális bevonódását, s a módszer maga egyéni érdeklődésén alapul, melynek során a diák passzivitása aktivitássá módosul (Aaron et al. 2014; Bodnár et al. 2017; Ollé, Ruskai, & Hülber 2017). Sok diák pedig minél inkább személyre szabott és rugalmas képzési formákat keres. Csillik és Daruka (2015) **gennovációnak** nevezi a generációs igények által kiváltott oktatási innovációt (idézi Bodnár et al. 2017:6).

Ezeknek birtokában, ha képes módszertani változatosságra és megújulásra, egy pedagógus DigiTanár vagy IKT tanár lehet (Tóth-Mózer & Mitley 2019), mely a mai kor egyik 21. századi tanulóinak jellemző sajátossága, hogy a digitális nemzedék tagjai, azaz „digitális bennszülöttek” (Prensky 2001:1), akik rendszeres, akár napi szintű felhasználói az online térnek. Különösen a Z (vagy net-) generáció tagjainak egyik jellemzője az online kapcsolódás, vagyis az „*always on*” (aktív jelenlét) (Szabó 2021:9), s ők már nem is ismerik az online nélküli világot, a digitális világba szocializálódnak bele. Ilyen nagy fejlődések közepette már a tudás szerepe is átértékelődik (Godó 2021). A munkaerőpiacon is felértékelődnek a különféle készségek. Matteson és munkatársai (2016) a készségek forradalmáról (skill revolution) tesznek említést, ahol a *hard killek* mellett egyre nagyobb az igény a *soft killek* fejlesztésére (idézi Bodnár 2017:9), vagyis a szaktárgyi tudás mellett az inter- és intraperszonális készségek (soft killek - pl. motiváltság, kreativitás, problémamegoldás, alkalmazkodás, rugalmas ellenállóképesség stb.) fejlesztése is.

Az IKT alkalmazása az oktatásban a készségfejlesztés „eszköze” is lehet attól függően, hogy milyen módon és mértékben alkalmazzák azt a pedagógusok. A kontakt órákból online-ra történő átállás átértékelte a digitális technológiák oktatásban történő felhasználásának gyakorlatát; azok szerepe az élet különféle területein hangsúlyossá vált, s ezért szükségképp bevonásra került a tanítás-tanulás folyamatába.

A kutatók a digitális technológiák bevonásának 4 szintjét állapították meg:

- *helyettesítés*: a technológia helyettesíti a hagyományos eszközöket, funkcionális változtatások nélkül
 - amikor a tankönyv kiváltása történik meg a digitális technológia segítségével (pl. tablet), más egyéb plusz hozzáadott funkciója nincs
- *kiterjesztés*: a technológia helyettesíti a hagyományos eszközöket, funkcionális változásokkal is
 - plusz online segédanyagokat használnak, kiegészítik a tankönyvben (pl. ppt készítése az olvasottakról)
- *módosítás*: a technológia lehetővé teszi a tevékenységek újraszervezését

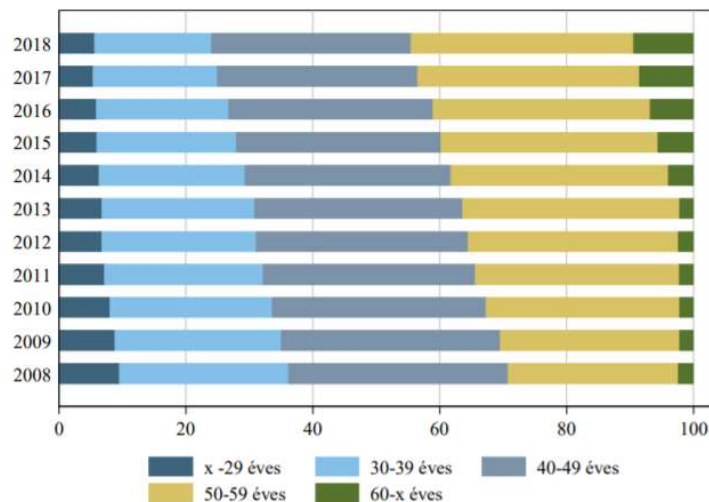
⁵ jelentése: növelés, bővítés

⁶ Rozsnyai Gábor: Interjú dr. habil Molnár György, a BME Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar egyetemi docensével. URL: <https://mernokvagyok.hu/blog/2021/07/12/digitalis-oktatas-a-pandemia-tukreben/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 30.)

- multimédiás anyagok gyűjtése az adott tananyaghoz, s másfajta feldolgozása (pl. videókészítés)
- *újraértelmezés*: a technológia olyan tevékenységet tesz lehetővé, amely nem volna lehetséges más módon
 - online fogalomtérkép készítése (Forrás: Tóth-Mózer & Misyey 2019:156).

Ezen technológiák felhasználása azonban digitális műveltséghez kötött, s a digitális műveltség gyakran generációhoz kötött is (ld. korábban Z-(net)generáció). Tehát az életkor és a digitális műveltség egymással összefüggenek, azaz minél idősebb generáció tagja valaki, annál nagyobb annak a valószínűsége, hogy digitális analfabéta, vagy legalábbis kevésbé mozog otthonosan az online térben, azaz laikusabb internetfogyasztó, s kevésbé vagy korlátozottan használja ki az internet adta lehetőségeket. A KIR⁷-STAT felmérése szerint a mai pedagógusok zöme 40 éven felüli, azaz egyfajta előregedő társadalomról beszélhetünk (ld. 1. ábra).

1. ábra: Az egyes korcsoportokhoz tartozó pedagógusok százalékaránya a közoktatási intézményekben (Hajdu et al., 2019:73)

(Forrás: KIR-STAT 2019:73)

Buda (2017) különböző szintekre osztja az egyén IKT jártasságát, melyek a következők: digitális remete, digitális felfedező, digitális nomád, digitális vándor, digitális telepes és digitális honfoglaló.

- *digitális remete*: egyáltalán nem használ IKT eszközöket, kompetenciáján és komfortzónáján kívül esik annak oktatába történő integrálása
- *digitális felfedező*: már ismerkedik az IKT eszközökkel, de még kezdőként nehezen boldogul velük, viszont nyitott a megismerésükre – már rendelkezik internetcsatlakozásra képes eszközzel, de internettel nem feltétlen
- *digitális nomád*: használja mind a számítógépet, mind az internetet, de nem információtermelőként, hanem információfogyasztóként lehet rá tekinteni elsősorban, s ő maga Web.1.0-as felhasználó
- *digitális vándor*: bizonyos jellemzőkben már a digitális nomádokat meghaladja, de még nem éri el a telepes szintjét, s ezért alacsony szintű internetes kommunikáció jellemzi

⁷ A közoktatás indikátorrendszere 2019

- *digitális telepes*: ideális polgára az információs társadalomnak, aki a digitális tartalmak előállításában és fogyasztásában is részt vesz, s Web 2.0-as felhasználó már
- *digitális honfoglaló*: számára az online világ ismerős terep, állandó virtuális jelenlét jellemzi, s kommunikációja is nagyrészt a digitális formában zajlik

Buda (2017) eredményei alapján azt láthatjuk, hogy a makrokörnyezeti eloszlástól eltér a pedagógustársadalom aránya (Kristóf 2017). Kevés digitális remetével találkozhatunk, ugyanis a kívülről jövő kényszerek okán a pedagógusnak muszáj megismerkedniük legalább alap szinten a technológiával (ld. e-napló=kréta, pandémia stb.). Hasonló tendenciát lát a digitális felfedezők esetén is. A digitális nomád kategóriába már sok oktató tartozik, akik használnak ugyan IKT eszközöket, de csak elvétve, alacsony aktivitással. Például ők már lehet az interaktív táblát is ismerik, ám ppt kivetítésére használják mindösszesen. A *digitális vándor* és a *digitális telepes* kategóriába tartozó oktatók már változatosan használják a digitális tartalmakat és IKT eszközöket, ám létszámuk kevés, mint ahogy kevesen vannak a *digitális honfoglalók* is körükben. Ezen értelmezés szerint ők már szélsőséges kategóriát képviselnek azért, mert tanóráikat az IKT felhasználása nélkül nem tudják elképzelni, s gyakran átgondolatlanul és megalapozatlanul használják őket (Buda 2017; Kristóf 2017), így a *digitális telepes* tekinthető ideálisnak az IKT eszközök oktatásba történő integrálását illetően.

Empíria

A kutatás bemutatása

Kutatásunkban az oktatásban résztvevő aktorokra fókuszáltunk. A pandémia hatását vizsgáltuk a felsőoktatásban tanuló egyetemisták, illetve a már pályán lévő oktatók körében, akik pedagógus hivatásukhoz kapcsolódóan kiegészítő képzésben vesznek részt, melynek elvégzését követően mentortanárok⁸ lesznek. Az ország egyik nagy egyetemén fókuszcsoportos interjút készítettünk 14 fő hallgatóval 2021. október 9-én egy szabadon választható kurzus keretén belül, illetve 12 fő pedagógussal 2021. október 30-án. A fókuszcsoportos interjút két külön alkalommal rögzítettük az online térben – zoom felületen, melyek időtartama megközelítőleg 2,5 óra volt. Kutatásunkra a kényelmi mintaválasztás volt jellemző. Mégis törekedtünk arra, hogy heterogén célcsoportot válasszunk életkor, szak, évfolyam tekintetében az egyetemisták és a mentortanár képzésben résztvevők esetén is, hiszen utóbbi eleve egy különleges és sokszínű célcsoport, akik eltérő településekről, intézményekből és szakokról származnak. Az egyetemisták pedig egy olyan szabadon választható kurzus résztvevői voltak, amely szaktól, kartól függetlenül bárki számára nyitott volt az egyetemen belül, aki az adott intézményben hallgatói jogviszonnal rendelkezik. Az adatok kiértékelését a szövegtörzs legépelése előzte meg, s az interjúszövegeknek a tartalomelemzését az elméletre alapozva megfogalmazott kódok, illetve azok alapján az émikus kódok alapján végeztük el, amelyek az interjúrészletekben felkínálkoztak (Creswell 2012).

Kutatási kérdések

Jelen kutatásban többféle kérdésre kerestük a választ: Egyrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen az egyetemisták és a pályán lévő, gyakorlott pedagógusok viszonya az online oktatáshoz? (K1). Illetve, hogy mennyire voltak hatékonyak a pedagógusok az online térben saját maguk, illetve a hallgatók meglátása szerint? Történt-e minőségi romlás a tudásközvetítésben és –befogadásban? (K2) Milyen tanulási és tanítási módszerekhez, stratégiákhoz folyamodtak ebben az időszakban a pedagógusok és a hallgatók? (K3) Történt-e tanulmányi eredmény-romlás vagy javulás a hallgatók

⁸ A képzés feltétele a pályán eltöltött min. 3 éves tanítási gyakorlat

körében, illetve a pedagógusok által tanított diákokat illetően? (K4) Érdeklődtünk továbbá, hogy milyen technikai ellátottság volt jellemző a digitális oktatás ideje alatt? Vajon mennyire volt megfigyelhető az alacsony szocio-ökonómiai státuszú családok tanulójának kirekesztése az oktatásból? (K5) S a pandémia során szerzett tapasztalatoknak a birtokában összességében milyen oktatási munkarendet preferálnak a hallgatók és a pedagógusok? (K6) S végezetül pedig kíváncsiak voltunk arra is, hogy a koronavírus időszaka milyen tanulságot hozott az oktatásban résztvevő aktoroknak? (K7)

A célcsoport bemutatása

A résztvevők képzési területének megoszlása változatosságot mutatott (1. táblázat).

1. táblázat. *A megkérdezett hallgatók kari⁹ és szakterületi megoszlása (N=14)*

Kar	Szak	Fő
NK	dietetikus	2
IK	gazdaságinformatikus	3
MK	építészmérnök	1
MK	gépészmérnök	2
ÁJK	jogász	2
ÁJK	igazságügyi igazgatási szak	2
GTK	kereskedelem és marketing	1
AOK	orvos	1
Összesen		14

A hallgatók közül 9 fő férfi, 6 fő nő vett részt a kutatásban. A gyakorlott pedagógusok nemi megoszlása a következőképpen alakul: a megkérdezettek közül 9 nő, 3 férfi, továbbá attól függően, hogy milyen intézményben tanítanak változatosság jellemzi mintánkat: 6 fő általános iskolában, 3 fő középiskolában, 3 egyetemen is oktat mindemellett, hogy egy köznevelési intézményben is a pedagógusi kar táborát gyarapítja. Köztük van:

2. táblázat. *A megkérdezett oktatók szakterületi megoszlása (N=12)*

Szakterület	Fő
biológia-földrajztanár	2
biológia-testneveléstanár	2
földrajz-történelemtanár	1
magyartanár	1
matematikatanár	1
nyelvtanár (angol, olasz, spanyol)	3
szaktárgyi oktató, gyógypedagógus	1
zenetanár	1
összesen	12

⁹ NK: Népegészségügyi Kar, GTK: Gazdaságtudományi Kar, MK: Műszaki Kar, ÁJK: Állam- és Jogtudományi Kar, IK: Informatika Kar, ÁOK: Általános Orvostudományi Kar

Eredmények

Első reakciók

Megvizsgáltuk, hogy a pandémia időszakában, mik voltak az első benyomások, reakciók a hallgatók és a pedagógusok részéről, amikor meghallották, hogy az intézmények bezárnak és *sürgősségi online távoktatás* formájában folytatódik tovább az oktatás. Eredményeink alapján az látszik, hogy az online oktatáshoz, tanuláshoz való hozzáállás alapján a gyakorlott pedagógusok és a hallgatók különböző típusokba rendezhetők: egyrészt voltak a *pozitívak, negatívak, továbbá a szkeptikusak*.

3. táblázat. Hallgatói és pedagógiai típusok a távoktatáshoz való hozzáállás alapján

Típusok a kezdeti távoktatáshoz való hozzáállás alapján	Hallgatók	Oktatók
Pozitívak	<i>„Én elsőnek úgy egy kicsit örültem, hogy végre egy picit lazább lesz az egész, és nem az van, hogy 6-kor fel kell kelnem ahhoz, hogy 8-ra beérjek.” (nő, GTK)</i> <i>„Részemről az első az volt, hogy lehet nyugodtan aludni az unalmas órákon.” (férfi, MK)</i>	<i>„Megoldandó feladatként, kihívásként tekintettem az átállásra.” (nő, középiskola, matematikatanár)</i>
Negatívak	<i>Szörnyen szomorú és nagyon csalódott voltam. Én szeretem látogatni az órákat, nagyon rossz volt, hogy sokáig az egyetem közelébe se jöhettünk.” (nő, ÁOK)</i>	<i>„Az első gondolat a pánik volt. Alapjáraton nem vagyok rutinos a számítógépes dolgokban. Kicsit kaotikus volt az egész indulás nálunk. Azt gondolom, nem voltunk felkészülve. Nem is tudom, hogy jelentették be, nagyon hirtelen kellett átállni, keresgélni azokat a felületeket, ahol lehet valahogy oktatni.” (férfi, egyetemi oktató, földrajztanár)</i>
Szkeptikusak	<i>„Amikor meghallottam, én egészen kételkedve álltam ehhez.” (férfi, ÁJK)</i>	

Összességében a hallgatók esetén az látszik, hogy a kezdeti pozitív hozzáállás a részükről negatív tendenciába fordul át, azaz a lelkesedés csökkenése volt megfigyelhető. A pozitív hozzáállás okaként pedig kihangsúlyozták, hogy a korai kelést megspórolják, illetve az utazást, így egyrészt időnyereséget is könyvelhetnek el az órák nem látogatásával. A későbbiekben pedig rátérünk majd arra is, hogy milyen fő okok, markánsan jelentkező hátrányok miatt ment át negatívba (ld. hátrányok rész).

Markáns különbség a két célcsoport között az volt, hogy a pozitív kezdeti hozzáállásban nagyrészt a hallgatói célcsoport dominált, s a pedagógusok tekintetében többször megjelent a pánik

kifejezés, így ott kevésbé volt hangsúlyos az új formához való lelkes hozzáállás. Részükről ugyanis felkészültséget igényelt, míg a hallgatók részéről az új helyzet semmilyen plusz előkészületet nem igényelt az, hogy bekapcsolják távolról a számítógépet, ennyire már értenek hozzá.

A hallgatók ekképpen nyilatkoztak:

- „*Én először megörültem, de **aztán rá kellett jönnöm, hogy nem is olyan jó. Szerintem a jelenléti oktatás sokkal eredményesebb.***” (nő, ÁJK)
- „*Én akkor voltam 12-es, szóval ez így hirtelen jött, egyik napról a másik napra az online oktatás ugyebár. És akkor az elején nem is tudom kíváncsi voltam és érdeklődő, hogy na akkor vajon mi lesz. Meg **úgy indult, hogy ugyebár csak 2 hétig lesz online oktatás. Aztán ahogy jött az április, mégsem tűnt annyira jónak, mert mindjárt érettségi.** Az érettségiről sem mondtak sokáig semmit, hogy mi hogy lesz stb.*” (nő, NK)

A pedagógusok esetében pedig kiemelték a pedagógusok a készségtárgyak (ének és testnevelés) esetén az online oktatás nehézségeit:

- „*Zenészként ez az **egész karantén dolog nagyon érdekes volt. Szent meggyőződésem, hogy hangszert nem lehet videón keresztül tanítani.***” (férfi, általános iskola, zenetanár)
- „*Én testnevelés az egyik szakom, egyből felvetődött, hogy ez online nem megvalósítható. Aztán jött, hogy megvalósítható, **de nem sok hasznos funkciója van (...)** elég nehéz volt megvalósítani az online oktatást testnevelés téren*” (nő, általános iskola, biológia-testneveléstanár)

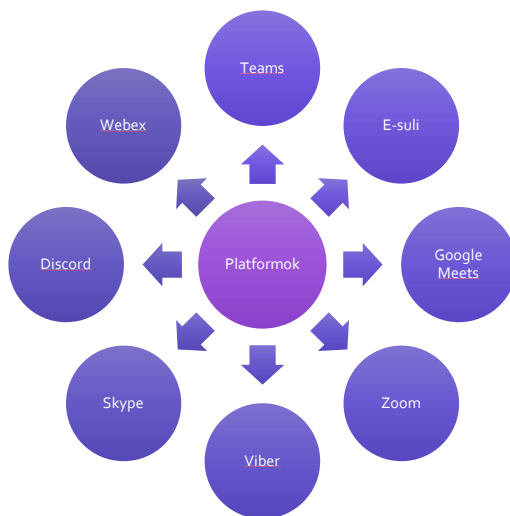
Előnyök, hátrányok

Internetes szárnypróbálgatások, avagy a bevált felületek oktatásba történő integrálása

Majd kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen előnyeit, illetve hátrányait azonosítják az eltelt időszaknak az oktatásban. Ehhez azonban megkérdeztük először is, hogy milyen platformokat, felületeket használtak az online oktatás során a pedagógusok.

A gyakorlott pedagógusok pedig az alábbi felületeket emelték ki, mint a Microsoft Teams, E-suli, Webex, Zoom, Viber, Skype, Discord, és használták a Kahoot-ot és a Redmentát is tananyagaik összeállítására során.

1. ábra: A pedagógusok által használt platformok az online oktatás során (N=8)

Forrás: saját szerkesztés

A hallgatók elmondása szerint az oktatásban az egyetemi tanárok az alábbi felületeket preferálták:

E-learning, Zoom, Microsoft Teams, Webex, BBB webinárium, Google Meets, Skype, Zoom.

2. ábra: Az egyetemi oktatók által használt platformok az online oktatás során a hallgatók visszajelzései alapján (N=7)

Forrás: saját szerkesztés

Összességében az látszik, hogy a pályán lévő, tapasztalt pedagógusok a különféle felületeken való ismerkedés okaként többet is kipróbáltak, s ezért többet is felsoroltak, míg végül beállt náluk is egy-két stabilan működő. Az egyetemi oktatásban a már jól ismert e-learning rendszer mellett új platformok bevonása is megtörtént, mint a Zoom, Webex, stb.. Ugyanakkor az általunk vizsgált intézmény vezetősége az e-learning használatára felszólította az oktatókat, ezért ennek figyelembevételét sem érdemes elhanyagolnunk, hogy az adott vezetőség mit preferál elsősorban.

Hátrányok

Az online távoktatás korántsem volt gördülékeny, s idő kellett a változások rögzülésére, s arra, hogy kialakuljon egyfajta stratégia a helyzet megfelelő kezelésére. Mivel előkészítés nélkül történt a hirtelen átállás, ez módszertani szempontból is nyomot hagyott, s a kísérletezgetés fázisában akarva akaratlanul is bizonyos jelenségek kiéleződtek; ilyen például az egyének digitális kompetenciáinak megléte vagy hiánya.

A hallgatók az alábbi hátrányokat emelték ki a *pandémiás oktatás* időszakának a számonkéréssel, követelményekkel kapcsolatban:

Követelményekkel, számonkéréssel kapcsolatos problémák

Követelményekkel kapcsolatos problémák, melyek közül hangsúlyozták egyrészt: a nem korrekt elvárásokat, a mérés-értékelés problematikáját az online térben (ilyen például a részpontok hiánya, elütést nem kezel a rendszer), a vizsgázás nem egyenlő feltételeit, továbbá felmerült az adott tárgy teljesíthetőségének online formában történő kérdése is.

- „...ez lett negatívum, hogy nagyon **sok olyan vizsgám volt, ahol számolni kellett.** És egy számolásra adtak úgy 5 pontot, úgy, hogy a vizsga csak a végeredményt kérte. Na ha most én valamit elszámoltam útközben vagy **félreütöttem az eredményt**, közben jól levezettem az

eredményt, akkor is 0 pontot kaptam, mert nem lett jó a végeredményem (**tehát nem kaptam részpontokat**). És ezek miatt volt 2 tárgyam, ami főtárgy volt és számolós, ami lehúzta az átlagom.” (nő, GTK)

- „**Nem tartottuk fairnek a követelményt. Igazából ilyen közfelháborodás volt**, mert a másik három egyetemen online formában ment a vizsgáztatás is, szóval kamerán megoldották. Náluk pedig a vizsga személyesen volt, a tananyag leadása pedig online. És lehet, hogy más, egy bonctermi vizsga is **hogya kamerán keresztül csinálják más, mint hogya ott vagyok és ott keresgélek. Meg azt várják el, amit láttam két hétig, és utána online kivétítve, és semmi konkrétat. Viszont vizsgán ugyanúgy kérték vissza, mintha végig ott lettünk volna (személyesen). És nem tartottuk korrektnek a dolgot. De azzal indokolták, hogy nem csökkenhet az oktatás színvonala, de szerintem nem ezzel csökkent volna.**” (nő, ÁOK)

Tanulmányi átlagjavulás, és -romlás dilemmája

A vizsga teljesítésében pedig felmerült annak a ténye is, hogy nem önálló kútfőből oldotta meg mindenki a feladatokat, melynek köszönhetően ez a **hallgatók tanulmányi átlagának** javulását eredményezte, s nem festett képet a reális tudásukról, ezért a későbbiekben **átlagromlást** vizionáltak, jóstoltak meg a hallgatók maguk is:

- „Hát szerintem még az átlagromlásnak van ideje meg lesz ideje még meg jön is majd, mert én hallgatótársaktól is mind azt hallottam, hogy csaltak. Meg én is csaltam, szóval mind együtt csaltuk, úgyhogy szerintem úgyis fog romlani az átlag. **Én nem ismerek személyesen olyan hallgatót, aki nem csalt volna.**” (férfi, MK)
- „Szerintem most fog a mi szakunkon jönni az az időszak, amikor **mindenkinek rohamosan le fog romlani a tanulmányi átlaga**, mert nálunk nemcsak az volt, hogy puskáztak, hanem volt olyan, hogy teljesen más írta meg a dolgozatot. (nő, IK)
- „Negatívumnak én viszont a **vizsgázást mondanám**. Pont ezért, mert szerintem nagyon sokan tényleg olyan szinten csaltak, hogy nemcsak ez, hogy kiírtak pár dolgot vagy 3 monitor, hanem tehát hogy még hogy is mondjam, még rosszabb úton. Most meg is lett ennek a gyümölcse, mondhatni, mert borzasztóan **magasak lettek nálunk a tanulmányi ösztöndíjhoz az átlagok.**” (nő, GTK)
- **Én kollégista vagyok most is, és rengeteg probléma volt belőle, hogy olyan embereket, akik 2-3 éve eddig folyamatosan megkapták a kollégiumot, most nem kapták meg azért, mert a tanulmányi átlagok olyan magasak lettek.**” (nő, ÁJK)

Az átlagjavulás negatív hozadékai közül a fentiekben kiemelték: a kari tanulmányi ösztöndíjakhoz való hozzájutás-, illetve a kollégiumba történő bekerülés esélyének csökkenését, melyek kutatásunk szempontjából érdekes eredményeknek bizonyultak.

Motivációvesztés

Majd szóba került a motiváció kérdésköre is, hogy az online oktatás során nagyobb a motivációvesztés kockázata:

- „Igazából az online oktatás alatt volt legnagyobb probléma ez a **motivációvesztés.**” (nő, IK)

Kevésbé érdekes órák

- „Nálunk volt egy olyan előadás, ahol a tanárunk 1 óra 40 percig diktált egy **Word dokumentumból**, amit mi nem láttunk. Amikor megpróbáltuk elkérni, hogy ne kelljen több, mint másfél órán keresztül írunk, mert folyamatosan mondta, amit kéne, akkor azt mondta, hogy **ő ezt soha nem adta ki** és nem is fogja kiadni a kezei közül. **Szóval nem is tanultuk meg. Kettes lett a vizsga.**” (nő, GTK)
- „Volt olyan tanár, **aki csak, mint egy robot ledarálta az egészet**, nem kérdezte meg, van-e kérdésünk, és akkor így nem is nagyon van kedve az embernek szerintem így bármit is megkérdezni. Hát igazából ennyi.” (nő, IK)

Kutatói és oktatói tevékenység diszharmoniója

- „Igazából még kevésbé érdekelte őket az oktatás, mert **nálunk úgy van, hogy az előadók azok általában kutatnak, és csak kényszerből vállalják ezt az oktatói tevékenységet, hogy a kutatásukhoz támogatást kapjanak.** És igazából most még több idő szakadt rájuk kutatni, és még kevésbé érdekelte őket az, hogy leadják az anyagot, vagy hogy **milyen minőségben adják le.**” (ÁOK, nő)

Digitális kompetencia/műveltség hiánya, digitális analfabétizmus

Ez utóbbi jelenség nem is a diákok körében, mint inkább az oktatók körében lehet felmerülő problémaforrás. Éppen ezért *technikai fölényt* éreznek velük szemben a hallgatók, noha a tudásátadó maga a szakértő pedagógus, ám a digitális kompetencia hiányában az oktatói tekintély csorbát szenved. A hallgatók digitális jártassága messze felülmúlja bizonyos esetekben az oktatókét, így a Prensky (2001) féle megközelítésben sok köztük a „*digitális bevándorló*”, Buda (2017) szerint egyre több köztük már a digitális telepes, akik valamilyen szinten értenek a technikához, de nem használják ki annak minden funkcióját. Volt példa néhány esetben az oktatók *digitális analfabétizmusára* is, akik esetében különös problémaként felmerült még az *egyes platformok kiegyensúlyozatlan és szükségszerűtlen* használata, továbbá a technikai apparátusokhoz való hozzá nem értés.

- „Nálunk mondtam, hogy **nem értettek a dolgokhoz. Nemcsak a mikrofonhoz.**” (nő, ÁOK)
- „Ráadásul a technikát nem tudják kezelni az oktatók semmilyen formában. **Nem lehetett hallani sem az előadásokat**, mert nem tudták a mikrofont úgy beállítani.” (nő, NK)
- „Az egyetemen nagyon sokszor nem tudták elindítani a **Webex-et**, akkor rossz linket küldtek, és akkor így a tanár nekünk írt e-mailt, hogy miért nem vagyunk bent az órán.” (NK, nő)
- „...minden egyes óra más felületen volt, volt **Webex, Zoom, Microsoft Teams**, minden volt. Mindent le kellett tölteni, nem lehetett egy felületen megoldani az egészet.” (nő, ÁOK)

Eredményeink alapján bizonyos esetekben egyfajta *digitális szakadék* körvonalazódik a hallgatói és tanári csoportokban, s ebből adódóan a diákok *technikai fölénye* rajzolódik ki. Különösképp ezek a pandémia első időszakára vonatkozó reflexiók.

Pedagógusoknál fellépő hátrányok

A pedagógusok a hátrányok közül kiemelték szintén az önálló munkavégzés, feladatteljesítés problémakörét, ennek okán továbbá az *indokolatlan tanulmányi átlagjavulást*, illetve *passzív, online elérhetetlen diákokról* is beszámoltak, sőt a *hiányzások könyvelésének problémája* is felmerült. Emellett pedig kiemelték azt is, hogy *több energiát és időt vont el az online oktatásra való felkészülés*, ami gyakran kevesebb szabadidővel párosult.

- **"Mindenki jól teljesített a dolgozatban, de semmi tudás nem volt mögötte. Inkább szóbeli számonkérést kellene alkalmazni, kérdés-felelek formájában. Az időzített dolgozat sem jó, mert ott pedig az kerül előnybe, akinél van segédlet, szülői háttér. Az egész online oktatás teljesen igazságtalan, nem indulnak egyenlő esélyekkel a gyerekek."** (nő, középiskola, matektanár)
- **"Átlagromlásról nem tudok beszámolni, ugyanis a vizsgák elmaradtak."** (férfi, általános iskola, zenetanár)
- **"Nagyon sok kollégától hallottam, akik hátrányos helyzetű térségben tanítanak, hogy egyszerűen eltűnnek a gyerekek. Egyrészt nem is tudták őket utolérni, másfelől később nem is jöttek vissza a zeneoktatásba, ebben lemorzsolódás volt a zenészképzésben."** (férfi, általános iskola, zenetanár)
- **"A legnagyobb probléma a motiválás volt, mert kb. 2-3 hét után a gyerekek érdektelenné váltak. Teljesen az online tér befolyása alá kerültek negatív értelemben. Sokszor értelmetlen volt az óra tartása, kamerát sem kapcsolnak be, ezáltal követhetetlen volt mit is csinálnak. Amikor szólítottam, nem volt sokszor reakció. Több módszer kipróbálása után azt kell mondanom, hogy csak az válhat be, ha aktívan dolgoztatjuk őket az órákon, kérdésekre válaszoltatjuk őket."** (nő, középiskola, matektanár)
- **"Nem tudom a többiek hogy voltak vele, de a krétában amikor a vezetőség átállította digitális oktatásra, onnantól kezdve hiányzást nem tudtunk könyvelni. Hivatalosan így nézve hiányzás nem igazán volt."** (nő, általános iskola, földrajz-történelemtanár)
- **"Nem volt egyszerű a hiányzások kezelése. Volt, aki beírta, volt, aki nem."** (férfi, egyetemi oktató, földrajztanár)

Egyéb hátrányok – kiegészítés

Gyakori gond volt még az **interakció hiánya** és a hirtelen virtuálissá válás miatt nehezen indult meg az oktatás, ugyanis mint egy rozsdáskerék, be kellett járódnia. Bencéné (2020) szerint a szülők úgy vélik, hogy *„a szülők számára a nagyobb arányú (valós idejű) online órátartás lett volna segítség a tananyag elsajátításában, ez azonban kevés tárgy esetén valósult meg rendszeresen"* (idézi Engler, Markos & Dusa 2020: 75). Továbbá mivel különösképp az egyetemisták körében rendelkezésre álltak a technikai feltételek, így esetükben nem okozott jelentős problémát az oktatásból való kimaradás, nem is volt jellemző, míg az általános iskolások, illetve középiskolások körében már igen (ld. Hermann 2017 kutatását is), s ez a tényező állhat a pedagógusok beszámolóí mögött meghúzódó **inaktív diákok** hátterében.

Eszköztár fejlesztése

Sőt a pedagógusok esetén is voltak olyanok, akik valamilyen **kiegészítő, plusz tartozék megvásárlására** kényszerültek.

- **"Magasabb internetcsomagot kellett vennem, olyan helyen lakom, ahol nincsen helyhez kötött internet, csak mobilnet."** (férfi, általános iskola, zenetanár)
- **„Nekem kellett fülhallgatót hoznom az iskolából, az nem volt itthon, azóta vettem magamnak egy tabletet is, mert rájöttem, hogy kell a munkához. Sok pedagógusnak kell fejleszteni az eszköztárát. Mikrofont is vettem."** (nő, általános iskola, angoltanár)

Hátrányok - összefoglalás

Összességében az látszik, hogy a pandémia alatti oktatásban tapasztalható nehézségek, továbbá kihívások egybefüggenek a pandémia előtt vizsgált, már meglévő problémákkal, melyeket Pál és Kóris (2021:36) gyűjtöttek össze, s az alábbiakat takarják, mint az értékelési módszerek problémája (Alruwais et al., 2018; Kearns, 2012; Romeu Fontanillas et al., 2016), továbbá a technikai adottságok és feltételek hiánya, illetve az oktatók pedagógiai, illetve módszertani ismereteinek hiánya (Marinoni et al., 2020; Ramlo, 2021; Sharadgah & Sa'di, 2020), mindazontúl a digitális kompetenciák hiányosságai is ide tartoznak, illetve a nem tisztességes hallgatói vizsgázási morál (Arity & Vesty, 2020; de Boer, 2021; Guangul et al., 2020; Námesztovszki et al., 2020; Sharadgah & Sa'di, 2020), továbbá a hallgatók motivációjának és elkötelezettségének hiánya (Guangul et al., 2020); s az oktatók nagyobb időbeli ráfordításának problémája (Jankowski, 2020; Ramlo, 2021; Sharadgah és Sa'di, 2020, idézi Pál & Kóris 2021: 36). Ezek mind-mind arra világítanak rá, hogy milyen nagy szükség van a virtuális térben használható alternatív, innovatív eszközök oktatásba történő integrálásában szemléletváltásra és nyitottságra (Pál & Kóris 2021).

Előnyök

A következőkben a járványhelyzet alatt kialakult online távoktatás előnyeit vesszük górcső alá, kezdetben az egyetemisták, majd pedig a pályán lévő, gyakorlott pedagógusok szemszögéből.

A hallgatók az alábbiakat említették: tanulmányi átlag javulás, több tárgy felvétele, szabadidő, könnyített teljesítmények, időspórolás, több tárgy felvétele, több online segédanyag, vendégoktatók jelenléte színesítette a kurzusokat.

Több interaktív, online segédanyag

- **„Még annyit tennék hozzá, mondjuk nem tudom, hogy a járvány következménye-e, de én azt vettem észre, hogy rengeteg tankönyv elérhető különböző weboldalakon teljesen ingyen."** (férfi, ÁJK)
- **„Nekem a tanárok amilyen szakirodalmakat kiadtak, ők be is szkenneltették, hogy nekünk ne kelljen könyvtárban keresgélni, főleg azokat, amelyekből korlátozott számú példány elérhető."** (nő, ÁJK)
- **„Szerintem az e-learning kezelése is sokkal jobb lett, s a tanárok esetén egyre magabiztosabb használata az online felületeknek."** (férfi, ÁJK)
-

Vendégoktatók gyakoribb bevonása az oktatásba

- „Nálunk sok olyan tárgy volt, ahova hívtak be ilyen **vendégoktatókat**, ami olyan tárgyhoz kapcsolódott. Ezek nekem különösen tetszettek, mert személyes jelenlétnél ezek nem szoktak jellemzőek lenni. És mindig úgy egy picit másabb oldalról közelítették ezek az oktatók az anyagot, mint a tanterv.” (nő, IK)

Könnyített követelmények bizonyos esetekben, több tárgy egyidejű teljesítése

- „**Lehetett csalni orrba-szájba vizsgán.** Bocsnát, ha durván fejeztem ki magam. 3 monitor, 2 gép, csoportos Discorde megbeszélés.” (férfi, IK)
- „**A szabadon választható tárgyakat én többet fel tudtam venni**, mert így úgy gondoltam, hogy könnyebb lesz teljesíteni. Nagyon sok szabadon választható tárgynál nálunk egy beadandó volt, és ennyi.” (GTK, nő)

Időspórolás

- „Nekem pozitívum volt az, hogy ugye, amit mondtam, hogy nem kellett felkelnem 6-kor, hanem felkeltem 7:50-kor, benyomtam a laptopot, és pizsamában végig ültem az egész órát. Az is pozitívum volt, hogy **nem kellett rohagálni egyik teremből a másikba, sőt, hogyha szabadon választható volt, akkor nem kellett a kampuszok között szaladgálnom.**” (nő, GTK)
- „Hát szerintem az nagy előny volt, hogy **bőven elég volt órakezdés előtt 10-15 perccel felkelni**, és nem kellett mondjuk előtte 1-1,5 órával elkészülni, hogy beérjünk az egyetemre.” (férfi, ÁOK)

Szakhalmazás - Párhuzamos szakok elvégzésének lehetősége

- Szerintem fog **is romlani az átlaguk**, meg voltak is ilyen cikkek, hogy az online oktatás alatt nem is tudom, hogy **hány szakot végzett el a delikvens**, mert annyi ideje volt, és lehetett párhuzamosan csinálni, mert olyan követelmények voltak.” (nő, ÁJK)

Tudatosabb, tartalmasabb internethasználat

- „Az interneten már nem csak idézőjeles haszontalan szórakoztató tevékenységet végzek, **hanem tanulok is.**” (nő, NK)

A pályán lévő, gyakorlott pedagógusok pedig az alábbi előnyöket említették meg, mint a szorosabb kapcsolat a tantestületben, digitális kompetenciák fejlődése, kreativitás serkentése, online fogadóórák bevezetése.

- „**A tantestületet ez az időszak sikeresen közelebb hozta egymáshoz.** (nő, általános iskola, magyartanár)
- „Kollégák közt, teljesen mindegy, mit tanít, **nagyon sokat segítettünk egymásnak, közelebb hozta egymáshoz a tantestületet.**” (nő, általános iskola, angoltanár)
- „És nem csak a tantestületet, akár **teljesen más városban élő kollégával is egy-egy témában fel lehetett venni a kapcsolatot**, hála a különböző Facebook-csoportoknak.” (férfi, általános iskola, zenetanár)
- „**Folyamatos kreativitásra volt szükség mind a diákok, mind a tanárok részéről**, mert sem a tananyag hagyományos feldolgozása, sem a számonkérés alapvető formái nem működnek a digitális felületen. **Először megtanultunk az internettel bánni** (mire kell figyelni tanulás közben, hogyan lehet kutatni a világháló segítségével), és **interaktív**

feladatok, gyűjtőmunkák segítségével dolgoztuk fel a témákat." (nő, egyetemi oktató, olasz-spanyoltanár)

- „**Előny lehet még az, hogy felismertük saját határainkat, és tudatosítottuk, milyen akadályokat kell leküzdenünk, hátránya, hogy teljesen rászorultunk a szolgáltatók működésére** (ha volt internet, akkor minden rendben volt, ha nem, akkor döcögött a dolog). **A közösséget azonban mindenképp megerősítette, mindenki segített a másikon, ha szükség volt rá, a szülők is aktívabb szereplői lettek a diákok mindennapjainak.**" (nő, általános iskola, földrajz-történelemtanár)
- „**Előny esetleg a szülői értekezlet tartása, ami online formában rugalmas volt, azok a szülők is részt tudtak venni, akik esetleg személyesen nem tudtak volna.**" (nő, középiskola, matektanár)

Tanulságok

Ez az időszak a digitális eszközök oktatási gyakorlatba történő integrálását mozdította elő, s elképzelhető, hogy a pedagógusok kezdeti félelmei a komfortzóna elhagyásából eredeztethetők. A pandémia egyéni és kollektív tanulságokat is hozott a személyek számára. A hallgatók kiemelték a tanulságok között az időgazdálkodás fejlődését, továbbá az energiagazdálkodás egyéni felelősségét hangsúlyozták.

- „**Hát én az időbeosztást. Én azért az időbeosztást vagy kezelést, vagy önállóan megtanulni tanulni, az internetet máshogyan, hatékonyan használni.**" (nő, NK)
- „**Megtanultunk az energiákkal gazdálkodni**" (nő, egyetemi oktató, olasztanár)

A pedagógusok pedig kihangsúlyozták a digitális műveltség fejlődését, továbbá a diák igényeire való érzékenyebb odafigyelést szerepét:

- "**Az elkészített digitális, interaktív anyagokat azóta a jelenléti oktatásban is használom. Pl a prezentációk, Wordwall, LearningApps.**" (nő, általános iskola, angoltanár)
- „**Ne a tanmenet hajtson minket, hanem a gyerek igényeit is figyelembe kell venni. Volt, hogy jaj, a tanmenet, haladni kell.**" (nő, egyetemi oktató, olasztanár)
- „**Jó, ha már megszólított, ami számomra érdekes, hogy az online oktatás alatt foglalkoztunk azzal, hogy a gyerekek lelki világával, érzéseikkel szülők mi egymás között**" (nő, általános iskola, angoltanár)
- „**Beszéltünk a változó tanári szerepekről. A tanároknak néha át kellett menni pszichológusba is. Mikor azt láttuk, hogy a gyerekek már nem nagyon bírják, nem nagyon szeretik ezt a dolgot, igenis beszélgetni kellett velük akár úgy, hogy az ember a saját órájukból vette el az időt, hogy lelket öntsön beléjük, hogy még bírják egy kicsit.**" (férfi, honvéd középiskola, orosz-angol szak)

Utóbbi észrevétel hatására megkérdeztük, hogy az ő mentális egészségük védelme érdekében akár az intézményi iskolapszichológus rendelkezésükre áll-e, s ha mégis, igénylik-e a vele való konzultációt a koronavírus okozta lelkiileg és érzelmileg is terhelt időszakban:

- „**Jó esetben foglalkoznak a diákokkal, több tanulót küldtem, akinek még szakvéleménye is van, és nem kapta meg személyesen se amit kellene, de ez sajnos ilyen saját személyes tapasztalat, reméljük más intézményben nem így van.**" (szaktárgyi oktató, gyógypedagógus)

- „A mi iskolapszichológusunk **nagyon sokat foglalkozik nemcsak a diákokkal, hanem velünk is**, és a közös értekezleteken is felszólal, tanácsot ad, felhívja a figyelmet arra, hogy nyugodtan forduljunk hozzá, de nagyon leterhelt. Egy mentálhigiénés szakember segíti a munkáját, de mindketten nagyon magas óraszámban foglalkoznak velünk is.” (nő, általános iskola, magyartanár)
- „Nálunk van egy **szociálpedagógus munkatárs**, ő a digitális időszak alatt próbálta utolérni azokat a gyerekeket, akik túl sokat hiányoztak, próbálta azt visszavezetni, hogy mi ennek az oka, tényleg ennyiszor van náluk internetkimaradás vagy áramszünet, sokszor a szülők ilyenkor falaztak a gyerekeknek. Volt, hogy családsegítőhöz kellett fordulni, hogy utána visszaküzdene a gyereket a rendszerbe, pedig a mi iskolánk nem elvetemült iskola. A **pszichológus szerintem konkrétan semmit nem csinált. Küldött az elején anyagot, aztán hátradólt**. Az iskolapszichológusok **maximum a gyerekekkel foglalkoznak. A tanár odaküldi hozzá a gyereket, velük foglalkoznak, de a pedagógusokkal nem**, legalábbis ez az én meglátásom.” (férfi, általános iskola, testneveléstanár)

Az látható, hogy intézményfüggő az iskolapszichológus aktivitása, ám ritkán terjed ki tevékenységük arra is, hogy a diákokon túl a tanárokkal is foglalkozzanak.

E-pedagógia – Online vagy offline/kontakt oktatás?

Az alábbiakban megkérdeztük a hallgatókat, illetve a pályán lévő pedagógusokat, hogy összességében melyik oktatási formát preferálják: a személyes jelenléten alapulót, az online távoktatást vagy a hibrid formát. A válaszokból az derül ki, hogy a hallgatók a hibrid, kevert (*Blended Learning*) modellt látják célszerűnek (100%-os arányban), s bizonyos – főként gyakorlati – tantárgyak oktatását és tanulását személyes jelenléthez kötnék. Ennek előnye, hogy az elektronikus tanulást, tanítást ötvözi a tradicionális, jelenlét alapú tanítással (Godó 2021), s a kettőt párhuzamosan és együttesen valósítja meg; ilyen értelemben az online tér tanulás- és tanítástámogató szerepe felértékelődik.

- „**Nekem amúgy ez a hibrid rendszer tetszett**, hogy az előadások online voltak, mert nekünk így például az összes előadást egy napra tették. Tehát reggel 8-tól bent vagyunk este 6-ig, és így egyszerűbb szerintem. Meg így be sem járok leginkább. **Online meg azért hallgatom.**” (nő, ÁJK)
- „Mert most például amikor **online oktatás volt, akkor én is az előadásokat úgy mond végig hallgattam, ha nem is ott ültem előtte**, de ilyen háttérzajnak ment. Viszont most vannak olyan előadások, amikre be sem járok, mert **nagyon unalmasak.**” (nő, GTK)
- „Ha már így említetted az orvost, akkor én reflektálnék rá. Attól, hogy nagyon gyakorlatias, én is inkább a hibridet preferálnám. **Mondjuk úgy, hogy az előadásokat megtarthatnák személyesen, viszont feltöltenék később megnézésre. Mert mondjuk ez nálunk hiányzott az online oktatás alatt is, hogy sosem volt semmi visszanezhető.** És az szerintem sokkal nagyobb embertömeget mozgatna meg.” (nő, ÁOK)

Kiemelték továbbá annak a szerepét is, hogy korántsem mindegy hanyadéves hallgatóról, diákról van szó:

- „Hát én azért az elsőévesek esetén leginkább az első alkalmak személyesen legyenek. Nekik pedig különösen fontos, hogy szocializálódjanak, barátságok tudnak köttetni (...) Egy kicsit azért legyen, tehát **ne teljes formában online, legyen azért személyes találkozásra is**

lehetőség, mert attól vagyunk emberek, hogy egymást érzékeljük. Látjuk az oktatót is." (nő, NK)

Míg ezzel szemben a pályán lévő, gyakorlott pedagógusok egyöntetűen, egy személy kivételével az offline tanítást részesítik előnyben.

- „Kizárólag személyes.” (nő, középiskola, matektanár)
- "Személyes." (nő, általános iskola, biológia-testneveléstanár)
- "Nekem a személyes a befutó." (férfi, általános iskola, zenetanár)
- "A személyes oktatást preferálom." (nő, szakgimnázium, szakmai tanár, gyógypedagógus)
-

Egy személy a vegyeset említette, de ő például egyetemi oktató volt:

- " *Flipped.*" "

- **Ez a flipped mire vonatkozik?** „Ez a kettő ötvözete, de nem annyira hangsúlyozottan ötvözet, mint a hibrid, inkább a **személyes kiegészítése elektronikus tartalommal.**” (nő, egyetemi oktató, olasztanár)

Összegzés

„Az **oktatás** digitális átállása korunk pedagógiai forradalma” (Rab 2020: cím). Azonban fontos annak tényét hangsúlyozni ez esetben, hogy az online távoktatás az nem önkéntes választásból született, hanem egy kényszerhelyzet szülte (Godó 2021), s az oktatás minden szereplőjére hatással volt. Ugyanakkor, mint láthattuk, vannak pozitív hozadéka is, például a digitális kompetenciák fejlődését rendkívüli mértékben ösztönözte, melyet később is tudnak a pedagógusok hasznosítani tanári gyakorlatuk során; annak felhasználása nem vész el, csak átalakul – s kiegészítve képes színesíteni, gazdagítani az offline oktatást.

Eredményeink alapján az látszik, hogy az online távoktatás bizonyos szempontból komfortos, míg más szempontból, más nézőpontból kevésbé komfortos. A pedagógusok esetén a kezdetekben negatívabb hozzáállás volt megfigyelhető, mint az egyetemisták részéről (K1). Az, hogy mennyire voltak hatékonyak a pedagógusok az online térben a hallgatók meglátása szerint, sok tényező függvénye volt; egyes esetekben jól áthidalták, míg más esetekben oktató-, és karspecifikus reakciótól függött ennek a megítélése. Nehezebb volt a helyzet az idősek és a kutatás felé nagyon elhivatottak esetén (K2). A tanulási módszerek tekintetében a feladatok nem önálló munkavégzése is megfigyelhető volt, azaz külső segítség igénybevétele (K3). Ami a tanulmányi eredményeket illeti, kezdetben sok esetben tapasztalható volt tanulmányi javulás, de az oktatásból kimaradók esetén nagy volt a lemaradás jelensége (K4). Utóbbi jelenség nem az egyetemistákat, hanem az általános-, és középiskolások körében volt inkább jellemző, ezért változó technikai ellátottság volt jellemző a digitális oktatás ideje alatt. A pedagógusok szempontjából megvoltak a jó infrastrukturális feltételek, de olykor jellemző volt plusz eszközbeszerzés, avagy a meglévők esetén annak kihasználatlansága; a digitális kompetencia hiánya (K5). Összességében az eddigi tapasztalatoknak a birtokában a hibrid munkarendet preferálják a hallgatók, míg a pályán lévő, gyakorlott pedagógusok döntő többségében a személyes jelenlét alapuló oktatást támogatják – kiegészítve azt elektronikus tartalommal (K6). Többféle tanulást hozott az eltelt időszak, mind egyéni mind közösségi szinten; például a tanári és a szülői bevonódást erősítette (K7).

Kutatásunk limitációja, hogy kis elemszámmal készült, ezért eredményeink nem általánosíthatóak. Ugyanakkor érdekes szempontokra világítottak rá eredményeink abban az

időszakban, ahol a pandémia globális hatása az oktatás-nevelés folyamatára rendkívül rányomta a bélyegét. Kutatásunkból érzékelhető ennek az időszaknak előnye és hátránya egyaránt. Eredményeink közzétételének célja a hallgatói és pedagógustársadalom informálása és segítése tanítási-tanulási gyakorlataikban a reflexiók bemutatásával.

Felhasznált irodalom

1. Aaron, S., Jon, B., Kristin, D., Brian, B., Helaine W. M., & Kari, M. A. (2014). Flipped Learning Network. The four Pillars of F-L-I-P. Definition of Flipped Learning. URL: <http://bit.ly/1kQYCFn> (Letöltés ideje: 2021. 10. 24.)
2. Alruwais, N., Wills, G., & Wald, M. (2018). Advantages and challenges of using e-assessment. *International Journal of Information and Education Technology*, 8(1), 34–37. DOI: 10.18178/ijiet.2018.8.1.1008
3. Rab, Á. Sz. (2020) *Agria Média 2020 konferencia: „Az oktatás digitális átállása korunk pedagógiai forradalma”*. *SCIENTIA ET SECURITAS*, 1(1), 69–70. ISSN 2732-2688 (online)
4. Arity V. & Vesty G. (2020) Designing authentic assessments: Engaging business students in flow experience with digital technologies. In McLaughlin, T., Chester, A., Kennedy, B. & Young, S. (Eds.), *Tertiary Education in a Time of Change*. Springer. pp. 21–38. DOI: 10.1007/978-981-15-5883-2_3
5. de Boer, H. (2021). COVID-19 in Dutch higher education. *Studies in Higher Education*, 46(1), 96–106. DOI: 10.1080/03075079.2020.1859684
6. Bodnár, É., Csilliko, O., Daruka, M., & Sass J. (2017). *Varázsszer-e a tükrözött osztályterem?* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. URL: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3068/1/TukrozottOsztalyterem2017.pdf> (Letöltés ideje: 2021. 10. 24.)
7. Buda, A. (2017). *IKT ÉS OKTATÁS. Együtt vagy egymás mellett?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
8. Ceglédi, T. (2015). *Egy alkalmazott eredményességkonceptió és annak hatása a szakkollégiumok társadalmi zártságára*. In Pusztai G. & Kovács K. (Eds.). *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Nagyvárad–Budapest: Új Mandátum Kiadó. Felsőoktatás & Társadalom 1. kötet.
9. Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. (4th ed.). Boston, MA: Pearson.
10. Csath M. (2021). *Fejlesztési csapdaveszély a pandémia után*. Budapest: Kairosz Kiadó.
11. Csillik O., Daruka M. (2015). *Gennováció Mit? Mikor? Hogyan? Miért? VII.* Oktatásinformatikai Konferencia, Budapest, 2015. május 15–16.
12. Fehérvári A. (2015). Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. *Neveléstudomány*, 2015(3).
13. Fekete, T., & Porkoláb, Á. (2020). Karanténpedagógia a magyar közoktatásban. *Iskolakultúra*, 30(9), 96–112. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.96>
14. Gázsó, F. (2006). Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In Kovács I. (Ed.). *Társadalmi metszetek. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó. pp. 207–217.
15. Godó, K. (2021). Big brother mentoring in the let's teach for Hungary program. *Central European Journal of Educational Research*, 3(3), 114–141. DOI: <https://doi.org/10.37441/cejerr/2021/3/3/10158>
16. Guangul, F. M., Suhail, A. H., Khalit, M. I. & Khidhir, B. A. (2020). *Challenges of remote assessment in higher education in the context of COVID-19: A case study of Middle East College*. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*. DOI: 10.1007/s11092-020-09340-w
17. Hajdu, T., Hermann, Z., Horn, D., & Varga, J. (2019). *A közoktatás indikátorrendszere 2019*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.

URL: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/01/A_kozoktatas_indikatorrendszer_2019.pdf (Letöltés ideje: 2021. 11. 20.)

18. Hermann, Z. (2018). A családi pótlék iskolába járáshoz kötésének hatása az iskolába járásra és az iskolai teljesítményre. MTA TK Gyerekesély Műhelytanulmányok 2018/1. Budapest MTA KK.
19. Hermann, Z. (2020). Hány diákhoz nem jut el az online távoktatás. MTA KTI. URL: <https://kti.krtk.hu/koronavirus/hany-diakhhoz-nem-jut-el-az-online-tavoktatas/12769/> (Letöltés ideje: 2021. 11. 30.)
20. Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. & Aaron Bond (2020). The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. *EDUCASE Review*. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.)
21. Kukucska, Zs. (2021). A COVID-19 járvány hatása az általános iskolai oktatásra. A pandémia hatása a magyarországi társadalmassulási folyamatokra A Magyar Szociológiai Társaság éves vándorgyűlése. Oktatás és társadalom Szekció. 2021. október 29–30. URL: https://szociologia.hu/uploads/MSZT_Vandorgyules2021_programterv_okt28_1.pdf (Letöltés ideje: 2021. 11. 20.)
22. Lengyel Zs. M. (2007). *E-learning: tanulás a világhálón keresztül*. Debrecen: Debreceni Egyetem Informatika Kar. URL: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/3121/szakdolgozat.pdf;jsessionid=0837993F51771C37ED64CFDE04FECEB7?sequence=1> (Letöltés ideje: 2021. 04. 20.)
23. Kearns, L. R. (2012). Student assessment in online learning: Challenges and effective practices. *Journal of Online Learning and Teaching*, 8(3), 198. https://jolt.merlot.org/vol8no3/kearns_0912.pdf
24. Kovács, I. (2006). Távoktatástól – Távoktatásig. Egy kutató elemzése és részvétele Magyarország távoktatásában 1973 és 2006 között Válogatott tanulmányok, cikkek és előadások gyűjteménye. ELŐSZÓ Egy új szakterület múltja és jelene (2006) – pp. 4–9. URL: <http://mek.oszk.hu/04500/04524/04524.pdf>
25. Kristóf, Zs. (2017). Az infokommunikációs technológiák szerepe napjaink oktatásában. Recenzió. *Információs társadalom*, 17(3), 83–88.
26. Námesztovszki, Zs., Molnár, Gy., Kovács, C., Major, L., & Kulcsár, S. (2020). Az információs társadalomban megjelenő online oktatás trendjei, lehetőségei és korlátai. *Civil Szemle, Különszám*, (1), 37–58.
27. Ollé J., Ruzskai N. & Hülber L. (2017). A tükrözött osztályterem módszertana és tanulásszervezése. In Hülber L. (Ed.). *A digitális oktatási kultúra módszertana*. Eger. Eszterházy Károly Főiskola. pp. 85–126.
28. Osváth, A. & Papp, Z. A. (2020). Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei. *Szellem és Tudomány*, 2020(2), 179–204.
29. Pál, Á., & Kóris, R. (2021). Kihívások és perspektívák a hallgatói munka értékelésében: Európai szaknyelvoktatók tapasztalatai a kényszertávoktatással kapcsolatban. *Iskolakultúra*, 31(6), 35–49. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.06.35>
30. Polónyi, I. (2021). Pandémiás oktatás. *Educatio*, 30(1), 3–21. DOI: <https://doi.org/10.1556/2063.30.2021.1.1>
31. Pusztai, G., & Győri, K. (2021). Learning Alone – a kapcsolati beágyazódás vizsgálata a távolléti oktatás alatt. *Educatio*, 30(1), 112–124.
32. Prensky, M. (2001). Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók. *On the Horizon*, NCB University Press. 9(5), 1–6.

33. Ramlo, S. (2021). The coronavirus and higher education: Faculty viewpoints about universities moving online during a worldwide pandemic. *Innovative Higher Education*. DOI: 10.1007/s10755-020-09532-8
34. Romeu Fontanillas, T., Romero Carbonell, M. & Guitert Catasús, M. (2016). E-assessment process: Giving a voice to online learners. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 13(20). DOI: 10.1186/s41239-016-0019-9
35. Sharadgah, T A. & Sa'di, R. A. (2020). Preparedness of institutions of higher education for assessment in virtual learning environments during the COVID-19 lockdown: Evidence of bona fide challenges and pragmatic solutions. *Journal of Information Technology Education: Research*, 19, 755-774. DOI: 10.28945/4615
36. Seresi, M., Eszenyi, R., & Robin E. (Eds.) (2020). TÁVOLLÉTI OKTATÁS a fordító- és tolmácsolásban Oktatásmódszertani tapasztalatok a Covid-19 idején. ELTE Fordító- és Tolmácsoló Tanszék.
37. Szabó D. (2021). *Okostelefon és közösségi média, mint a Z és Alfa generáció státuszszimbólumai. Kutatószemináriumi dolgozat.* pp. 9.
38. Tóth-Mózer Sz. & Mísey, H. (2019). Digitális eszközök integrálása az oktatásba Jó gyakorlatokkal, tantárgyi példákkal, modern eszközzel. Mindenki Iskolája. Budapest: ELTE.
39. Tölgyessy, Zs. (2020). Karanténpedagógia a közoktatásban. Cikk. URL: http://mindenkiiskolaja.elte.hu/wp-content/uploads/2019/09/Digit%C3%A1lis-eszk%C3%B6z%C3%B6k-integr%C3%A1l%C3%A1sa-az-oktat%C3%A1sba_INTERA.pdf (Letöltés ideje: 2021. 11. 30.)
40. Veszelszky, Á. (2020). *Karanténszótár*. Budapest: Corvinus Egyetem. Interkulturális Kutatások Kft. ISBN: 978615556197

Juhász Rebeka ¹: A szubjektív jól-lét, és annak mérése köznevelési intézményben pedagógus munkakörben foglalkoztatottak körében a SARS-COV-2 pandémia okozta helyzet tükrében, a közérzetet vizsgáló 5 tételű WHO jól-lét kérdőívvel (WBI-5) – ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Fejes Zsolt

Kiss-Geosits Beatrix ², Bárdos György ¹

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola, Sport-és Egészségnevelés Program

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Sporttudományi Intézet, Szombathely

E-mail: juhasz.rebeka@ppk.elte.hu

Kulcsszavak: szubjektív jól-lét, köznevelés, SARS-COV-2, digitális munkarend, lelki egészség, kiégés

Összefoglaló

Számos kutatás vette már górcső alá a 2019. évben felbukkanó, majd rohamléptekben globálissá váló SARS-COVID vírus által, az élet különböző területén kialakult hatásait. A kormányzat intézkedései a nevelés-oktatás területén is struktúraváltást, oktatásmódszertani változásokat igényeltek, és a hagyományos gyakorlattól eltávolodva a digitális térbe helyezték a nevelő-oktató folyamatokat – megváltoztatva az eddigi több 100 év gyakorlatát. Az átalakulás tekintetében nem csupán annak gyorsasága okozott nehézséget, hanem a szükséges feltétel-rendszer, digitális kompetencia is számos esetben hiányzott, s a legtöbb pedagógusnak nem álltak rendelkezésére a mindennapi feladatok kivitelezéséhez szükséges IKT eszközök.

A rövidített WHO Jól-lét kérdőív (WBI-5) kialakulása

A jól-lét fogalmának tárgyalása

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete szerint a fogalom a magyar helyesírás szabályai alapján elsősorban „jóllét”-ként írandó, a szakirodalom azonban többnyire tagolva használja azt, így elsősorban a fejezetben a szakirodalmi használathoz igazodva található leírva.

Amennyiben a jól-lét fogalmát holisztikusan szemléljük, úgy a tényleges összetevők vizsgálata során a kutató azzal szembesül, hogy máshogy közelíti meg a pszichológia, máshogy a társadalomtudomány, s bár gyakorta felbukkanó fogalom, de egyetértés aligha született kutatóinak körében pontos behatárolásával kapcsolatban. Természetesen elengedhetetlen idézni a Világegészségügyi szervezet(WHO) által leírtakat, mely alapján a mentális egészség a „ jól-lét állapota, amelyben az egyén meg tudja valósítani képességeit, meg tud birkózni a normális élet stresszhelyzeteivel, termékenyen képes dolgozni, és hozzá tud járulni a közösségének életéhez ” (WHO, 1998).

A jól-lét leírása során a fogalom objektív és szubjektív szempontjait, kognitív, valamint érzelmi összetevőit szem előtt tartva szükséges meghatározni azt. Ebből az okból kifolyólag az említettek alapján más és más szakirodalmi szinten különböző pszichológiai működést társítanak hozzá, legyen az az elégedettség, a pozitív pszichológia egyes aspektusai, vagy a boldogság. Az objektív tényezők meghatározásánál nem kell személyes értékítélettel, percepciókkal számolni, hanem a fizikai-, anyagi-, társadalmi-, környezettel- valamint egészséggel összefüggésben lévő aspektusok szem előtt tartása a fontos csupán. A megközelítés szubjektív mivoltát elemezve azonban az egyén sajátos észlelése által feldolgozott információk jelentik az alapot. Ilyen módon pedig az ember életében megtörtént események jelentősége az egyén szemléletétől függően differens, ami nehezíti a fogalom szisztematikus

értelmezését. További kihívást okoz, hogy a koncepció meghatározása magában rejt egy adott értékítéletet is arra vonatkozóan, milyen az ideális életkép, amely egyéb kérdéseket vet fel (*Szántó et al, 2016*).

A jól-lét szubjektív definícióját az eudemonikus és a hedonisztikus szemlélet uralja. Az első elmélet pszichológiai megközelítést alkalmaz és az egyén által képviselt szerepekre, valamint az önmegvalósítás jegyében megvalósított eredményekre összpontosít. Ez a megközelítés a jól-lét meghatározása során hat területet vesz figyelembe (autonómia-önelfogadás-önuralom-személyiségkiteljesedés-életcél-emberi kapcsolatok pozitivitása), melynek teljesítményeit multidimenzionális konstrukcióba helyezi (*Ryff, 1989, Ryff és Keyes, 1995*). A hedonisztikus felfogás szerint az étellel való elégedettség oka a pozitív tapasztalatok, érzelmek gyakori megélése és a negatív impulzusok, élmények ritka megtapasztalása együttvéve (*Diener és Lucas, 2000*). Az „öndeterminációs elmélet” kidolgozói, Edward L. Deci és Richard Ryan (2000) szerint a fogalom ilyen módon történő értelmezése alapján a jól-lét olyan szubjektív boldogságérzet, amely magába foglalja az egyén életének során alkotott értékítéleteit, és a kitűzött célok, értékesnek vélt eredmények elérése okozza az adott személy boldogságérzetét (*Deci és Ryan, 2000*).

Az eudemonikus és a hedonisztikus megközelítés elegyeként létrejövő öndeterminációs elmélet (self determination theory – SDT) szerint a pszichológiai egészség megvalósulásához az autonómia, a „valamihez való tartozás” és a kompetencia szükségletének realizálódása elengedhetetlen. Az elmélet 140 különböző, egyénhez köthető személyiségjegyet határoz meg amely kapcsolatban áll a boldogsággal, így esélyt ad a szubjektív jól-lét meglétének előrejelzésére a személyiségvonásokra alapozva (*Ryan és Deci, 2001*).

A szubjektív jól-lét

Adott egyén saját jóllét – ideális esetben – meg tudja határozni, és érzelmeket is társít hozzá Edward Francis Diener szerint, mely alapján a jóllét szubjektív, pszichológiai, szociális, mentális, valamint érzelmi aspektusra bontható (*Diener, 1984*). A pszichológus szemlélete alapján a fogalom az élet tulajdonképpeni szubjektív értékelését takarja, s az alábbi komponensek alkotják:

1. Elégedettség az étellel – globális minősítés
2. Pozitív affektivitás – pl. mentális egészség, boldogság
3. Negatív affektivitás – pl. stressz, szorongás
4. Szituatív elégedettség – pl. munka-magánélet egyensúlya, egészség (*Deutsch, Fejes, Kun és Medvés, 2015*).

A klasszikus jól-lét megközelítés tárgyát elsősorban a szubjektív jól-lét, (subjective well-being) alkotja, amely tartalmaz minden olyan fogalmat és összetevőt, amely az adott személy életében megjelenik, s az egyén által értékelésre kerül. Ebben az értelemben a fogalomalkotás során szükséges számolni az egyénre ható életeseményekkel, foglalkoztatás körülményeivel, lakókörnyezettel, testi és lelki folyamatok lezajlásával. A jól-létnek alapvető meghatározója tehát az adott egyén szubjektív értékelése környezetével, önmagával való kapcsolatának tekintetében, mely megélések a személyes tapasztalatok pozitív, illetve negatív mivoltát képviselik.

A fogalom összetevői együtt alkotják az egyén elégedettségének mértékét, pszichés kiegyensúlyozottságát. Abban az esetben, ha egy adott aspektussal kapcsolatos elégedettség csorbul, a globális jól-lét érzése nem lesz teljes (*Deutsch, Fejes, Kun és Medvés, 2015*). Bizonyos kutatások eredményei azt állapították meg, hogy azok az egyének, akik a jól-lét magasabb szintjén vannak, produktivitás, kiteljesedtség és szorosabb emberi kapcsolatok tekintetében jobb eredményt értek el,

s ezzel összhangban kisebb eséllyel jelentek meg körükben egyes mentális betegségek tünetei (Humphreys et al, 1999, Seeman, 2000).

A szubjektív jól-lét tekintetében kutatott bizonyos komponensek a jövőben egyre jelentősebb hatást fejthetnek ki az egyénekre. Ilyen a makrokörnyezet klímaváltozása (Rehdanz és Maddison, 2005; Becchetti, Castriota és Londoño Bedoya, 2007) vagy a gazdaságban bekövetkező bizonyos változások (Winkelman és Winkelman, 1998; Di Tella, MaCculloch és Oswald, 2001; Becchetti, Castriota és Giuntella, 2006).

Végül, de nem utolsó sorban fontos megemlíteni a PERMA-modellt, amely 5 tényező megléte alapján határozza meg a jól-létet. Jelentőségének egyik kulcsa, hogy a munkavégzéssel összefüggésbe hozható, eredményekre, sikerre való törekvés dimenzióját is beemeli a komponensek közé:

1. Positive Emotions: pozitív érzelmek szubjektív megtapasztalása, egyén boldogságérzete
2. Engagement: aktív elfoglaltság, tevékenységekben való elmélyülés
3. Positive Relationship: támogató, kiegyensúlyozott kapcsolatok kialakítása, fenntartása
4. Meaning: a megértésre való törekvés, célok kitűzése
5. Accomplishment: teljesítmény, szakmai siker, elismerés komponense

A modell megalkotása Martin Seligman pszichológus nevéhez köthető (Seligman, 2011).

A WHO Well-Being Index kidolgozásának és validálásának útja

A World Health Organization adott háttérrel annak a nemzetközi kutatásnak, mely létrehozta az eredeti skálát az 1982. évben. Beck, Johansen és Gudex szerint (1996) az ekkor megvalósított tudományos munkában részt vevő kutatók diabéteszes betegeken alkalmazott terápiás eljárások hatékonyságát szeretnék volna megállapítani a pozitív életminőség szem előtt tartásával, a betegek szubjektív véleményét figyelembe véve. A „well-being scale” vagy „well-being index” az alap kutatás során még 28 tételt számlált, és alapja William W.K. Zung kérdőíve volt. A tíz pozitívan, és tíz negatívan megfogalmazott kérdésből álló Zung-teszt alapvetően a depresszió, pszichés distressz, valamint szorongás önbecslésének mérésre került kidolgozásra 1965-ben, a WBI megalkotása során pedig pozitív kérdéseket illesztettek hozzá, melyek alkalmasak a jól-lét mérésére. A teszt első módosítása következtében 22 tétélessé vált, négy alskálát számlálva melyek a depressziót, szorongást, az energiát és a jól-létet foglalták magukban.

Egyre jelentősebb nemzetközi igény alakult ki a skála rutinszerű használatára, így a következő lépés egy 10 tételt számláló változat megalkotása volt 1996-ban. Az ekkor publikált variáns a pszichológiai jól-lét pozitív és negatív aspektusait egy dimenzióvá vonta össze (WBI-10), majd további munka eredményeként még ugyanazon évben létrejött az öttételes változat is (WBI-5) (Bech, 1996).

A WBS skálák mindegyike – de főként az 5 tétéles változat – széles körben ismert és alkalmazott, hasznosíthatóságukat és validitásukat eltérő populációk körében végzett vizsgálat bizonyítja, mint amilyen Heun, Burkhart, Maier és Beck 1999-es kutatása. Amellett, hogy elismerik a skálák használatának korlátait (populációk összehasonlíthatósága esetében kevésbé ajánlott), a kapott eredmények alátámasztják a mérőeszközök homogén jellegét, validitásának és belső konzisztenciájának alkalmazhatóságát, szubjektív jól-lét azonosíthatóságát (Heun, Burkhart, Maier és Bech, 1999).

A WHO Jól-lét kérdőív rövidített magyar változatának adaptációja és validálása

A WHO Jól-lét kérdőív 5 tételes (WBI-5) magyar adaptációját a Hungarostudy 2002 országos szintű lakossági egészségfelmérés keretein belül készítették el Rózsa és munkatársai (2003). A skála validálásának eredményei 2006-ban kerültek publikálásra országosan reprezentatív minta alapján (Susánszky és mtsai, 2006), a kérdések az 1. táblázatban olvashatóak. Az elemzésekhez lakóhely, nem és életkor tekintetében reprezentatív felnőtt lakosság mintáján végeztek elemzéseket, melynek eredményei bizonyították az öt ítemes mérőeszköz belső konzisztenciáját (megbízhatóság: Cronbach- α 0,85 érték), homogenitását. A hazai változat validálását követően több magyar empirikus kutatás alkalmával bizonyosodhattak meg a kutatók a mérőeszköz megbízhatóságáról.

Vizsgálták az eszköz használatával az oktatás, valamint kultúra területén foglalkoztatott nők esetében a pszichológiai jól-lét és munkahelyi stressz mutatók összefüggését, hogy programokat

1. táblázat

Az 5 tételes WHO Jól-lét Kérdőív (WHO Well-Being Questionnaire) magyar változata (Susánszky Éva, Konkoly Thege Barna, Stauder Adrienne, Kopp Mária)

Instrukció: Kérjük, karikázza be azt a válaszlehetőséget, mely legjobban leírja, hogyan érezte magát az elmúlt 2 hét során!

Az elmúlt két hét során érezte-e magát..	Egyáltalán nem jellemző	Alig jellemző	Jellemző	Teljesen jellemző
1...vidámnak és jókedvűnek?	0	1	2	3
2...nyugodtnak és ellazultnak	0	1	2	3
3...aktívnak és élénknek?	0	1	2	3
4...ébredéskor frissnek és élénknek?	0	1	2	3
5...A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?	0	1	2	3

dolgozhasanak ki a munkával kapcsolatos stressz kezelésére (Neculai, Salavec, Stauder és Kopp, 2006). Ezt követően sor került a Groningen Alvásminőség Skála hazai validálásához történő használatra (Simor, Köteles, Bódizs és Bárdos, 2009), majd a mérőeszközt 2014. évben a testi tudatosság és az egészség összefüggésének empirikus vizsgálata során szintén alkalmazták (Vig, 2014). A kérdőív rövidített változatának alkalmazását gyermekek körében Magyarországon elsőként 2016-ban vizsgálták, mely kutatás célja a megbízhatóság kipróbálása és a faktorszerkezet vizsgálata volt a kutatásba bevont életkori csoportok esetében (Szabó, 2016).

A saját kutatási eredmények bemutatása

Anyag, módszerek és mérőeszköz

A kutatás során induktív, empirikus kutatási stratégia értelmében cél mérések során szerzett adatok értékelése, valamint következtetések megállapítása, de a kapott információk feldolgozásához kvantitatív, valamint kvalitatív módszerek egyaránt felhasználásra kerültek, így alkalmazott, kevert módszertannal rendelkezik. Kutatásunk egy 3 adatfelvétellel járó longitudinális vizsgálat volt – 2021. novemberi állás alapján - szakirodalmi elemzéssel kiegészülve.

Hipotéziseink a lelki egészségmutatók összefüggéseire, egyes mutatók, valamint a kiégés-skála összefüggéseire, az énhatékonyságra és az online platformok használatára koncentráltak. Az adatok

felvételéhez, s a validitás érdekében a kérdések összeállításához alkalmazásra került Maslach Burnout Inventory (MBI) kérdőíve mely Kiegészítő Leltárként került be a magyar szakirodalomba, a lelki egészséget mérő General Health Questionnaire azaz GHQ-12 kérdőívet mely az „általános egészség kérdőívként” is ismert, valamint a közérzetet vizsgáló 5 tételes WHO jól-lét kérdőív (WBI-5). A tanulmányban az 5 itemmel rendelkező, négyfokú (Likert-skála 0–3-ig) szubjektív jól-lét index kérdéssorának (1. táblázat) eredményei kerülnek bemutatásra.

Önkitöltésen alapuló, önjellemző egyéni írásos kikérdezés alkalmazásával kerül végrehajtásra az adatfelvétel irányított, de véletlenszerű írásos kikérdezés zárt, rangsoroló típusú kérdéseivel a vizsgálati populáción. Az adatvédelmi törvény (GDPR, 2006) értelmében aktív beleegyezéssel volt szükséges hozzájárulni a kitöltéshez. Mivel nincs lehetőség olyan adatbázishoz való hozzáféréshez mely a vizsgálati populáció teljes névsorát és elérhetőségét tartalmazza, így az Oktatási Hivatal KIR Adatbázisából nyerhető, intézményekre vonatkozó, nyilvános adatok kerültek felhasználásra, mely hozzáférés alapú mintaválasztást tett lehetővé. Ennek értelmében az összes kapott elemszámból (N=2799) 2779 fő eredményeit értékelhetjük a felhasználási feltételek elfogadása tükrében (összes elemszám=2784).

Kutatásunk longitudinális vizsgálatként 2021.11.11-ig 3 adatfelvételt számlált a SARS-COV-2 pandémia Magyarországon számoltartott hullámaival összhangban. Az első adatfelvételre 2020. március-április hónapjában került sor, amikor a vírus Európában való megjelenése az országokat jelentős szigorításokra kényszerítette, és a nevelési-oktatási intézmények a több százéves hagyományos jelenléti formával szakítva digitális térbe kényszerültek áthelyezni feladataikat. A második adatfelvétel 2020. november-decemberében zajlott, rögtön azt követően, hogy az intézményekbe évközi alkalmából épp csak visszatérő diákok és pedagógusok újból otthonaik falai között kezdtek tanulni és tanítani a COVID-19 második hulláma következtében. A harmadik adatfelvételre pedig 2021. március-áprilisában került sor a harmadik hullám, és a tömeges oltások megkezdésének időpontjában, így 2 hetes időszakra rákérdezve tudhattuk meg a résztvevő pedagógus általános közérzetét.

Jelen tanulmányban bemutatott adatok elemzését SPSS Statistics 25.0 verziójú szoftver (SPSS Inc., Chicago, USA), valamint CogStat szoftver segítségével végeztük el.

Eredmények

A WHO WBI-5 kérdőív belső megbízhatósága az 5 item alapján jó, közel kiváló, a Cronbach-alfa értéke 0,889. A változók korrelációi tekintetében szignifikáns eredményről lehet beszámolni, a rotálatlan főkomponens-analízis a kérdőív homogenitását megerősítette. A Shapiro–Wilk normalitás próba az összes adat vizsgálata esetén: $W = 0.97, p < .001$. Wilcoxon előjel próba eredménye: $T = 0.00, p < .001$.

2. táblázat (Saját készítés)					
1. adatfelvétel (329 rekord)	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát vidámnak és jókedvűnek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát nyugodtnak és ellazultnak?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát aktívnak és élénknek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát ébredéskor frissnek és élénknek?	A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?
Összes adat átlaga (mean, M)	2,19	1,91	2,12	1,82	1,78
Szórás (Standard deviation, SD)	0,760	0,812	0,764	0,815	0,812
Minimum	0	0	0	0	0
Maximum	3	3	3	3	3

A 2. táblázatban látható első adatfelvétel átlaga (M), valamint szórása (SD), melyek a további adatfelvételek értékeinél pozitívabb képet festenek le a szubjektív jól-lét értékelés tekintetében. Shapiro–Wilk normalitás próba a 1. adatfelvétel változóban: $W = 0.97, p < .001$, A minimum és maximum értékek azért kerültek megjelenítésre a táblázatokban, hogy látható legyen a válaszadók által megjelölt értékek diverzitása. A kérdések átlagát figyelembe véve az első kérdés („Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát vidámnak és jókedvűnek?”) esetében kaptuk a legmagasabb értéket, itt a mennyiségi változó átlaga a felvett összes érvényes érték számtani közepárányosa alapján 2,19 volt, legalacsonyabb pedig az ötödik kérdés esetében volt: 1,78 („A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?”).

3. táblázat (Saját készítés)					
2. adatfelvétel (877 rekord)	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát vidámnak és jókedvűnek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát nyugodtnak és ellazultnak?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát aktívnak és élénknek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát ébredéskor frissnek és élénknek?	A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?
Összes adat átlaga (mean, M)	2,18	1,84	2,01	1,52	1,84
Szórás (Standard deviation, SD)	0,786	0,869	0,851	0,901	0,810
Minimum	0	0	0	0	0
Maximum	3	3	3	3	3

A 3. táblázatban látható 2. adatfelvétel során az adatok átlag-értéke csökkent, a kitöltő pedagógusok többször adtak alacsonyabb pontszámú választ pozitív érzéseikkel kapcsolatban, kivéve az 5. „A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?” kérdés esetében. Szórás tekintetében a kapott értékek között eltérés tapasztalható, bár nem lehet beszámolni nagy különbségről. Az értékek minimum és maximum értéke változatlan. Shapiro–Wilk normalitás próba a 2. adatfelvétel változóban: $W = 0.97, p < .001$.

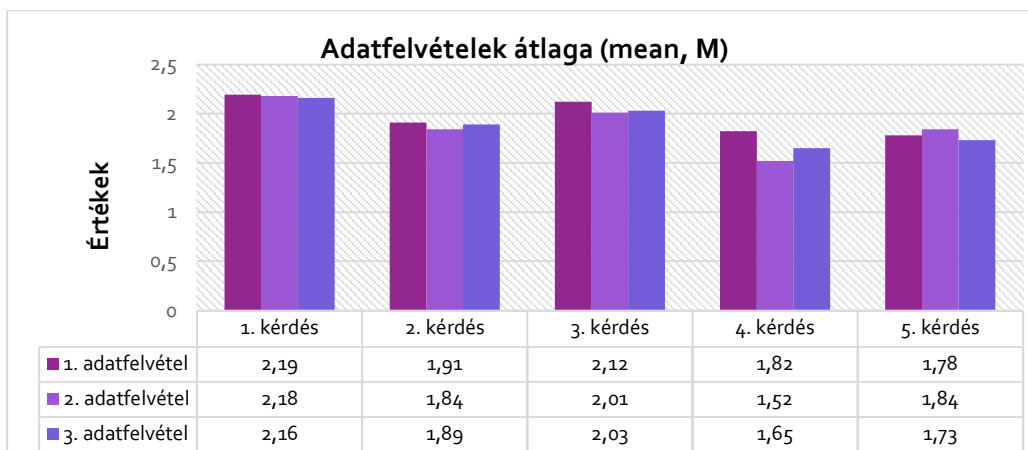
A 4. táblázat tartalmazza a 3. adatfelvétel értékeit. A 2., 3., 4. kérdés esetében kapott eredmények pozitívan változtak a 3. adatfelvételhez képest, azonban még mindig elmaradnak az első adatfelvétel értékeinek átlagától. Kisebb szórásról lehet beszámolni a 4. és 5. kérdés válaszain kívül. Az értékek minimum és maximum értéke változatlan. Shapiro-Wilk normalitás próba a 3. adatfelvétel változóban: $W = 0.97, p < .001$

4. táblázat (Saját készítés)					
3. adatfelvétel (1573 rekord)	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát vidámnak és jókedvűnek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát nyugodtnak és ellazultnak?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát aktívnak és élénknek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát ébredéskor frissnek és élénknek?	A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?
Összes adat átlaga (mean, M)	2,16	1,89	2,03	1,65	1,73
Szórás (Standard deviation, SD)	0,753	0,846	0,804	0,915	0,840
Minimum	0	0	0	0	0
Maximum	3	3	3	3	3

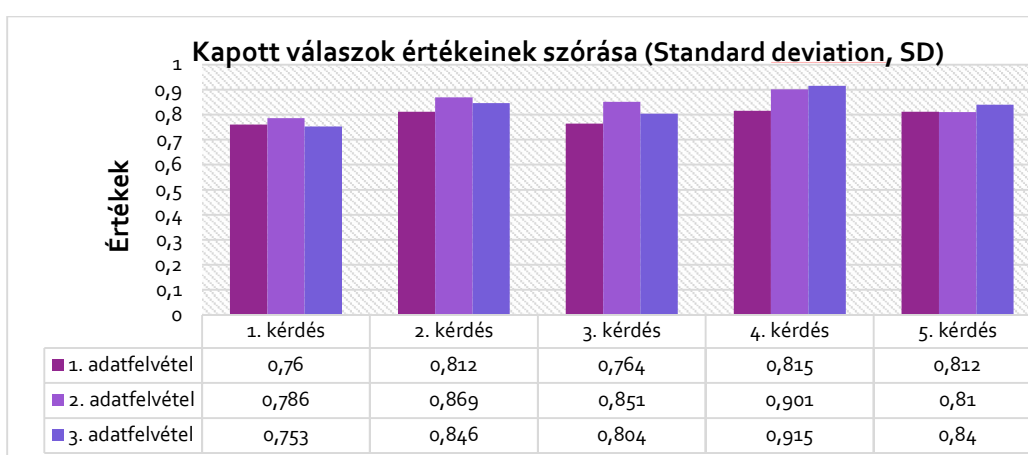
A három adatfelvétel értékeinek összesített átlaga és szórása az 5. táblázatban található, valamint az 1. ábra és a 2. ábra is szemlélteti azt. Ez alapján elmondható, hogy a kapott átlag magasabb a WBI-5 kérdőív magyar validációja során kapott átlagnál, a szórás pedig kisebb értéket mutat. A 6. táblázat szemlélteti az adatok leíróit a változókhoz. Megmutatja az adatfelvételek 9,5-ös átlagértékét, a szórás 3,5-ös értékét, a ferdeséget, csúcosságot, terjedelmet. A 6. táblázatban megjelenő minimum, illetve maximum érték a WBI-5 kitöltése során, a kérdésekre adott válaszok pontszámainak összege, amely eltér az 1.,2.,3.,4. táblázatban jelöl minimum és maximum értéktől, mely az egyes kérdésekre adott pontszámot jelöli.

5. táblázat (Saját készítés)					
Adatfelvételek során kapott értékek összesítése	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát vidámnak és jókedvűnek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát nyugodtnak és ellazultnak?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát aktívnak és élénknek?	Az elmúlt 2 hétben érezte-e magát ébredéskor frissnek és élénknek?	A napjai tele voltak számára érdekes dolgokkal?
Összes adat átlaga (mean, M)	2,17	1,88	2,03	1,63	1,78
Szórás (Standard deviation, SD)	0,764	0,849	0,815	0,904	0,828
Minimum	0	0	0	0	0
Maximum	3	3	3	3	3

6. táblázat			
Vizsgált leírók	Kapott érték	Vizsgált leírók	Kapott érték
Átlag	9,5	Maximum	15.0
Szórás	3,5	Felső kvartilis	12.0
Ferdeség	-0.3	Medián	10.0
Csúcosság	-0.5	Alsó kvartilis	7.0
Terjedelem	15.0	Minimum	0.0

1. ábra: A 3 adatfelvétel átlagértékeit szemléltető ábra (Saját készítés)

2. ábra: A 3 adatfelvétel értékeinek szórását szemléltető ábra (Saját készítés)

Az adatok elemzése során arra kerestük a választ, hogy romlik-e a szubjektív jól-lét, van-e szignifikáns különbség a kapott értékek között? Az egyes adatfelvételek esetében kiszámoltuk a szubjektív jól-lét pontszámának átlagát (7.táblázat), mely alapján elmondható, hogy az első adatfelvétel során kapott pontszám átlag a legmagasabb, a többi adatfelvétel átlaga pedig alacsonyabb értéket mutat, bár az általunk vártaktól eltérő a tendencia, ugyanis a legrosszabb érték a 2. adatfelvétel során született, nem pedig a 3. adatfelvétel során, ahogy azt a kutatás kezdetén feltételeztük.

7. táblázat	Szubjektív jól-lét pontszám átlaga
1. adatfelvétel (2020. márc.-ápr.)	9,77
2. adatfelvétel (2020. nov.-dec.)	9,38
3. adatfelvétel (2021. márc.-ápr.)	9,48

Kutatásunk célja a Magyarországon, pandémia egyes hullámaiban aktívan tanító pedagógusok szubjektív jól-létének felmérése, és olyan eredmények szolgáltatása, amelyek visszatekintve képet adnak majd az aktuális helyzetről, de mint változó körülmény, más kihívásokkal is összevethetők lesznek. Reméljük, kutatásunk adatainak további elemzése során egyre több olyan eredményekkel szolgálhatunk, amelyek nemzetközi szakirodalmak számára is hivatkozási alapot adnak a jövőben.

Forrásjegyzék

1. AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2016. április 27-i (EU) 2016/679 RENDELETE [GDPR]
2. Becchetti, L. Castriota, S., Giuntella, O. (2006). *The effects of age and job protection on the welfare costs of inflation and unemployment: A source of ECB anti-inflation bias?* Centre for Economic and International Studies (CEIS), Working Paper No. 245.
3. Becchetti, L., Castriota, S., Londoño Bedoya, D. A. (2007). *Climate, happiness and the Kyoto protocol: Someone does not like it hot.* Centre for Economic and International Studies (CEIS), Working Paper No. 247.
4. Bech, P., Gudex, C. és Johansen, K. S. (1996). The WHO (Ten) Well-Being Index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, **65**. 4. sz. 183– 190.
5. Deci, E. L. , Ryan, R. M. (2000). The “what”and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behaviour. *Psychological Inquiry*, **11**: 227–268.
6. Deutch, Sz. Fejes, E. Kun, Á. Medvés, D. (2015). A jóllétet meghatározó tényezők vizsgálata egészségügyi szakdolgozók körében, *Alkalmazott Pszichológia*, **15**(2), 49–71. DOI: 10.17627/Alkpszich.2015.2.49
7. Diener, E. – Lucas, R. E. (2000). Subjective emotional wellbeing. In M. Lewis – J. M. Haviland (eds.): *Handbook of emotions* 325–337). New York: Guilford
8. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, **95** (3), 542–575. (<https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>)
9. Di Tella, R. , Macculloch, R. J., Oswald, A. J. (2001). Preferences over Inflation and Unemployment: Evidence from Surveys of Happiness. *American Economic Review*, **91**(1). 335–341.
10. Heun, R., Burkart, M., Maier, W. és Bech, P. (1999). Internal and external validity of the WHO Well-Being Scale in the elderly general population. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, **99**. 3. sz. 171–178.
11. Humphreys, K. Mankowski, E. S. Moos, R. H. Finney, J. W. (1999). Do enhanced friendship networks and active coping mediate the effect of self-help groups on substance abuse? *Annals of Behavioral Medicine*, **21**(1): 54–60.
12. Neculai, K., Salavec, Gy., Stauder , A., Kopp , M. (2006). Munkahelyi tényezők és pszichés jól-lét az oktatás és kultúra területén dolgozó nők körében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, **7**. 2. sz. 111–123.
13. Rehdanz, K., Maddison, D. (2005). Climate and Happiness. *Ecological Economics*, **52**(1). 111–125.
14. Rózsa, S., Réthelyi, J., Stauder, A., Susánszky , É., Mészáros, E. (2003). A Hungarostudy 2002 országos reprezentatív felmérés általános módszertana és a felhasznált tesztbattéria pszichometriai jellemzői. *Psychiatria Hungarica*, **18**. 2. sz. 83–94.
15. Ryan, R. M. – Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic wellbeing. *Annual Review of Psychology*, **52**: 141–166.
16. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, **57**(6): 1069–1081.
17. Ryff, C. D. – Keyes, L. M. C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, **69**(4): 719–727.
18. Seeman, T. E. (2000). Health promoting effects of friends and family on health outcomes in older adults. *American Journal of Health Promotion*, **14**(6): 362–370.
19. Seligman, M. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Free Press, New York.

20. Simor, P., Köteles, F., Bódizs, R., Bárdos, Gy. (2009). A szubjektív alvásminőség kérdőíves vizsgálata: a Groningen Alvásminőség Skála hazai validálása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 10. 3. sz. 249–261.
21. Susánszky, É., Konkoly Thege, B., Stauder, A., Kopp, M. (2006). A WHO Jól-lét kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7. 3. sz. 247–255.
22. Szabó, D. F. (2016). A rövidített WHO jól-lét kérdőív gyermekek körében való alkalmazásának lehetőségei. *Iskolakultúra: Pedagógusok Szakmai-Tudományos Folyóirata*, 26 (11). 113-118. ISSN 1215-5233 (2016)
23. Szántó, Zs., Susánszky, É., Berényi, Z., Sipos, F., Murányi, I. (2016). A jól-lét fogalmának értelmezése az európai szakirodalomban (2009–2014). *Metszetek*. 5. évf. 1. sz. 16–47. DOI 10.18392/metsz/2016/1/6
24. World Health Organization (1998). *WHOQOL and spirituality, religiousness and personal beliefs: Report on WHO consultation*. Geneva: WHO
25. Vig, L. (2014). Testi tudatosság és egészség. A testi tudatosság és az egészség összefüggésének empirikus vizsgálata zumba fitness-t gyakorló, rendszeresen jogázó és nem sportoló nőkből álló mintán. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 2. 2. sz. 47–65.
26. Winkelmann, L., Winkelmann, R. (1998). Why are the Unemployed so Unhappy? Evidence from Panel Data. *Economica*, 65(257). 1–15.

1. Bevezetés:

A 19. század második felét gyakran nevezik a birodalomépítés és az imperializmus korszakának. Az időszakban az európai hatalmak célkitűzései között előkelő helyen szerepelt a Föld hátralévő szabad területeinek a gyarmatosítása. Ebből a folyamatból az Osztrák-Magyar Monarchia sem szándékozott kimaradni, azonban lehetőségei korlátoltak voltak. Különösen az olasz és német egység megteremtése ellen folytatott vesztes háborúk után,² hiszen ezt követően a Monarchia már csak egy irányba tekinthetett: „a Balkánra [...], mint az osztrák geopolitikai törekvések természetes színterére, ha másért nem azért, hogy lépést tarthasson más nagyhatalmakkal”.³ A Balkánra irányuló osztrák-magyar érdeklődés azonban több elemből állt, hiszen a Külügyminisztériumban is egymással versengő érdekcsoportok működtek.⁴ Az érdekcsoportokat alakító külügyi tisztségviselők körében az 1860-as évektől a szakképzettség megkövetelése hangsúlyossá vált,⁵ így a hivatalok betöltésénél is előnyt jelentett a szakértelem. Ezzel a tendenciával párhuzamosan, ebben az időszakban ment végbe több tudományág intézményesülése is az Osztrák-Magyar Monarchiában.⁶ Ennek eredménye, hogy a külügyi munkakörben dolgozók között megjelentek olyan szakemberek, akik egy-egy tudományos diszciplína követői is voltak. Jelen tanulmány tárgya egy ilyen ember munkája: A Kosovo-Novibazar. Eine studie von Theodor Anton Ippen című alkotás. Ahogy a címben olvasható, Theodor A. Ippen készítette ezt a munkát, amellyel kapcsolatban az alábbi kérdésekre keresem a választ:

1. Milyen tudományos szemléletmóddal, módszerrel dolgozott egy kutató a korszakban, és ez mennyire illeszkedett a korszak trendjeihez?
2. Milyen céllal készült ez a munka? Volt-e politikai indíttatás a munka megírása mögött?
3. Volt-e szerepe a Monarchia külpolitikai céljainak abban, hogy ez a tanulmány elkészült?
4. Ippen kutatóként vagy diplomataként írta a munkáját?

A kérdések alapján szükséges tehát bemutatni az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni célkitűzéseit és az ehhez kapcsolódó tudományos életet, illetve röviden Theodor Ippen életét és munkásságát. Végül ezek alapján a külügyi célok és politika kapcsolatát a tudománnyal. Céлом ezzel hozzájárulni a Balkánnal és Koszovóval kapcsolatos politikai kérdések árnyalásához és könnyebb megértéséhez. Illetve betekintést kívánok adni a tudományok és az állam kapcsolatrendszerébe, amely napjaink tudománypolitikai kérdéseinek értelmezését is segítheti.

A dolgozat a hagyományos forrásfeltáró történeti munkák közé tartozik, amelyben a korszak elsődleges forrásait (úgy mint Ippen Bécsben őrzött hagyatéka⁷ vagy Thallóczy Lajos hagyatéka⁸) és a történettudományi munkákat használva igyekszem megválaszolni kutatói kérdéseimet.

¹ A kutatás az ELTE Tehetséggondozási Tanácsának támogatásával készült.

² *Diószegi István*: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. Budapest, 2001. 59.

³ *Henry Kissinger*: Diplomácia. Budapest, 2008. 131.

⁴ *Christopher Clark*: Alvajárók. Budapest, 2015. 115.

⁵ *Somogyi Éva*: Modern bürokrácia a közös külügyminisztériumban. Századok 142. (2008) 1. szám. 11.

⁶ *Kurt Gostentschnigg*: Wissenschaft im Spannungsfeld von Politik und Militär: Die österreichisch-ungarische Albanologie 1867-1918. Graz, 2018. 66.

⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Serie A (Personalia), Ippen, Theodor. (továbbiakban: Adr/AA Neue ADM. REG. F4).

⁸ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fond XI. (továbbiakban: OSZK. Fond XI.)

2. A szaktudás felértékelődése és az intézményesülő Balkán-kutatás az Osztrák-Magyar Monarchiában:

Wolfgang Göderle 2020-ban publikált tanulmányának egyik tételmondata, hogy a 19. század folyamán létrejövő polgári értelmiségi réteg vezető pozícióba került az Osztrák-Magyar Monarchián belül, amely pozíció megszerzése, ezen réteg szakértelmén alapult.⁹ Azonban azt Somogyi Éva munkája bebizonyította, hogy ez a polgárosodás nem jelentette a diplomáciai kar polgárivá válását.¹⁰ Ugyanakkor a szaktudás a külügyi apparátuson belül is felértékelődött. Ezt a Külügyminisztérium alá tartozó, bécsi Keleti Akadémia (1898-tól Konzuli Akadémia) szerepének erősödése és tantárgystruktúrájának változása mutatja a legjobban.¹¹ Az intézmény a tanulmány szempontjából különösen érdekes, hiszen Theodor A. Ippen is itt végezte tanulmányait a külügyi pályájának megkezdése előtt.¹² A szakértelem felértékelődése és a növekvő tudományos ismeretek növekedése párhuzamosan zajlott két folyamattal: az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikájának Balkán felé fordulásával és az intézményesülő tudományosság kialakulásával.

„*Ausztria-Magyarországon a gondolkodó fők belátták, hogy 1871-ben új korszak kezdődött*”.¹³ Ebben a korszakban a Monarchia külpolitikai terveiben egyértelműen előkelő helyett foglalt el a Balkán, ahol elsődleges céljuk a befolyás növelése és az esetleges területszerzés volt, ami mögött gazdasági, katonai-stratégiai érvek álltak, illetve a félelem egy délszláv állam kialakulásától.¹⁴ A külpolitikai célok alátámasztása és segítése végett a korszakra jellemző volt, hogy az állam támogatta a Balkán-félsziget megismerésére irányuló kutatásokat, azonban itt érdemes felvetnünk Kurt Gostentschnigg osztrák kutató kérdését: a kutatók használták ki az állam adta lehetőségeket vagy az állam a kutatókat?¹⁵

Ami biztos, hogy Bécs a 19. század végére a Balkán-kutatás központjává vált, ahol a korszak kutatóinak eredményei a mai napig meghatározzák bizonyos Balkánnal foglalkozó diszciplínák alapjait.¹⁶ A központi szerep nem csak a Balkánnal foglalkozó kutatók számát, de a Balkánról érkező cserehallgatók számát tekintve is egyértelmű.¹⁷ Az egyetemi kutatási irányokra jelentős hatást gyakorolt az Osztrák Tudományos Akadémia és annak bizottságai.¹⁸ A bécsi Akadémia Balkán Bizottsága 1896-ban jött létre.¹⁹ Theodor Anton Ippen munkásságát tekintve albanológusnak²⁰ tekinthető, azonban a dolgozatomban vizsgálandó munkáját maga Ippen földrajzi munkának definiálja, így fontosnak tartok néhány megjegyzést fűzni a korabeli földrajztudomány alakulásához.

9 Wolfgang Göderle: The social transformation of Empire in 19th century Europe. Scientific knowledge, Hybridity and the legitimacy of imperial rule. Acta Historiae 28. (2020) 4. szám. 516.

10 Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. Budapest, 2006. 142.

11 Lásd bővebben: Kisling Zénó: A bécsi diplomataképzés történetének rövid összefoglalása. Külügyi Műhely 2. (2020) 2. szám. 199–213.

12 Engelbert Deusch: Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918. Köln–Weimar–Bécs, 2017. 358.

13 Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. Budapest, 1994. 153.

14 Diószegi: Az Osztrák-Magyar Monarchia i.m. 19.

15 Gostentschnigg: Wissenschaft i.m. 27.

16 Oliver Jens Schmitt: Balkanforschung an der Universität Wien. In: Reichweiten und Außenensichten. Die Universität Wien als Schnittstelle wissenschaftlicher Entwicklungen und Gesellschaftlicher Umbrüche. Hsg. Margarete Grandner, Thomas König. Bécs, 2015. 61.

17 Uo. 62.

18 Gostentschnigg: Wissenschaft im. 68.

19 Demeter Gábor: A modernizációtól az expanziós törekvésekig. Budapest, 2018. 123.

20 Az albánok lakta területtel és az albán etnikummal foglalkozó tudományok összefoglaló neve. Fejlődéséről lásd bővebben: Gostentschnigg: Wissenschaft i.m. 61–66.

A 19. század második felében a földrajztudományt nemzetközi szinten a német földrajz szellemi világa és módszertana uralta, ez különösen igaz az osztrák földrajz esetében, amely szinte teljesen összefonódott azzal.²¹ A legfontosabb hatást Carl Ritter, Ferdinand von Richthofen és Friedrich Ratzel gondolatai gyakorolták.²² A Kosovo-Novibazar című munkában elsősorban a Ritter szemléletmódja érhető tetten – ennek részletezése a 4. fejezetben olvasható.

3. Theodor Anton Ippen életpályája:

Ippen 1861. november 29-én született, a cseh területen található Sezemice-ben, ahol gyermekkorát és iskoláit is végezte. 1879-ben kerül Bécsbe, ahol a Keleti Akadémia tanulója lett.²³ Az intézmény 150. évfordulójára készült emlékkönyv szerint az akadémia az 1870-es évektől kezdett valódi konzuli munkára való képesítést adni.²⁴ Így Ippen már egy modernebb keretek között zajló oktatásban részesült, de alapvetően a nyelvi képzések domináltak ekkor is. Tanulmányai alatt, 1881-ben vezetik be a katonai földrajz című kurzust, amely feltehetően hatást gyakorolt rá.²⁵ Csak úgy, mint a keleti nyelvtanfolyamok, amelyek hozzásegítették kiváló nyelvtudáshoz. Tanulmányait átlagon felüli teljesítménnyel végezte, így 1883-as tanévtől ingyen tanulhatott, ami egy évet jelentett, ugyanis 1884-ben elvégezte az Akadémiát és a Külügyminisztérium szolgálatába került.²⁶ Ezt követően különböző konzulátusokon dolgozott, amelyek közül Shkodra (Scutari) városát szükséges kiemelni, ahol 1884–1887 és 1897–1904 között dolgozott és ami megalapozta az albán területek iránti érdeklődését.²⁷ Az 1912–1913-ban, az első Balkán-háborút lezáró béketárgyalás során Londonban volt a Monarchia nagykövetének szakértő segítőtje.²⁸ A világháború után a Nemzetközi Duna Bizottság munkáját segítette, végül 1931. január 31-én halt meg Bécsben.²⁹

4. A tudomány és a politika kapcsolata a Kosovo-Novibazar című munka kapcsán:

A Kosovo-Novibazar című munka 1892-ben jelent meg a K.u.K. Hof- und Universität-Buchhändler kiadásában. Nem csak a kiadó kapcsolható az államhoz, hanem maga a kiadvány is, ugyanis Ippen a megjelenés előtt minisztériumi jóváhagyáshoz folyamodott a megjelenés kapcsán. Az engedélyt Thallóczy Lajos, pénzügyminisztériumi osztályfőnök adta meg számára.³⁰ Thallóczy Lajos a Balkán kutatására irányuló tudományos- és politikai élet központi figurájává vált az 1900-as évekre. Szakértelme és kapcsolatai gyakorlatilag megkerülhetetlenné tették az ilyesfajta kérdésekben. Azonban Ippen számára nem volt ismeretlen Thallóczy, amit az OSZK-ban fent maradt levelezésük barátságos és a tudományos munkát segítő hangneme is bizonyít.³¹ Ippen és Thallóczy Lajos kapcsolata, különösen az

21 Hilbert Bálint: A földrajztudomány intézményesülése és szellemiségének fejlődése az Osztrák-Magyar Monarchiában. *Földrajzi Közlemények* 143. (2019) 3. szám. 226.

22 Bruno Schelhaas, Ingrid Hönsch: History of German Geography: Worldwide Reputation and Strategies of Nationalisation and Institutionalisation. In: *Geography: Discipline, Profession and Subject since 1870*. Ed. Gery S. Dunbar. Los Angeles, 2001. 10.

23 Anneliese Wernicke: Theodor Anton Ippen. Wiesbaden, 1967. 11.

24 Konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig, emlékirat. Bécs 1904. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA), Sonderbestände, Archiv der Konsularakademie, Bücher 142.

25 Uo. 26.

26 Wernicke: Theodor Anton Ippen i.m. 11.

27 Gostentschnigg: Wissenschaft i.m. 51.

28 Erről lásd bővebben: *Kisling Zénó: Földrajz és diplomácia a Balkán-háborúk idején (1912–1913)*. Századok 156. (2022). Megjelenés alatt.

29 Gostentschnigg: Wissenschaft i.m. 52.

30 Wernicke: Theodor Anton Ippen i.m. 94.

31 OSZK Fond XI/472. Theodor Ippen Thallóczy Lajoshoz. Bécs, 1892.

1897–1898-as időszakban élénkül meg, amikor a Monarchia Albán politikájának kialakításán dolgoznak együtt.³² Szakmai együttműködésük 1892-ben is megfigyelhető, ugyanis Ippen Thallóczynek szánt levelében részletesen beszámol a balkáni utazásairól,³³ amely alapján a Kosovo-Novibazar című munkát is szerkesztette. Az utazásokra plevjei konzulátuson töltött éveit alatt nyílt lehetősége 1887–1891 között. Thallóczy a mű keletkezésének körülményeivel is tisztában volt tehát, amikor a megjelenésre engedélyt adott, ezen túlmenően pedig szakmai véleménye alapján objektív és valóban tudományos igényességgel készült munkaként jellemezte Ippen alkotását.³⁴

A könyv egy 158 oldalból és 13. fejezetből álló munka, amelynek bevezetőjében Ippen úgy fogalmaz: „nem célja a szigorúan tudományos földrajzi munka írása”, ugyanakkor azt is leszögezi, hogy nem szórakoztató útleírásnak készült. Céljaként az ismeretlen vidék megismerését és a későbbi tudományos munkák segítségét fogalmazta meg.³⁵ Bár az előszóban földrajzi munkaként determinálja Ippen a könyvet, a valóságban ennél sokkal összetettebb munka, amire a könyv szerkezete és a fejezetek terjedelme is bizonyíték. Ugyanis a földrajzi bevezető terjedelme 7 oldal, amihez társul még 9 oldal néprajzi leírás (amely azonban tartalma alapján tekinthető etnikai leírásnak is, amely a földrajz egy ága), azonban ezek összege sem éri el a harmadik, történelmi áttekintő fejezet 30 oldalas terjedelmét. A közigazgatási-politikai leírásokat tartalmazó 4. fejezet terjedelme 13 oldal. Ezek alapján elmondható, hogy a német földrajztudomány hatása, azon belül is a ritteri vonal hatása erős a munkában, amely a történelemnek hangsúlyos szerepet szánt a földrajzi leírásokban.³⁶ Mivel a munka azonban megfigyelésekre és saját terepi tapasztalatokra épít, így Richthofen szemlélete is érezhető. Ippen egészen biztosan kapcsolatba került ezekkel a tudományos áramlatokkal, amelyre bizonyíték, a munkában használt földrajztudományi szakszavak alkalmazása (például: polje, nyereg, mellékfolyó), illetve tagsága a *K.u.K. Geographischen Gesellschaft*-ban (Császári és Királyi Földrajzi Társaság).³⁷

Az első fejezet tehát egy földrajzi leírás a Kosovói Vilajetről, amely kapcsán fontos megjegyezni, hogy a mai Koszovónál nagyobb területet, a Novibazari szandzsákot is magába foglaló területről van szó. Ebben a fejezetben a tájak, hegységek, medencék határai és jellemzői kerültek leírásra.³⁸ A második néprajzi fejezetben a terület népességszámának megbecslésére kerül sor, amely kapcsán fontos kritikaként jegyzi meg, hogy a forrásként használt török adóösszeírások megbízhatatlanok a helyi vezetők torzításai miatt. Ugyanis az adóösszeírások során rendszerint előfordult az összeírók megtévesztése, hogy a helyi vezető elit körébe tartozó családok kevesebb adó fizetésére kényszerüljenek. Ippen így először közli, hogy hivatalosan 59%-ék muzulmán és 41% keresztény él a területen, majd azt is megjegyzi, hogy a terület alapvetően albán, bosnyák és macedónok által lakott.³⁹ A harmadik történelmi fejezet a legrészletesebb. Ebben a fejezetben az Illírek történetével kezd, megjelenik benne Nagy Sándor, a rómaiak és a kelták is.⁴⁰ A fejezetnek azonban van két hangsúlyos eleme: a középkor és az elmúlt 30 év történelme. Előbbi esetén hivatkozik Thallóczy Lajos munkásságára, amely a tudományos szemléletmóddal megírt munka érzetét erősíti. A középkori történelem hangsúlyos megjelenése is Thallóczy gondolkodásából fakadhat, ugyanis Thallóczy szerint a balkáni államok mindegyike egy-egy középkori állam fennállásából kívánja legitimálni saját területi

32 Lásd bővebben: *Csaplár-Degovics Krisztián*: Thallóczy Lajos és az albanológia: vázlatok egy nemzetépítési kísérletről. Levéltári Közlemények 81. (2010) 167–189.

33 OSZK Fond XI/472. Theodor Ippen Thallóczy Lajoshoz Bécs, 1892.

34 *Wernicke*: Theodor Anton Ippen i.m. 94.

35 Adr/AA Neue ADM. REG. F4. *Theodor Anton Ippen*: Kosovo-Novibazar. Das Alte Rascien. Bécs, 1892. Előszó.

36 *Hilbert*: A földrajztudomány i.m. 227.

37 *Wernicke*: Theodor Anton Ippen i.m. 14.

38 *Ippen*: Kosovo i.m. 1–9.

39 Uo. 11.

40 Uo. 21–22.

követeléseit a Balkánon.⁴¹ Ebben a fejezetben Ippen kitér arra, hogy a terület egy része a középkori Szerb Királyság területe volt, illetve, hogy ez a terület a Rascia folyó melletti kis városból kiinduló szerb államiság után kapta a Rascien nevet. Ezért a teljes Kosovói Vilajetet a szerbek ószerbiának nevezik és így igényt formálnak rá. Azonban ezzel ellentétes véleményét Ippen már könyve legelején, a földrajzi határok tárgyalásánál kifejti: miszerint ez az igény történelmileg nem helyes, ugyanis Rascien csak a Rascia folyó környéki területre értendő és annak kiterjesztése a „szerb sovíniszták” követelése.⁴² A közelmúlt történelmének áttekintése során, elsősorban az albánok lakta területek eseményeire fókuszált. Az első három fejezetben visszatérő szempont, hogy a Kosovói Vilajet elsősorban bosnyák és albán lakta terület, amit néprajzi, nyelvészeti és történelmi érvekkel is igyekszik alátámasztani. A negyedik fejezet a közigazgatási-adminisztrációs rendszer leírására fókuszál, amelyben Ippen több kritikát is megfogalmazott a terület alacsonyabb szintű közigazgatásával kapcsolatban, miszerint az kudarcosan működik és rendkívül korrupt.⁴³ Az 5–13. fejezetek a Kosovói Vilajet kisebb területi egységeinek útleírásait tartalmazza, amelyben rövid földrajzi bevezetést követően a személyes tapasztalatait írja le Ippen az adott térségről.

A munkával Ippennek tehát nem volt célja a tudományos igényességű munka alkotása, azonban a részletes elemzés alapján elmondhatjuk, hogy a korszak tudományos mércéjének megfelelő, rendkívül igényes munkát állított össze. Maga Thallóczy Lajos is úgy fogalmazott, hogy Ippen „nem csak nézte, de meg is értette a viszonyokat”.⁴⁴ Ezt mutatja más tudományos munkákra való hivatkozás, a rendszeres forráskritika alkalmazása (pl.: a török adóösszeírásokkal szembeni kritikája, amely saját tapasztalatain alapultak) és a figyelem felhívása az előszóban, hogy a munkában több helyen saját tapasztalatait írja meg, amelyek alapja beszélgetések, így ezek nem minden esetben pontosak. Azonban, ha történészként elemezzük a munkát és összevetjük az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni törekvéseivel, akkor egyértelműen megállapíthatók olyan véleménynyilvánítások és megjegyzések a műben, amely mutatja, hogy Ippen nem csak kutatóként, de az Osztrák-Magyar Monarchia diplomatájaként gondolkodott a területről. Erre a legjobb példa a területtel kapcsolatos szerb követelések ismétlődő cáfolása, területi korlátozása. Ezzel párhuzamosan pedig a bosnyák és az albán individualitás mellett foglalt állást, amelyre etnikai, nyelvi és történelmi érveket is bemutatott a munkában. Ezek az állítások és tapasztalatok később fontossá válnak a Monarchia albán politikájában, amelynek egyik fő alakítója volt Ippen.⁴⁵ Összességében azonban érdemes megjegyezni azt, hogy ezek a véleménynyilvánítások inkább fakadtak az objektivitásra való törekvésből, illetve ebben a munkában valószínűleg a terület megismerése volt a fő cél. A Monarchia befolyásának növelésére ugyanis nincs benne utalás. A szerzett tapasztalatok felhasználása a Monarchia érdekeinek biztosítására az 1896-os albán akcióterv kapcsán erősödnek csak fel Ippen gondolkodásában.⁴⁶

5. Összegzés és konklúzió:

A Kosovo-Novibazar című munka véleményem szerint remekül rávilágít arra, hogy a Balkán-félsziget etnikai, kulturális és vallási összetétele évszázadok óta rendkívüli bonyolultságot és széttagoltságot mutat. Ahogy jó bizonyítéka annak is, hogy a konzulok és tevékenységük rendkívül értékes forrásokkal szolgálhatnak ezen területek török kori történelméhez.⁴⁷ Azonban itt fontos, hogy meg tudjuk

41 *Csaplár-Degovics*: Thallóczy Lajos és az albanológia i.m. 174.

42 *Ippen*: Kosovo i.m. 4.

43 Uo. 50–61.

44 *Wernicke*: Theodor Anton Ippen i.m. 94.

45 *Demeter*: A modernizációtól i.m. 126.

46 *Csaplár-Degovics Krisztián*: Az albán nemzettévalás kezdetei (1878–1913). Budapest, 2010. 22.

47 *Politik und Gesellschaft im Vilajet Kosovo und serbisch beherrschten Kosovo*. Hg. Oliver Jens Schmidt, Eva Anna Frantz. Band 1. Bécs, 2020. 7.

különböztetni a pusztán kutatóként, pusztán politikusként dolgozó személyeket, illetve, hogy létezik egy csoport, amely politikusként és kutatóként is aktívan közreműködött a területen.⁴⁸ Theodor Anton Ippen ebből a szempontból egyértelműen az utóbbi kategóriába tartozó személy volt. Az albánok lakta terület tudományos szempontú feltérképezése és bemutatása a korszakban fontos érdeme, azonban teljes életpályáját tekintve elmondhatjuk, hogy Monarchia érdekeinek alávetve dolgozott.⁴⁹ Jelen tanulmányban elemzett legelső munkájában is fellelhetőek olyan utalások, megjegyzések, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia érdekeit sejtetik a háttérben. Ehhez természetesen az is nagyban hozzájárulhatott, hogy Ippen egyértelműen az Osztrák-Magyar Monarchia hű alattvalója és szolgálója volt annak fennállása ideje alatt. Későbbi munkásságát tekintve tehát diplomata elsősorban, de fontos, hogy tudományos munkásságát sem szabad vitatni.

Tanulmányomban tehát igyekeztem bemutatni egy apró szegmensét, annak a komplex tudományos-politikai kapcsolatrendszernek, amely az Osztrák-Magyar Monarchiát jellemezte a 19. század végén.

6. Felhasznált források és szakirodalmak:

Elsődleges források:

- Österreichisches Staatsarchiv:
 - o Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten, Neue Administrative Registratur, Fach 4, Serie A (Personalia), Ippen, Theodor.
 - *Theodor Anton Ippen: Kosovo-Novibazar. Das Alte Rascien.* Bécs, 1892.
 - o Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Archiv der Konsularakademie, Bücher 142.
 - Konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig, emlékirat. Bécs 1904.
- Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fond XI. Thallóczy Lajos.

Szakirodalmak:

- *Clark, Christopher: Alvajárók.* Budapest, 2015.
- *Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán nemzetévtől kezdetei (1878–1913).* Budapest, 2010.
- *Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albanológia: vázlatok egy nemzetépítési kísérletről.* Levéltári Közlemények 81. (2010) 167–189.
- *Demeter Gábor: A modernizációtól az expanziós törekvésekig.* Budapest, 2018.
- *Deusch, Engelbert: Die effektiven Konsuln Österreich(-Ungarns) von 1825–1918.* Köln–Weimar–Bécs, 2017.
- *Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939.* Budapest, 1994.
- *Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája.* Budapest, 2001.
- *Gostentschnigg, Kurt: Wissenschaft im Spannungsfeld von Politik und Militär: Die österreichisch-ungarische Albanologie 1867-1918.* Graz, 2018.
- *Göderle, Wolfgang: The social transformation of empire in 19th century Europe. Scientific knowledge, Hybridity and the legitimacy of imperial rule.* Acta Historiae 28. (2020) 4. szám. 511–540
- *Hilbert Bálint: A földrajztudomány intézményesülése és szellemiségének fejlődése az Osztrák-Magyar Monarchiában.* Földrajzi Közlemények 143. (2019) 3. szám. 223–235.

48 *Göstentschnigg: Wissenschaft* i.m. 227.

49 Uo. 750.

- *Kisling Zénó*: A bécsi diplomataképzés történetének rövid összefoglalása. *Külügyi Műhely* 2. (2020) 2. szám. 199–213.
- *Kissinger, Henry*: *Diplomácia*. Budapest, 2008.
- *Politik und Gesellschaft im Vilajet Kosovo und serbisch beherrschten Kosovo*. Hg. Oliver Jens Schmidt, Eva Anna Frantz. Band 1. Bécs, 2020.
- *Schelhaas, Bruno – Hönsch, Ingrid*: *History of German Geography: Worldwide Reputation and Strategies of Nationalisation and Institutionalisation*. In. *Geography: Discipline, Profession and Subject since 1870*. Ed. Gery S. Dunbar. Los Angeles, 2001.
- *Schmitt, Oliver Jens*: *Balkanforschung an der Universität Wien*. In. *Reichweiten und Außenensichten. Die Universität Wien als Schnittstelle wissenschaftlicher Entwicklungen und Gesellschaftlicher Umbrüche*. Hsg. Margarete Grandner, Thomas König. Bécs, 2015.
- *Somogyi Éva*: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 2006.
- *Somogyi Éva*: *Modern bürokrácia a közös külügyminisztériumban*. *Századok* 142. (2008) 1. szám. 601–672.
- *Wernicke, Anneliese*: *Theodor Anton Ippen*. Wiesbaden, 1967

A spanyol-magyar kapcsolatok XX. századi történetének tudományos feldolgozottsága 1931 és 1936 között teljes mértékben hiányos képet mutat. Ennek az időszaknak az első három évét kívánom bemutatni a madridi külügyi levéltár (AMAE)¹ érintetlen diplomáciai iratain keresztül, melyek elsősorban országunk belpolitikai, gazdasági és külpolitikai kérdéseire fókuszálnak. A budapesti spanyol diplomaták beszámolóinak segítségével árnyaltabb képet kaphatunk történelmünk ezen időszakáról. Az eseménymozaikok által konkretizálódnak a magyar külpolitikai lehetőségek és a kezdeti spanyol-magyar ambivalens viszony okai. Az eltérő politikai mentalitás ellenére, hasonlóan alakult a két ország történeti fejlődése, ami a különbségeket háttérbe szorítva megalapozta a két fél kapcsolatát.

Magyarország és a Második Spanyol Köztársaság

A magyar-spanyol kapcsolatok az első világháború után 1920-ban váltak rendezetté, azonban valódi stabilitásról csupán 1927-től beszélhetünk. Budapesten 1920-ban ugyan kiépült egy állandó spanyol képviselő, ennek ellenére a madridi feladatokat a párizsi magyar követ látta el állandó spanyolországi székhely hiányában. A kezdetben akadozó diplomáciai kapcsolatok ellenére számos közös vonás található a két ország között. Az egyik lényeges jelenség a Habsburg-ház általi összefonódás. XIII. Alfonz spanyol uralkodó édesanyja Habsburg-Tescheni Mária Krisztina osztrák főhercegnő, aki dinasztikus összeköttetést jelentett a század első felében Spanyolország és Magyarország között. Érdemes figyelmet szentelni mindkét ország XX. századi politikai fejlődésének is. Az 1920-as és 1930-as években jobboldali autoriter jellegű rendszer alakult ki mindkét államban. Magyarországon 1920-tól 1945-ig szüntelen jelleggel működött, míg Spanyolországban egy rövid köztársasági periódus 1931-től megtörte ezt az autoriter folytonosságot. Az 1931-es év politikai fordulatot tartogatott mindkét fél számára, hiszen áprilisban létrejött a Második Spanyol Köztársaság, augusztusban vége szakadt Magyarországon az egy évtizedig tartó Bethlen-érának, mely Károlyi Gyula miniszterelnöki kinevezésével eltérő politikai jelleget öltött. A spanyolországi változások szükségességét a pénzügyi, társadalmi és politikai válság erősödése indokolta. Ugyan 1923-ban a Primo-diktatúra kiépülése többnyire szintén ezeknek az okoknak volt köszönhető, azonban a kezdeti stabilitást ismételt krízis követte, mint a köztársaság esetében is, ami 1936-ban polgárháborúba torkollott. Az új államforma kikiáltása után XIII. Alfonz lemondás nélkül Párizsba távozott és megkezdte működését egy baloldali karakterű spanyol kormány, mely a magyar politikai mentalitással nehezen volt összeegyeztethető. A spanyol politikai életben egyre dominánsabb köztársasági erők már az új kormány kiépülését megelőzően bizonytalanná tette a két ország további kapcsolatát. 1930 és 1936 között összesen négy spanyol diplomata fordult meg Budapesten, akik számára a magyar bel- és külpolitikai körülmények nem könnyítették meg a feladatot: *Manuel Garcia de Acilu y Benito (1930-1931), Luis Muro y Navarro (1931-1932), Tomás Maycas y de Meer (1930-1933), Carlos Arcos y Cuadra (1933-1939)*.

Az első kellemetlenséggel 1931 februárjában, Miguel Fleta (1897-1938) operaénekes előadását illetően szembesült *Manuel Garcia de Acilu y Benito*, alig másfél hónappal a köztársaság kikiáltása előtt. Az énekes budapesti koncertjét megelőzően Párizsban lépett fel, ahol a francia sajtónak nyilatkozott politikai állásfoglalásáról. Nyilvánvalóvá tette a köztársasági államforma iránti szilárd elkötelezettségét, hirdette a monarchia bukását és megtagadta a spanyol uralkodó előtti fellépést. A Horthy-rendszer

¹ Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores

jobboldali jellege mellett monarchista és konzervatív elemekkel is tarkított volt, ennek következtében a politikai vezetés nem volt hajlandó megjelenni az operaénekes budapesti előadásán, a diplomáciai jelentés szerint félig üres nézőtér fogadta Fletát. A magyar kormány magatartása imponálhatott a spanyol uralkodónak, azonban másfél hónap elteltével megváltozott a spanyol államberendezkedés. Az incidens meglehetősen bizonytalanná tette az áprilisi köztársaság számára a magyar-spanyol diplomáciai kapcsolatok további alakulását.

A feltételezés a köztársaság kikiáltását követően hamar igazolást nyert. A Horthy-rendszer vezetése várakozást helyezett kilátásba az elismerés kapcsán, illetve kiütközött a magyar és spanyol mentalitás közti eltérés is, melyet a spanyol követ külön kiemelt: *"[...] az arisztokrácia mentalitása a feudalizmus időszakára emlékeztet [...], a sajtó úgy mutatja be a köztársaságot, mint a bolsevizmus felé vezető első lépést [...]."*² Látványosnak ítélte továbbá az előző kormány és XIII. Alfonz iránti magyar szimpátiát is, mely egyrészt a Habsburg dinasztikus kapcsolatokból, másrészt a revízió iránti spanyol hozzáállásból eredt. A királyi Spanyolország támogatta a magyar területi igényeket, azonban az új vezetésről kormányunk még nem rendelkezett tapasztalattal e lehetőségek kapcsán. A spanyol változásokra adott magyar reakciókkal foglalkozó spanyol dokumentumok szerint: *"Országunk ügyei továbbra is nyugtalanítják a magyar sajtót [...]. Egyre erőteljesebbek a jobboldali pártok támadásai és próféciái - miszerint egy kommunista rezsim várható Spanyolországban - párhuzamot vonnak az aktuális spanyol helyzet és a Károlyi-kormány közt, mely a bolsevikokat juttatta hatalomra."*³ Magyarország első köztársasági tapasztalata a baloldali Tanácsköztársaság volt, mely fennállása politikai terrort és bizonytalanságot hozott a lakosság számára. A keserű élmények és az aktuális események közt csupán 12 év telt el, így magyar perspektívából szemlélve a helyzetet érthető az aggodalom. Spanyol szemszögből azonban nem kapcsolódnak sem a baloldali politikához sem a köztársasági államformához ilyen jellegű negatív élmények, értetlenül szemlélték a magyar elutasító magatartást. A spanyol-magyar diplomáciai kapcsolatok ugyan nem sérültek, ennek ellenére a magyar vezetés megvárta a német és olasz elismerést, majd a nemzetközi rendhez igazodva kormányunk is kinyilvánította az új rezsim felé az elismerés tényét.

Az ismertetett esetekről szóló iratokban a két állam közötti diplomáciai kapcsolatok bizonytalanságára került a hangsúly, azonban további dokumentumok alapján Spanyolországot az európai külkapcsolatok terén is aggodalom töltötte el néhány magyarországi esemény következtében. Egy spanyol-magyar privát baráti viszony, illetve maga a budapesti spanyol ügyvivő is kínos szituációt teremtett Spanyolország számára. 1932-ben Magyarországra látogatott Antonio Sancho Nebot mallorcai kanonok, az irat szerint Ringer Erzsébet festőművész javaslatára.⁴ Antonio Sancho Nebot - klerikus, filozófus és teológus - Tóth Tihamér veszprémi püspök műveinek spanyol fordítója volt.⁵ Gyakran fordult meg az országban, hogy teológiai témájú előadásokat tartson, azonban 1932-ben a spanyol külpolitika szemszögéből rendkívül kínos témájú konferenciát tartott Budapesten, amely az "Igazságot Magyarországnak" címet viselte. A spanyol követ szerint Ringer Erzsébet állt a szervezés háttérében veszélyeztetve Spanyolország semleges külpolitikáját. Az 1931-es belügyi változások miatt a köztársaság nem volt abban a helyzetben, hogy intenzív külpolitikát folytasson, amit a budapesti diplomata is megerősített jelentésében: *"Akárhogy is van, egyrészt az ország iránti szimpátiánk, másrészt a trianoni szerződés igazságossága vagy éppen igazságtalansága, ahogy az elődöm Galinsoga úr mondta,*

² AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 45./1931

³ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 62./1931

⁴ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 175./1932

⁵ Posztós Piroska Ildikó: La influencia de Tihamér Tóth en España. Un húngaro olvidado en Hungría. In: Csikós Zsuzsanna: Encrucijadas, Estudios sobre la historia de las relaciones húngaro-españolas 2013, Universidad de Huelva, 191. o.

*a nemzetközi politika egy olyan ügy, amelybe nem gondolom, hogy bele kéne avatkoznunk.*⁶ Nebot a konferenciával akaratlanul is kiemelte Spanyolországot a passzív külpolitikai magatartásból, hiszen az aktuális budapesti követtel való előzetes egyeztetés nélkül vállalt komoly nemzetközi kérdést érintő nyilvános szereplést. A spanyol kormány instrukcióit követve a Luis Muro y Navarro megpróbálta felkeresni a teológust. Nebot ismeretlen tartózkodási helyével kapcsolatban a rendőrséghez fordult. Fáradozásai nem térültek meg, Nebot rövidesen elhagyta Budapestet. A távozást megelőzően Ringer Erzsébet a követségre telefonált, hogy megtudja szükséges-e barátja számára a hazaút során osztrák és német vízum, meg sem említve az esetleges kellemetlenséget, amit a konferencia okozott. A további utasításoknak eleget téve a követség kutatni kezdett az olyan sajtóhírek után, melyek összefüggést mutathattak Nebot tevékenységével, hogy egy lehetséges nemzetközi érdeklődés során tisztázhassák a kialakult helyzetet. Az események spanyol szempontból szerencsésen zárultak és a konferencia elkerülte a külföldi sajtó figyelmét, Spanyolországban nem kellett nyíltan állást foglalnia a revízió kérdéséről.

1933-ban Carlos Arcos y Cuadra budapesti spanyol ügyvivő esete azonban konkrét külpolitikai konfrontációt okozott Spanyolország számára. A diplomata budapesti érkezését követően nyilatkozott a Budapesti Hírlapnak és a Pester Lloydnak is. Az interjú egyik fő szenzációja, hogy nyíltan támogatta a magyar revíziós törekvéseket: *“Őszintén kívánom, hogy ezek a tárgyalások a méltányosság és az igazságosság alapján teljesen kielégítő eredménnyel végződjenek. [...] Egészen MacDonaldrómai úttáig — mondja — előttünk, diplomaták előtt nem volt szabad kiejteni ezt a szót: revízió. Ma már nem „tabu“ [...] a kérdés. El kell következnie a revízió idejének.”*⁷ A sajtóhír természetesen a magyar határokon túl is eljutott kényelmetlen helyzetbe hozva Spanyolországot. Egy külföldi madridi követ - az ügyvivő szerint a csehszlovák küldött, Vlastimir Kybal - panaszt tett Madridban a nyilatkozat hallatán. Carlos Arcos y Cuadra felettese egyben barátja is volt, így nem indult hivatalos eljárás az ügyvivővel szemben. Magánlevélben hívta fel figyelmét, hogy a jövőben tartózkodjon a Spanyol Köztársaság nevében önállóan történő nyílt állásfoglalástól főleg ilyen kényes kérdésben. Carlos Arcos y Cuadra a nyilvánosság mellett a spanyol kormány számára küldött diplomáciai jelentésekben is intenzív kampánytevékenységet folytatott a magyar területi revízió és a spanyol-magyar kapcsolatok elmélyítése mellett. Utóbbi 1933-ban ismét veszélybe került egy olyan diplomáciai félreértés miatt, melyet a madridi Magyar Követségben beállt változások idéztek elő. A magyar nagykövet, Hevesy Pál egy megbízatás következtében engedéllyel távozott Madridból, amit feltehetőleg a két ország nem egyeztetett egymással. Carlos Arcos y Cuadra irataiból tudjuk, hogy ezért az aktuális külügyminiszter - *Luis de Zulueta* - a budapesti spanyol képviselő visszaminősítését fontolgatta a reciprocitás elvére hivatkozva.⁸ Az ügyvivő azonban sikeresen tisztázta a helyzetet, így a frissen hivatalba lépett spanyol külügyminiszter - *Fernando de los Ríos Urruti* - megtartotta a diplomáciai kapcsolatok addigi szintjét. A két ország viszonya 1933-tól, az ügyvivő érkezésétől kezdve valódi stabilitást mutatott, részrehajló megnyilvánulásai mellett teljes odaadással végezte budapesti tevékenységét.

Restauráció és belpolitika

A spanyol diplomáciai iratok zöme vizsgálja hazánk belpolitikai helyzetét, melyet a stabil kormányzat ellenére államformánk miatt zavarosnak ítélték. Többségük 1933-as keletkezésű, az ezt megelőző jelentések kevésbé érintették a témát, az 1931-32-es évek irataiban a miniszterelnöki pozíciót érintő változások kerültek a középpontba. Spanyol szemszögből láthatjuk a Horthy Miklós, Bethlen István, Károlyi Gyula és Gömbös Gyula közötti politikai interakciót, valamint az ország Habsburg-dinasztiával

⁶ Uo.

⁷ Budapesti Hírlap 1933. 04. 02. 75. sz. 6. o.

⁸ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 185./1933

fennálló viszonyát is. A belpolitikával foglalkozó dokumentáció hangsúlyos aspektusa az aktuális vezetés egységes jellegének kérdése. Az iratok összessége ugyan a Horthy-rendszer vezetésének dominanciájáról tanúskodik, azonban élesen kiemeli a kormánnyal szembeni, a köztudatban kevésbé ismert fellépéseket, illetve a királpárti körök törekvéseit.

1931 novemberében lezajlott egy jelentéktelen puccskísérlet, melyről a spanyol követ meglehetősen részletes jelentésben számolt be.⁹ A dokumentum szerint *“a helyi rendőrségnek már egy ideje tudomása volt egy olyan mozgolódás előkészületeiről, melynek karaktere nem meghatározható azonban forradalmi tendenciákat mutat. [...] A puccsot november 28-ról 29-re virradó éjjel készítették elő és [...] nagyjából 30 szervező vett benne részt, akik kapcsolatban álltak más megyeszékhelyekben létesült csoportokkal, melyek összessége ezer főt számlált.”*¹⁰ A felkelők célja a minisztériumok, kommunikációs központok és bankok megszállása volt, hogy az okozott zűrzavar közepette átvegyék a politikai hatalmat. Terveik között szerepelt, hogy katonai raktárakból egyenruhákat és fegyvereket szereznek, így feltűnés nélkül szivároghattak volna be a kijelölt hivatalokba. Luis Muro y Navarro szerint a felkelő csoport politikai jellege behatárolhatatlan, ami abból a körülményből adódott, hogy a résztvevők között a jobb- és baloldali támogatói egyaránt megtalálhatóak voltak.¹¹ Politikai hovatartozásuk széles repertoárja megkérdőjelezte az aktuális vezetés iránti elkötelezettséget, főként, hogy a szervező Vannay László maga is jobboldali katonatiszt. A vegyes összetételű csoport kísérlete mellett egyéb próbálkozásokkal is találkozunk az iratokban. 1933-ban Carlos Arcos y Cuadra legitimista szerveződéssel, monarchista puccskísérlet gyanújáról is beszámolt. Feltételezését elsősorban szóbeszédre és a párt kiemelkedően aktív tevékenységére alapozta. A szervezkedéssel kapcsolatban Zita királyné is gyanúba keveredett, azonban *“ezt a pletykát nem csupán a pártvezetés, hanem maga az ex-császárné is cáfolta.”*¹²

A magyar belpolitika stabilitása 1931-ben, még a Vannay-féle kísérletet megelőzően a Bethlen-Károlyi cserével rövid időre megingott a spanyol jelentések szerint. Károlyi Gyula miniszterelnök, elődjével megegyező politikai irányvonala ellenére, mint kívülálló szerepelt a politikai életben. A spanyol követ a személyi váltást követően leírta benyomásait feletteseinek Károlyiról: *“Az új miniszterelnököt bírálják gyengesége miatt annak ellenére, hogy más egyéb kiváló tulajdonsággal is rendelkezik a kormányzáshoz, azonban alapvetően hiányzik belőle, hogy vaskézzel irányítson egy országot; illetve az energia, a hírnév, tulajdonképpen mindaz, aminek Bethlen abszolút módon a birtokában van [...]”*¹³ A Károlyi képességeit tárgyaló beszámolók mellett 1932-től a Bethlennel fennálló kapcsolata is elemzésre került a spanyol iratokban, a miniszterelnök nehézségeinek okát Bethlen szándékos ellentevékenységeiben látták. *“Bethlen gróf továbbra is megnehezíti az aktuális miniszterelnök Károlyi gróf és a kormányzat munkáját, hogy krízist provokáljon azzal a szándékkal, hogy visszatérhessen kormányozni.”*¹⁴ Tomas Maycas ez év júniusában magyar kormányválságról számolt be feletteseinek, találgatva az új kormányfő személyét. Egy hónap elteltével Károlyi helyzete tovább romlott: *“Az ország alapvetően monarchista és azt beszélük - nem lehet tudni mire alapozva - hogy Horthy, Bethlen és az aktuális honvédelmi miniszter Gömbös között létrejött egy megállapodás, hogy kötelezik Károlyit a lemondásra, hogy uralkodót ültessenek Magyarországra élére.”*¹⁵ A királyi trón ugyan nem került betöltésre, azonban a következő hónapban megvalósult Károlyi lemondása, melynek okait a spanyol küldött jelentésében ismertette: *“A Károlyi-kabinet valamivel több, mint egy éve irányítja az államot saját politikai pártjának támogatása nélkül [...]”*

⁹ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 177./1931

¹⁰ Uo.

¹¹ Délmagyarország 1931. december 7. évfolyam 273. sz. 1. o.

¹² AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 133./1933

¹³ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 121./1931

¹⁴ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 116./1932

¹⁵ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 204./1932

*Az Egységes Párt [...] mindig is őt (Bethlen) ismerték el a valódi és egyetlen vezetőnek. [...] Nem hiszem, hogy Károlyi gróf visszatér, hogy új kabinetet alakítson, hiszen kijelentette, hogy a többség támogatása nélkül nem tud tovább a kormánnyal szemben dolgozni.*¹⁶ Ahogy a spanyol fél látta, Károlyi miniszterelnökként valóban saját kormányával vívott szélmalomharcot, majd Gömbös miniszterelnöki kinevezése igazolta is a Bethlen-Horthy-Gömbös-csoportot negatívan ábrázoló állításokat.

Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején új politikai kérdés került a spanyol iratok középpontjába: az államforma és a Habsburg-restauráció lehetőségei. Mint az előző dokumentumokból láttuk a kormány is megosztott jelleget öltött Károlyi megbízatása alatt, nincs ez másként a Habsburg-dinasztia és a politikai vezetés kapcsolatával sem. A viszony ambivalens karaktere Gömbös és Horthy kijelentéseiben és tetteiben nyilvánult meg. 1933-tól egyre intenzívebben uralták a parlamenti üléseket az államformát és a királykérdést érintő politikai viták. Spanyolország a magyar közvéleményt elsősorban monarchistának ítélte. A kormányzó és a miniszterelnök maga is ezt hangsúlyozta saját beállítottságát illetően, azonban tetteikből ez mégsem válik egyértelművé. Gömbös folyamatosan elutasította a trón betöltését. Egyrészt nem tartotta aktuálisnak a kérdést, másrészt *“mindenki, kivétel nélkül, egy nemzeti királyt akar, és ez nagyon nehéz lenne egy Habsburg uralkodóval. Bizarr lenne, az után, hogy tíz éve elértük a függetlenségünket, most feláldozzuk azt.”*¹⁷ - mondta a miniszterelnök. A legitimistákat azonban nem elégítette ki a válasz, továbbra is kitartottak a restauráció mellett. Pallavicini Mihály Gömbössel jogi vitákat folytatott a trónfosztás törvényéről, ami azonban nem vezetett eredményre. Egy hónap elteltével a miniszterelnök Habsburg Ottó lehetőségeinek teljes felszámolásán dolgozott. A kormány és a legitimisták közt intenzív vita zajlott, a spanyol iratokból pedig Gömbös egyre mesterkedőbb alakja rajzolódott ki. A diplomatának feltűnt, hogy a miniszterelnök tettei és szavai nincsenek összhangban: *“A kormányfő politikája az oszd meg és uralkodj taktika. [...] Gömbös úr azt mondta és elismételte, hogy monarchista. Gömbös úr azonban a Habsburgok magyarországi restaurációja ellen van. Ha Gömbös úr tényleg monarchista, akkor mégis ki a jelöltje?”*¹⁸ A trón betöltésének akadályozása céljából a halogatás mellett a kormányzói jogkör bővítésének kérdését is bevetette. *“Úgy interpretálják ezt a tervezetet, mint a vezetés stabilizálását, miközben elzárják az utat a Habsburgok visszatérése előtt.”*¹⁹ - írja az ügyvivő. Gömbös és a legitimista párt között egyre élesebb konfliktusokra került sor, 1933 novemberére már utcai zavargásokkal is szembesült a diplomata. Ottó születésnapját megelőzően több Habsburg-ellenes utcai összetűzés robbant ki. A kormány a tétlenség módszerét választotta, melyre a parlamenti ülések során a legitimisták tüntetéssel válaszoltak. Az egyik jelentősebb megmozdulásnak az ügyvivő is tanúja volt: *“19-én este a Vörösmarty téren sétálva arra lettem figyelmes, hogy számos egyetemista sereglett ott össze kevésbé békés tevékenység keretein belül, mely ordibálásba és egy nagy központi épület elleni támadásba csapott át, ahol bankettet tartottak Ottó születésnapja alkalmából. A résztvevők - mint aztán megláttam, nem mind egyetemista volt - azzal a kiáltással, hogy le a Habsburgokkal rárontottak az épületre betörve az ablakokat és ajtókat, riadalmat keltve az asztaltársaságban. [...] A zavargások nagyjából egy órán keresztül tartottak, majd az utcán folytatódtak. [...] A rendőrség csupán az utolsó órában avatkozott be és éppen ez a tartózkodó magatartás volt az, ami miatt a legitimisták szót emeltek. Sőt mi több, a kormányt és különösen magát Gömbös miniszterelnök urat vádolják az anti-legitimista zavargások szervezésével.”*²⁰ A jelentésből kirajzolódik a Bethlen-korszakban kialakult stabil politikai

¹⁶ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 225./1932

¹⁷ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 117./1933

¹⁸ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 165./1933

¹⁹ Uo.

²⁰ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 287./1933

élet kezdődő fragmentálódása. A kormány 1933-tól kezdve nem csupán a baloldallal és a szélsőjobboldallal állt komoly ellentétben, hanem a legitimistákkal is.

Maga a király nélküli királyság egyedi jelensége több alkalommal került a spanyol fél által elemzésre. Ezt a típusú államberendezkedést meglehetősen zavarosnak tartották, ami folyamatos felülvizsgálatot igényelt, hogy Spanyolország naprakész legyen a magyar politikai stabilitást illetően. *“Magyarország hivatalosan királyság. Azonban király nélkül. Átmenetileg egy kormányzó helyettesíti, aki magát monarchistának vallja, az országot pedig egy kormány irányítja, mely szintén monarchistának vallja magát. Továbbra sem tudni ki lehet az esetleges uralkodó. [...] Magyarországon mindenek előtt most egy köztársaság képe rajzolódik ki a lakosság monarchista érzületével szemben [...]”*²¹ 1933-ban gyakran merültek fel az államformával kapcsolatos találgatások, mint restauráció vagy éppen köztársaság, az ügyvivő számára azonban egy lehetőség volt nyilvánvaló: *“Ez az állapot már nem tarthat sokáig.”*²² Carlos Arcos y Cuadra a köztársaság lehetőségét nem az ország mentalitásbeli változására alapozta, mely felhagyott volna a monarchista érzülettel, hanem Horthy és Gömbös dominanciájára. *“Véleményem szerint miközben Horthy kormányzó és Gömbös miniszterelnök van hatalmon, meglehetősen nehéz lenne a monarchia helyreállítása az országban, nem lepne meg, ha egy köztársaság előkészítésén fáradoznának.”*²³ A parlamenti ülések során zajló intenzív kormánypárti és legitimista konfliktusok, valamint az utcai zavargások alapján helyes az ügyvivő meglátása, hogy a politikailag tisztázatlan állapot tarthatatlan. Nem gondolt azonban arra, hogy egy köztársaság létrejötte milyen hatást gyakorolna a kormányzói jogkörre. Horthy feltehetőleg a jelen államforma fenntartásában volt érdekelt, egy köztársaság vagy egy királyság - uralkodóval az élén - hátrányos helyzetbe hozta volna a kormányzót és magát Gömbös miniszterelnököt is. Utóbbi számára elsősorban egy királlyal működő monarchia okozott volna kényelmetlenséget, hiszen politikai ellensúlyként jelent volna meg az uralkodó. A másik lehetőség sem garantálta hatalmát, hiszen új államberendezkedés általában új választásokat hoz, és ebben az esetben már nem támaszkodhatott volna a kormányzói kinevezésre.

A Horthy-Habsburg kapcsolatok jellege meglehetősen zavaros volt, ami az ügyvivő számára is alkalmanként problémát okozott. A kormányzó és a dinasztia viszonya valóban ambivalens, hiszen az 1920-as változások során visszaállt a királyság államformája, ahol az uralkodót ideiglenesen helyettesíti egy kormányzó. A kezdeti elképzelések szerint Horthy monarchista politikusként átmeneti állapotokra készült, aki a stabilitást követően visszaadja az államfői jogokat a törvényes uralkodónak. 1921-ben ennek ellenére IV. Károlyt végleg eltávolította, majd több mint 10 év elteltével még mindig elutasította a lehetőséget, holott a Habsburg-dinasztia itt élő tagjaival - főleg Habsburg Józseffel - viszonylag szoros kapcsolatot ápolt. Az adott körülmények kényelmetlen helyzetbe hozták az ügyvivőt, amikor az uralkodó család Ottó 21. születésnapja alkalmából az országba látogatott. Utcai zavargásokról, majd az ezt követő jelentésekben további fontos eseményekről számol be a mozgolódásokat követően: *“[...] nagy nehezen sikerült megszereznem egy szerző és dátum nélküli illegális röplapot, amit 20-án éjjel akartak szétszítani. [...] hogy Őexcellenciája is megismerje tartalmát, lemásolom folytatásként a fordítást: [...] 1933. november 20-án este 8-kor a Vigadó minden termében [...] vacsoraestet szerveznek Habsburg Ottó 21. születésnapja alkalmából. A törvények árulói, megsértői II. Ottó király őfelségének nevezik annak a családnak a fiúcskáját, mely évszázadok alatt meggyilkolta a hungarizmust. [...] nem kell tolerálni azokat, akiknek semmi keresnivalójuk a hazánkban és letiporják a magyar törvényeket.”*²⁴ A röplap érvei hasonlóságot mutatnak Gömbös parlamenti vitáiban használt néhány indokával, melyek a Habsburg-

²¹ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 262./1933

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 289./1933

restaurációt elleneztek - *Ottó ifjúsága, magyar függetlenség kivívása, a Habsburg-törvény érvényessége* - emellett érdemes figyelmet fordítani a hungarizmus szó használatára is. Gömbös Gyula ugyan a hungarizmust, mint terminológiát nem alkalmazta korábbi programjaira, azonban az általa 1923-ban létrehozott fasiszta mintájú Fajvédő Párt hasonló jelleget képviselt. Az ügyvivő nem említi lehetséges összefüggést, ennek ellenére valóban megkérdőjelezhető a miniszterelnök ártatlansága a korábban felmerült legitimista vádakkal kapcsolatban.

A jelentés egy diplomáciai szempontból meglehetősen kényes eseménnyel folytatódik. *“Az incidens másnapján [...] a fővárosi Bazilikában misét rendeztek Ottó főherceg tiszteletére, melyen részt vett számos legitimista. Azonban amikor beléptem nem volt jelen se a kormány se Horthy kormányzó se a Habsburg család Magyarországon székelő tagjai. Részt vettem egy két napos vadászaton a kormányzó meghívásának eleget téve, melyen ugyanakkor jelen volt Habsburg József főherceg is. Négyszemközt rákérdeztem, hogy ő tiszteletét tette-e a misén, mire azt válaszolta, hogy nem, mert ez nagyon kényelmetlen helyzetbe hozta volna a kormány előtt.”*²⁵ A történetek két fontos dologra világítanak rá, a kellemetlen spanyol diplomáciai helyzetre, valamint a kormányzó és a dinasztia homályos és behatárolhatatlan viszonyára. Az évszázadok óta szoros Habsburg-kapcsolatok Spanyolországgal indokoltá tették a misén való spanyol képviseletet, azonban a magyar politikai vezetés távolmaradása jelezte a restauráció elutasítását, a diplomata pedig a megbízólevelét fogadó mindenkori kormány felé lojalitással tartozik. Az eset nem tépázta meg a spanyol-magyar diplomáciai kapcsolatokat, sem az ügyvivő presztízsét, azonban folyamatos megfontolt döntéseket igényelt a magyarországi feladatokat illetően.

A restauráció kivitelezésének az 1930-as évektől kialakult egy külföldi aspektusa is, melyet a diplomaták gondosan ismertettek a beszámolóikban. Egyes esetek a valóságtól egészen elrugaskodott lehetőségeket tárgyalnak, mint például egy Román-Magyar Monarchia vagy egy Magyar-Román-Jugoszláv Konföderáció születése. Mindkét elképzelésről 1932-ben keletkezett irat, előbbi eshetőségről egy parlamenti ülés keretein belül esett szó. *“Pallavicini őrgróf azt mondta, hogy néhány külföldi folyóiratban egy Román unió híre járja Magyarországgal és Erdéllyel együtt monarchiát létesítve II. Károly román király uralma alatt, és Bethlen gróf támogatója ennek az uniónak.”*²⁶ A követ ezt irreális információnak tartotta, hiszen az aktuális külpolitikai viszonyok egyértelműen kizárják ennek lehetőségét. A trón betöltésére irányuló második változat szintén kételyeket ébreszt, mely nem meglepő módon ismét a külföldi sajtóból származott. A beszámoló szerint prágai sajtóhírekből jutott el Madridig az információ miszerint megkezdődtek a trón betöltésére irányuló tárgyalások. Luis Muro y Navarro maga is meglepetten szembesült a hírrel, hiszen *“valójában eddig még szóba sem került semmilyen vonatkozásban a monarchia visszaállítása.”*²⁷ Egyéb állítások szerint egy Magyar-Román-Jugoszláv Konföderáció tervei körvonalazódtak, melynek élén egy király regnált volna. A magyar diplomáciai kapcsolatok a szomszédos országokkal eleve gátolták ennek kivitelezését is, emellett - ahogy a követ fogalmaz - *“sem a jugoszláv uralkodó sem a román nem hajlandó lemondani a koronájáról, feláldozva azt egy konföderációért.”*²⁸

A realitást nélkülöző teóriák mellett megjelentek olyan sajtóhírek is, melyek némi megalapozottsággal bírtak, még ha a későbbiekben nem is valósultak meg. Ezek az elképzelések elsősorban Olaszország tevékenysége köré csoportosultak. Az első irat, melyben a követ röviden említést tesz sejtelméről, 1932-ben keletkezett, Gömbös és Mussolini novemberi találkozásával kapcsolatban. *“Gömbös úr római útja talán sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint ahogy első látásra tűnt. [...] azt mondják, hogy*

²⁵ Uo.

²⁶ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 145./1932

²⁷ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 204./1932

²⁸ Uo.

*megtárgyalják a monarchia lehetséges restaurációját az országban és az uralkodó személyét*²⁹ Ebből az iratból ugyan nem derült ki, hogy pontosan mi az alapja a feltételezésnek, azonban egy későbbi dokumentum megvilágítja a helyzetet. [...] *Annak ellenére, hogy a hírt cáfolták, továbbra is szóbeszéd járja Ottó főherceg a magyar trón örököse és az olasz uralkodó kisebbik lányának menyegzőjéről.*³⁰ Amennyiben valósnak tekintjük a hírt, értelmet nyer a teória, miszerint Mussolini restaurációs tervezetéről tárgyalt a magyar miniszterelnökkel, akit egyébként hátrányosan érintett volna ennek megvalósulása. A hír a következő évben is a köztudatban forgott, sőt júniusban egy újabb külföldi résztvevő csatlakozott. Az ügyvivő szerint diplomáciai körökben az a szóbeszéd járja, hogy *“továbbra is Mussolini támogatásával, sőt Franciaország fellépésével dolgoznak a régi dualista típusú Osztrák-Magyar Monarchia helyreállításán Ottó osztrák trónörökös restaurációjával.*³¹ A francia elhatározás irreálisnak tűnik, azonban számításba kell venni az 1933 januárjában kialakult új európai politikát Hitler érkezésével. A restaurációs hírt megelőzően a magyar kormány már közeledett az új német vezetéshez. Amennyiben a Franciaországot érintő szóbeszéd igaz, feltehetőleg az új Németország okozta nemzetközi erőviszonyok produkálták a francia részvételt, hogy ellenpólust képezhessen Közép-Európában gátolva az Anschluss lehetőségét. Novemberben az események újabb fordulatot vettek, amikor Zita ex-császárné Rómába látogatott, hogy találkozzon súlyos beteg testvérével a pármai herceggel. A nemzetközi Habsburg-párti körök szimpátiatüntetést szerveztek Zita tiszteletére, *“[...] A ceremónián részt vett magyar mágnások, osztrák arisztokraták és az ősi cseh nemesség képviselőinek bőséges csoportja. [...] Számos cikket publikáltak, sőt fotókat is az osztrák-magyar trón örököséről Habsburg Ottó főhercegről Savoyai Mária hercegnővel, az olasz uralkodóház lányával közösen.*³² Az ügyvivő azonban arról is beszámolt, hogy néhány nappal később a Popolo d'Italia, Mussolini sajtóorgánuma kiadott egy közleményt, melyben a Duce cáfolta, hogy bármilyen módon osztrák és magyar legitimista köröket támogatna. Ilyen körülmények között nehéz megítélni Mussolini valódi szándékát, hiszen *“ez a hír ellehetetleníti, de legalábbis megnehezíti az egész házassági tervet a Habsburg- és a Savoyai-ház között. [...] Ugyanakkor az a hír járja, hogy e házassági tervek eredményeként sikerülhetne revíziót elérni a békeszerződésben, különösen az olasz határokat érintve [...]”*³³ Az olasz-osztrák határkérdés Tirol esetében az 1930-as években továbbra is problémás volt, Olaszország a Brenner-hágóról nem kívánta határait visszahúzni, Ausztria pedig nem nyugodott bele Dél-Tirol elvesztésébe. Az ügyvivő jelentése tömören körvonalazza az olaszok állásfoglalását: *“Akár lesz menyegző. akár nem, állítja a Popolo d'Italia, Alto Adige, ami annyira olasz megye, amennyire csak lehet mindig is olasz marad, akár tízezer házasságot kötnek akár csupán egyet.”*³⁴ A fordulat miatt a magyar legitimista körök elsősorban Gömböst okolták, úgy gondolták beavatkozott, hogy *“[...] a Habsburgok restaurációjának minden lehetőségét az országban eltörölje.”*³⁵ A hirtelen változó politikai erőviszonyok és érdekek gyorsan módosították az előzetes együttműködések, a diplomácia az 1930-as években meglehetősen kihívásokkal tarkítottnak bizonyult. A hazai monarchista viszonyok megosztottsága - legitimisták és szabad királyválasztók - nem tette lehetővé a trón betöltésének konkrét kivitelezését, ahogy a diplomata is fogalmaz *“a tervezet sokkal inkább elméleti, mint gyakorlati.”*³⁶

²⁹ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 288./1932

³⁰ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 295./1932

³¹ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 148. /1933

³² AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 262./1933

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

Visszavonult revíziós támogatók

A spanyol iratok a békeszerződés módosításáról 1933-ig meglehetősen ritkán tesznek említést. Érdekessége azonban, hogy a legkisebb akár civil, akár csupán erkölcsi politikai támogatást is részletesen dokumentálnak. Beszámolnak az USA, Franciaország és Nagy-Britannia változó hozzáállásáról. A 1920-as évek végén Bethlen külföldi miniszterelnöki látogatásai megalapozták a kampány további lehetőségeit, mely ennek következtében a következő évtizedben még intenzívebbé és népszerűbbé vált. A téma kényes jellegét diplomáciai körökben a Mussolini-MacDonald találkozó oldotta fel, mely felhívta a figyelmet, hogy jogegyenlőség alapján történő tisztázás hiányában könnyen háborús gócponttá válhat a dunai régió.³⁷

Az Egyesült Államok már 1931-ben jelentős gesztust tett Magyarország felé, 10 000 fős támogatottságú petíciót nyújtott be a Népszövetséghez a békeszerződés felülvizsgálata érdekében. Kézzel fogható eredményt közvetlenül nem hozott, azonban több alkalommal is kinyilvánították az ország diplomatái és a lakosság egyaránt a Magyarországgal való együttérzésüket. Bethlen István miniszterelnök revíziós kampányát később felesége USA-beli látogatása követte, mindkét esetben pozitív visszajelzést kaptak a civil és politikai köröktől is. 1933-ban az akadozó leszerelési konferencia hatására az USA is közelített ahhoz a véleményhez, hogy a tartós békét csupán biztos és fenntartható határok kiépítésével lehet elérni. David Hunter Miller jogász és diplomata, aki a Népszövetség jogi alapidokumentumainak megfogalmazásában is részt vett, nyíltan lépett fel a Trianonban kelt békeszerződés ellen. *“Nagy érdeklődést váltott ki a Leleplezett Trianon című publikáció, melyben David Hunter Miller általi jegyzetek és visszaemlékezések kerültek közlésre a megbeszélésekről, melyek 1919-ben Párizsban zajlottak és a trianoni békeszerződés feltételeinek javítását voltak hivatottak szolgálni.”*³⁸ Az angolszász támogatás nem kizárólag az USA pozitív hozzáállásában mutatkozott meg, Nagy-Britannia szintén nagy figyelmet szentelt az ügynek, parlamenti kérdéssé alakítva a problémát. Egy 1933. júniusi spanyol diplomáciai jelentés szerint a brit sajtó intenzíven foglalkozott a kérdéssel, ahogy a brit parlamenti ülések is. *“[...] E hónap 12-én a Brit Parlament egy tagja, [...] felszólalt a külpolitikát érintő vitán, miszerint Közép-Európában sosem lesz biztosítható a béke, míg nem módosítják a trianoni szerződést.”*³⁹ Egy hónap elteltével egy brit delegáció felállításának terve fogalmazódott meg, hogy az aktuális parlamenti szezon lezárultát követően *“tanulmányozza a magyar viszonyokat és támogassa a magyar ügyet.”*⁴⁰ A Képviselőház számos tagja kívánt a következő politikai üléseken is a szerződés okozta következményekről tárgyalni, így ennek napirendre tűzése érdekében júliusra 89 aláírást gyűjtöttek. Októberre az aláírások száma már 200 volt, és egyre növekedett az igény politikai körökben, hogy Nagy-Britannia beavatkozzon Magyarország érdekében. *“Legfőbb alapja a látens veszély, mely Közép-Európa számára olyan aktuális problémát körvonalaz, mely egyik pillanatról a másikra erőszakos jellegűvé válhat.”*⁴¹ A brit politikai szféra aggodalma novemberben a végletekig feszült, Ben Riley és Rhys Davies munkaspárti képviselők vizsgálatai alapján a térség gazdasága nem stabilizálható revízió nélkül, ami az egész európai gazdaságra hatással van. Frank Sanderson képviselő ezt követően a Külügyminisztériumhoz fordult, hogy a kormány kérelmezze a Népszövetségnél a revíziós tárgyalások megindítását, azonban John Simon külügyminiszter egy ilyen komoly lépést már nem vállalt fel.⁴² A brit visszalépés többnyire a francia visszakozás eredménye, mely a Kisantant ellenállásából eredt, ugyanis 1932-től már több francia revíziós szimpátia mozgalom indult, az első politikai fellépés híre az iratokban

³⁷ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 126./1933

³⁸ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 288./1933

³⁹ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 143./1933

⁴⁰ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 179./1933

⁴¹ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 263./1933

⁴² AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 288./1933

egy anonim diplomatától származik. A francia miniszterelnök az ismeretlen forrás szerint a revíziós probléma megszüntetése céljából hazánk földrajzi, politikai és etnikai helyzetének vizsgálatát helyezte kilátásba.⁴³ Az 1933-as év végére a francia közvélemény körei is a revízió pártjára álltak, reményteljesnek tűnt a helyzet francia szempontból, azonban a Kisantant erőteljes ellenállása miatt a kockázatot mégsem vállalták, visszatértek a revíziót határozottan elutasító állásponthoz magával rántva a brit kezdeményezést.⁴⁴ A külföldi támogató körök szószólói gyakran hangoztatták a gazdasági megfontolásokból szükséges felülvizsgálatot, mellyel kapcsolatban a spanyol ügyvivő 1933-ban szintén kifejtette szempontjait feletteseinek küldött jelentéseiben. A gazdasági aspektus egy Adriai-tengeri kikötő lehetőségeiben körvonalazódott. Carlos Arcos y Cuadra korábban vizsgálta a spanyol-magyar kereskedelmi viszonyokat, melyek meglehetősen visszafogottak voltak elsősorban amiatt, hogy egymás termékeit nem ismerte a két ország. A változások előmozdításának kulcsa szerinte egy tengeri kereskedelmi útvonal lehetne. A szárazföldi szállítás rendkívül költséges Magyarország számára, így egy kikötő, mely a revízió eredményeképpen az országhoz kerülne, javítaná a magyar gazdaságot és a két ország kereskedelmi intenzitását is. Az okfejtés végén leírja, hogy Mussolini feltehetőleg már tervbe vette ennek megvalósítását.⁴⁵ A revíziós lehetőségek az 1932-33-as évben jelentősen megnövekedtek, Franciaország és Nagy-Britannia részvételével, azonban ahogy realizálták, hogy ez összeurópai egyeztetést igényel és ellenkezik a Kisantant akaratával, megszüntették az aktívabb tevékenységet.

A spanyol iratok fő témaköreinek értelmezése

A spanyol-magyar kapcsolatokat érintő jelentésekből kirajzolódik, hogy országunk a revíziós célok és a jobboldali karakter miatt diplomáciai szempontból kényes országnak számított a köztársasági Spanyolország számára. Mindkét magyarországi jelenség érintette a nemzetközi külpolitikát és a két ország kapcsolatát, utóbbi gazdasági szempontból is számított. 1933-tól az ügyvivő már felmérte a Magyarországgal kapcsolatos kereskedelmi lehetőségeket, hiszen az ország földrajzi fekvése regionális fontosságú annak közvetítő helyzete miatt a Balkán, Kelet-Európa és Kis-Ázsia felé.⁴⁶

A frissen megszilárdult köztársaság saját belső stabilitását egyengette, ennek következtében passzív külpolitikai magatartást mutatott. Az országunkkal fenntartott diplomáciai viszony során szüntelenül jelen volt a spanyol külpolitikát övező feszültség, mely egy esetleges revízióval kapcsolatos állásfoglalásból adódott. Az 1931-es spanyol kormány beilleszkedése a nemzetközi rendbe még friss esemény volt ahhoz, hogy egy ilyen összeurópai jelentőségű ügyben aggályok nélkül nyilvánosan is elhatározásra jusson. A Ringer-Nebot kapcsolat és Carlos Arcos y Cuadra ügyvivő nyilatkozata egyaránt veszélyeztették a semleges spanyol külpolitikát, illetve egy esetleges revíziót elutasító magatartás pedig a két ország viszonyát. A körülmények logikus keretbe foglalják a témaköröket, melyekről a jelentések szólnak. A magyar politikai viszonyokat elemző dokumentumokból a spanyol bizonytalanság rajzolódik ki, távolságtartással kezelik a király nélküli királyság intézményét. Spanyolország történeti fejlődésében egy államforma váltása során nem maradt átmenet vagy be nem töltött funkció egy adott politikai berendezkedésben. Uralkodó híján köztársaság alakult, melynek miniszterei többnyire egy-egy tárcát irányítottak - nem úgy Gömbös Gyula esetében - emellett még a katonai hatalomátvételek, a pronunciamientók során is a királyság államformájában továbbra is betöltötte a trónt az uralkodó. Reformjaik és vezetésük eredményétől függetlenül a spanyolokat konkrétan szabályozott, stabil politikai szféra jellemezte, ami az iratok szerint nem mondható el a magyar viszonyokról. A hazai politikai légkör a dokumentumok alapján a kormányzás stabilitása ellenére zavarosnak tűnhet, egyrészt

⁴³ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 63./1932

⁴⁴ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 1. 263./1933

⁴⁵ AMAE, Madrid, Leg. R332 Expediente 2. 191./1933

⁴⁶ Anderle Ádám: A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve, Szeged 2005.,101. o.

Károlyi miniszterelnök párttal való kapcsolata, másrészt a monarchisták megosztottsága, valamint a Horthy-Habsburg viszony miatt. A diplomaták beszámolóinak részletessége és rendszeressége arra enged következtetni, hogy Spanyolország komoly érdeklődést mutatott a királyság és a köztársasági államforma támogatói között fennálló erőviszonyok iránt. Mindkét ország kizárólagos történeti államformája a királyság, ebből a szempontból a magyar körülményeket vizsgálva Spanyolország következtetéseket vonhatott le, hogy egy évszázadokon átívelő monarchia valóban tartósan felszámolható-e felmérve a köztársaság jövőjét. Ez a típusú mentalitás a polgárháború következtében dominánssá vált a két ország Harmadik Birodalommal fenntartott szoros kapcsolata miatt.

A dokumentumok alapossága és gyakorisága azt mutatja, hogy Spanyolország számára a magyar diplomáciai kapcsolat kifejezetten fontosnak bizonyult, amit a kiküldött diplomaták követi rangja is alátámasztott. 1931 és 1932 között keletkezett iratok a részletesség mellett szigorúan objektívak voltak, változás 1933-ban Carlos Arcos y Cuadra érkezésével állt be, aki felettesei irányában intenzíven kampányolt a revízió támogatása mellett. A hazai bel- és külpolitikai viszonyokból adódóan a magyar kiküldetés kétségtelenül kihívást jelentett a diplomaták számára.

1. Bevezetés

Az *Anna Karenina*¹ motívumszerkezete napjainkig számos kutatás alapját képezte a hazai és nemzetközi szakirodalomban egyaránt; a tanulmány címében megjelölt fény motívumát a kutatók az utóbbi években többször érintették, általában nagyobb alrendszer részeként (ld. LÖNNQVIST 2010; KOVÁCS 2018; KOVÁCS 2020). Vizsgálódásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az említett motívum miképpen jelenik meg a regény magyar fordításaiban, módosulásai – ha vannak – milyen változást idéznek elő a fordított változatok motivikus struktúrájában az eredeti, orosz nyelvű szöveghez viszonyítva.

A vizsgálat az *Anna Karenina*-fordítások közül kettőre épül: Ambrozovics Dezsőére (TOLSZTOJ 1905)² és Németh Lászlóéra (TOLSZTOJ cop. 2017)³. Ambrozovics munkája az első olyan magyar fordítás, amely a regény egészét adta a magyar olvasóközönségnek (1905-ben jelent meg), Németh Lászlóé pedig a legnépszerűbb, máig a legtöbb kiadást megért szövegváltozat (első kiadása 1951-re datálható, legutóbb 2017-ben adták ki).

A vizsgálat újszerűségét az adja, hogy hasonló módszert több mű fordításainak elemzéséhez alkalmaztak már (például stilisztikai szempontok alapján Puskin *Anyeginje* magyar változataiban az egyes regényalakok analíziséhez, ld. RÓZSA 1991; PÉTER 1999; de ide sorolható MESCHONNIC 1999 is, amelyben poétikai elemzést olvashatunk Csehov *Sirály* című drámájának francia fordításáról), azonban az *Anna Kareninát* ilyen elemzés keretében még nem vették górcső alá.

A fent említett lehetséges motívumstruktúra-beli módosulások feltérképezésén túl elemzésem során arra is rámutatok, hogy a vizsgált fordítások közül melyik adja vissza poétikai szempontból adekvátan Tolsztoj eredeti motívumszerkesztését. Az eljárás a fordítók módszerére, vagy, mivel elengedhetetlen az eredeti szöveg párhuzamos elemzése is, akár Tolsztoj regénypoétikájára vonatkozó következtetésekhez is vezethet (hasonlóan jár el TYULENYEV 2000, csupán nem a poétika, hanem a stilisztika vonatkozásában).

A tanulmány a *Bevezetés*en kívül három fejezetből áll: *A fény motívuma az Anna Kareninában* című fejezet a fény megjelenési formáinak néhány lehetséges poétikai értelmezését, funkcióját mutatja be, *A fény motívuma az Anna Karenina magyar fordításaiban* fejezetben három – egyenként a *свет*, *блеск* és *ясный* szavakkal és származékaikkal körülhatárolt – tematikus blokk elemzése olvasható, végül az *Összegzés* tartalmazza a konklúziókat, zárszóként az *Anna Karenina* fordítástörténetének egy bizonyos aktualitásával.

A vizsgálati korpuszt a tanulmány terjedelmi megkötései miatt a négy főhős (Anna, Vronszkij, Levin, Kitty) ábrázolásaira korlátozom.

¹ A regényszöveget TOLSZTOJ 2013 alapján idézem, a következő módon: (T: [oldalszám]).

² A továbbiakban: (AD) – elektronikus változatról lévén szó, lapszámok nélkül.

³ Idézésének módja: (NL: [kötetszám]/[lapszám]). Ahol nem az eredeti szöveggel való egybevetés a célom, hanem a tartalom felidézése, úgy ezt a verziót idézem. A *kurzív* mindhárom kiadványban saját kiemeléseimet jelöli – M. M.

2. A fény motívuma az *Anna Kareninában*

Barbara Lönnqvist szerint a *fény* egyrészt Anna, másrészt a vele számos tekintetben ekvivalens⁴ (SCHMID 1998: 213–242) Kitty attribútuma. A regény kompozíciójában ezen hasonlóság és ellentét úgy érzékelhető, hogy Annát a *блеск* (magyarul: *ragyogás, csillogás*) és az ebből alakított szavak kísérik, amelyek a szenvedély képzetét, továbbá a tűz és a fémek csillogását idézik fel az olvasóban; Kittyt pedig a *свем* szó és származékai (ennek szótári jelentése: *fény, világosság*, második jelentése: *világ*), amely elsősorban a Napra és a csillagokra utal (LÖNNQVIST 2010). Kovács Árpád emellett megállapította, hogy az Anna életét szimbolizáló *gyertyaláng* képe a hősnő körül a regény előrehaladtával egyre növekvő, így halálát előrevetítő *árnyékokkal* áll oppozícióban (KOVÁCS 2018), azaz ennek a megfigyelésnek is egy olyan – hagyományosnak tekinthető – kettősség az alapja, amelyben a *fény* szerepel.

A kutatók megállapításait a következőkkel egészítem ki. A *fényre* vonatkozó képek kapcsolhatóak a mű vallásos-morális tartalmához is (pl. KOVÁCS 2018; DUKKON 1996), melynek alaphangját a regény Bibliából kölcsönzött mottója adja meg: „Enyém a bosszúállás, és én megfizetek.” A kapcsolat azzal is aláhúzható, hogy a *fény* rögtön az Ószövetség első verseinek szerves részét képezi: „És monda Isten: Legyen *világosság*: és lőn *világosság*. És látá Isten, hogy jó a *világosság*; és elválasztá Isten a *világosságot* a setétségtől” (1Móz 1:3–4). A tanulmány gondolatmenete során a jelen idézet a fordítások elemzése közben tesz szert kiemelt jelentőségre.

Továbbá, a *fény* fontos szerepet játszik a *leleplezés* motívumának módozataként is. A *leleplezést* több kutató (VETLOVSZKAJA 1979; VLADIV-GLOVER 2019) a regény értelmezési kulcsának tartja, amelyből a társadalomkritikai aspektus vezethető le: Tolsztoj „lerántja a leplet” kora társadalmának képmutatásáról. Ugyan a motívum kulcsfigurájának Mihajlov festőt – akivel Anna és Vronszkij az olaszországi tartózkodásuk alatt találkoznak – és az ő lepel alatt tartott *Krisztus Pilátus előtt* témájú festményét tartják, számos olyan szöveghelyet találhatunk, amelyek a *leleplezés* momentumát a *fény* motívumán keresztül konstituálják. Álljon itt három példa: az első arra vonatkozik, amikor Kitty a fürdőhelyi tartózkodása alatt leleplezi a külvilág felé erkölcsös, mélyen vallásos ember álarcát mutató asszony, Madame Stahl képmutatását, és a leírásban megjelenik a *lámpa* képe, amely szoros asszociatív kapcsolatban áll a *fény* képzetével: „Azt is észrevette, hogy amikor egy katolikus papot talált nála, Mme Stahl a *lámpaernyő árnyékában* igyekezett tartani az arcát, s furcsán mosolygott” (NL: I/255). A második ilyen szöveghely Anna öngyilkossága előtt olvasható, amikor nyilvánvalóvá válik számára, hogy Vronszkijjal való kapcsolatának vége, s mindezt szintén a *fény* metaforája teszi érzékletessé: „S Anna most először fordította azt az *éles fényt*, amelyben mindent látott, a kettejük viszonyára, amelyre addig nem akart gondolni” (NL: II/367). A harmadik pedig Levin eszmélését, hitének meglelését kíséri: „A paraszt szavára, hogy Fokanics a lelkének él, igazságosan, istenesen, csapatostul keringtek a fejében a homályos, de jelentős gondolatok, mintha csak valami retesz mögül törtek volna ki, mind egy cél felé özönölve s elvakítva *világosságukkal*” (NL: II/403). A szövegrészletekből kitűnik, hogy a korábban említett hősnők attribútumaihoz hasonlóan, ahol a *fény* két alakváltozatban jelenik meg, itt is fellelhető egyfajta kettősség: a *fény* egyik részről a rosszat világítja meg (Annánál és Kittynél), másik részről a jót (Levin esetében).

⁴ Az *ekvivalencia* fogalmát a tanulmányban két értelemben használom: egyrészt a hősök vonatkozásában a Wolf Schmid-i, poétikai értelemben (két hős, attribútum stb., amelyek egyik domináns tulajdonságuk alapján azonosak, egy másik alapján viszont különbözőek, ellentétesek), másrészt egyes szavak kapcsán fordítástudományi értelemben: *ekvivalens* alatt a célnyelvi szöveg olyan szavát értem, amelyhez a forrásnyelvi szöveg bizonyos szava egyértelműen hozzárendelhető. Itt szükségesnek tartom az *adekvátság* fogalmát is tisztázni: szóhasználatomban ez azt a tényt jelöli, amikor egy ekvivalens szemantikailag és funkcióját tekintve megfelelően adja vissza a forrásszöveg adott elemét.

Az előbbiekből arra a következtetésre juthatunk, hogy Tolsztoj egy-egy motívumot, attribútumot nem mindig egy adott hős(páros) sajátjaként szerkeszt meg (ahogyan azt, például, a *medve* vagy a *ló* motívumai vonatkozásában láthatjuk: előbbi csak Levin és Kitty, utóbbi kizárólag Anna és Vronszkij kapcsolatának tükrében értelmezhető, ld. LÖNNQVIST 2010; EICHENBAUM 2009: 683), hanem azokat átfogóan, diffúz módon jeleníti meg több hősnél, erősítve ekvivalenciájukat: a *fény* attribútumként megjelenik Anna és Kitty leírásában, a *leleplezés* egy módozataként az előző hősnőknél és Levinnél, mi több, rajtuk kívül a negyedik főszereplő, Vronszkij ábrázolásában is felbukkan, nála a társasági/társadalmi pozíció metaforájaként: „Az anyja fiatalkorában *ragyogó* nagyvilági hölgy volt; [...]. Amikor mint nagyon fiatal, *ragyogó* tiszt az iskolából kikerült, [...]” (NL: I/68); ráadásul nemcsak a narrátor írja le őt ilyen módon, hanem Kitty is így gondol rá: „Ha a jövőjére gondolt: Vronszkijjal *ragyogó*, boldog távlat nyílt előtte, míg Levinnel a jövő ködösnek látszott” (NL: I/58).

Az idézett szövegrészekben megfigyelhető a fordítás általi motívummódosulás jelensége, így azokhoz a következő fejezetekben is visszatérek.

3. A *fény* motívuma az *Anna Karenina* magyar fordításaiban

Az előző fejezet témája a *fény* motívumának funkciója volt; a jelen fejezetben a motívum struktúrája kerül górcső alá, amelyből a fordításbeli módosulások elsődlegesen levezethetőek.

A Tolsztoj-szakirodalomból ismeretes, hogy az író stílusának egyik ismérve bizonyos szavak, kifejezések akár egyazon mondaton belüli következetes ismétlése, aminek motívumképző erő tulajdonítható (LÖNNQVIST 2010; KOVÁCS 2018: 37); a *fény* motívumának is ez az egyik konstitutív komponense. Elemzésemben ennek megfelelően figyelem szentelek annak, hogy a fordításokban, a *fény* motívumát megképző lexikai anyagban felismerhető-e az említett tolsztoji stratégia; ha nem, mindez mennyiben hat vissza a funkcionális és strukturális aspektusokra, valamint az értelmezésre általában.

A meghatározott vizsgálati matéria analíziséhez termékeny alapot nyújtanak a fordítást kontrasztív nyelvészeti nézőpontból leíró szakmunkák: ezekből ismeretes, hogy a szavak nem jelentéspontokat, hanem – nyelvenként változó – jelentésmezőket fednek le, azaz minden nyelv valamilyen szempont alapján szegmentálja a világot, viszont a szegmentáció logikája nyelvenként eltér (NIDA – TABER cop. 1982: 15); valamint az is fontos szempont, hogy egy adott nyelvpár esetében a látszólag egymás adekvát megfelelőinek tekinthető szavakhoz kapcsolódó konnotációk, asszociációk különbözhetnek (PÉTER 2005a-b). Ezek mind olyan tényezők lehetnek, amelyek a poétika szintjére is visszahathatnak, ugyanis a szemantikai mezők, konnotációk, asszociációk a fordításban más szövegelemekkel való kapcsolódást tesznek vagy tehetnek lehetővé, mint az eredetiben, más jelentéskonstrukciókat hozva ezzel létre.

Az elemzés során kitérek a fordított szövegek más szövegekkel való kapcsolataira is, ugyanis a fordított szövegben a célkultúrába való átkerülés által megváltozhatnak az intertextuális kapcsolódási pontok (TOURY cop. 2007: 332). Ezt szintén poétikai változásként értékelhetjük.

3.1 *Свem*

A *свem* főnév és a belőle képzett szavak a *Bevezetés*ben említett szakirodalmi forrás alapján Kitty állandó jelzői. Érdekesség a szó kettős szemantikájával kapcsolatban, hogy a magyar nyelv is képes annak visszaadására (*világosság* – *világ*).

Kittyről már a legelső – Levin szemszögéből kapott – leírásában a következőket olvashatjuk: «Все освещалось ею. Она была улыбка, озаряющая все вокруг»(T: 35) / „Ő *ragyogott* be mindent. *Mosoly*

volt, amely mindenkire *sugárzott*” (NL: I/36) / „*Fénybe borult* tőle minden. Olyan volt, mint a *mosoly*, mely mindent *földerít* köröskörül” (AD). Az *освещаться* ige a *свет* tövet tartalmazza, így metaforikusan a Napot idézi meg (vö. a *süt a nap* állandósult kifejezés oroszul *világít/fénylik a nap: светит солнце*), s ezt a leírás egyik további eleme, a *заря* (*hajnalpír*) szóval azonos gyökű *озаряющая* melléknévi igenév is alátámasztja. Németh László ekvivalense, a *ragyogott* szótár szerint Anna attribútumához, a *блеск* szóhoz tartozik, viszont mind ez, mind az *озаряющая* szóra választott *sugárzott* variáns megőrzi az eredeti metaforát (vö. *ragyogó/sugárzó napsütés*). Funkció szempontjából ugyanilyen találó Ambrozovics megoldása is: amellett, hogy szótár szerinti, ráadásul rendkívül expresszív variánst alkalmazott (*fénybe borult*), a *földerít* ige a *mosoly* által kódolt vidámság, öröm képzetét is hordozza.

Az *освещаться* és *озаряющий* szavakon és magyar megfelelőiken kívül a Nap nem sokkal később meg is jelenik a szövegben Kitty egyértelmű jelölőjeként: «[Левин] сошел вниз, избегая подолгу смотреть на нее, как на солнце, но он видел ее, как солнце, и не глядя» (Т 36) / „[Levin] lement, de mint a napra, igyekezett nem ránézni; azonban, mint a napot, látta anélkül is, hogy ránézett volna” (NL: I/36) / „[Levin] le is ment és jó darabig iparkodott nem nézni reá, mintha maga a nap lett volna, de azért éppen úgy, mint a napot, mégis csak látta, a nélkül, hogy odanézett volna” (AD). A jelen szöveghely a fordításokban a jelentésképzés szempontjából azért érdemel figyelmet, mivel az a magyar olvasóban a *napra lehet nézni, de rá nem* népmesei fordulatot aktivizálja, amely szépséget fejez ki, míg az orosz szöveg elsősorban Kitty Levin szemében poétikus, univerzális jellegét hangsúlyozza. Mindez a hőspáros szüzsés vonalának folklorisztikus keretek között való értelmezhetőségéhez szolgáltat újabb alapot a magyar fordításokban (itt említhető LÖNNQVIST 2010 a *medve* motívuma kapcsán).

Az előbb tárgyaltakat fontos kiegészíteni azzal, hogy Anna első leírása Kittyéhez rendkívül hasonló logikára épül, egyrészt a nézőpont alapján, ugyanis mindkét hősnőt először későbbi kedvesük szemével látjuk, másrészt mindkettőjük leírásában kardinális szerep tulajdonítható a *свет* szónak, továbbá az előző szövegrészekben szintén kiemelt *mosoly*nak is: «Вронский определил ее принадлежность к высшему свету. [...] Она потушила умышленно свет в глазах, но он светился против ее воли в чуть заметной улыбке» (Т: 70) / „[Vronszkij] meg is állapította, hogy [Anna] a *felsőbb körökhöz* tartozik. [...] [Anna] szemében szándékosan kioltotta a *fényt*, de alig észrevehető *mosolyában* akarata ellenére is *fölsugárzott*” (NL: I/73–74) / [Vronszkij] egyetlen pillantással megállapította, hogy [Anna] a *magosabb körökhöz* tartozik. [...] [Anna] szándékosan elfojtotta ugyan szemeinek a *tűzét*, mely azonban akarata ellenére is ott *ragyogott* alig észrevehető *mosolyában*” (AD). Az idézetek a *свет* szó kettős szemantikájára épülnek: mindkét fordító szemantikailag adekvátan adta vissza a *высший свет* kifejezést (*felsőbb/magosabb körök*), de a magyar nyelv nem rendelkezik olyan kifejezéssel, amelyben a jelentéssel együtt a morfológiai kapcsolat is megőrződik – a *felsőbb világ* kifejezés társadalmi státusz jelölőjeként nem használatos. A *свет* szó használata mindemellett poétikus töltetet is kölcsönöz Anna alakjának, s ebből a szempontból a *körök* megoldás azért szerencsés választás, mivel a *szférák* szót aktiválhatja, amelynek hasonló konnotáció tulajdonítható.

A *свет* szó a fenti eseten kívül a regényben – az orosz nyelv sajátosságaiból adódóan – számos esetben használatos az arisztokrata társaság jelölésére is. Vronszkij idézett első leírásaiban szerepel a *nagyvilági* szó, amelyet Ambrozovics is ugyanezen variánssal interpretál (AD), az eredeti szövegben pedig a *свет* főnévből képzett *светский* melléknév szerepel (Т: 65) – a *nagyvilági* ekvivalenssel tehát megőrizhető a kettős jelentés. A leírás folytatása is figyelemre tart számot: «Хотя он и ездил изредка в петербургский свет, все любовные интересы его были вне света. В Москве в первый раз он испытал, после роскошной и грубой петербургской жизни, прелесть сближения со светскою, милою и невинною девушкой, которая полюбила его» (Т: 65) / „Noha nagy ritkán a pétervári társaságban is megfordult, szerelmi kapcsolataival kívül állt ezen a *világon*. A durva, *fényűző* pétervári élet után Moszkvában érezte meg először annak a varázsát, hogy egy ártatlan, kedves, *társaságbeli*

leányhoz közeledhet, aki szerelmes is lett belé” (NL: I/69) / „Bárha nagyritkán el is járt a pétervári társaságba, szerelmi viszonyai mind kívül álltak ezen a társaságon. A fényűző és durva pétervári élet után Moszkvában nyílt először alkalma megízlelni egy nagyvilági, kedves és ártatlan leánykához való közeledés gyönyörűségét, a ki bele is szeretett” (AD). Németh László és Ambrozovics is ugyanazokból a tövekből képezi az arisztokrácia értelmében használt *свет*, *светский* szavakra adott ekvivalenseket (*társaság*, *világ*), s kiemelendő, hogy a *роскошный* melléknév adekvát szótári megfelelőjének szerepeltetésével (*fényűző*) mindkét fordítás kompenzálja az etimológiai módosulásokat.

A *светский* melléknév kapcsán további két szöveghely érdemel vizsgálatot: az egyik Anna Vronszkijjal való első találkozását vezeti be («с привычным тактом светского человека» (T: 70) / „a társaságbeli ember szokott érzékével” (NL: I/73) / „a társaságban élő emberek szokott tapintatával” (AD)), a másik pedig Kitty ugyanígy Annáról való első gondolatait írja le («Анна непохожа была на светскую даму» (T: 80) / „Anna nem nagyvilági hölgyhöz [...] hasonlított” (NL: I/85) / „Annában semmi sem árulta el a nagyvilági hölgyet” (AD)). Látható, hogy a fordítók megoldásai csak a *nagyvilági* melléknév alkalmazása esetében adják vissza a *világ(osság)*gal való közösséget. Ennek sajátos kompenzációját láthatjuk a *мир* főnév lefordításánál (jelentése: egyrészt *világ*, másrészt *béke*; de a *свет* szóval ellentétben, amely a Földet és az embereket jelöli, *мир* alatt a világegyetemet értjük): «Кити чувствовала, [...] что в [Анне] был другой какой-то высший мир недоступных для нее интересов, сложных и поэтических» (T: 81) / Kitty úgy érezte, hogy [...] van [Annában] egy másféle, Kitty számára felfoghatatlan, bonyolult, poétikus, magasrendű *világ*” (NL: I/85) / Kiti érezte, [...] hogy a szövevényes és költői, de ő rá nézve hozzáférhetetlen érdekeknek egy egészen más, magasabbrendű *világa* élt [Annában]” (AD); vagy a fürdőhelyi epizódban: «[Кити] благодаря этому знакомству открылся совершенно новый мир, [...] мир возвышенный, прекрасный [...]. Ей открылось то, что, кроме жизни инстинктивной, [...] была жизнь духовная. Жизнь эта открывалась религией» (T: 240) / „Ennek az ismeretségnek a jóvoltából egészen új *világ* nyílt meg [Kitty előtt], [...] emelkedettebb, gyönyörű *világ* [...]. Most fedezte fel, hogy az ösztönvilágon kívül, [...] van egy másik is, a lélek *világa*. Ezt a *világot* a vallás tárta föl” (NL: I/254–255) / „Ennek az ismeretségnek a révén egy [...] teljesen új *világ* nyílt meg előtte, egy fenkölt, gyönyörű *világ* [...]. *Világossá* lett előtte, hogy [...] az ösztönszerű *életen* kívül [...] van még egy más benső, lelki *élet* is. Ez az *élet* a vallásban nyilatkozott meg” [AD]. Érdekesség ez utóbbi idézet kapcsán, hogy Németh László a *жизнь* szót (*élet*) itt szintén *világra* fordította, Ambrozovics pedig az *открыться* (*feltáru*) igét tolmácsolta a *világos* melléknévvel.

Kijelenthetjük tehát, hogy a *свет* szó eredeti ismétlődésének természete a társadalmi pozíciót kifejező pontokon a célnyelv sajátosságai miatt kényszerül megváltozni; poétikailag a *светский* szó magyar ekvivalensei nagyrészt kiesnek a motívumképzésből, a *мир* és a *роскошный* szavak ekvivalensei viszont bekerülnek ebbe a körbe.

Anna tárgyalt első leírásához visszatérve, a szó második előfordulása valójában tautológia (*свет* [...] *светился*), amely a korábban felvázolt tolsztoji szóhalmozás jelenségének illusztrációja lehet; Németh László itt már a szó szótári megfelelőjét használja (*fény*), viszont Anna *mosoly*ához ugyanazt az állítmányt illeszti, amelyet Kitty *mosoly*hoz való hasonlatában is használt (*fölsugárzott*). Fordításában tehát érzékelhető a két hősniőt összekötő kapocs, a fordító csupán más pontokon köti össze az alakokat: az eredeti *свет* – *улыбка* láncolat helyére a (*föl*)*sugárzik* – *mosoly* sor kerül; nem utolsó sorban így a Nap metaforája is megőrződik. Ambrozovics viszont más képet alkalmaz: nem őriz meg sem a *fény*, sem a *földerít* szavakat, hanem a *tűz ragyogásával* írja le Anna tekintetét, ami az oroszban a *блеск* szó tematikus körének poétikai funkciója tekintetében értelmezhető. A két hősniő között itt kizárólag a *mosoly* a közös láncszem, ezáltal alakjaik között élesebb határvonal érzékelhető.

Ugyanebben a jelenetben még egy szöveghelyet találhatunk, ahol a *mosoly* és a *fény* egymást kísérik: «[...] сказала Каренина, и опять улыбка осветила ее лицо» (T: 72) / „[...] mondta Karenina, s megint *mosoly* ragyogta be az arcát” (NL: I/76) / „[...] szólt Karenina, s megint *mosolyra* [...] *derült* az arcza” (AD). Az *осветить* ige a Kitty környezetében használt *освещать(ся)* ige befejezett szemléletű párja, így az orosz szövegben egyértelmű a visszautalás; Németh László maradéktalanul következetes (mindkét esetben a *beragyog* ekvivalenst olvashatjuk), Ambrozovics pedig szintén egy Kittynél már alkalmazott ige változatát adja: *derül*.

A két hősnő első leírásainak *свет*-tartalmú elemeivel tehát az előző fejezet végén levezetett diffúz motívumelrendezés is illusztrálható. Az elemek következő módon alakulnak a magyar fordításokban: az eredeti *освещаться* (- *озарящий*) - *высший свет* - *свет* - *светиться* - *осветить* sor Németh Lászlónál *beragyog* (- *sugárzik*) - *felsőbb körök* - *fény* - *fölsugárzik* - *beragyog*, Ambrozovicsnál pedig *fénybe borít* (- *földerít*) - *magosabb körök* - *tűz* - *ragyog* - *derül*. Látható, hogy ezen két vonulat közül a vizsgált szöveghelyeken összességében Németh Lászlóé a koherensebb, így a *свет* poétikáját itt egyértelműen az ő fordítása adja vissza adekvátan.

Amikor Levin első alkalommal kéri meg Kitty kezét, a hősnő tekintetét Tolsztoj a *свет* szóval írja le: «Она подняла на Левина свои светлые правдивые глаза» (T: 56) / „Levinre emelte *fényes*, becsületes szemét” (NL: I/59) / „Fölemelte Levinre *derült* és őszinte szemeit” (AD). A fordítók olyan variánsokkal tolmácsolták az eredeti *светлый* jelzőt - amely etimológiailag a *свет* főnévvel áll kapcsolatban és rendelkezik annak eredeti szemantikájával, de tartalmazza a *derű* és a *világos szín* jelentéseket is -, amelyet már korábban főnévi (Németh Lászlónál) vagy igei (Ambrozovicsnál) alakban már alkalmaztak, azaz, a változatos variánsok ellenére felmerül a koherencia lehetősége, azonban ez a koherencia Tolsztojtól eltér: az ismétlés alapját nem az azonos gyökű szavak, hanem egy adott ekvivalenst alkalmazó következetes végigvitele képezi.

A *свет* szó Kitty azon leírásának is része, melyet akkor olvashatunk, amikor a hősnő visszatér a fürdőhelyről, és Levin megpillantja őt a hintóban: «Светлая и задумчивая, [...] она смотрела через него на зарю восхода. [...] Она узнала его, и удивленная радость осветила ее лицо. [...] Только одни на свете были эти глаза. Только одно было на свете существо, способное сосредоточивать для него весь свет и смысл жизни» (T: 296) / „*Ragyogóan* és elgondolkozva, [...] a napfelkelte *fényét* nézte Levin mögött. [...] A lány megismerte, s meglepett öröm *világította be* az arcát. [...] A *világon* csak egyetlen ilyen szempár van. Csak egy lény volt a *földön*, aki az ő számára az egész *világot*, az élet egész *fényét* és értelmét összpontosítani tudta” (NL: I/316) / „*Derülten* és eltűnődve, [...] nézte a feje fölött a hajnal *pirkadását*. [...] Megösmerte őt, és csodálkozással vegyes öröm *világította meg* az arcát. [...] Csak egyetlen ilyen szempár volt a *világon*. Csak egyetlen olyan lény volt a *világon*, a kiben ő rá nézve az élet minden *világossága* és jelentősége összpontosult” (AD). Megfigyelhető, hogy a szó itt is a fejezet elején érintett kettősségében szerepel: a három *свет* főnév közül az első kettő a *világra*, a harmadik a *fényre* vonatkozik. A fordítók valóban korábbi variánsaikkal operálnak, Németh László viszont ezen a szöveghelyen a szóismétlések elkerülésére törekszik (*ragyogóan* - *fény* - *bevilágít* - *világ* - *föld* - *világ* - *fény*; megjegyzendő, hogy a *свет* szó harmadik előfordulásának helyén mindkét szótári jelentést megjeleníti, expresszívebbé téve szövegét; további említést érdemlő mozzanat, hogy nála az egyik *fény* szó a korábban említett *заря* főnév ekvivalenseként szerepel, itt is a kompenzáció funkcióját látva el), Ambrozovics pedig, lokálisan ugyan, de szinte teljes mértékben visszaadja a Tolsztojra jellemző konzekvenciát (*derülten* - *megvilágít* - *világ* - *világ* - *világosság*), ezáltal poétikailag az ő megoldása áll közelebb az eredetihez.

A szövegrészlet kapcsán az Ambrozovics által az egyik *свет* szó helyére választott *világosság* főnév érdemel bővebb kifejtést, amelynek keretében szükséges visszacsatolnunk a második fejezetben idézett

bibliasorokra. A Biblia magyar fordításaiban az adott szöveghelyen a *világosság* szó olvasható, az orosz fordításokban a *свет* főnév; ezáltal a bibliai allúziót a regényben az orosz szöveg a *свет* szó minden egyes említésével evokálja, míg a magyar szövegben mindez explicit módon csupán a *világosság* szóról mondható el (amellett, hogy a *fény* szónak is tulajdonítható ilyen asszociáció). Ennek az a regény poétikájára, azon belül más szövegekhez való kapcsolódási pontjaira vonatkozó következménye, hogy Levin Kitty iránti szerelmének szakrális jellege a magyar fordításokban itt jut először markánsan kifejezésre, míg az orosz szöveg ezt végig kódolja. Ehhez rokoníthatóak az Anna és Levin megvilágosodását leíró szavak is, melyeket korábban idéztünk: Anna esetében Ambrozovicsnál szintén a *világosság* szó szerepel (AD), míg Németh Lászlónál, mint láthattuk, a *fény*; Levinnél a két fordító választásai felcserélődnek: Németh Lászlónál olvasható a *világosság* megoldás, Ambrozovicsnál a *fény* (AD), Tolsztoj szövegében pedig Annánál és Levinnél is a *свет* főnév (T: 804; 837) áll. A magyar fordításokban tehát mindez Anna halálának biblikus hátterét teszi érzékletesebbé.

A *свет* tematikus csoportjának utolsó jelentős megjelenése Kitty szüzsés útján azután olvasható, hogy a hősnő életet ad gyermekének: «Взгляд ее, и так светлый, еще более светлел, по мере того как он приближался к ней» (T: 756) / „Amúgy is *fényes* tekintete, ahogy közeledett hozzá, úgy lett még *ragyogóbb*” (NL: II/316) / „Amúgy is *derült* pillantása még *derültebbé* lett, a mint Levin mindinkább közeledett felé” (AD). A *светлеть* ige a *светлый* melléknévéhez hasonló szemantikával rendelkezik: *kivilágosodik, kiderül, felderül*, amit mindkét fordító variánsai adekvát módon tükröznek; egyébiránt az előző idézethez hasonló megállapítások tehetőek itt is: amellett, hogy felhasználnak korábbi ekvivalenseket, Németh László elkerüli a szóismétlést, Ambrozovics pedig megtartja azt.

Kitty és Levin gyermekének megszületése poétikailag Anna halálával állítható párhuzamba (HAJNÁDY 1985: 129), s ez a motívumok szintjén is megerősíthető, hiszen a megvilágosodáson kívül a hősnő életének utolsó pillanatait is kíséri a *fény* motívuma: «Вдруг мрак, покрывавший для нее все, разорвался, и жизнь предстала ей на мгновение со всеми ее светлыми прошедшими радостями» (T: 810) / „A *homály*, amely mindent elfödött előle, hirtelen fölszakadt; s az élet egy pillanatra elmúlt *ragyogó* örömeivel állt előtte” (NL: II/373) / „Egyszerre a *sötétség*, mely mindent eltakart volt előtte, szétfoszlott, s egy pillanatra ott állott előtte az élet, a múlt, minden *derült* emlékével együtt” (AD). A *fény* itt a második fejezetben érintett oppozícióban áll a *homállyal/sötétséggel*: a *мрак* főnév szótári jelentése szerint hordozza mindkettőt, szemantikailag viszont a *homály* kapcsán feltételezhető a *fény* bizonyos fokú jelenléte (vö. *homályos látás, köd homálya*), a *sötétség* viszont a *fény* teljes hiányát jelenti. Ezt tekintve Ambrozovics megoldása jobban kielezi ezt az ellentétet.

Az alfejezet lezárásaként megerősíthetjük a feltevést, hogy a vizsgált fordításokban nem egyetlen szónak és származékainak ismételtetéséről beszélhetünk, hanem egy konzekvensen alkalmazott variáncsoportról. Németh László variánsai a *fény, ragyogás, sugárzás, világítás, világosság* szavakra és származékaikra épülnek, míg Ambrozovicséi a *fény, ragyogás, derültség, világosság* sorra és az ezekből képzett szavakra. A *свет* szó második jelentését Németh László négy variánssal (*körök, világ, társaság, föld*), míg Ambrozovics hárommal (*körök, társaság, világ*) adja vissza. Statisztikailag Németh László több, Ambrozovics kevesebb variánst használ fel; Németh Lászlónál a *ragyogásra* és *fényre* épülő szavak túlsúlya jellemző, Ambrozovicsnál pedig a *derültség* szóból származtathatóké – ennek a szónak az ismétlése szemantikájánál fogva vidámabb, könnyedebb hangulatot kölcsönöz a szövegnek. Ezt alapul véve Németh László fordításában lelhető fel szorosabb kapcsolat az eredeti szöveg emocionális tartalmához.

3.2 Блеск

A *блеск* főnév szótári megfelelői (*ragyogás, csillogás*) a *tűz* vonatkozásában a magyarban ugyanúgy használatosak az Annához kapcsolt absztrakt és motivikus értelmekben, mint az oroszban: ha valakinek *tűz ragyog a szemében*, az szenvedélyt, vagy akár megszállottságot is kifejezhet; ha viszont a kifejezésből elhagyjuk a *tűz* szót (*ragyog a szeme*), úgy az más érzelmek kifejeződésére utal (például érdeklődés vagy boldogság megmutatkozására, ahogyan azt Kitty szülés utáni állapotának Németh László-féle fordításban is láthattuk). A fémekkel kapcsolatos asszociációkról ugyanez mondható el (*ragyogó/csillogó kard, mellvért*). Mindazonáltal leszögezendő, hogy a *блеск* szó nem jelentkezik olyan sokrétegű jelentéssel és nem evokál olyan allúziókat, mint a *свет* szó, ezáltal feltételezhetjük, hogy a magyar fordításokat tekintve az alapvető vizsgálati szempontok a szóhasználat koherenciája, az ekvivalenciák struktúrája és azok modifikációi lehetnek.

A jelen tematikus kör vizsgálatakor szükséges figyelembe vennünk az előző fejezet végén olvasható, a fordítók stratégiájára vonatkozó konklúziókat is, ugyanis potenciálisan hasonló eredményekre juthatunk.

Ugyan a *блеск* szó tematikus körét a kutatások Annának tulajdonítják, fontos megjegyeznünk, hogy ez az attribútum először nem a hősnő, hanem – a második fejezet végén idézett szövegrészletben – Vronszkij, ezzel párhuzamosan Levin jelzői között bukkan fel. Levin szeme az említett leánykérési jelenetben a *блеск* szóból képzett *блестящий* (*ragyogó, csillogó*) jelzőt kapja (T: 56), Németh László ezen a helyen a szót a *ragyogó* (NL: I/59), Ambrozovics pedig a *csillogó* (AD) melléknévvel tolmácsolja. A Vronszkijről szóló leírásokból pedig kitűnik, hogy itt Németh László nem kerüli a szóismétléseket (*ragyogó*), s ez tükrözi Tolsztoj stílusát is, aki mindhárom helyen a *блестящий* jelzőt használja (T: 65; 55). Ezekben a pontokban Ambrozovics megoldásait jellemzi változatosság: *ragyogó – tündöklő – fényes* (AD). Mindez az ekvivalencia-rendszer tekintetében a következő módosulásokkal jár: Tolsztoj a *блеск* tematikus körébe tartozó kifejezésekkel összeköti Annát, Vronszkijt és Levint (sőt, egy ponton Kittyt is, akinek tekintetét az orvosi vizsgálat alatt a szégyenét kifejező *блеск* írja le, s ez Anna afölött érzett szégyenével teremt majd kapcsolatot, hogy Vronszkij iránt érzett szerelme beteljesül); Németh László verziója ezt a *ragyogó* jelző által rekonstruálja; Ambrozovics megoldása viszont csupán a két főhős, Anna és Levin között teremt kapcsolatot.

Anna első leírásában a *свет* szóhoz hasonlóan a *блеск* szó is ismételve fordul elő, melléknévi igenévi és főnévi változatban: «*Блестящие, [...] серые глаза [...] перенесли на подходившую толпу [...]. [...] Вронский успел заметить сдержанную оживленность, которая [...] порхала между блестящими глазами и чуть заметной улыбкой, [...]. Как будто избыток чего-то [...] выражался то в блеске взгляда, то в улыбке*» (T: 70) / „*Ragyogó, szürke szeme, [...] az odaáramló tömeg felé fordult, [...]. Vronszkijnek ez [...] elég volt, hogy [...] visszafogott elevenséget, amely csillogó szeme s mosolygó, pirosló ajkai között röpködött, észrevegye. Valaminek a bősége [...] hol a szemvillanásában, hol a mosolyában tört ki*” (NL: I/73–74) / „*Ragyogó, [...] szürke szemei [...] átszökkentek a mellette elhőmpölygő sokaságra, [...]. Ez [...] elég volt Vronszkijnek arra, hogy meglássa azt a tartózkodó elevenséget, mely [...] ott libgett ragyogó szemei közt, [...]. Mintha valaminek a fölöslege [...] hol tekintetében a csillogásában, hol mosolyában keresett magának utat kifelé*” (AD). Németh László változatos variánsai: *ragyogó – csillogó – villanás*, Ambrozovicsé állandóbbak: *ragyogó – ragyogó – csillogás*, továbbá fontos megemlíteni, hogy ugyanebben a leírásban a fordító a *светиться* igét a *ragyogó* ekvivalenssel adta vissza, azaz ezen kompenzáció által a szóismétlések száma nem változik.

A regény során a *блеск* tematikus csoportjainak fordítását tanulmányozva kitűnik, hogy a fordítók gyakran alkalmazták ugyanazt a variánst: «*Из-за густых ресниц ее блестящих глаз вдруг показались слезы*» (T: 77) / „*Ragyogó szemén, a sűrű pillák mögött hirtelen könnyek csillantak föl*” (NL: I/81) /

„*Ragyogó* szemeknek sűrű pillái mögül egyszerre könnyek *törtek elő*” (AD). Itt érdekesség, hogy Németh László a *показаться* igét (*látszik*) egy olyan, expresszívebb variánssal fordította (*fölcsillog*), amely a *блеск* ekvivalensei közé tartozik, ezáltal az eredeti szövegnél erősebben tematizálja a motívumot. Hasonlóan jártak el a fordítók a további szövegrészek fordításánál is: «Неудержимый дрожащий *блеск* глаз и улыбки обжег его, когда она говорила это» (T: 93) / „Szemének és mosolyának türtőztethetetlenül remegő *fénye* szinte égette Vronszkijt” (NL: I/99) / „Szemének és mosolyának leplezhetetlenül reszkető *fénye* szinte megperzselte Vronszkijt” (AD); «‘Кто это?’ — думала она, глядя в зеркало на воспаленное лицо со странно *блестящими* глазами, испуганно смотревшими на нее» (T: 796) / „‘Ki ez?’ – gondolta, ahogy a kigyúlt arcra s az ijedten rámeredő, furcsán *csillogó* szemekre nézett a tükörben” (NL: II/359) / „‘Ki ez?’ - gondolta, mikor izzó arcját s furcsán *csillogó* szemeit, melyek ijedten néztek rá, a tükörben megpillantotta” (AD); «Глаза ее особенно *блестели* и беспрестанно подергивались слезами» (T: 107) / „A szeme különösen *csillogott*, s minduntalan belepte a könny” (NL: I/114) / „Szokatlanul *csillogtak* a szemei és minduntalan megteltek könnyekkel” (AD) – ez utóbbi szöveghelyen a *блестеть* ige szerepel, amely a *блеск* szóra vezethető vissza: *ragyog*, *csillog*. A sorba beilleszthetjük a következő szövegrészt is: «Она долго лежала неподвижно с открытыми глазами, *блеск* которых, ей казалось, она сама в темноте видела» (T: 160) / „Sokáig feküdt mozdulatlanul, *csillogó*, nyitott szemmel; *fényét*, úgy rémlett, maga is látja a sötétben” (NL: I/170) / „Sokáig feküdt ott mozdulatlanul, nyitott szemekkel, a melyeknek a *csillogását*, úgy tetszett neki, még ő maga is látta a sötétben” (AD). Itt Németh László két variánssal interpretálja a *блеск* főnevet, s ezen megoldása a Kitty utazásában alkalmazotthoz hasonlít, amikor a *свет* főnevet az eredeti szó mindkét jelentésének visszaadása érdekében két szóval tolmácsolta.

A következő szöveghely eredetije poétikailag – a szóismétléseket tekintve – szintén a hintós utazás jelenetével rokonítható. Tolsztoj ezzel a fogással az ekvivalencia jelenségéből a két hősnő különbözőségének aspektusát húzza alá: «Лицо ее *блестело* ярким *блеском*; но *блеск* этот был не *веселый* – он напоминал страшный *блеск пожара* среди темной ночи» (T: 157) / „Az arca *sugárzott*; ez a *fény* azonban nem volt *vidám*, a *tűzvész* rettenetes *fényére* emlékeztetett az éjszaka sötétjében” (I/167) / „Az arcza átható *fénynyel csillogott*; de ez a *fény* nem volt *derült*, – inkább a sötét éjszakában pusztító *tűzvész* rémes *fényére* emlékeztetett” (AD). Az eredeti szövegben a *блеск*, *блестеть* szavak összesen négyszer fordulnak elő (mint Kitty leírásában a *свет* főnévvel kapcsolatos szavak), a magyar fordításokban a következőket ismétlés jelensége azonban más természetű: Németh László az első *блеск* szót a *sugárzott* állítmányba integrálja (viszont ezt korábban egy másik szó, a *светиться* ekvivalenseként használta), a többi *блеск* helyén pedig a *fény* szót alkalmazza. Ambrozovics pontosabb: megőrzi a tautológiát (*блестело блеском*), de eltérő tövű szavakkal operál (*fénynyel csillogott*), magát a *блеск* szót azonban mindhárom esetben, a Németh Lászlóéhoz hasonló konzekvenciával a *fény* ekvivalenssel adja át. A *пожар* (*tűzvész*) szó azért hangsúlyozandó, mivel Ambrozovics szövegével itt sajátos, az eredeti szövegben nem felismerhető jelentésszerkezet konstituálódik: mintegy emlékeztetőként megismétlődik a *derült* szó, amely Anna mosolyát jellemezte a vasútállomáson (s amely Kittyt is sokszor leírja az adott fordításban), azonban itt már tekintetének nem csupán *tüze* van, hanem *tűzvészre* hasonlít.

Utaltunk rá, hogy a *блеск* szó nemcsak a tűz, hanem a fémek képzetéhez is kapcsolható: «Железные кровли, плиты тротуаров, голыши мостовой, колеса и кожи, медь и жечь экипажей — все ярко *блестело* на майском солнце» (T: 798) / „A vastetők, a járdakövek, az úttest kavicsa, a kerekek, a bőrszerszám, a fogatok reze és bádoggja: mind *ragyogott*, *villogott* a májusi napban” (II/360) / „A vasháztetők, a gyalogjáró és a kocsitűt kőkoczkái, a kocsik és a bőrszerszámok, a hintók réz- és pléhalkotórészei, – mind *fényesen csillogtak* a májusi napsugárban” (AD). Érdekesség, hogy a *блестеть* igét mindkét fordító két elemre bontja (Németh László: *ragyog*, *villog*; Ambrozovics: *fényesen csillog*), viszont

korábban alkalmazott variánsokat használnak, s ezáltal megképződik az eredeti szövegre jellemző koherencia.

A *блеск* szó interpretációja kapcsán, mint láthattuk, több tekintetben megismételhetőek az előző fejezet végén megállapítottak: a fordítók több ekvivalenst alkalmaztak a szó tolmácsolására, amelyeket következetesen vittek végig (Németh László: *ragyogás, csillogás, sugárzás, fény, villanás*; Ambrozovics: *csillogás, ragyogás, fény, tündöklés*); Ambrozovics ismét kevesebb ekvivalenst használ, ezáltal összességében koherensebbnek tekinthető a fordítása, s itt is találtunk példát arra, hogy a fordító egy adott szöveghelyen belül alkalmazza a Tolsztojéra emlékeztető szóismétlési stratégiát. Az előzőekhez képest nívumot a poétika síkja mutat. Az eredeti szövegben mind a *свет*, mind a *блеск* csoport a négy főszereplő összekapcsolására szolgál, a fordításokból viszont más kép rajzolódik ki: mindkét fordítónál található olyan variánsokat, amelyeket csak az egyik, vagy csak a másik szóra használnak – Németh László szövegében ilyenek a *világosság (свет)* és a *csillogás (блеск)*, Ambrozovicséban a *derűtség (свет)* és szintén a *csillogás (блеск)* szavak –, de metszet is képződik a két tematikus csoport interpretációi között (Németh Lászlónál: *fény, ragyogás, sugárzás*; Ambrozovicsnál: *fény, ragyogás*). Mivel a fordítók variánsai ugyanúgy vissza-visszatérnek a szövegben, mint az Tolsztojnál is megfigyelhető, arról beszélhetünk, hogy az ekvivalenciák struktúrája a fordításokban összetettebb, mint az eredeti szövegben: egy-egy ismétlődő szó más és más hősöket kapcsol össze (például Németh Lászlónál a *блеск* szó egyik ekvivalense, a *csillogó* csak Annára jellemző, vagy Ambrozovicsnál a *свет* szóra alkalmazott egyik alcsoport, a *derűtség* csupán Annát és Kittyt köti össze).

Teljesebb képet a tanulmányban vizsgált utolsó tematikus csoport (*ясный*) által kaphatunk.

3.3 Ясный

A *ясный* (*fényes, ragyogó, derült, tiszta, jól kivehető/érzékkelhető, világos, értelmes, logikus*) melléknév és az abból képzett szavak szorosán kapcsolódnak a két eszmélési jelenethez. Megállapíthatjuk, hogy a szó magyar variánsai közül néhányat a fordítók felhasználtak a korábban elemzett *свет* és *блеск* szavak visszaadásához, s ez ahhoz a hipotézishez vezet, hogy ez a csoport nem fog a magyar fordításokban olyan élesen elkülönülni az előző kettőtől, mint az orosz eredetiben.

A szónak és főnévi alakjának (*ясность*) visszaadásában – a korábbi megállapításokkal ellentmondásban – Németh László ekvivalenseire jellemző a konzekvencia, Ambrozovicséira a variancia. Anna így gondolkodik az öngyilkossága előtt Vronszkijról és a környezetéről: «Он ненавидит меня, это ясно, – подумала [Анна]» (T: 785) / „'Gyűlöl, ez világos' – gondolta Anna” (NL: II/347) / „'Gyűlöl, ez világos', – gondolta magában Anna” (AD); «Анне было так ясно, что никому нечему было радоваться» (T: 807) / „Anna előtt olyan világos volt, hogy senkinek sincs örülnivalója” (NL: II/371) / „Anna előtt annyira tisztán állott, hogy senkinek sincs oka örülni” (AD). Levin megvilágosodása pillanataiban pedig így vélekedik a Fokanics paraszttal folytatott párbeszédéről: «Нет, я понял его и совершенно так, как он понимает, понял вполне и яснее, чем я понимаю что-нибудь в жизни» (T: 838) / „Nem, megértettem; tökéletesen úgy, ahogy ő értette: teljesen és világosabban értettem meg, mint akármit ebben az életben” (NL: II/404) / „Nem, én megértettem őt, még pedig egészen úgy, a mint ő értette és világosabban, mint bármi mást az életben” (AD); «Теперь ему ясно было, что он мог жить только благодаря тем верованиям, в которых он был воспитан» (T: 840) / „Most már világos volt, hogy csak annak a hitnek a jóvoltából tudott élni, amelyben fölnevelték” (NL: II/406) / „Most tisztán állott előtte, hogy csak azoknak a hitté vált meggyőződéseknek a révén élhetett, a melyekben nevelkedett” (AD). A szó megjelenik az Anna öngyilkosságát megelőző környezetleírásban is, amelyet korábban a *блеск* szó kapcsán idéztünk; itt a magyar nyelv sajátosságai miatt a fordítók más (de

egybecsengő) variánst alkalmaztak: «Погода была ясная» (Т: 798) / „Az idő *derült* volt” (NL: II/360) / *Derült* volt az idő (AD); «Дом уже бросал тень через всю улицу, и был ясный [...] вечер» (803) / „A ház az egész utcán átvette már árnyékát, *derűs* este volt” (NL: II/366) / „A ház már az egész utcán keresztül vette az árnyékát, s *derült* [...] este volt” (AD) – ezeken a pontokon a *világos idő* variáns nem állta volna meg a helyét, a *tiszta idő* viszont igen.

A fenti idézetekből a következő megállapításokra juthatunk: a *ясный* szó a regényben olyan, a *fény*hez kapcsolódó, önálló csoportot alkot, amely Anna és Levin regénybeli útjának zenitjét tematizálja: azt a pontot, amikor a hősök számára *érthetővé* válik, hogy mit kell tenniük, hogyan kell a továbbiakban élniük. Németh László fordításában ez az önállóság, hipotézisünknek megfelelően, valóban eltűnik, helyette a szó a bibliai allúziót evokáló *világos(ság)* körbe integrálódik – ami azért illeszthető a regény gondolatkörébe, mivel ezeken a helyeken aláhúzza a tanulmány második fejezetében említett, a regény egészét átható biblikus háttér jelenlétét. Ambrozovics fordítására ez részben igaz, másik oldalról viszont megtartja a motívumelem egyedi jellegét, a *tiszta* variáns által. Ezt figyelembe véve az ő megoldása adekvátabb.

Összegzés

A *fény* motívumát konstituáló tematikus csoportok (*блеск, свет, ясный*) vizsgálata a következő eredményekhez vezetett:

Tolsztoj a három csoportot jól megfigyelhetően elkülöníti, azoknak külön motivikus jelentéseket tulajdonít. A *свет* szó a *fénnyel* kapcsolatos jelentésében Kitty és Anna attribútuma (ld. Nap-metaforák), továbbá katalizálja Levin eszmélését, s Vronszkijt is elkíséri a második jelentésében (*világ*, ez alatt azonban a szerző az arisztokrácia köreit érti), ezeken kívül a szó felidézi a mottó által is hangsúlyozott bibliai allúziót, azaz szakrális töltetet hordoz; a *блеск* Anna és Vronszkij útját kíséri, elsősorban Anna tekintetének és Vronszkij karrierjének, társasági pozíciójának jelzőjeként, de Levin és Kitty tekintetének jelzőjeként is felbukkan, ezáltal is erősítve a négy hősvizsgálatát; a *ясный* szó pedig a két főhős, Anna és Levin eszmélését tematizálja. Mindehhez a következő értelmezést fűzhetjük: a négy főszereplőt összeköti a *свет*, ami azzal is indokolható, hogy a szó mind szemantikáját, mind intertextuális funkcióját tekintve a legátfogóbb a többi motívumváltozat közül; a *блеск* ugyanígy szerepel mindegyik főszereplőnél: egyrészt Anna és Vronszkij szenvedélyes viszonyára, másrészt Anna és Levin regénybeli azonos jelentőségére, harmadrészt Kitty szemében a Levin és Vronszkij közötti hasonlóságra, negyedrész Annánál és Kittynél a szegény érzésére utal; a *ясный* szó pedig Anna és Levin főhősi mivoltának markere: csak ők értik meg az élet végső kérdéseit.

Ami a fordítók munkáját illeti, mindkettőjükönél találhatunk olyan megoldásokat, amelyek Tolsztoj írói stílusát és/vagy poétikáját jobban visszaadják a másik vizsgált fordításnál. Az írói stílus tekintetében a két fordító több – gyakran az eredeti tematikus csoportok elkülönültségével ellentétes átfedést képező – variánst alkalmazott egy-egy tematikus kör visszaadására, ezáltal nem le lehet fordításaikban a felvázolt három csoport, hanem számos kisebb alakul ki, amelyeket a *fény* szemantikája kapcsol össze. Statisztikailag Ambrozovics használ kevesebb variánst Németh Lászlónál a *свет* és *блеск* szavak interpretációját illetően, így ezen tekintetben az ő munkája emlékeztet inkább Tolsztoj írói stílusára, míg Németh Lászlónál ugyanez a *ясный* tematikus csoport esetében igaz. Ez a poétika szintjét a következő módon változtatja meg: a hősök ekvivalenciarendszere átrendeződik (a kisebb csoportok nem szükségszerűen kötik össze mind a négy főszereplőt, hanem csak néhányukat, vagy önálló attribútumokként állnak, mint például Németh László interpretációjában a *csillogás*, amely ott Anna attribútuma), továbbá a bibliai allúzió aktivizálódása is korlátozódik: míg az eredeti szövegben ezt a

globálisan megjelenő *csem* szó szolgáltatta, addig a magyar szövegben ugyanez csupán két kisebb tematikus csoportról, a *világosság* és *fény* variánsokra épülőkről mondható el.

Tanulmányom lezárásaként röviden ismertetem az *Anna Kareninával* kapcsolatos aktualitást, amelyre a *Bevezetésben* utaltam, ez pedig nem más, mint az *Anna Karenina* legújabb fordítása, immár – a regény fordítástörténetében először – *Anna Karenina* címmel, fordítója Gy. Horváth László. Disszertációmban az új fordítást a bemutatottakhoz hasonlóan szándékozom vizsgálni.

Bibliográfia

1. DUKKON Ágnes 1996: „Anna Karenina” In: Hetényi Zsuzsa (szerk.): *Huszonöt fontos orosz regény*. Budapest, Maecenas – Lord.
2. HAJNÁDY Zoltán 1985: *Lev Tolsztoj. Tragikum, halál, katarzis*. Budapest, Akadémiai.
3. KOVÁCS Árpád 2018: „Regények. Tézisek. Khariszok. Az irányregény revíziója Tolsztoj és Kosztolányi prózájában” *Filológiai közlöny*, 2. 5–40.
4. KOVÁCS Árpád 2020: „Test és karizma az Anna Karenina című regényben” In: Bengi László et al. (szerk.): *Szenvedélyek, formák, vallomások. Írások Szávai János 80. születésnapjára*. Budapest, Kalligram. 160–176.
5. MESCHONNIC, Henri 1999: *Poétique du traduire*. Párizs, Verdier.
6. NIDA, Eugene – TABER, Charles R. cop. 1982: *The Theory and Practice of Translation*. Leiden, Brill.
7. PÉTER Mihály 1999: „Pár tarka fejezet csupán...”. Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Budapest, Tankönyvkiadó.
8. PÉTER Mihály cop. 2005a: „A fordító hamis barátai’: orosz-magyar nyelvi vonatkozásban” In: Péter Mihály: *Nyelv, stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Tinta. 111–115.
9. PÉTER Mihály cop. 2005b: „A konnotáció szerepe a műfordításban” In: Péter Mihály: *Nyelv, stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Tinta. 192–195.
10. RÓZSA Mária 1991: „Anyegin alakjának változásai Friedrich Bodenstedt és Bérczy Károly fordításában” *Filológiai közlöny*, 1–2. 22–31.
11. TOLSZTOJ, Leó 1905: *Karenina Anna*. Ford. Ambrozovics Dezső. Budapest, Révai. Webhely: <https://mek.oszk.hu/11200/11243/>. Letöltés ideje: 2021. 09. 04.
12. TOLSZTOJ, Lev cop. 2017: *Anna Karenina*. Ford. Németh László. Budapest, Gabo.
13. TOURY, Gideon cop. 2007: „Fordítás – célkultúra. Egy előfeltevés módszertani következményei” Ford. Nemes Péter In: Józán Ildikó et al. (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest, Balassi.
14. VLADIV-GLOVER, Slobodanka M. 2019: *Dostoevsky and the Realists. Dickens, Flaubert, Tolstoy*. New York, Peter Lang Publishing.
15. ВЕТЛОВСКАЯ (VETLOVSZKAJA), В. Е. 1979: «Поэтика 'Анны Карениной'. Система неоднозначных мотивов» *Русская литература*, 4. 17–37.
16. ЛЕННКВИСТ (LÖNNQVIST), Барбара 2010: *Путешествие вглубь романа. Лев Толстой: Анна Каренина*. Москва, Языки славянской культуры.
17. ТОЛСТОЙ (TOLSZTOJ), Л. Н. 2013: *Анна Каренина*. Москва, Азбука.
18. ТЮЛЕНЕВ (TYULENYEV), С. В. 2000: *Перевод как инструмент стилистического анализа художественного произведения. Прагматилистический аспект*. Москва, Готика.
19. ШМИД (SCHMID), Вольф 1998: *Проза как поэзия. Пушкин – Достоевский – Чехов – авангард*. Санкт-Петербург, ИНАПРЕСС.
20. ЭЙХЕНБАУМ (EICHENBAUM), Б. М. 2009: *Работы о Льве Толстом*. Санкт-Петербург, Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета.

Nagy Attila István: Szóljon a jazz! Egy történeti példa a kulturális autonómiatörekvésekre a Kádár-rendszer idején, Győr – ELTE BTK Új- és Jelenkori Doktori Program

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna

„A jazzben igen nagy a szabadság. Még hozzá a legjobb értelemben vett szabadság, melynek semmi köze sincs a káoszhoz.¹” (Gonda János)

Az itt következő sorok elsősorban összegezni kívánnak. Nem fogják „földrengető” új ismeretekkel felvértezni az olvasót. Akkor mégis mi a kitűzött cél? Egyrészt megkísérlem egy mederbe terelni a témában eddig megszületett gondolatokat. Ezért először szeretném vázlatosan felrajzolni a magyar jazz és a hatalom viszonyának történeti ívét a II. világháborút követő esztendőktől, a 80-as évek elejéig. Ha így tetszik a „szabad” évektől, a teljes tiltáson át, az első civil szervezésű nemzetközi jazzkoncertsorozatig, vagyis a kevésbé köztudatban lévő *Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozatig*. Másrészt megpróbálom felhívni a figyelmet arra, hogy mutatkozik még hiátus a hazai jazzklubhálózat működésének-, valamint más civil-, és kulturális autonómia törekvések és a hatalom viszonyának feltárásában a Kádár-korszak idején.

„Nincs olyan diktatúra, amely tolerálná a jazzt,²” (Dave Brubeck)

Van-e értelme a jazzről beszélnie a történésznek?

A jazz történetéről csak keveset, a jazz és hatalom viszonyáról azonban érdemes szót ejteni. Állításomat alátámasztandó, elsőként egy képzeletbeli utazásra invitálom az olvasót az 50-es évek Amerikájába. Idézzük fel röviden, hogy hogyan változott a műfaj politikai „fegyverré”, egyben az amerikai ethosz egyik legfontosabb hírvivőjévé a Hidegháború idején!

1953-ban *Harry S. Truman*-, *Dwight D. Eisenhower* váltja az Egyesült Államok elnöki székében. Az 50-es évek elején *Eisenhower*nek nem csak az elmélyülő hidegháborúval, hanem az országban egyre komolyabb méreteket öltő-, faji diszkrimináció elleni polgárjogi mozgalmakkal is szembe kellett néznie. Az amerikai elnök-, valamint az USA külügyminisztériuma, válaszul egy addig még ismeretlen „fegyverhez” nyúlt: a jazzhez. *„A jazz, ami behatárolt keretek között, de mégiscsak az improvizációra épül, az amerikai külügyminisztérium számára maga volt a tökéletes metafora. A demokrácia és a szabadság zenéje. (...) „Az amerikai elnök, Eisenhower és külügyminisztere, John Foster Dulles komoly dilemmával állt szemben.” Vajon el lehet-e hallgattatni a rasszizmust kiáltó otthoni sajtót, ha a faji harmónia képét festve, a fekete és fehér muzikusokat együtt küldik világkörüli turnéra?³”*

1955-ben, *A Jazz nagykövetei*⁴ néven az USA új kultúrdiplomáciai programot indít útnak. A programsorozatnak kétfős célja volt. Egyrészt propagandaeszközökkel kulturális befolyást szerezni,

¹ Gonda János: *Mi a jazz?*, Zeneműkiadó, Budapest, 1982.; in p.: 10

² *How the U.S. Used Jazz as a Cold War Secret Weapon (Hogyan használta az Egyesült államok a jazzt, mint titkos fegyvert a hidegháború idején)*; Billy Perrigo, 2017.12.22. Time; <https://time.com/5056351/cold-war-jazz-ambassadors/>

³ Uo.

⁴ Eredeti nevén *The Jazz Ambassadors (1955-1978)*: Az Amerikai Külügyminisztérium (U.S. Department of State) kultúrdiplomáciai programja, amelynek keretében sztár jazz-zenészeket (Louis Armstrong, Dizzy Gillespie, Benny Goodman, Duke Ellington, Dave Brubeck...) juttatott el a II. világháború után gyarmati sorból szabadult, valamint a Harmadik Világ és a Szovjet Blokk országaiba.

elsősorban a dekolonizált területeken. Másrészt csillapítani az Államokban egyre magasabbra csapó fekete-, polgárjogi küzdelmek hullámain. 1956-ban az első „nagykövet” *Dizzy Gillespie*, nagyzenekarával Iránban, Pakisztánban, Libanonban, Törökországban, Jugoszláviában és Görögországban lépett fel. 1958-ban *Dave Brubeck* már a Vasfüggöny innenső oldalán-, Varsóban koncertezett. A Szovjetunió területén, 1962-ben elsőként a „*Swing Királya*”-, vagyis *Benny Goodman* turnézhatott. Szintén *A Jazz Nagykövetei* program keretében adott teltházas koncertet 1965. június 9-én *Louis Armstrong* a Népstadionban.

A Keleti-Blokk országaiban, *A Jazz Nagykövetei* mellett az amerikai értékrend és persze a jazz egyik legnagyobb terjesztője természetesen a rádió volt. „Az USA Külügyminisztériuma a jazz népszerűsítésére rádióállomásokat hozott létre, amelyek adásai foghatók voltak a világ szocialista felében is. Természetesen ezeken nem csak jazzt sugároztak. A katonai rádiók (mint az AFN14 vagy a BBC) spontán és váratlan sikere már a második világháború alatt bebizonyította, mennyire fontos a szerepük a propagandában. Az ötvenes évektől az amerikai kormányok az emigráns kelet-európai szervezeteket technikával és kulturális anyagokkal, főként lemezekkel látták el, különösen a rádióállomásokat. Kiemelten támogatták az *Amerika Hangja (Voice of America)* műsorait, a *Szabad Európa Rádiót (SZER)* és a *Szabadság Rádiót (Liberty Radio)*, hogy elérhessék egész Kelet-Európát az adásaikkal. Willis Conover⁵, az *Amerika Hangja* adásainak műsorvezetője különösen nagy hatással volt a keleti blokk jazzkultúrájára.”⁶

A magyar jazz vázlatos története a II. világháború után:

1945-ben, a front elvonultával Budapesten a jazzes tánczene és a swing, közel egy év szilenciumot követően újra visszaköltözött a lokálokba. A már a 40-es évek közepén is virtuóz játékaról-, sőt improvizációról ismert *Cziffra György* így emlékszik vissza a második világháborút követő néhány „szabad” esztendőre: „Ekkor ... Magyarországon, akárcsak másutt, az amerikai jazzért való rajongás óriási volt, és az e téren jeleskedő sztárok adták a hangot minden éjszakai lokálban, ahol felléptek.”⁷

1948 és 49 között a kommunista fordulat komoly hatással bírt a hazai kulturális-, így a zenei életre is. Megkezdődött a művelődés és a szórakozás politikai-, ideológiai átformálása. 1948 december 5-én a politikai népfront mintájára megalakult a *Bartók Béla Szövetség (BBSZ)* ahol a cél már deklaráltan a „dolgozó nép összefogásának” erősítése volt. Egy 1949. szeptember 29.-ére datált szakszervezeti jelentés így ír a könnyűzenei műfajokról: „A könnyűzene – a tánc, sláger, operett, induló, műdal – az imperializmus, a fasizmus kezében eszköz ahhoz, hogy céljai elérése érdekében maga mellé állítsa a tömegeket. (...) Az amerikai sláger ... legfőbb veszélye, hogy túlfűtött, egészségtelen erotikát és

⁵ Willis Conover (1920-1996): az *Amerikai Tájékoztatási Hivatal* (United States Information Agency, USIA) égisze alatt vezette az *Amerika Hangja* „Jazz óra” című zenei műsorát. Az USIA feladata elsősorban propaganda jellegű volt, amelynek fő tevékenysége az amerikai politikai-, gazdasági berendezkedés és értékvilág terjesztése volt. (Források: <https://www.britannica.com/topic/United-States-Information-Agency>; <https://www.britannica.com/topic/Voice-of-America#ref102642>; Mark A. Breckenridge: „Sounds for Adventurous Listeners”: Willis Conover, *The Voice of America, and the international reception of avant-garde jazz in the 1960's*; Dissertation Prepared for the Degree of doctor of philosophy, University of North Texas; August 2012

⁶ Tófalvy Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*, Budapest: L'Harmattan, 2011; Havadi Gergő: *Doktrinerizmus, privilégiumok és szankciók a zenei életben*; A magyar jazz politikai és társadalmi konstellációja az ötvenes és a hatvanas években; in p.: 131-132

⁷ Cziffra György: *Ágyúk és virágok* (Des canons et des fleurs); Budapest, Zeneműkiadó, 1983.; in p.: 169 - 171

*gengszterromantikát áraszt, 'humora' végtelenül erkölcstelen.*⁸” A kommunista hatalomátvétel után csak kevesen játszhattak nyilvánosan jazzt. Ha mégis, a repertoár általában sematikus-, kommersz muzsikát jelentett csupán. Improvizálni-, vagy a korszak szóhasználatával élve „hottálni” nyilvánosan tilos volt. Az 50-es évek elején a jazz kizárólag a külföldi diplomaták-, üzletemberek által látogatott szórakozóhelyeken csendülhetett fel.

A kultúrpolitika jazzel kapcsolatos álláspontja az 56-os felkelés után sem változott meg. Enyhülést-, a műfajjal szembeni ideológiai szemléletváltozást majd csak a 60 évek és a kádári-konzolidáció első évei hoznak majd. A valódi fordulat 1961-ben következett el. Az *Élet és Irodalom* ekkor ugyanis fordításban közölte *Leonyid Utyeszov*-, az *Orosz Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság (OSZSZK)* népművészeinek gondolatait: *„Meggondolatlan dolog a dzsesszt az imperializmussal, a szakszofont a gyarmati elnyomással azonosítani. A mai dzsessz gyökerei nem a bankok páncélszekrényeibe, hanem a néger népi művészetbe nyúlnak vissza. Érdemtelen és káros dolog tiltott gyümölcsé változtatni a dzsesszt. Szükség van rá, jó szolgálatot tehet az ifjúság esztétikai nevelésében.*”⁹

Az új kultúrpolitikai irányvonal hatására 1962 október 2-án¹⁰ bejelentésre kerül a *Budapesti Ifjúsági Jazzklub* megalapítása. A klub ténylegesen csak három héttel később nyitotta meg kapuit a *Dália* presszóban¹¹. Vezetője *Kertész Kornél*, jazz-zongorista-, zeneszerző lett, aki így idézi fel, hogy mit is lehetett csinálni a *Budapesti Ifjúsági Jazzklubban*: *„Lemezekkel illusztrált előadásokat, felolvasásokat tartottunk, zenekarokat léptettünk fel, vidéki együtteseket mutattunk be, jam sessionokat rendeztünk.”*¹² A „*Dália*” nagyjából másfél esztendőért meg. Látogatottsága a szigorú viselkedési-, öltözködési szabályok és az új zenei hullám, vagyis a beat hatására néhány hónap után erősen megcsappant. A „*Dália*” rövid fennállásával mégiscsak mérföldkőnek számított. A jazz, az első „felülről” szervezett klub létrejöttével, „zöld lámpát” kapott Magyarországon.

De mi okozhatta valójában a jazz-zenével kapcsolatos politikai-, ideológiai ellenállás enyhülését? A téma egyik kutatója, *Havadi Gergő* szerint *„...a fordulat nem azért történt, mert a hatalomnak alapvetően megváltozott volna a véleménye a műfajról, vagy felismerte volna egyedülálló művészeti értékét. Sokkal inkább arról van szó, hogy megpróbálta saját képére formálni, demitizálni és egyben a szovjet mintát követve átideologizálni a jazzszcénát, és egy sajátos intézményrendszerben (ifjúsági és művelődési házak) konzerválni azt. Mindennek célja az új zenei műfajok hatásainak – mint kiderült, sikertelen – ellensúlyozása volt.*”¹³ *Havadi* az utolsó mondatával nagy valószínűséggel rock and roll-, valamint a beat európai térhódítására gondol, ami *„...elterelte a műfajról a politika figyelmét, mivel már nem ez (vagyis a jazz) számított a fertőző nyugati kultúra delejes ópiumának.*”¹⁴

A leírtakkal jórészt egyetértek, mégis úgy vélem a fenti megállapítások némi kiegészítésre szorulnak. Tény, hogy a jazzt – legalábbis kezdetben - mind a szovjet-, mind a magyar kommunista vezetés

⁸ SZOT Központi Levéltár Fotó-63-1949, idézi: *Berlász Melinda-Tallián Tibor* (szerk.): *Iratok a magyar zeneélet történetéhez 1945-56.* I. kötet. *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 7.*, Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1985.; in p.: 373-376

⁹ *Szükség van jó dzsesszre. Egy érdekes szovjet vélemény*, *Élet és Irodalom*, 5. évf. 14. szám; 1961. április 12.; in p.: 12

¹⁰ A döntés 1962 október 2-án a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) Köztársaság téri székházában kerül bejelentésre.

¹¹ A *Dália* presszó valójában, az 1961. augusztus 20-án megnyitott *Budai Ifjúsági Park* – amely az egykori *Várkert Bazár* területén működött 1984-es bezárásáig - téli helyisége volt. Címe: Budapest V. kerület, *Bajcsy Zsilinszky út 72.*

¹² *Kertész Kornél* (1910-1983): jazz-zongorista; zeneszerző, a „*Dália*” egykori vezetője.

¹³ In: *Tófalvy Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor* (szerk.): *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában.* Budapest: L'Harmattan, 2011, *Havadi Gergő: Doktrinerizmus, privilégiumok és szankciók a zenei életben; A magyar jazz politikai és társadalmi konstellációja az ötvenes és a hatvanas években;* in p.: 153

¹⁴ Uo. in p.: 148

ifjúságpolitikai célzattal-, egyfajta kulturális alternatívaként kívánta propagálni a nyugatról betörő, egyéb könnyűzenei műfajokkal szemben. Kétségtelen az is, hogy a Rákosi-diktatúrában már jórészt kiépített ifjúsági-, és művelődési házak országos hálózata, a műveltség terjesztése és a szórakozási lehetőségek bővítése mellett alkalmas terepe volt az „ellenőrzésnek” és a politikai befolyásolásnak is. Ugyanakkor ne feledjük el azt a tényt sem, hogy a jazz műfaja, a muzikusoktól hallatlanul magas szintű zenei képzettséget és hangszertudást-, míg a hallgató közönségtől az átlagosnál valamivel kifinomultabb-, árnyaltabb zenei műveltséget kíván. Mind a két állítás olyan műfaji jellegzetességekből adódik, amelyek a jazzt a komoly-, és a könnyűzene határmezsgyéjére sorolják. Ebből következik, hogy mivel a jazz nem minden esetben fogyasztható „könnyedén”, ráadásul általában ének és szöveg nélkül szólal meg, így alapvetően nem alkalmas az egyszerűen dekódolható-, átpolitizált szövegek közvetítésére. Azt feltételezem, hogy a Kádár-rendszer nem kizárólag ideológiai ellensúlyként számolt a műfajjal-, más könnyűzenei irányzatokkal szemben, hanem valamiféle kulturális értéket is tulajdonított a jazznek. Ha nem így lenne, akkor a doktriner látásmód talán nem szolgáltatott volna elegendő indokot a budapesti jazz-tanszak 1965-ös megalapítására.

Milyen jazzklubok léteztek az államszocializmus időszakában Magyarországon?

A „*Dália*” létrejöttét követően az ország több pontján is jazzklubok alakultak. A 60-as években a műfaj azonban nem vonzott komoly tömegeket, így a klubok száma is csekély maradt. A fiatalok nagy részét ekkor már elsősorban a beat-, majd a rockzene hozta lázba. A jazz tényleges hazai térhódítása – jócskán lemaradva a műfaj amerikai revolúciójától – inkább a 70-es évekre tehető. A jazz-zenét Magyarországon éppen a kezdetben vele szemben politikai-, és ideológiai ellenpontként felmutatott rockzene-, egészen pontosan a két műfaj fúziója-, vagyis a jazzrock tömeges elterjedése emelte a magasba. Számos fiatal ugyanis épp a kevert műfaj irányából, úgymond „visszahallgatva” kedvelte meg a jazzt. Ebből kifolyólag a magyar jazzklub-mozgalom a 70-es évek második-, és a 80-as évek legelején élte aranykorát és terebélyesedett valóban országos hálózattá. A 80-as évek közepére Magyarországra begyűrűző gazdasági-, és politikai kihívásokkal párhuzamosan, a műfaj iránti rajongás is apadni kezdett. A 70-es években még virágzó jazz-klubhálózat gyors elhalásnak indult. A korábban - elsősorban a *Magyar Rádió* által - viszonylag nagy publicitást kapó jazz körül lassan fogyni kezdett a levegő.

Adódik a kérdés, hogy milyen jazzklubok léteztek az államszocializmus időszakában? Volt olyan, amely egy-egy zenekar köré szerveződött. Ezek legtöbbször rövid életű volt csupán. Kivételt képezett ez alól az 1966 októberében, Budapesten megalapított *Benkó Dixieland Klub*, amely a legjobb tudomásom szerint mind a mai napig működik.

Nem egy adott zenekar köré szerveződő-, hanem öntevékeny módon létrejött szervezet volt többek között az 1975-ben alapított, *Székesfehérvári Jazzklub*. A fehérvári klubélet volt Budapest után a legpezsgőbb, talán épp a fővároshoz való közelsége révén. „*A klub sajtósági arculatához tartozott, hogy kezdetben csak kiértékeltek az eseményekről az érdeklődőket. Később a más városokban élőkből levelező hálózatot szerveztek és fokozatosan kialakult a későbbi „Jazzinform” nevű kiadvány.*”¹⁵

Létezett egy úgynevezett „*avantgárd hármás*” is. Nevesítve a budapesti *Kassák Klub*, a szintén fővárosi *Közgáz Jazzklub*, valamint a győri *Petőfi Sándor Városi Művelődési Központ (PSVMK)* jazzklubja. A magyar „*avantgárd mozgalom*” két kiemelkedő szervező-egyénisége *Hartyándi Jenő* és *Szigeti Péter* voltak, akik elsősorban az új-, „magyarosnak” is mondható zenei irányvonalat keresték a jazzben. A „nemzeti” irányzat előadói szakítottak a tradicionális-, és az amerikai stílusban fogalmazó modern jazzirányzatokkal és a magyar zenei gyökerekhez visszanyúlva sajátos honi „íz” varázsoltak

¹⁵ Simon Géza Gábor: *Magyar jazztörténet*, Magyar Jazzkutató Társaság, Bp. 1999. okt.; in p.: 185

kompozícióikba. „Az általuk szervezett koncertek közül mérföldkőnek tekinthető Anthony Braxton első győri fellépése. Ekkor játszott először Braxton és Szabados. Ebből az együttműködésből született 1984-ben a „Szabraxtondos”¹⁶ című lemez.”¹⁷ Az említett győri koncerttel és annak szervezési körülményeivel később részletesen foglalkozom.

„A jazz jobb, mint a KISZ.” (18 éves középiskolás fiú a Benkó Klubból).¹⁸”

A magyar jazz számokban, az 1980-as évek elején

Malecz Attila¹⁹ 1980-ban megkísérlete statisztikák-, számok-, adatok alapján meghatározni, hogy mekkora a jazz műfajának támogatottsága Magyarországon, valamint azt, hogy pontosan milyen is az országos jazzklubhálózat közönsége? Eredményeit az 1981-ben megjelent *A Jazz Magyarországon*²⁰ című zeneszociológiai felmérésében publikálta. Tanulmányát a 2000-es évek kutatói számos kritikával illették a korszakra jellemző „kettős beszéd”-, valamint a kutatás vélt-, vagy valós módszertani hiányosságai miatt. A vádakat nem kívánom kommentálni, mivel azonban tudtommal e sorok írásáig nem került elő az említett publikációnál jobb és objektívebb forrás, így minden hibája ellenére Malecz Attila felmérési eredményeit vagyok kénytelen használni. A több, mint másfélszáz oldalnyi statisztikából és szövegből csak a számunkra legfontosabb információkból gyűjtöttem össze egy-egy csokorral.

1980 őszen, a vidék Magyarországon nagyjából 33 jazzklub működött, amelyek 62%-a művelődési-, és ifjúsági házakban volt megtalálható. A jazzklubok fele önállóan-, vagyis "aluról" szerveződött, míg a másik fele valamilyen hatalomhoz köthető szervezet égisze alatt működött. A vidéki jazzklubok az élő koncertek 32%-át az ORI-n keresztül, 68%-át viszont öntevékeny módon szervezték meg. Ennek oka jórészt az ORI drágasága volt. 1980-ban ugyanis a Rendezőiroda minden általuk lebonyolított műsor után 40% illetéket számított fel. A vidéki jazzklubok 70%-ában szerveztek élőzenei koncerteket, rendkívül változó intenzitással. 2-3-, olykor csupán 4 hetente egy-egy alkalommal.

1980 őszen Budapesten nagyjából 19 jazzklub működött, amelyek 47%-a művelődési és ifjúsági házakban lelt otthonra, míg 42%-a különböző oktatási intézmények falain belül működött. A budapesti jazzklubok 70%-a „felülről”, elsősorban kultúrpolitikai okokból jött létre. A fővárosi jazzklubok 80%-ában szerveztek élőzenei koncerteket, ráadásul itt - szemben a vidékkel - általában heti rendszerességgel. Budapesten tehát a lakosságszámhoz viszonyítva több jazzklub működött, nagyobb élőzenei koncertkínálattal.

A jazz hallgatóközönségének összlétszámát Malecz 1980-ban nagyjából 100-200 ezer fő közé becsülte Magyarországon. A klubok tényleges látogatói-, és taglétszámáról tanulmányában mégsem határoz meg pontos adatokat. Fennmaradt azonban az első győri jazzklub egykori tagnévsora, amely 1976-ban 57 főt számlált. Feltételezhető-, noha nem igazolható, hogy ehhez képest – legalábbis vidéken – a magyar jazzklubok taglétszáma 1980-ra sem emelkedett jelentősen. Hogy jobban meg tudjuk ítélni a 80-as évek elején a magyar jazzklubhálózat törzsközönségének számát, érdemes ismét felidézniünk *A Jazz Magyarországon* című tanulmányában fellelhető információkat. Malecz 1980 márciusa és májusa között 4 vidéki-, és 7 budapesti jazzklubban, kérdőívek segítségével vett fel adatokat. A felmérésben

¹⁶ Krém (H) SLPX 17909 (LP) (producer: Kiss Imre)

¹⁷ Simon Géza Gábor: *Magyar jazztörténet*, Magyar Jazzkutató Társaság, Bp. 1999. okt.; in p.: 185

¹⁸ Malecz Attila: *A Jazz Magyarországon*; Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Népművelési Intézet, Budapest, 1981.; in p.: 46

¹⁹ Malecz Attila (1957-...): billentyűs-zeneszerző-hangszerelő, a jazz-rockot játszó Bop Art Orchestra vezetője, számos zeneszociológiai tanulmány szerzője, melyek közül a (jazz)kutatás szempontjából a legfontosabbak *A Jazz Magyarországon* (1981), valamint a *Zenei ízlés Magyarországon* (1987) című publikációk.

²⁰ Malecz Attila: "A Jazz Magyarországon"; Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Népművelési Intézet, Budapest, 1981.

összesen 604-en vettek részt. A tanulmány szerzője megjegyzi, hogy kedvező volt a kérdőívek fogadtatása. 5 klub esetében 80% feletti válaszadási arányról számolt be, vagyis a klubközönség-, és a törzstagok nagy része nem utasította vissza a felmérésben való részvételt. Gyors számolás segítségével kijelenthető, hogy egy-egy klubban a felmérés idején átlagban 54,9 fő adott választ. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csak ennyien voltak az adott helyszínen és azt sem, hogy a klubok taglétszáma lett volna ennyi. Ha mi most hipotetikus módon azt feltételezzük, hogy egy-egy jazzklub átlagos látogatószáma nem haladta meg jócskán a felmérés idején regisztrált közel 55 fős válaszadói létszám kétszeresét, akkor durván úgy becsülhetjük, hogy Magyarországon az 1980-as évek legelején, a jazzklubok törzsközönsége legfeljebb 5-6000 főt számlálhatott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy eseményen-, fesztiválon nem gyűltek össze akár több száz-, netán ezren is. Valamint azt sem, hogy nem volt jóval magasabb azoknak a száma, akik mondjuk az életkoruk miatt nem a klubokban, hanem otthon, a négy fal között hódoltak a jazz műfajának. A *Malecz Attila* által országosan feltételezett 100-200 ezres jazz-hallgatóközönség azonban még így is túlzónak tűnik.

Kik jártak jazzklubba a Kádár-rendszer idején? 1980-ban, a magyar jazzklubok látogatóinak 75 %-a férfi-, 25 %-a nő volt. Az ország klubközönségének nagyjából fele 21 éves, vagy ennél fiatalabb volt a mintavétel idején. A megkérdezettek 63%-a rendelkezett legalább érettségi bizonyítvánnyal, 40%-a az adatfelvétel időpontjában is valamely felsőoktatási intézmény hallgatója volt. A magyar jazzklubok látogatóközönségének családi hátterét vizsgálva kiderül, hogy az apák 49%-a, míg az anyák 25%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Hasonló a nemek szerinti eloszlás a vezető-, és más felsőfokú képesítést igénylő munkahelyek tekintetében is. Az anyák 21,5%-a-, míg az apák 40%-a vezető állású-, de legalább felsőfokú végzettséggel rendelkező, beosztott értelmiségi volt. Általában kijelenthető, hogy a jazzklublátogató fiatalok szüleinek képzettsége-, és műveltsége meghaladta a társadalmi átlagot.

Az 1970-es évek végén-, a 80-as évek elején a hazai jazz-zenei kínálatot- a klub-hálózat mellett - elsősorban a *Magyar Rádió* (MR), valamint annak zenei szerkesztője *Kiss Imre*²¹ határozta meg. A televízió ekkoriban csupán elvétve sugárzott jazzt. *Malecz* pont ezért jó néhány oldalt szentelt az állami rádió műsorstruktúrájának elemzésére. Itt most kizárólag a legérdekesebb eredményekre hívnám fel a figyelmet. 1980-ban a jazz-zenei programok összműsorideje, a *Magyar Rádió* az összes sugárzott adásidejének közel 2%-át tette ki, amelyet az akkori számítások szerint legfeljebb 300 ezren hallgattak. 1977 májusában a rádióban sugárzott jazzelőadók²² 31%-a volt magyar, míg 1980 júniusára a magyar jazzmuzikusok részaránya 19%-ra csökkent az MR műsorkínálatában. A vizsgált időszakban, vagyis 1979 júliusa és 1980 júniusa között, 40 muzikus-, vagy nevéhez köthető formáció töltötte ki az MR jazzműsorszórásának több mint felét. A „top 40-es” lista 21,8%-a magyar-, 78,2%-a külföldi-, ezen belül elsősorban amerikai előadó volt. 1980-ban a Magyar Rádió műsorpercei alapján összeállított összesített toplista harmadik helyén *Pege Aladár* helyezkedett el. Ezzel ő volt az időszak legtöbbet játszott magyar jazz-előadója. Érdekes, hogy a *Magyar Rádió* 1979 júliusa és 1980 júniusa között egyetlen percet sem

²¹ Kiss Imre (1938-): klasszikus orgonaművészként szerzett zeneművész diplomát, majd 1961-től a Magyar Rádió munkatársa. A 60-as évek második felétől rádiós szerkesztőként egészen 1989-ig az intézmény dzsessz-műsorainak felelőse, valamint a magyar jazzfesztiválok szervezője, zenei menedzser egy személyben. Személyét illetően megbízható, objektív információval alig rendelkezünk.

²² Korábban is készültek jazz-témájú elemzések, de messze nem olyan átfogó jelleggel, mint *A Jazz Magyarországon* című publikáció. Malecz Attila a fent említett számadatot az 1977-es esztendőből Róbert Péter *Dzsessz a rádióban* (RTV Szemle 77/4.) című munkájából vette át.

szentelt sem *Gonda János*²³, sem *Szabados György*²⁴ felvételeinek. *Malecz Attila* az iránt is érdeklődött a jazzklubok közönségétől, hogy mely magyar jazzelőadókat hallgatják a legszívesebben? A jazzklubok szavazatai sorrendjei-, és a Magyar Rádió jazzműsoraiból létrehozott 40-es toplistán szereplő magyar jazzmuzikusok helyezései közötti az eltérés 71%-os volt! Összegezve elmondható, hogy *Kiss Imre* szerkesztői preferenciái és a jazzklub-közönség ízlése merőben különböztek egymástól.

Kiss Imre és a Magyar Rádió privilégiuma

Ha képzeletben a Nap helyére a „Pártot” helyeznénk, akkor nem *Kiss Imre* lenne a legfontosabb planéta a rendszerben. Jelentősége talán csak egy kísérő égitestét érné el. Mégis, aki a Kádár-korszak idején akár, mint jazz-muzikus-, akár mint zenei-szervező tevékenykedett, előbb, vagy utóbb szembe találkozott vele. Alakja a jazz-szcénában – csakúgy, mint *Gonda Jánosé* – gyakorlatilag megkerülhetetlen volt. De ki volt valójában *Kiss Imre*²⁵?

Kiss 1961-ben került a Magyar Rádióhoz, úgymond „háttér-munkásként”. 1966 után zenei szerkesztővé avansált és 1989-ig, gyakorlatilag egy személyben felelt a magyar és külföldi jazzmuzika hazai ellenőrzéséért. Ettől kezdve a Magyar Rádió egyre nagyobb számban kezdett el jazzkoncerteket, sőt fesztiválokat is szervezni. A műfaj politikai támogatottságával együtt nőtt a vidéki rendezvények száma is. Jazzfesztiváloknak adott otthont Budapest mellett Cegléd, Debrecen, Nagykanizsa, Miskolc, Szeged, Székesfehérvár, Salgótarján, vagy Szekszárd is. Az itteni eseményeket a 60-as évek második felétől már szinte kizárólag *Kiss Imre* engedélyével és a *Magyar Rádió* szervezésében lehetett megrendezni. Külföldi fellépőket - az amerikai kultúrdiplomáciai programok kivételével - kizárólag ő hozhatott az országba. Dióhéjban nagyjából ennyit tudunk az objektív tényekről, de ismerünk-e egyebet *Kiss Imréről*?

Szigeti Péter egy vele készült interjúban később így emlékezett vissza az MR egykori zenei szerkesztőjére: „...a Magyar Rádió szponzorált különböző jazzfesztiválokat, koncerteket, azért, hogy fölvegye, és ezért fölkarolt különböző zenészeket. Sokan ezért azt hitték, hogy a *Kiss Imre* – aki ennek az első számú embere volt, valami jótét lélek, miközben neki ez volt a pártfeladata. (...) A *Kiss Imre* tulajdonképpen egy kiskirály volt, aki a szemétdombján uralkodott, és legalább annyira akadályozta a dolgokat, mint amennyire előmozdította. Tehát ez egy ilyen stratégia volt. Ez az *Aczél*-korszaknak a tipikus, ennek a bizonyos „támogató” politikájának eredménye. Ez volt a támogatott dolog, tehát hogy úgy

„...„gravitációs”-, vagy „antigravitációs-elem” volt-e inkább a rendszerben?”

Kiss Imre MR zenei szerkesztő, 1980. november; Fotó: MTI - Hámor Szabolcs

²³ *Gonda János* (1932-2021): zongoraművész, zeneszerző, zenetörténész, zenepedagógus. A II. világháború utáni intézményesült magyar jazzoktatás megalapítója.

²⁴ *Dr. Szabados György* (1939-2011): zongoraművész, zeneszerző, orvos. Munkásságát 2011-ben, nem sokkal halála előtt Kossuth Díjjal jutalmazták.

²⁵ *Kiss Imre* (1938-...): klasszikus orgonaművészként diplomázott. 1966-tól a Magyar Rádió jazz-zenei műsorainak szerkesztését – legalábbis a visszaemlékezések szerint – csupán pártfeladatnak tekintette.

támogassuk, hogy lehetőleg tönkremenjen magától, ne mi tegyük tönkre. Szóval támogatjuk, de úgy, hogy az azért ne legyen alkalmas arra, hogy életképes maradjon.²⁶”

Jávorszky Béla Szilárd a neves zenei-szakíró szerint Kiss Imre „...a jazzhez nem csak nem értett, de nem is szerette. Ám bevallottan pártfeladatként elvállalta annak képviselőjét a Magyar Rádió műsoraiban, később pedig a hazai koncertéletben. A hetvenes-nyolcvanas években – a zenészeken kívül – messze ő tett a legtöbbet a magyar jazz ügyéért. Neki köszönhetően ebben az időszakban a Magyar Rádióban pezsgő jazzélet alakult ki, a stúdiókban folyamatosan készültek felvételek, miközben az éterben is rendszeresen szólt a jazz. Az is neki köszönhető, hogy a hetvenes évektől a jazz vidéken is hangsúlyosan jelen volt, egyes városokban kifejezetten hódított, s hogy a legtöbb hazai jazzhétfője – azóta sem tapasztalható mértékben – szárnyalhatott. (...) E csillogó éremnek megvolt a maga súlyos árnyoldala is. Kiss Imre nehezen elviselhető, cezaromán jellemével és feudális gondolkodásmódjával kapcsolatban szinte minden jazzmuzikusnak vannak arcpirító történetei.²⁷”

A fenti sorokat olvasva feltűnhet, hogy Kiss Imréről, hasonlóan Orson Welles Aranypolgárához²⁸ mindenkinek van egy saját története. Azt azonban senki sem tudja, hogy mit is jelent pontosan a „rózsabimbó”²⁹. Az egymásnak gyakran ellentmondó interpretációk inkább nehezítik annak eldöntését, hogy Kiss Imre „gravitációs”-, vagy „antigravitációs-elem” volt-e inkább a rendszerben?

Az első civil „jazzmozgalom”, Győr

1976 november 16-án Hartyándi Jenő³⁰, Kovács Zoltán és Palatinus Szabolcs megalapítják az első Győri Jazzklubot. A kezdeményezés 1979 elejéig - Hartyándi bevonulásáig - működik folyamatosan, majd több mint egy év szünet után 1981-ben indul újra. A jazzklub, mint azt már említettem korábban, az úgynevezett „avantgárd hármás” tagja volt, amelynek a győri Petőfi Sándor Művelődési Központ (PSVMK)³¹ adott otthont. Szintén az első Győri Jazzklub-, és jórészt Hartyándi Jenő „terméke” volt a „Jazz Studium” (1979; 1982-90) című folyóirat is, amely fennállásának nagy részében (1979; 1984-89) a második nyilvánosság perifériáján-, szamizdatként jelent meg.

1981-ben Hartyándi Jenő másodmagával a Vasfüggöny nyugati felén barangol és részben a nickelsdorfi Konfrontationen³² nevű jazzfesztiválon látottak hatására úgy dönt, ő maga is nemzetközi jazzkoncertek szervezésébe kezd. A gondolatot tettek követik, így 1982 márciusa és 83 decembere között, 8 alkalommal kerül megrendezésre a Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozat³³, amelynek helyszínt és anyagi keretet ezúttal is a győri PSVMK biztosított. A rendezvények során - Kiss Imre és a

²⁶ In: Tófalvy Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor (szerk.): Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában. Budapest: L'Harmattan, 2011; Havadi Gergő: Doktrinerizmus, privilégiumok és szankciók a zenei életben; A magyar jazz politikai és társadalmi konstellációja az ötvenes és a hatvanas években; in p.: 139; (Interjú Szigeti Péterrel)

²⁷ Jávorszky Béla Szilárd: Kiss Imre ambivalens hatása a magyar jazzéletre; in: <https://jbsz.hu/muzsikusporthet/aktualis/1071-kiss-imre-ambivalens-hatasa>

²⁸ A film eredeti címe: *Citizen Kane* (1941). Magyar cím: *Aranypolgár*, rendező Orson Welles (1915-1985)

²⁹ A játékfilm történetében egy újságíró Charles Foster Kane-, az elhunyt médiamágnás utolsó szavai-, vagyis a „rózsabimbó” jelentését próbálja megtalálni.

³⁰ Ifj. Hartyándi Jenő (1956-...): Balázs Béla-díjas filmrendező-, operatőr, az első győri jazzklub-, később a *Mediawave* fesztivál alapítója.

³¹ Petőfi Sándor Művelődési Központ (PSVMK), Győr, ismertebb nevén Győri Ifjúsági Ház (1973-2016): Az épület helyén jelenleg parkolóház található.

³² A fesztivál 1978-ban került először megrendezésre, az első két esztendőben még *Avant-Jazztage* néven. A jazz-fesztivál mind a mai napig *Konfrontationen* néven működik.

³³ Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozat (1982-83): A rendezvénysorozat többek között olyan nemzetközi sztárokat hozott el Magyarországra, mint Anthony Braxton (USA), Roscoe Mitchell (USA), Rova Saxophone Quartet (USA), Sri Anthony Dass (India), Burton Greene (USA), Jamalludin Bartiya (India), Keshavan Maslak (USA), George Lewis (USA), Zbigniew Namysłowski (POL). A magyar fellépők közül túlsúlyban voltak a „magyar” stílus képviselői, így többek között: Szabados György, Grencsó István, Dresch Mihály.

Magyar Rádió monopóliumát megtörve - több külföldi sztár is pódiumra áll. Ezzel – legalábbis az eddig rendelkezésre álló információk szerint – megszületik az első civil szervezésű-, nemzetközi jazz-koncertsorozatot, az államszocializmus idején.

Hartyándi Jenő így vall a Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozat kezdeti időszakáról: „Teljesen naivan álltunk az egészhez. A Gyórkös³⁴ végül belement a dologba és megdumálta valahogy az Interkoncerttel, hogy nekik fogunk fizetni. Már régen mentek a nemzetközi koncertek itt Győrben, de mi csak később tudtuk meg, hogy előttünk még senki sem szervezett nemzetközi jazz-fesztivált az állami cégeken kívül. Én vittem úgymond a szakmai részt, a Lázár Karcsi a kommunikációt, mert jól tudott angolul, míg a Gyórkös Laci intézte a dolog hivatalos és pénzügyi részét.³⁵”

Az első civil kezdeményezésű nemzetközi rendezvénysorozat megvalósítását komoly szervezési problémák nehezítették. *Hartyándi Jenő* és szervezőtársai elsősorban nemzetközi sztárokat kívántak színpadra állítani. Egy amerikai muzikusnak azonban már a 80-as évek elején is menedzsere volt, akit kizárólag telefonon volt érdemes felkeresni. A levelezés aligha volt járható út. Ebből adódott az első komoly nehézség, vagyis a korszakra jellemző „szűk keresztmetszetű” telefonellátottság, valamint a lehallgatás problematikája is. Szemléletes adat, hogy a Kádár-korszak utolsó éveiben Bécsben 75-, Stockholmban 135-, ezzel szemben 1986-ban Budapesten mindössze 35 beszélőhely jutott 100 lakosra³⁶. Megoldást végül a munkahelyi ismeretség és a győri telefonközpont illegális használata nyújtott. „Az ma már elképzelni nem lehet, hogy milyen nehéz volt akkoriban nyugatra telefonálni. Privát vonalhoz szinte lehetetlen volt hozzájutni. Nagy szerencsénk volt ezzel is, mert mi végzett távközlési mérnökként dolgoztunk a színház melletti posta épületében³⁷. Jól ismertük az ottani kollégákat, akik pontosan tudták, hogy hogyan lehet a nemzetközi telefonvonalakra úgy rácsatlakozni, hogy ne lehessen lehallgatni a beszélgetést. A Lázár Karcsit persze teljesen illegálisan, rendszeresen beengedték, hogy külföldre-, legtöbbször az USA-ba telefonáljon.³⁸ Mivel a nyugati fellépők menedzserei érthető okokból bizalmatlanok voltak, a győri szervezők gyakran a Vasfüggöny másik feléről, Nickelsdorfból kaptak segítséget. Hála az égnek ott volt a nickelsdorfi jazzfesztivál fiatal szervezője, „Hans Falb³⁹”, aki számtalanszor „megtámogatta” az elképzelésünket Ausztriából. Mivel pénzünk nem sok volt, mindig Hansot kérdeztük meg, hogy aktuálisan ki van turnén a határ túloldalán a tervezett időpontok környékén. Így sikerült leszervezni az első igazán nagy sztárt Győrbe: Anthony Braxtont.⁴⁰”

A kommunikáción túl komoly problémát jelentett a finanszírozás is. A „partizán-akciókra” valahogyan a helyszínt biztosító győri PSVMK büdzséből, valamint az *Interkoncerttől* kellett pénzt szerezni. Ráadásul a korszakra jellemző „egalitarizmus-eszméje” miatt 1982-ben mindössze 1000 forint/nap járt bármilyen külföldi fellépőnek, függetlenül annak kvalitásától, vagy hírnévtől. Az első kiszemelt külföldi jazz-muzikus, az amerikai *Anthony Braxton*⁴¹ azonban egy szólófellépésért 1000

³⁴ Gyórkös László (1944-1997): Népművelő, tanár, író, publicista. A Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozat idején a győri Petőfi Sándor Művelődési Központ helyettes vezetője.

³⁵ Interjú *Hartyándi Jenővel* (saját tulajdon)

³⁶ Pontos adatok: Frisnyák Zsuzsa: *A telefon nélküli élet - Telefonhasználat a Kádár-korszakban*; in: Urbs. magyar várostörténeti évkönyv v. 2010.291-310.p.

³⁷ Az épület a Teleki László utca és a Bajcsy-Zsilinszky Endre út találkozásánál található Győr belvárosában.

³⁸ Interjú *Hartyándi Jenővel* (saját tulajdon)

³⁹ Hans Falb (1954-...): A nickelsdorfi *Konfrontationen* nevű jazzfesztivál alapítója és főszervezője. A fesztivál 1978-ban került először megrendezésre, az első két esztendőben még *Avant-Jazztage* néven.

⁴⁰ Interjú *Hartyándi Jenővel* (saját tulajdon)

⁴¹ Anthony Braxton (1954-...): Multiinstrumentális jazzmuzikus, zeneszerző. Elsősorban freejazz-előadóként vált világhírűvé. 1977-ban a DownBeat magazin kritikusa Creative Orchestra Music 1976 című nagylemezét választották meg az év legjobb jazzalbumának. Anthony Braxton 1982-ben a pályája csúcán lévő világsztárnak számított.

dollárt kért. Ez 1982-ben 30.000 forintnak megfelelő összeget jelentett. *Braxton - legalábbis „papíron” - így 3 napon keresztül egy 10 tagú nagyzenekarral lépett fel, holott a valóságban csupán egyetlen szólófellépést vállalt Magyarországon. „Persze a külföldi sztárok nem kértek a forintból, így ő sem, úgyhogy neppereken keresztül kellett dollárt vásárolni. Ez akkor természetesen bűncselekménynek számított.⁴²”*

Minden nehézség ellenére 1982 március 19-én eljött végre a nagy pillanat: *„Jóformán egészen a koncert kezdetéig tűkön ültünk. Vajon valóban ide ér-e Anthony Braxton? Vonalas telefonon felhívtuk a hegyeshalmi határátkelőt, ahol mondták, hogy volt itt valami „fekete ember Amerikából”, de már Győr felé tart. Braxton végül nem sokkal a saját koncertje előtt toppant be az ifjúsági ház ajtaján. Megtartotta a koncertet, ami marha jó volt persze, de nem is ez volt a legnagyobb szám. Mi folyamatosan sutyorogtuk a fülébe, hogy itt van a Szabados⁴³, akit mi nagyon nagyra tartottunk, és aki éppen előtte lépett fel.*

A fellépők balról jobbra: Anthony Braxton (USA), Dr. Szabados György, Vajda Sándor; 1982 március 19., Győr, PSMVK; Fotó: Nagy Péter

Anthony számára, mivel ismerte Bartók muzsikáját, nem volt teljesen ismeretlen a Szabados-féle vonal. Belehallgatott a magyar trió koncertjébe, majd a saját szólófellépése vége felé egyszer csak intett a Szabadosnak, hogy jöjjön fel a színpadra! Előtte ők sohasem találkoztak, sohasem zenéltek egyetlen percet sem együtt. Na az volt valami fenomenális, megható pillanat. Hála az égnek ez a zenetörténeti szempontból is jelentős koncertfelvétel teljes egészében fennmaradt⁴⁴. Néhány évvel később, kimondatlanul is ennek az eseménynek a hatására hozta tető alá az Állami Hanglemezgyártó Vállalat a közös nagylemezt Braxtonnak és Szabadosnak.⁴⁵” Az együttműködéséből 1984-ben *Szabraxtondos* címmel, az akkor még monopol helyzetben lévő MHV gondozásában nagylemez születik. A civil kezdeményezés gyümölcsét tehát a szocialista állam szakítja majd le.

A Győrött szervezett koncertek híre természetesen hamar eljutott a felsőbb körökhöz is. A Magyar Zeneművészek Szövetsége Jazz Szakosztályának egyik ülésén „... Szabados például kis híján ölre ment Benkóval a győri koncertek miatt, mert ott '82-ben elindultak nemzetközi mozgások, Szabados ennek része volt, Benkó pedig azt szorgalmazta hivatalosan, hogy ezeket be kell szüntetni, mert zeneileg káros dolgokat művelnek. Benkó ekkor egyébként a Műegyetem párttitkára volt. Elkezdett a feszültség gerjesztődni a két fél között. Az egyik fél pozícióban, hatalom közelben volt, a másik, a Szabados-féle pedig nem, nem is próbált, inkább kezdett az úgynevezett demokratikus ellenzékhez közeledni. A két zenei elképzelés követőinek útja tehát ideológiai szempontból is szétvált, még ha nem is direkt módon. ⁴⁶„

⁴² Interjú *Hartyáncsi Jenővel* (saját tulajdon)

⁴³ Dr. Szabados György (1939-2011): Kossuth-díjas zeneszerző, jazz-zongorista, orvos. A magyar szabadzene egyik úttörője.

⁴⁴ A koncertfelvétel az alábbi linken hallgatható meg: <http://xn--gyrgy-szabados-wpb.com/the-world-of-georgy/audio/gyorgy-szabados-trio-gyorgy-szabados-trio-with-anthony-braxton-gyorgy-szabados-quintet-anthony-braxton-live-in-gyor-hu-19-03-1982/>

⁴⁵ Interjú *Hartyáncsi Jenővel* (saját tulajdon)

⁴⁶ Bede Péter (2007): *Alternatív törekvések, helyek és zenekarok a magyar jazzkultúrában a '70-es, '80-as években.* (Szakdolgozat.) Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem.; idézet a Hartyáncsi Jenővel készült interjúból.

1984 január 4.-én *Hartyándi* végül a következő szöveget tartalmazó levelet kapta *Gerebenics Istvántól*-, a győri PSVMK akkori igazgatójától: „(...) Sajnálattal közlöm, hogy 1984. évben intézményünk gazdasági nehézségei miatt a Jazzklub működtetési költségeit nem tudjuk vállalni.” A Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozatot, vagyis az első civil szervezésű nemzetközi koncertsorozatot „egy tollvonás” akadályozta meg a további működésben.

Illik a történelmi tényekhez hűnek maradni, így érdemes egy rövid kiegészítést is tennem. A kutatások jelen állása szerint nem a „Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozat” volt az első alkalom, hogy külföldi muzsikus szerepelt nem „állami megrendelésére” egy magyar jazzklub színpadán. *Kocsis György „Jack”*, a szombathelyi jazzklub alapítója így emlékszik vissza az esetre: „Egy napon kaptam egy telefont *Pestről*, hogy a *San Sebastian-i jazzfesztiválról* itt van egy bőgős, *Jack Gregg*⁴⁷, aki *Miles Davisnek* volt a tanítványa, és kíváncsi, hogy mi van a vasfüggönyön túl, és ingyen eljönne koncertezni. A *Kőszegi Imrétől* kaptam ezt a telefont: intézzem el, hogy jöhessen. És akkor a *Zs. elvtárs* megengedte, de csak úgy, hogy nem írhattuk ki a nevét, így egy magyar bőgős nevét írtuk ki, a *Berkes Balázsét*.^{48,49}” Az eset még 1976-ban történt a frissen alakult szombathelyi jazzklubban. A *Jack Gregg*-féle fellépés és a „Győri Nemzetközi Jazzkoncert-sorozat” tevékenyége között azonban nagy a különbség. Az 1976-os esemény egyedinek és spontánnak-, míg a *Hartyándi Jenő* vezette „Győri Jazzklub” működése már nemzetközi fellépőket pódiumra állító-, intézményesült rendszernek tekinthető.

Összegzés:

A Hidegháború kezdetén az USA „fegyvert” kovácsolt a jazzből, amellyel a „falakon” innen és túl is a szabadság eszményét hirdette, miközben afroamerikaiak tömegei küzdöttek a faji diszkrimináció ellen. Magyarországon a kommunista fordulatot követően a jazzre először a „száműzetés”-, majd a részbeni „ellensúly” szerepe várt. A 60-as években a jazz és az egyéb könnyűzenesi műfajokkal való szembeállításának edukációs kísérletét nagy valószínűséggel annak muzikális komplexitása gátolhatta meg. A jazz Magyarországon sohasem vált a „tömegek zenéjévé”. Később, a Kádár-rendszer konszolidációjával az ideológia lassan visszaszorult a hétköznapi életből és egyre nagyobb teret kaptak az „egyéni” elgondolások. Igaz erőteljes „kontroll” alatt. A 70-es évekre a jazz – a tényleges amerikai zenei revolúciótól jó pár évvel lemaradva - Magyarországon is teret nyert. A 70-es-, 80-as évek fordulóján a jazz-klub mozgalom országos hálózattá nőtte ki magát, ahol a 80-as évek eljén, a központosított kultúrával párhuzamosan, már egy civil kezdeményezés is „gyökeret ereszthetett”. Igaz, nem sokáig... Összességében tehát elmondható, hogy a vasfüggöny a nyugatról betörő (zenei) áramlatokat - így a jazzt - feltartóztatni nem, csak késleltetni tudta. A hatalom pedig a kezdeti – gyakran teljes - tilalmat idővel a „kvázi-demokratizálás”-, és a „saját akolba való terelés” gyakorlatával váltotta fel.

Sok mindent tudunk tehát a XX. század második felének magyar jazzéletéről és a hatalom viszonyáról. A hazai civil-, és kulturális autonómiatörekvések működéséről azonban még koránt sem eleget. A történelemkutatás szempontjából is érdekfeszítő kérdés, hogy volt-e előzménye, vagy követője a Győrött történt eseményeknek, valamint, hogy mekkora volt a valós mozgástere az „alulról építkező” törekvéseknek a Kádár-rendszer idején?

⁴⁷ Jack Gregg (1938-): amerikai születésű jazz-zenész, nagybőgős.

⁴⁸ Havadi Gergő: *A magyar jazzszubkultúra ethosza a '70-es és '80-as években – „a kulturális lázadás életstílusa”*; In: Replika, 2017/1–2. szám, 125-146; in p.: 141

⁴⁹ Az interjúrészlet Havadi Gergő-, Kocsis Györggyel (1953–2013), becenevén "Jackkel" készült interjúból származik. Kocsis a szombathelyi jazzklub alapítója és vezetője volt a 70-es években.

Felhasznált Irodalom:

Könyvek:

- Malecz Attila: *A Jazz Magyarországon*; Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Népművelési Intézet, Budapest, 1981.
- Malecz Attila: *Zenei ízlés Magyarországon*; Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1987.
- Gonda János: *Mi a Jazz?*, Zeneműkiadó, Budapest, 1982.
- Tófalvy Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*, Budapest: L'Harmattan, 2011
- Simon Géza Gábor: *Magyar jazztörténet*, Magyar Jazzkutató Társaság, Bp. 1999. okt.
- Halász Gyula: *Jazz Kanizsán, Jazz-hévtévétől az Alpok-Adiráig*; Magánkiadás (Halász Gyula), Nagykanizsa, 1996.
- Turi Gábor: *Azt mondom: Jazz*; Zeneműkiadó, Budapest, 1983.
- Hartyándi Jenő: *A jazz győri 40 éve, Repedések 2, 1976-2016, valami jazz Győrött*; MEDIAWAVE Nemzetközi Vizuális Művészeti Alapítvány, 2016.

Cikkek:

- *Nyitott vállalat*, in: Pick-up, A Magyar Hanglemezgyártó vállalat kiadványa 1981 július, 1981.07.01.
- *Párját ritkítja a világon*; <https://magyarnarancs.hu/zene2/parjat-ritkítja-a-vilagon-93916>
- *Kiss Imre - Egy ember, aki jól érzi magát*; <https://jbsz.hu/kiemelt-cikkek/52-zeneszinterjuk/kezdetek-/880-kiss-imre-egy-ember-aki-jol-erzi-magat>
- *Dzsessz és rendszerváltozás (Levél Kiss Imre rádiós jazzszerkesztő ügyében)*; <http://turigabor.hu/node/640>
- *Kiss Imre ambivalens hatása a magyar jazzéletre*; <https://jbsz.hu/muzsikusporthet/aktualis/1071-kiss-imre-ambivalens-hatasa>
- <https://time.com/5056351/cold-war-jazz-ambassadors/>
- <https://www.meridian.org/jazzambassadors/>

Tanulmányok:

- Havadi Gergő: *Doktrinerizmus, privilégiumok és szankciók a zenei életben; A magyar jazz politikai és társadalmi konstellációja az ötvenes és a hatvanas években*, in: Tófalvy Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*, Budapest: L'Harmattan, 2011
- Retkes Attila: *A modern magyar jazz születése és fogadtatása (1962–1964)*
- Havadi Gergő: *Individualista, tradicionalista, forradalmár vagy megalkuvó emberek? A jazz politikai és társadalmi megítélése az ötvenes és a hatvanas években*; In Korall 39. 2010. 31–57
- Havadi Gergő: *A magyar jazzszubkultúra ethosza a '70-es és '80-as években – „a kulturális lázadás életstílusa”*; In: Replika, 2017/1–2. szám, 125-146

Interjúk:

- Interjú *Hartyándi Jenővel* (saját tulajdon)

Nagy Eszter: A magyar ipari formatervezés intézményesülésének néhány jellemző vonása – ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Nagy László

Kutatásommal, a magyar ipari formatervezés kialakulásának, intézményesülésének, nemzetközi kapcsolatainak feltárásával, vizsgálatával azokhoz a nemzetközi designtörténeti kutatásokhoz kívánok csatlakozni, amelyek a 2000-es évek óta váltak intenzívebbé a volt szocialista országok vonatkozásában. A kutatás tárgya, az angolszász országokban megjelenő design magyarországi elterjedésének vizsgálata,¹ módszertani szempontból transzferkutatás, amely a nemzetközi kontextusba illesztés révén összehasonlító módszertani vizsgálattal egészül ki. Ezt az említett nemzetközi designtörténeti kutatások – különösen a szocialista blokkon belül meghatározó szerepet betöltő kelet-német és szovjet designkutatás – eredményei teszik lehetővé.²

Itt, az előadásomban azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy a magyar design intézményrendszere miként viszonyul a kelet-európai design területén meghatározó szerepet betöltő szovjet és kelet-német intézményrendszerhez,³ működött-e a szovjet modell követése?⁴ Ezt a kérdést boncolgatva egyúttal a magyar intézményesülés jellemző vonásait is szeretném feltárni.

Az összehasonlítás alapjául szolgáló szempontok a következők: a felsőfokú oktatási intézmények szerepe, helye a professzionalizálódás folyamatában; a minőségirányítás- és minőség-ellenőrzés szerepe, illetve az ipari formatervezés pozicionálása; valamint a központi designintézmények jogköre, hatásköre és az állami irányítási rendszerben elfoglalt helye.

Az első szempont a felsőfokú oktatási intézmények szerepe, helye a professzionalizálódás folyamatában. Bár az NDK-ban és a Szovjetunióban is a design fejlődése egyaránt modernista

¹ Az angol design kifejezést a szocialista országokban kerülték ideológiai okokból, helyette a műszaki esztétika, iparesztétika kifejezést használták.

² A szocialista formatervezés kutatása NDK-ban is viszonylag elhanyagolt, de még mindig gazdagabb szakirodalommal rendelkezik, mint Magyarország. A kétezres években meginduló érdeklődést motiválta az Ostalgie jelenség, illetve új történelmi körök megjelenése (Alltagsgeschichte, a potzdami Zentrum für Zeithistorische Forschung). A legfrissebb kutatási eredmények közül megemlíthető Sylvia Wölfel kelet-német ipari formatervezés intézményesülésével, professzionalizálódásával, illetve nemzetközi kapcsolataival foglalkozó publikációi, valamint Katharina Pfützner az NDK designgyakorlatát bemutató monográfiája. WÖLFEL-WÖLFEL-KRZYWINSKI, *Gutes Design*; WÖLFEL-WÖLFEL, *Design Research in the East*. Katherina PFÜTZNER, *Design for socialist need: Industrial design practice in the German Democratic Republic*, Routledge, London–New York, 2019. Továbbá az amerikai Eli Rubin is figyelemre méltó kutatásokat folytat, amelyekben az ipari formatervezés szerepét vizsgálja a mindennapok történetében. A kultúrát, foucault-i értelemben, a hatalom és a jelentésadó gesztusok összefüggéseiként vizsgálja, a társadalomban megnyilvánuló szokásokon, gyakorlatokon, nyelveken és reprezentációkon keresztül. A formatervezők által tervezett fogyasztási cikkek jelentésének vizsgálatával a kelet-német formatervezést új dimenzióba helyezte. Eli RUBIN, *Synthetic Socialism: Plastics and Dictatorship in the German Democratic Republic*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2008. A szovjet design iránti érdeklődés szintén a kilencvenes évek közepétől indult meg. Ekkor jelentek meg az első visszaemlékezések, többek között Dmitry AZRIKAN, VNIITE, Dinosaur of Totalitarianism or Plato's Academy of Design? *Design Issues*, vol. 15 (1999), no. 3, 45–77. A tudományos kutatások szovjet designt elsősorban a mindennapi élet és fogyasztási kultúra felől közelítették meg hidegháborús narratívában. Jelentősebb kutatója a témának Susan E. Reid. Néhány publikációja: Susan E. REID, Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev, *Slavic Review*, vol. 61 (2002), no. 2, 211–252.; Susan E. REID, Destalinization and Taste, 1953–1963, *Journal of Design History*, vol. 10 (1997), no. 2, 177–201. Az utóbbi időben a szovjet design művészetelméleti megközelítése kapott nagyobb hangsúlyt: Yulia KARPOVA, *Designer Socialism: The Aesthetic Turn in Soviet Russia after Stalin*, dissertation, CEU, Bp., 2015. Yulia Karpova, Accommodating 'design': introducing the Western concept into Soviet art theory in the 1950s-60s, *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, Vol. 20. (2013) no. 4., 627–647; Tom CUBBIN, *Introduction to 'Problems of Soviet Design' and 'The Production (Industrial) Art of the Future' by Karl Kantor*, *Journal of Design History*, vol. 29 (2016), no. 4, 385–404.

³ Különösen a kelet-némethez, amely a szovjet intézményrendszer számára is mintát jelentett Margareta TILLBERG, Martin Kelm: DDR, Moskau und die Designszene innerhalb des Ostblocks = WÖLFEL-WÖLFEL-KRZYWINSKI, *Gutes Design*, 238.

⁴ SZILÁGYI B. András, Kezdetek és alapok = *Design 35: Zsenyiei Műhely 1978–2013*, szerk. LELKES Péter, Magyar Design Kulturális Alapítvány, Bp., 2014., 19–59.

hagyományokra épülhetett: a Bauhausra (1919–1934),⁵ illetve a VHUTEMASZ–VHUTEIN-re (Felsőfokú Művészeti–Technikai Műhelyek, 1920; Felsőfokú Művészeti és Technikai Intézet, 1928–1930), mégis csak az NDK-ban játszott szerepet ez a hagyomány az intézményesülésben. A Szovjetunióban ugyanis ideológiai okok miatt csak az enyhülés időszakában, a központi design intézmény (a VNIITE) megalakulása után (1962) vált lehetővé a korábbi hagyományok felelevenítése.⁶ Magyarországon viszont annak ellenére, hogy történtek kezdeményezések az oktatás megújítására mind az intézményen belül, mind az intézményen kívül, magániskolák keretében,⁷ nem volt ilyen meghatározó modern oktatási intézmény, az Iparművészeti Iskola inkább a hagyományos iparművészeti irányt vitte tovább. Azonban a design intézményesülését itt is a megújulást szorgalmazók – az 1940-ben megjelentetett *Új magyar iparművészet felé* című röpirat aláírói, a *szociális iparművészet* elkötelezett hívei – kezdeményezték: Schubert Ernő, aki a Magyar Iparművészeti Főiskola főigazgatójaként támogatta a formatervező szakirány megszervezését 1950-ben, és Juhász László, aki állami szintű üggyé emelte a formatervezést az Iparművészeti Tanács megszervezésével. Tehát az oktatási hagyományok eltérők, és más időpontban jutnak szerephez a professzionalizációs folyamatban, mint ahogy az oktatási intézmények is eltérő szerepet tölthettek be a professzionalizációs folyamatban. A kelet-német és magyar formatervezés professzionalizálódásában egyaránt kezdeményező szerepet tölthettek be a felsőoktatási intézmények.⁸ Az NDK-ban, a Bauhaus-hagyományokra építve négy felsőfokú intézményben (a Berlin-Weissensee-i, a drezdai, a weimari és a hallei Burg Giebichenstein) már az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején megszervezték a formatervező-képzést, majd a berlini akadémián 1950-ben létrehozták az első ipari formatervezési intézetet, amely 1952-től önálló intézménnyé vált. Magyarországon hasonlóan viszonylag korán, 1950-ben, megkezdődött a formatervező-képzés a Magyar Iparművészeti Főiskolán, és a design térnyerésének szószólójává vált. Ezzel szemben a Szovjetunióban lényegében a központi formatervező intézet, a VNIITE (Össz-szövetségi Műszaki Esztétikai Kutatóintézet) hozta létre a formatervezéssel foglalkozó felsőoktatási képzést.⁹

Az összehasonlítás második szempontja, a formatervezés minőségirányításhoz, illetve minőségellenőrzéshez fűződő kapcsolat, a formatervezés pozicionálása. A Szovjetunióban, az ötvenes években – amikor a design egyre nagyobb szerephez jutott a nyugati régióban –, a gazdasági érdekeket szolgáló, fogyasztói társadalmat kiszolgáló kapitalista designgyakorlatot elítélték, és a *szocialista design*t, az ízlésformálás szerepének felerősítésével, a kulturális szférába kívánták elhelyezni. A változást, a műszaki szemlélet előtérbe kerülését csak – a hidegháborús versengéssel szoros összefüggésben – a gazdasági korszerűsítés kényszerítette ki. Az ötvenes évek közepétől, illetve a hruscsovi reformok idején ugyanis egyre fontosabbá vált a Szovjetunió számára a fejlett technológiai identitás kialakításában a modernitás esztétikája. Erre azonban a szocialista realizmus nem volt alkalmas, egy nemzetközileg elfogadott, stílusra, trendre volt szükség, ami ugyanakkor különbözik a rivális amerikaitól – ebben számítottak a szocialista designra.¹⁰ Ennek tudatosításában jelentős szerepet vállalt Jurij Szolovjev, aki közvetítette a politikai vezetés felé – Vjacseszláv Malisev hajóépítésért és közlekedésért felelős miniszteren keresztül – a formatervezés hasznosságát,¹¹ és így 1962-ben létre jöhetett a formatervezés

⁵ Eli RUBIN, The form of socialism without ornament: Consumption, Ideology, and the Fall and Rise of Modernist Design in the German Democratic Republic, *Journal of Design History* 19. (2006) no. 2., 155–168.

⁶ AZRIKAN, VNIITE, 45, 52.

⁷ Több kisebb magániskola alakult az iparművészet oktatás megújítására a két világháború közötti időszakban, a „magyar Bauhaus” néven is ismert, Bortnyik Sándor által alapított *Műhely* (1928–1938) a reklámgrafika terén, illetve az Orbán Dezső által vezetett *Atelier* (1931–1938), amely kettős irányú képzést folytatott: egyidejűleg nevelt tervezőművészeket és kézműves iparművészeket. VADAS József, *A magyar iparművészet története: A századfordulótól az ezredfordulóig*, Corvina, Bp., 2014, 98–104.

⁸ WÖLFEL–WÖLFEL–KRZYWINSKI, *Gutes Design*, 7–19; RUBIN, The form of socialism.

⁹ AZRIKAN, VNIITE, 49.

¹⁰ TILLBERG, Martin Kelm, 229–231; AZRIKAN, VNIITE, 48.

¹¹ AZRIKAN, VNIITE, 48.

központi szerve, a Minisztertanács Tudományos és Műszaki Állami Bizottságnak alárendelt VNIITE. Céljuk a az ipari formatervezés műszaki fejlesztésbe, a termékfejlesztés folyamatába illesztése volt, főként (a természetes piaci funkciót pótoló) bürokratikus eszközök által, szabványok és minőségi előírások formájában.¹²

Ez a fejlődési folyamat azonban csak a Szovjetunióra volt jellemző, az NDK-ban a funkcionista, műszaki szemlélet dominált, amely csak szovjet hatásra szorult háttérbe az ötvenes években, a formalizmus vita idején. Az 1950-től az Állami Művészeti Bizottságnak, majd 1954-től a Kulturális Minisztériumnak alárendelt Ipari Formatervezési Intézet a formalizmus elleni támadások miatt (a szovjet irányvonalnak megfelelően) Iparművészeti Intézetté kellett átalakítani. Azonban a hatvanas évek közepén sikerült eltávolítani a formatervezést a jelentősen hátráltató, kulturális életben zajló formalista vitától, ugyanis 1963-ban, amikor Martin Kelm átszervezte az Iparművészeti Intézetet Központi Design Intézetté (Zentralinstitut für Gestaltung), a formatervezés egyre nagyobb szerephez jutott a gazdasági életben a minőségirányításon és -ellenőrzésen keresztül. Majd ez a szerep tovább fokozódott, amikor 1965-ben, gazdasági felügyelet alatt, egybeolvadt a Mérésügyi és Minőségellenőrzési Hivatallal (DAMW). Az intézményen belül azonban kompetenciavita alakult ki, de Kelmnek sikerült ezt a formatervezés hasznára fordítani, és létrehozni az önálló, Minisztertanácsnak alárendelt ipari formatervezési hivatalt (Amt für Industrielle Formgestaltung: AIF) 1972-ben.¹³ Martin Kelm ugyanis a politikai vezetéssel jó kapcsolatot ápolt – Günter Mittaggal a SED KB és PB-tagjával –, és sikerült meggyőznie az állami vezetést a design gazdasági és politikai jelentőségéről.¹⁴ A SED Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézetében írt disszertációja, amely *Az ipari termékek tervezésének fontossága a szocializmus fejlett társadalmi rendszerében* címet viselte, is e téma köré szerveződött, illetve a később kiadásra átdolgozott változata is, amely a formatervezés szocialista gazdasági struktúrába történő illesztését állította központba.¹⁵

Magyarországon az ötvenes években, a szovjet viszonyokhoz hasonlóan, erős volt a formatervezés művészeti szemlélete (ezt jelzi az Iparművészeti Tanács neve és felügyeleti szerve, a Művelődésügyi Minisztérium is), a gazdasági megközelítés azonban csak jóval később hódított teret az állami vezetésben, mint a Szovjetunióban. Az új gazdasági mechanizmus idején nem jött létre az irányítási rendszerben változás, annak ellenére, hogy az iparban ekkor kezdett teret nyerni az ipari formatervezés. Csak a kibontakozó energiaválság idején, 1975-ben egy szakmai egyeztetés után, az 1005/1975. sz. MT rendelettel hozták létre az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság felügyelete alatt az Ipari Formatervezési Tanácsot (IFT), illetve a Kereskedelmi Kamara szervezeti keretében működő Ipari Formatervezési Tájékoztatói Központot (Design Center),¹⁶ mivel a brit Council of Industrial Design

¹² Margareta Tillberg véleménye szerint a kelet-német DAMW Mérésügyi és Minőségellenőrző Hivatal megfelelőjének tekinthető, amennyiben mindkettő a terméktervezés szabványosított minőségértékelésének kizárólagos felelőse volt. TILLBERG, Martin Kelm, 235. L. még erről AZRIKAN, VNIITE, 66.

¹³ WÖLFEL-WÖLFEL-KRZYWINSKI, *Gutes Design*, 7–19.; RUBIN, The form of socialism; Sylvia WÖLFEL-Christian WÖLFEL, Design Research in the East – at Universities and the Board of Industrial Design of the GDR between the 1960 and 1990, Design Research Society 50th Anniversary Conference, 27–30. June 2016, Brithon, UK, DOI: [10.21606/drs.2016.370](https://doi.org/10.21606/drs.2016.370) (utolsó letöltés 2021. jan.21.).

¹⁴ RUBIN, The form of socialism, 161.

¹⁵ Ez a munka túlmutatott a marxizmus-leninizmus állami ideológiáján, így érdeklődéssel olvasták a vasfüggöny nyugati oldalán is. WÖLFEL-WÖLFEL-KRZYWINSKI, *Gutes Design*, 16.

¹⁶ Eredetileg a formatervezést alapvetően kereskedelmi érdekeltségű területként kezelték, vagyis a Magyar Kereskedelmi Kamara alá akarták rendelni az Ipari Formatervezési Tanácsot, de végül a műszaki, illetve termékfejlesztéshez kötött designelképzelést is tükröző megoldás került bevezetésre, amikor az OMF és a Magyar Kereskedelmi Kamara között megosztva jött létre a két központi formatervezési intézmény 1975-ben. E döntés mögött természetesen ott volt a szovjet minta is, de más nemzetközi mintákat – hasonlóan osztott intézményrendszer volt pl. Nagy-Britanniában és Csehszlovákiában – is szemügyre vettek a döntés meghozatalakor. MOL-XXIX-L-1-e 297. doboz 23. tétel, ikt. sz. 2/1975, Az ipari formatervezés helye és szerepe a népgazdaságban.

mintájára 1954-ben létrehozott, kulturális tárca felügyelete alatt működő Iparművészeti Tanács nem tudta hatékonyan ellátni feladatát iparvállalatokra vonatkozó jogkör híján.¹⁷

Mindebből jól látható, hogy míg az NDK-ban és Szovjetunióban egy-egy karizmatikus, politikai körökben is kapcsolatokkal rendelkező formatervező vette kezébe a formatervezés ügyét, és szervezte meg a központi designintézményt, addig Magyarországon ilyen kulcsfigura hiányában nem volt, aki az állami vezetőség felé hathatósan közvetíthette volna formatervezés ügyét. Így többek között ezért sem jött létre a centralizált formatervezési intézmény. Juhász László szerepe kétségtelen az Iparművészeti Intézet felállításában, de politikai körökben nem tudott jelentős támogatást szerezni, így gyakorlatilag nem tudta betölteni azt a szerepet, amire létrehozták. Másfelől azt is figyelembe kell venni, hogy az ideológiai szempontok sem voltak olyan meghatározóak a magyar állam létében, mint az NDK-ban, ahol a szocialista ideológia volt az állami legitimitás alapja, vagy a Szovjetunióban, ahol az ideológia, az Egyesült Államokkal folytatott hidegháborús versengésben központi szerepet töltött be.

Így tehát hazánkban egy kevésbé hatékony, decentralizált intézményrendszer jött létre,¹⁸ amely számos problémát generált a designgyakorlatban. A minőségirányítás, és -ellenőrzés – amely ugródeszkául szolgált a szovjet és kelet-német formatervezés térnyerésében, illetve a kulturális szférából a gazdasági szférába kerüléshez –, nálunk nem fonódott össze a formatervezéssel, mint az NDK-ban és a Szovjetunióban. A Szovjetunióban a gazdaság meghódításában az állami tervek mellett a szabványnak volt a legnagyobb szerepe. A VNIITE megpróbálta a formatervezési koncepciókat szabványként legitimálni, szabványcsomagot állítottak össze (*Ipari formatervezési követelmények a gyártott termékekre*), hogy a formatervezők kreativitását mérnökökre vonatkozó szabályokká alakítsák. Ez bár összességében kudarcot vallott Azrikan szerint, mégis sikerült némi eredményt elérni: az ipari formatervezést beillesztették a termékfejlesztésbe, a mérnöki terveket az ipari formatervezőknek jóvá kellett hagyniuk.¹⁹ Az NDK-ban szintén beépült az ipari formatervezés a termékfejlesztésbe, a Martin Kelm által kidolgozott termékfejlesztési eljárás 11 fázisába, és a minőségi előírásokba is. Magyarországon viszont ez az út nem volt járható, mivel csaknem félszáz intézmény látta el a minőségellenőrzést,²⁰ és a formatervezés szempontjai sem jelentek meg közvetlenül a minőségi követelményekben, a minőségellenőrzés során csak a szabványokban előírt technikai paramétereket ellenőrizték. Így tehát nálunk nem lehetett a formatervezést kelet-német, vagy szovjet úton a gazdasági életbe bevezetni. Magyarországon hiányzott egy hatékonyan működő központi intézmény, amely hatásköre kiterjedhetett volna a minőség szabályozására.

Rátérve az összehasonlítás harmadik szempontjára, a központi intézmények jogköre és az állami irányítási rendszerben elfoglalt helye szerint a szovjet VNIITE – bár egy műszaki-technológiai fejlesztési

¹⁷ Az Iparművészeti Tanácsot tárcaközi bizottsággként a formatervezés ügyének előmozdítására hoztak létre.

¹⁸ Magyarországon csak több intézmény fedte le az ipari formatervezés egész területét: Az 1954-ben alapított tárcaközi bizottság, az Iparművészet Tanács, majd 1975-től az Ipari Formatervezési Tanács alakította az ország formatervezés-politikáját. Mellette működött a formatervezés széles körű megismertetésére létrehozott Ipari Formatervezési Tájékoztatói Központ, a Design Center (1975). Itt megjegyzendő, hogy design center, általában másutt is (nyugaton, keleten egyaránt) külön intézményként működött. Továbbá a Magyar Képző- és Iparművészeti Szövetség Ipari Formatervező szakosztálya képviselte a hazai iparművészeket a nemzetközi fórumokon, illetve javaslatokat fogalmazhatott meg a formatervezés fejlesztése érdekében az állami felügyeletet gyakorló szervek számára. Ezen kívül a Magyar Képző- és Iparművészeti Lektorátus (1963) zsűrizéssel, tanácsadással, pályázatok bonyolításával, formatervezők közvetítésével foglalkozott. Ez utóbbi terén osztozott az Iparművészeti Vállalat keretein belül működő Ipari Formatervezési Irodával (1958) – amely jogutódja az 1981-től működő Generalart, majd 1988-tól az Artunion –, és a Művészeti Alap Művészeti Osztálya mellett működő Ipari Forma Tárcaközi Bizottsággal (1970). illetve hasonló feladatot végzett a Design Center is. Tehát a formatervezők közvetítése a legmegosztottabb területe a magyar formatervezői szcénának.

¹⁹ AZRIKAN, VNIITE, 53–54, 65–66.

²⁰ Önálló, főhivatású minőségvizsgáló intézetek mellett különféle ágazati felügyelete alatt működő kutatóintézetek és egyes felsőoktatási intézmények is végeztek ilyen jellegű tevékenységet. Szabványügy, minősítés, minőség-ellenőrzés, *Ipari Forma* (1976) 2. sz., 13.

intézménynek alárendelt, igen bonyolult, erősen központosított rendszer (Azrikan szavaival élve *birodalom*) élén álló intézmény volt – hatásköre mégsem terjedt ki mindenre (például az öltözködés és lakáskultúra területére). Az 1972 óta AIF által irányított kelet-német intézményrendszer azonban a formatervezés minden területe felett rendelkezett: „[...] az egyes iparágak sajátos problémáitól kezdve a termékek esztétikai szempontból történő minősítésén és osztályba sorolásán át egészen a főiskolai oktatás és továbbképzés elvi kérdéseinek irányításáig.”²¹ Mindemellett az AIF közvetlenül a kormánynak alárendelt hivatalként működött, amely vezetője államtitkári funkciót is betöltött. Magyarországon viszont a korántsem centralizált intézményrendszer élén az Ipari Formatervezési Tanács (IFT) egy kompetenciatámadásoknak kitett tárcaközi bizottságnak, az OMFB-nek volt alárendelve.²² A tanácsadó szervként működő IFT, tehát jóval kisebb befolyással rendelkezett, mint a kelet-német vagy szovjet intézmények.

Az intézményesülési folyamatok összevetése tehát arra enged következtetni, hogy elég eltérő úton haladt a formatervezés a vizsgált országokba, a hasonlóságok ellenére is. Magyarországon egy állami struktúrában gyengébb szerepet betöltő, decentralizált állami design-intézményrendszer jött létre, amely többek között a politikai vezetéssel jó kapcsolatot ápoló, karizmatikus vezető hiányával magyarázható, illetve annak, hogy a kevésbé hatékony központi intézmény sokáig a kulturális tárca felügyelete alatt működött, hatásköre pedig nem terjedt ki a gyártmányfejlesztésre, másfelől nem tudta befolyásolni a minőségirányítást és minőségellenőrzést.

²¹ MOL–XXIX–L–1–e 297. doboz 23. tétel, ikt. sz. 2/1975, Az ipari formatervezés helye és szerepe a népgazdaságban.

²² A Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot a nyolcvanas években többször is megpróbálta az ipari tárca és az Országos Tervhivatal felszámolni. [SEBESTYÉN János], Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) története a technológiapolitika nézőpontjából (1960–1990), Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Bp., 1994.

A címben arra a termékeny mezsgyére utalok, amelyet valamilyen benső tartalom (lehetséges kifejezési formáinak tudatosodó keresések) érintünk. Ez lehet például testi-lelki állapot, képzet vagy kapcsolatrendszer, amely ugyanakkor nem választható el élesen a külső, környezeti hatásoktól és tartalmaktól. A keresés iránya, eszközei nagyrészt előre meghatározottak, a kifejeződés módja és formái azonban egy alkotói folyamatból születnek meg, és előre nem láthatók. A folyamat kezdeményezői művészek, esetünkben a színház- és előadóművészet területén aktívan kutató és kísérletező csoportok. Tájékozottságuk kiterjed a pszichológia bizonyos területeire, tevékenységük – amelynek legfőbb alapja a személyes tapasztalat – pedig gyakran bizonyítottan terápiás hatású. Az előadás létrehozása nem az elsődleges célja az ilyen típusú alkotófolyamatoknak, az inkább mintegy mellékterméke, kifutása vagy összegzése az aktív kutatásnak.

Jelen tanulmányban olyan színházi műhelyek – elsősorban a Roy Hart Színház és a Teatro Nucleo – munkásságával foglalkozom, amelyek a vokális hangnak a játékba hívásával messzemenő eredményeket értek el mind az előadó-művészet, mind az önismereti módszerek kialakításában. Színháztörténeti kontextusban mindkét csoportról elmondható, hogy a polgári illúziószínházzal szembeni kritikából indultak ki, ahogyan az Antonin Artaud-hoz visszavezethető, majd Jerzy Grotowski által is továbbörökített jelenléti, rituális színház. Ezen belül a játékos szerepéről Kékesi Kun Árpád a következőket írja: „A szerep átélése nem szükséges, hiszen a színésznek új emberré kell válni, nem pedig a szerepévé.”¹ További jellemzői, hogy feloldják a játékos és néző, illetve a színpad és a nézőtér közötti éles határokat, az auditoriumot pedig mint a játékba való bevonásra alkalmas környezetet gondolják el. Emellett előtérbe kerülnek az improvizációs gyakorlatok, a színész (és a néző) testisége, illetve a testen keresztül felfogott érzéki tapasztalat.² Mindkét említett műhely (Roy Hart Színház és Teatro Nucleo) szoros közösséget alakított ki, amely egyben a társadalmi együttélés alternatíváját is jelentette. Érdekes módon ezt mindkét csoport az eredeti lakóhelyétől távolabb, egyfajta kezdeti elszigeteltségben tudta megvalósítani.

A Roy Hart Theatre és Alfred Wolfsohn jelentősége az ember hangjának fejlődésében

Alfred Wolfsohn szakmai hagyatékát követve, az 1970-es években Londonban alakult meg a Roy Hart Theatre társulat és közösség a névadó, Roy Hart vezetésével. A csoport színházi tevékenységének középpontjában a vokális kifejezőerő és kísérleti munka állt, és e köré kezdték szervezni a mindennapjaikat is. Meggyőződésük volt, hogy „a művész és az ember nem szakadhat ketté”; illetve, hogy „minden, ami rajtunk kívül van térben és időben, az mindannyiunkon belül is létezik”.³ Így tehát az én feltárása, és a „minden hangra való nyitottság”, úgy, mint a művészet és a terápia szoros kapcsolata, lényegi szempontjai voltak a csoportos és egyéni alkotói fejlődésnek.⁴ Ezáltal a művészi tevékenység egybeforrt a személyiségfejlődéssel. Mindez meghatározta és inspirálta az időnként nagyobb fizikai igénybevétellel járó csoportos improvizációikat – amelyek kezdetben a színpadi előadásaik formáját is jellemezték –, valamint erre a szempontokra épültek a csoporttagok által egymásnak adott, rendhagyó

¹ KÉKESI KUN ÁRPÁD, *Thália árnyék(á)ban – Posztmodern – Dráma/Színház – Elmélet*, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000, 16.

² KÉKESI KUN ÁRPÁD, *i.m.*, 17.

³ IAN MAGILTON, *Roy Hart Theatre at Maléargues*, Mondial Livre, Nîmes, 2016, 30.

⁴ MAGILTON, *i.m.*, 30–32.

„ének órák” is. Gyakran dolgoztak például álmokkal. Roy Hart, mint hangképző tanár nem alkalmazott rögzített módszert, mivel egy-egy alkalom lefolyása mindig az aktuális állapoton és a figyelmes odahallgatás keltette intuíciókon múlt.⁵ Kulcsfontosságú és állandó tényező maradt ugyanakkor a vokális hangon keresztül a test és az elme, illetve a tudat és a tudatalatti összekapcsolása, valamint a személyiség elnyomott, felszín alatti rétegeinek az előhívása az ehhez előkészített, befogadó kreatív térbe. 1974-től a társulat székhelyét a dél-franciaországi Malérargues-ba helyezte át, ahol egy részlegesen zárt közösséggé, kommunává szerveződött.⁶ Ugyanitt – bár átalakult szervezeti formában, mint nemzetközi művészeti központ (Centre Artistique International Roy Hart) – a mai napig folytonosan ápolják és továbbfejlesztik a kezdeti csoport kezdeményezéseit és eredményeit.

Bár a rögzített módszertan kidolgozását elutasították, gyakorlati téren jelentős a hang skála kitérítésére irányuló erőfeszítés, illetve a hangszínek sokféleségének extrém kiaknázása, amelyek révén feltárul egy önismereti és öngyógyító folyamat. Alapja részben az a fiziológiai jelenség, hogy a megfelelően – a mozgás, a légzés és a képzelet tudatos bevonása által – irányított vokális hang a vibráción keresztül képes összeköttetéseket teremteni a test különböző pontjai között, illetve stimulálni a belső szerveket. A hangképzés eredménye – amint arról Noah Pikes, korábbi tag is beszámolt – időnként egy nem várt, idegenként csengő hang karakter, amelyben a hangadó személyiségének egy addig elzárt vagy elhalványított rétegét fedezheti föl.⁷ Roy Hart „The Objective Voice” (1972) című konferencia-előadásában tömören a „tudatos schizophrénia” fogalmával írta le hangszínházi tevékenységét, amely bővebben azt jelenti, hogy „tudatosan összehozni azt a sok részecskét, amelyekre általában a nyugati ember szereti magát felosztani”.⁸

Az emberi hang terápiai lehetőségeinek felfedezése Alfred Wolfsohntól ered, akinek munkássága egyébként a „szegény színház” koncepcióját megalkotó Grotowskira is nagy hatással volt. Wolfsohn elsőként saját magán alkalmazva kezdte el kidolgozni pszichoterápiás irányultságú, kísérleti énekgyakorlatait. Az I. világháborús élmények okozta, fiatalkori traumáit és hanghallucinációit sikerült ilyen módon kezelnie. Saját tréningjében nagy szerepet kaptak saját emlékei, egyrészt a sebesültek zsigeri, emberi hangként már-már nehezen azonosítható üvöltései, másrészt az anyai éneket felidéző, megnyugtató gyermekkori élményei. Empirikus módon rávilágított arra a tényre, hogy a vokális tevékenység, annak minősége, illetve korlátjai alapvetően összekapcsolódnak a pszichés folyamatokkal. Carl Gustav Jung archetípus-elméletéből – különösen az „árnyék” fogalmából – indult ki azzal a feltételezéssel, hogy azok nem csupán képek formájában, vizuálisan jelenhetnek meg, hanem hallhatóan, az ember hangjában is kifejeződhetnek.⁹ Ez a kifejeződés pedig egyfajta preverbális kommunikáció, amely túl a szép hangokon, az egyéni hang változatos kibontásához, valamint bizonyos érzelmi és mentális megkötések feloldásához vezet. Wolfsohn egy tanítványával kapcsolatban a következőt írja erről egy kéziratban:

„Az emberi hang fejlesztésére irányuló munkában az énekes egyre inkább lehatol testének mélységeibe, így eljut hangjának egy új, ismeretlen hangzásához, amelyet furcsa, idegen hangként hallgat.”¹⁰

Wolfsohn a hangadást tehát összekötötte a személyiség rejtett – történelmi, kulturális vagy családi okokból elnyomott – tartalmainak a feltérképezésével. Segítségével több tanítványa extrém

⁵ Noah PIKES, *Dark Voices – The Genesis of Roy Hart Theatre*, Whole Voice, Zurich, 2019, 86.

⁶ MAGILTON, *i.m.*, 36.

⁷ PIKES, *i.m.*, 86.

⁸ Roy HART, „The Objective Voice”, *Roy-hart.com*

⁹ Paul NEWHAM, „Jung and Alfred Wolfsohn – Analytical psychology and the singing voice”, *Journal of Analytical Psychology*, 37(1992), 328–329.

¹⁰ NEWHAM, *i.m.*, 327.

hangterjedelmet fejlesztett ki, áthágva a férfi és a női hang karakterek sztereotípiáit, valamint a klasszikus éneklésben ismert hangfajfelosztást.

A későbbi Roy Hart Theatre társulatának magja Roy Hart vezetésével többnyire Wolfsohn tanítványaiból fejlődött ki. Céljuk továbbra is az egyes emberek saját, egyéni vokális hangjának a felszabadítása volt, szoros összefüggésben a személyiség bizonyos átalakulásával, amely egyben a személyes szokások és a társadalmilag rögzült határok áthágását, átszabását is magával hozta.

A Teatro Nucleo munkája az elmeógyógyintézetben

A Roy Hart társulattól függetlenül más színházi műhelyek is hasonló lehetőséget találtak a hanghasználat hétköznapiól eltérő módjaiban. Ugyancsak az 1970-es években az Argentínából politikai menekültekként Olaszországba érkező Teatro Nucleo társulata Cora Herrendorf és Horacio Czertok vezetésével a Ferrarai Pszichiátriai Intézetben folytatott színházi munkát tíz éven keresztül. Czertok megfogalmazása szerint: „szinte együtt laktunk a betegekkel”.¹¹ Az itt tartott foglalkozások egyik központi mozgatórugója szintén a vokális kísérletezés volt. A rendező *Színház száműzetésben* című könyvének „A farkas hangja” című fejezetében olvashatunk egy sokatmondó, véletlenszerű találkozásról a társulat egyik tagja, Nicoletta Zabini és a szomszédos szobában lakó beteg között:¹²

Nicoletta, csoportunk színésznője, egyik reggel éppen a hangján dolgozott. Egyszer csak egy olyan »ululát« sikerült kiadnia, hogy az embernek felállt a szőr a hátán. Mire a szomszéd szobából az egyik beteg a színésznő hangjához igazította saját jajgatását. Az a dal, amit a beteg állandóan és monoton hangon ismételt, váratlanul szárnyalni kezdett, és egy duett született, melyet ő és a színésznő kölcsönösen építettek tovább.

Itt a hang kreatív kifejezőereje jól érzékelhetően egy olyan kommunikációs csatornát nyitott meg, amely által „[a] kapcsolatteremtés minden reményétől megfosztva, évtizedeken keresztül elzártan élő beteg talán most először találkozott egy [...] embertársával”.¹³ Az a vokális kinyílás, amelyet az önmagát fejlesztő színésznőnek sikerült elérnie, tehát kiterjedt a környezetére. A hallás útján ösztönző hatása alá vonta a pszichiátriai beteget, aki ezáltal „engedélyt” kapott a hasonló, testi-lelki önkifejezésre.

Ez a hatás a játékos és a befogadó viszonyának szempontjából színházi értelemben is rendkívül lényeges felfedezés. Úgy tűnik, a művészi igény legfontosabb aspektusa itt az, hogy az előadó keresztülhaladjon egy „belső utazáson” és ezáltal kapcsolatba kerüljön testének és pszichéjének nehezebben feltáruló aspektusaival, majd megfelelően csatornázza – jelen esetben a vokális hang tréningezésével – kifejezésre juttassa azokat. A fent leírt „életbevágó” hatás éppen ezáltal keletkezik.

A színház alapítóival általam készített interjúkban (2021) is fontos kérdés volt az elsősorban nem verbális funkcióként belépő hang alternatív kommunikációs szerepe. A hang, mint testrezonancia, valamint a benne megnyilvánuló jelentésrétegek, amelyek nem nyelvi-logikai szabályok szerint rendeződnek, különösen nagy hangsúlyt kaptak azokban az esetekben, amikor a színészek az elmeógyógyintézet azon lakóival kerültek kapcsolatba, akik elzárkóztak a verbális (nyelvi-logikai) önkifejezéstől, vagy képtelenek voltak arra. Czertok beszámolójából kirajzolódik, hogy a testközpontú hang- és színházi munka segített megnyitni az emlékezet rétegeit is. A pácienseknél, akik közül sokan nem emlékeztek születésük helyszínére vagy akár a saját nevükre (ehelyett az intézetben kicsinyítő

¹¹ Horacio CZERTOK, *Színház száműzetésben – A Teatro Nucleo Színház pedagógiai munkája*, Kijarat, Budapest, 2009, 91.

¹² CZERTOK, *i.m.*, 92.

¹³ U.o.

beceneveket kaptak), fokozatosan emléktöredékek kezdtek a felszínre kerülni. Czertok továbbá felhívja a figyelmet a *kommunikálni* és az *informálni* fogalmak közti lényeges különbségre, és arra a tévedésre, miszerint az utóbbit gyakran összemoszuk az előbbivel. Számukra a színházi munka alapvető iránya az oda-vissza áramlás, egy olyan interszjektív mező létrehozása, ahol a hangsúly a tartalmak egymással való megosztására esik, vagyis az információátadás helyett a kommunikációra, illetve az ezáltal bekövetkező változásokra. A Teatro Nucleo jelenlegi társulata is hasonló elveket követ a Ferrarában napjainkban zajló, aktív börtönszínházi és pedagógiai tevékenységében.

A 2021 júliusában és szeptemberében a csoport székhelyén tett látogatásom alkalmával lehetőségem nyílt megnézni egy (1978 körül készült) archív videófelvételt a hangtréning egy részéről, amely által a színészek és munkatársaik a páciensekkel való találkozásra készültek az elmeógyógyintézetben. A felvételen Cora Herrendorf egyénileg dolgozik egy önkéntessel, mialatt az operátor résztvevők egy csoportja megfigyelőként szintén jelen van. Az önkéntes férfi „saját üvöltését” próbálgatja, amely látszólag nem könnyű, és csak bizonyos személyes akadályok fokozatos, türelmes lebontásával érhető el. Herrendorf segítőként, támogatóként van jelen, olykor finom, testi impulzusokat ad, mialatt a férfi folyamatosan keresgél a hangjával. A mélyebb hangoktól haladnak a magasabb kiáltások felé. A mélyebb regiszter itt a megnyugvást szolgálja, ahová a tréner időnként visszavezeti a hangadót, hogy innen fokozatosan, feszültség nélkül tudjon az üvöltés felé haladni. A videót kísérő magyarázatból kiderül, hogy hasonló tréningben együttesen vettek részt magas beosztású orvosok és önkéntes pszichológus hallgatók, ami részben az egyének intézményes szerepének az átértékelését is szükségessé tették.

Gyakorlati, empirikus kutatás

A következőkben a Wolfsohn-hagyományra épülő hangszínházi csoportfoglalkozások vezetőjeként (amely tevékenységemet 2018 óta folytatom) végzett empirikus kutatásaim néhány fontos, gyakorlati elemét szeretném megosztani. Az általam tartott alkalmak egyaránt érintenek képzett színészeket, alkotókat és az előadó-művészet területén képzetlen résztvevőket. A workshopokkal kapcsolatban most különösen a csoportszerveződés dinamikájára, a játékoságra, az „ismeretlen” hangokra és a mások előtti énekléshez tapadt szégyenérzet feloldására szeretnék kitérni.

A tréning során a célzott hangadást mindig megelőzi egy hosszabb bemelegítés. Ezalatt minden résztvevő megfigyelheti a saját, aktuális testi-lelki állapotát, amely a későbbi improvizációk egyfajta kiindulópontjává válik. Továbbá a bemelegítés során összekötjük a test átmozgatásának és ellazításának különböző aktusait a sóhajszerű és szintén a feszültségoldást segítő, ám még artikulálatlan hangokkal. Különös figyelmet fordítunk a csípő, a gerinc, a bordák és a mellkas területeire, és igyekszünk a teljes testet, mint rezonátort aktivizálni a hangadáshoz. Nagy hangsúlyt fektetünk a légzőgyakorlatokra is, ami által előkészítjük és megnyitjuk a hangcsatornát, megtapasztaljuk a ki- és beáramlás eltérő dinamikáit. A körülvevő tér megfigyelésével, annak bejárásával, valamint a hang projekciójára és visszaverődésére fordított fókusz által folytonos kapcsolatot teremtünk a környezettel, illetve más élő és élettelen testekkel. Az érzékelő figyelem ezáltal egyszerre irányul kifelé és befelé.

A bemelegítést követően játékos hanggyakorlatokkal lépünk tovább a felszabadult hangadás felé. Itt segítségünkre van a képzelet játéka, amelyen keresztül különböző archetipikus vagy akár sztereotipikus karaktereket szólaltatunk meg nonverbálisan. Gyakran előfordul, hogy ezek a gyakorlatok nevetésbe torkollanak, ami ebben a tréningben teljes mértékben elfogadott, sőt, jótékony hatású, hiszen a jó hangulat mellett hangadással és a rekeszizom aktív működésével jár. A mások előtti éneklést gyakran erős szégyenérzet kíséri, ami gátolhatja a munkafolyamatot, és a hangszínek változatos kibontását. Részben ennek a szinte alaphelyzetnek a feloldását szolgálja, hogy igyekszünk kizárni a

„hibalehetőségeket” (ilyen lehet például egy hamis, elcsukló vagy artikulálatlan hang, amelyek más, hagyományos zenei kontextusban általában kerülendők) olyan módon, hogy érdeklődéssel és kíváncsisággal fordulunk bármiféle hang felé, amelyet egy ember képes kiadni magából. Tehát elsődlegesen nem a szép hangokat keressük, hanem akár a zajszerű, még ismeretlen hangzásokat.

A tapasztalat azt mutatja, hogy amikor a test aktív állapotában egy illető valamilyen számára szokatlan hang minőséget szólaltat meg, az többnyire intenzív érzelmi hatást (például örömet, izgatottságot vagy ijedtséget) vált ki. A cél semmiképpen sem az, hogy erőltessük ezeket, vagy direkt módon megcélizzunk bármilyen érzelmet, sokkal inkább az, hogy megnyissuk azt a külső-belső teret, ahol különböző állapotok szinte maguktól megjelenhetnek. Lényeges, hogy mindez olyan alkotóterekben történjen, ahol biztonsággal és kellő támogatással mintegy „átadhatjuk magunkat” a hangoknak. Az efféle védett tér és támogató, empatikus közeg – legalábbis kezdetben – előfeltétele a munkának. A későbbiekben, miután ez a kezdeti, intenzív felfedező munka megtörtént, egy következő lépés valamilyen művészi forma létrehozása.

A kutatás további szempontjai

A jelen kutatás tehát azt a határvonalat kívánja körül járni, ahol a művészet és a terápia, az önismeret vagy az öngyógyítás összefonódnak. Ez a kapocs együtt jár egyfajta művészi igényességgel, amint azt a fentiekben kifejtettem. A hang kreatív, alkotói kiaknázása iránti elköteleződés éppen az a tényező, amely a kívánt élettani hatást kiváltja.

Másrészt a kutatás a későbbiekben hidat kíván képezni a vokális hang elméleti megközelítései (az irodalomelmélet, a pszichoanalízis, a színház- és filmelmélet felől), illetve a kísérleti hangképzés gyakorlati kutatása és az eziránt elhivatott művészeti műhelyek között. Hasznosulását részben a kreatív hang sokszor háttérbe szorított lehetőségeire összpontosító figyelemfelkeltésben látom, valamint az elmélet és a gyakorlat összevetéséből származó reflexiók adta újabb nézőpontok kirajzolódásában.

Összegzésként a hang és az egészség kapcsolatáról Barbara McAfee (színésznő, kommunikációs coach és hangképző tanár) gondolatait idézem a *Full Voice: The Art and Practice of Vocal Presence* című könyvből, amely a hangképzés gyakorlati és a mindennapi életet, a másokhoz fűződő kapcsolatainkat nagyban befolyásoló tényezőit taglalja:

Az a feltételezésem, hogy ha megvan a képességed arra, hogy kiadj bizonyos hangokat, akkor azokat ki is kell adnod. [...] A testünk akkor a legegészségesebb, hogyha a teljes mozgástartományát kiaknázzuk. Ugyanez vonatkozik a hangunkra is.¹⁴

Felhasznált irodalom:

1. BRAGGINS, Sheila: *The Mystery behind the Voice – A Biography of Alfred Wolfsohn*, Matador, Leicester, 2012.
2. CZERTOK, Horacio: *Színház száműzetésben – A Teatro Nucleo Színház pedagógiai munkája*, Kijárat, Budapest, 2009. [PINTÉR Géza]
3. HART, Roy: „The Objective Voice”, *Roy-hart.com*, <http://www.roy-hart.com/objective.voice.htm> [2021.10.28.]
4. PINTÉR-NÉMETH Nikolett: Interjú Horacio Czertokkal és Cora Herrendorffal (kézirat), Pontelagoscuro, 2021.

¹⁴ Barbara MCAFEE, *Full Voice – The Art and Practice of the Vocal Presence*, Berrett-Koehler, San Francisco, 2011, 28.

5. KÉKESI KUN Árpád: *Thália árnyék(á)ban – Posztmodern – Dráma/Színház – Elmélet*, Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2000, 11–31.
6. MAGILTON, Ian: *Roy Hart Theatre at Malérargues*, Mondial Livre, Nimes, 2016.
7. MCAFEE, Barbara: *Full Voice – The Art and Practice of the Vocal Presence*, Berrett-Koehler, San Francisco, 2011.
8. NEWHAM, Paul: „Jung and Alfred Wolfsohn – Analytical psychology and the singing voice”, *Journal of Analytical Psychology*, 37(1992), 323–336.
9. PIKES, Noah: *Dark Voices – The Genesis of Roy Hart Theatre*, Whole Voice, Zurich, 2019.

Sarlós Erzsébet: A szenzomotoros érettség és az auditív, vizuális részképességek közötti összefüggés az 5-8 éves gyerekek esetében - ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Egri Tímea

Absztrakt

Jelen tanulmány célja a szenzomotoros érettség, valamint az auditív és vizuális részképességek közötti összefüggés bemutatása az 5-8 éves gyermekek körében.

A kutatási kérdés annak kapcsán fogalmazódott meg bennem, hogy a megvizsgálva a 2001/2002 és a 2016/2017 évi tanév között eltelt időszakot az látjuk, hogy a közoktatásban részt vett tanulók száma több, mint 200.000-rel csökkent, viszont a fejlesztésre szoruló, beilleszkedési, tanulási és magatartászavarral küzdő, valamint a sajátos nevelési igényű gyermekek száma közel 60.000 fővel nőtt.

A közel 800 gyermek (kísérleti és kontrollcsoport) vizsgálata során bebizonyosodott, hogy

a mozgásos foglalkozásokba beépített, szakszerűen összeállított szenzomotoros tréning, fejlesztő hatása már 6-8 hónap elteltével szignifikáns javulást eredményez az 5-8 éves gyermekeknél a szenzomotoros fejlettség terén.

További vizsgálatok azt mutatták, hogy a szenzomotoros érettség, valamint az auditív és vizuális részképességek fejlettsége között pozitív szignifikáns összefüggés van, illetve a fejlesztésben résztvevő gyerekek vizuális és auditív képességei gyorsabban fejlődnek, mint a fejlesztésben nem részesülő társaik esetében.

A fejlesztő tréning támogatta a kutatásban résztvevő óvodások és kisiskolások idegrendszeri érését, ezzel feltételezhetően elejét vette súlyosabb tanulási nehézségek, magatartás problémák kialakulásának (Ziviani, Poulsen, és O'Brien, 2010).

Ezért hosszabb távon és szisztematikusan alkalmazva alkalmas lehet a tanulási nehézségek, magatartási és beilleszkedési zavarok prevenciójára, melyre igencsak nagy szükség lenne.

Kulcsszavak: szenzomotoros fejlesztés, auditív részképességek, vizuális részképességek, iskolakezdés.

1. Bevezetés

A kutatás aktualitását nehezen lehet megkérdőjelezni. Jelenleg (2021) Magyarországon nincs minden gyermekre egységesen vonatkozó iskolaérettségi vizsgálat. Ezzel szemben minden gyermeknek meg kell kezdeni az általános iskolai tanulmányait, ha az adott év augusztus 31-ig betölti a hatodik életévét.¹ Korábban a szülők és az óvoda közösen dönthettek erről arról, hogy az a gyermek, aki nem iskolaérett, megkezdje-e 6 évesen az iskolai tanulmányait vagy sem. Jelenleg az Oktatási Hivatal jogosult ezt elbírálni csatolt dokumentumok és esetenként a pedagógiai szakszolgálatok véleménye alapján, hatósági eljárás keretében.

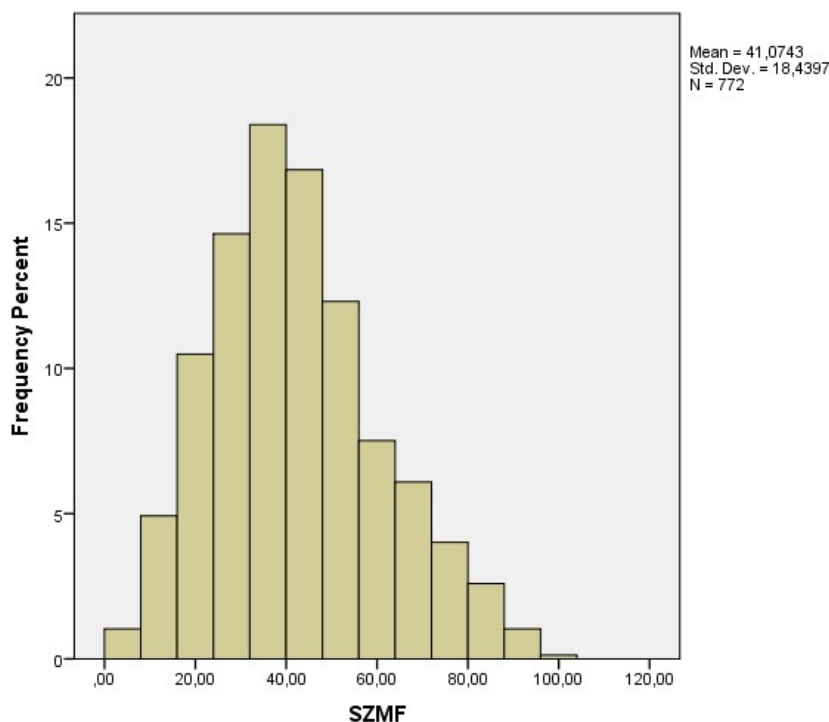
Az Oktatási Hivatal közleményében a következő áll: „2020.01.01-től megszűnt az a lehetőség, hogy a szülő, az óvoda un. iskolaérettségi vizsgálatot kezdeményezzen a területi szakértői bizottságnál, vagyis kérje az iskolába lépéshez szükséges fejlettség megállapítását. Új szabály azonban, hogy ha a szakértői

¹ 2011. évi CXCV. törvény 45. § (2)

bizottság öt és hatéves kor közötti gyermekről szeptember 1. és január 15. napja közötti vizsgálata alapján sajátos nevelési igényt vagy beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséget állapít meg, a szakértői véleménynek javaslatot kell tartalmaznia arra vonatkozóan is, hogy a gyermek a következő tanévtől kezdje meg a tankötelezettség teljesítését, vagy további egy évig óvodai nevelésben maradjon. Ha a pedagógiai szakszolgálat szakértői bizottsága a szülői kérelem benyújtására nyitva álló határidő (január 15.) előtt a gyermek további egy nevelési évig óvodai nevelésben történő részvételét javasolja, a szülői kérelem benyújtására nincs szükség. Ez esetben az óvoda jegyzi be a KIR személyi nyilvántartásba, hogy a gyermek nem teljesít tankötelezettséget.” (Oktatási Hivatal, 2020).

Tehát, 6 éves korban sem a szülő, sem az óvoda nem kezdeményezhet iskolaérettségi vizsgálatot. Ezért is lenne nagyon fontos szerepe az óvodának abban, hogy a lehető legjobban felkészítsék a gyerekeket az iskolakezdesre. Ebben a felkészítésben ajánlatos lenne figyelembe venni a gyermekek szenzomotoros érettségi szintjét.

A doktori kutatásom során vizsgált 772 fő, 5-8 éves gyermek helyzetének szemléltetésére készült a szenzomotoros fejlettség változójára vonatkozó 1. ábra, amely a fejlettség adatainak (bemeneti mérés) relatív gyakorisági ábrája.

1. ábra: A teljes minta bemeneti mérésnél adódott szenzomotoros fejlettségeinek (SZMF) relatív gyakoriságai

Az 1. ábrán jól látható, hogy a szenzomotoros fejlettség változójának eloszlása a mintában némileg ferde normális eloszlás. A ferdeség nem jelentős, erre utal, hogy az átlag és a medián értéke (41,1% illetve 40,0%) igen közel vannak egymáshoz, valamint az első és a harmadik kvartilis a mediántól ugyanakkora „távolságra” vannak (1. kvartilis 28,0%, medián 40,0%, harmadik kvartilis 52,0%). Jó becslésnek tarthatjuk tehát, hogy a 4-8 éves magyar gyerekek esetében a szenzomotoros rendszer funkcióinak átlagosan csak a 40%-a tekinthető teljes mértékben fejlettnek. Kiszámíthatjuk külön az igen nagy arányban már iskolában tanuló 7 és 8 évesekre is ezt az arányszámot, az eredmény: 48%, ami azt jelenti, hogy a kisiskolásoknak több, mint a fele még küszködik ilyen problémákkal.

2. A mintavétel és a minta

A vizsgálati minta óvodai és iskolai csoportok kiválasztásával állt össze. Első lépcsőben az Oktatási Hivatal adatbázisában szereplő intézmények közül kiválasztottam minden tizediket (véletlenszerű választás), és elektronikus levél formájában kértem fel őket a kutatásban való részvételre. A második lépcsőben regisztráltam a 450 intézmény közül azt a 98-at, amelyek jelezték a részvételi szándékukat. Minden hasonló kutatásban a részvételi szándék az egyik „buktatója” a reprezentatív minta összeállításának. Ezért a 98 együttműködésre hajlandó intézmény közül 36-ot választottam ki szintén alkalmazva a véletlenszerű választást, ha erre lehetőség és szükség volt, úgy, hogy országosan, területi megoszlás szempontjából, valamint az intézmények fenntartói szerint (Budapest, megyeszékhely, város, község, illetve állami, önkormányzati, egyházi, alapítványi) szerint az arányok megfelelően alakuljanak. Nem állíthatom természetesen, hogy így egy minden igényt kielégítő minta jött létre, de a rendelkezésemre álló eszközök korlátaiból adódóan a reprezentativitás biztosításában ennél gondosabban már – úgy vélem – nem tudtam volna eljárni.

Végeredményben a kísérleti csoportokba összesen 704 gyermek tartozott. Ebből 349 fiú, 337 leány. 18 gyermeknek nem jelölték a nemét. A kor szerinti megoszlás a következőképpen alakult: 53 négyéves, 193, ötéves, 213 hatéves, 97 hétéves és 84 nyolcéves gyermek. A kísérleti csoport átlagéletkora: 6,00 év volt.

Az intézmények elhelyezkedése a települések jellegét tekintve: község: 21%, város: 34%, megyeszékhely: 28%, főváros: 16%.

Fenntartó szempontjából állami és önkormányzati: 72%, egyházi: 25%, alapítványi: 3% intézményekbe járó gyermekek vettek részt a kutatásban. A hatásvizsgálatot csak azoknál a gyermekeknél végeztem el, akik esetében a bemeneti és kimeneti mérésnél is rendelkezésemre állt minden adat.

A kontrollcsoportok kiválasztása önkéntes alapon történt. Sajnos a kontrollcsoport feladatra való jelentkezés az intézményekben a pedagógusok, a szülők és a gyerekek számára nyilván egyáltalán nem volt vonzó, míg a fejlesztésben való részvétel egyértelműen az volt. Minden óvoda vagy iskola, amely bekapcsolódott a kutatásba, nyilván mindenekelőtt a fejlesztést szerette volna megvalósulni látni, és nem pusztán „ellenőrző adatokkal szolgálni” a kutatás során a más helyeken folytatott fejlesztéshez.

Az is szinte csodaszámba megy, hogy még így is sikerült úgy felkérni együttműködésre intézményeket, hogy 68 gyermek kerülhetett a kontrollcsoportokba, miközben a bemeneti és kimeneti mérési adatokkal egyaránt rendelkező, kísérleti csoportokba tartozó gyerekek száma 443 volt.

A kontroll csoportot 68 gyermek alkotta melyből 29 volt a fiú és 39 a leány. Egy gyermegről nem érkezett adat a nemét illetően. A kor szerinti megoszlás a következőképpen alakult:

2 négyéves, 19 ötéves, 6 hatéves, 30 hétéves és 9 nyolcéves gyermek. A kontroll csoport átlagéletkora: 6,4 év volt.

Az intézmények elhelyezkedése a települések jellegét tekintve: község: 25%, megyeszékhely: 25% főváros: 50%.

Fenntartó szempontjából állami és önkormányzati: 79%, egyházi intézményekbe járó gyermekek: 21% vettek részt a kutatásban.

A gyermekek BTM-s és SNI-s (beilleszkedési, tanulási és magatartászavar, ill. sajátos nevelési igény) besorolására vonatkozólag nem kértünk adatokat. A kutatásban ők is részt vettek, külön megjelölés nélkül.

3. A mérés

A szakirodalomban megtalálható információk alapján, azokat felhasználva állítottam össze a mérési anyagot fejlesztőpedagógus, gyógypedagógus segítségével.

A mérési anyag egyes elemei a szenzomotoros érettség, a vizuális és auditív részképességek mérésére már korábban egyenként validált tesztelemekek voltak az adott tulajdonság, képesség mérésére vonatkozóan. A tesztek összeállításánál törekedtem arra, hogy lehetőleg a legfontosabb iskolai eredményességhez szükséges képességeket mérjem az auditív és vizuális képességek terén egyaránt. A tréning tartalmát illetően maximálisan figyelembe vettem az utóbbi 5-10 év kutatási eredményeit, illetve a közel 30 éves tanítás, fejlesztő munka során szerzett tapasztalataimat.

A vizsgált részterületek:

Szenzomotoros érettség:

- reflexprofil
- vesztibuláris érettség
- mozgáskoordináció
- többcsatornás figyelem

Auditív részképességek:

- Késleltetett verbális memória
- Reláció szókincs, a téri tájékozódás nyelvben való leképződése
- Auditív szeriális memória
- Auditív szeriális észlelés
- A szavak és a nyelv más részeinek helyes használata, értelmezése (grammatika)
- Fogalomalkotás (kategóriák megnevezése)
- Ellentétek

Vizuális részképességek:

- Grafomotoros érettség és testséma fejlettsége
- Alak-háttér diszkrimináció
- Formaészlelés, és reprodukálás szintje
- Téri helyzet érzékelése, irányok, információs jelek differenciálása
- Téri helyzet viszonylagossága
- Vizuomotoros koordináció
- Vizuális emlékezet

4. A módszer

A szakirodalmi ajánlások, illetve közel 20 éves fejlesztőmunkám tapasztalatai alapján összeállítottam egy 120 foglalkozásból álló tréninget, mely beépíthető volt az óvodai és iskolai mozgásfejlesztés, testnevelés mozgásanyagába. Egy-egy foglalkozás 15-20 percet vett igénybe. Az egyes tréningek a következő elemeket tartalmazták:

- természetes mozgásformák,
- testtudatosságot fejlesztő gyakorlatok,
- téri orientációt fejlesztő gyakorlatok,
- primitív reflexeket integráló gyakorlatok,
- ritmusfejlesztő gyakorlatok,
- játékok,
- finommotorikát fejlesztő gyakorlatok,

- vesztibuláris működést stimuláló gyakorlatok,
- szerialitást fejlesztő gyakorlatok,
- kis- és gumilabdás gyakorlatok,
- zenére végezhető gyakorlatok.

A pedagógusokat kontakt és online formában készítettem fel a mérésekre, valamint a foglalkozások megtartására.

A pedagógusok a tréninget heti 3-5 alkalommal, 6-8 hónapon keresztül építették be a mozgásos feladatokba.

5. Hipotézisek:

I. *Főhipotézis:* Pozitív szignifikáns különbség van a 6-8 hónapon át fejlesztésben részesülő, 5-8 éves gyerekek **szenzomotoros fejlettsége** mérésének kimeneti és bemeneti adatai között.

II. *Főhipotézis:* Az 5-8 évesek körében a 6-8 hónapos szenzomotoros fejlesztés ideje alatt a fejlesztésben részesülő gyerekek **szenzomotoros fejlődése** nagyobb mértékű, mint a fejlesztésben nem részesülő gyerekéké.

III. *Főhipotézis:* Az 5-8 éves gyermekek **szenzomotoros fejlettségének mértéke** és **vizuális képességfejlettségük** között szignifikáns pozitív összefüggés van.

IV. *Főhipotézis:* Az 5-8 éves gyermekek **szenzomotoros fejlettségének mértéke** és **auditív képességfejlettségük** között szignifikáns pozitív összefüggés van.

V. *hipotézis:* A szenzomotoros fejlesztésben résztvevő 5-8 éves gyerekek **vizuális képességfejlettsége** szignifikánsan magasabb szintű a fejlesztésben nem részesülő gyerekékéhez képest.

VI. *hipotézis:* A szenzomotoros fejlesztésben résztvevő 5-8 éves gyerekek **auditív képességfejlettsége** szignifikánsan magasabb szintű a fejlesztésben nem részesülő gyerekékéhez képest.

6. Eredmények:

Empirikus kutatásom legfontosabb kérdése, hogy vajon a kidolgozott gyakorlatok következetes és szakszerű végzése okoz-e tényleges, a fejlesztés nélkül is bekövetkező fejlődésnél is jelentősebb növekedést a kísérleti csoportokban lévő gyerekek esetében. Először azt vizsgáltam meg, hogy egyáltalán történt-e növekedés. Ehhez az alapadatok (a szenzomotoros fejlettség összetevői, illetve maga a szenzomotoros fejlettség mutatónak százalékosan kifejezett értékei a bemeneti és a kimeneti értékeléskor), az összehasonlítást szolgáló Wilcoxon próba eredményei, valamint a hatásnagyságok a 2. táblázatban láthatók.

Változó	Bemeneti mérés átlag (%)	Kimeneti mérés átlag (%)	A Wilcoxon próba szignifikanciaszintje	Hatásnagyság
Reflexprofil	53,4	75,9	$p < 0,001$	0,714
Vesztibuláris fejlettség	40,1	56,7	$p < 0,001$	0,664
Mozgáskoordináció fejlettsége	37,9	59,4	$p < 0,001$	0,784
Többcsatornás figyelem fejlettsége	40,2	63,9	$p < 0,001$	0,469
Szenzomotoros fejlettség	43,3	62,7	$p < 0,001$	0,836

2. ábra: A kísérleti csoportokba tartozó gyerekek (létszám: 443) szenzomotoros fejlettségét és annak összetevőit kifejező százalékos értékek átlaga a bemeneti és a fejlesztés utáni kimeneti mérésekben, a változás Wilcoxon próbával meghatározott szignifikanciaszintje és a hatásnagyság

A 2. ábra adataiból látható, hogy a fejlesztés utáni, a szenzomotoros fejlettség összetevőivel és magával a szenzomotoros fejlettség mutatójával kapcsolatos mérések eredményei lényegesen magasabbak, mint a bemeneti értékek. Mindegyik összehasonlítás $p < 0,001$ szintű szignifikáns eltérést mutat. A hatásnagyságok a Wilcoxon próba esetén 0,7-től kifejezetten nagyoknak tekinthetők, ez három változó, és ami fontos, az aggregált szenzomotoros fejlettség változó esetén is bekövetkezett, de a két 0,7-nél kisebb hatásnagyság is közel van ehhez a határértékhez. Az empirikus kutatásnak ez az egyik legfontosabb eredménye. Már ezek az adatok azt mutatják, hogy a fejlesztés sikeres volt, lényeges a növekedés a szenzomotoros fejlettséget illetően.

Ahhoz, hogy az eredményt nagyon megbízhatónak tarthassuk, ki kellett zárnom, hogy a fejlődést pusztán a spontán érés okozhatta. A következő pontban ennek érdekében összehasonlítottam a kísérleti és a kontrollcsoportokban lévő gyerekek eredményeit. Elvégeztem ugyanazt a számítást a kontrollcsoportok gyermekeire is, amellyel kimutattam a kísérleti csoportokban lévő gyerekek fejlődésének jelentős mértékét (Nahalka, 2000). Az eredményt a 3. ábra mutatja.

Változó	Bemeneti mérés átlag (%)	Kimeneti mérés átlag (%)	A Wilcoxon próba szignifikanciaszintje	Hatásnagyság
Reflexprofil	48,3	49,4	n.sz.	0,01
Vesztibuláris fejlettség	40,4	43,4	n.sz.	0,06
Mozgáskoordináció fejlettsége	40,1	43,7	n.sz.	0,08
Többcsatornás figyelem fejlettsége	37,4	40,9	n.sz.	0,04
Szenzomotoros fejlettség	42,0	45,1	n.sz.	0,06

3. ábra: A kontrollcsoportokba tartozó gyerekek (létszám: 63) szenzomotoros fejlettségét és annak összetevőit kifejező százalékos értékek átlaga a bemeneti és a fejlesztés utáni kimeneti mérésekben, a változás Wilcoxon próbával meghatározott szignifikanciaszintje és a hatásnagyság

A kontrollcsoportok gyermekei esetében a két mérés között eltelt 6-8 hónap alatt nem változott a szenzomotoros fejlettség. A különbségek egyike sem szignifikáns, és a hatásnagyságok nem érik el a már elemzésre érdemes 0,1-es értéket. Ez az eredmény azt mutatja, hogy fejlesztés nélkül a gyerekek kb. fél éves spontán érése következtében nem következik be akárcsak kicsit is számba vehető változás. Ehhez képest a kísérleti csoportokban a változások erős szignifikanciája, és különösen a hatásnagyságok ittenieknél lényegesen magasabb értéke elég meggyőző. Megjegyzendő azonban, hogy mivel a nagyobb mintán, a leíró statisztikai vizsgálat során azt találtuk, hogy egyik évről a másikra mégiscsak történik érés fejlesztési beavatkozás nélkül is, így azt kell feltételeznünk, hogy a kontrollcsoportba tartozó gyerekek is fejlődtek a félév alatt, csak ennek mértéke nem érte el azt a szintet, hogy statisztikai értelemben szignifikáns legyen, és a hatásnagyságok is nagyon kicsik. Van tehát nagy valószínűséggel fejlődés (erre utal az is, hogy minden összetevő esetén a változás pozitív), és 4-5 év alatt kellően nagy lehet ahhoz, hogy már statisztikailag is „értékelhető” mértékű legyen.

Az alábbiakban bemutatom, hogy külön a bemeneti és külön a kimeneti mérés esetén a két csoport összehasonlítása milyen eredményeket szolgáltat, ha két független minta Mann-Whitney próbával történő összehasonlítását végezzük el, illetve, ha kiszámítjuk a megfelelő hatásnagyságokat.

Változó	Bemeneti mérés		Kimeneti mérés	
	Szignifikanciaszint	Hatásnagyság	Szignifikanciaszint	Hatásnagyság
Reflexprofil	n.sz.	0,109	$p < 0,001$	0,572
Vesztibuláris fejlettség	n.sz.	0,052	$p < 0,001$	0,306
Mozgáskoordináció fejlettsége	n.sz.	0,036	$p < 0,001$	0,321

Többcsatornás figyelem fejlettsége	n.sz.	0,005	$p < 0,001$	0,289
Szenzomotoros fejlettség	n.sz.	0,012	$p < 0,001$	0,483

4. ábra: A kísérleti és a kontrollcsoportokba tartozó gyerekek szenzomotoros fejlettségei és az összetevők mértékeinek összehasonlítása a bemeneti és a kimeneti mérés esetén, Mann-Whitney próbával, valamint a hatásnagyságok értékei (a kísérleti csoportokba tartozó gyerekek létszáma 443, a kontrollcsoportok összlétszáma 63)

A 4. ábrán szereplő adatok egyértelműen alátámasztják, hogy a bemeneti mérésnél a kísérleti és a kontrollcsoportokba tartozó gyerekek között a szenzomotoros fejlettségüket tekintve nem voltak különbségek semelyik összetevőt tekintve, és az aggregált szenzomotoros fejlettség mutatót tekintve sem. Csak a reflexprofil esetén kerül a hatásnagyság 0,1 fölé, de csak nagyon kevéssel. A fejlesztési folyamat befejezése utáni mérések már egyértelműen a kísérleti csoportokba tartozó gyerekek „fölszárnyát” mutatják, szenzomotoros fejlettségük szintje jelentős mértékben nagyobb, mint a kontrollcsoportokhoz tartozó gyerekéké. A hatásnagyságok minden esetben nagyobbak, mint 0,2, ami legalább közepes hatást jelent, de a reflexprofil esetében a hatásnagyság meghaladja a 0,5-et is, és az aggregált szenzomotoros fejlettség mutató esetén is közel van 0,5-hez.

Ezzel a jelenlegi kutatásban gyűjthető adatokat a fejlesztés pozitív hatásának alátámasztására használtam fel, kiküszöbölve a spontán érés alapján megfogalmazható kritika lehetőségét. A továbbiakban azt kell alátámasztani, hogy a szenzomotoros fejlődés valóban fontos szerepet játszik a vizuális és az auditív képességek fejlődésében, és így, ezeken keresztül a tanulással, beilleszkedéssel, magatartással kapcsolatos iskolai problémák kialakulásában.

A szenzomotoros fejlettség, valamint a vizuális és auditív képességek fejlettségének összefüggését a Spearman-féle korrelációs együttható számításával és az eredmények kiértékelésével vizsgáltam. Azt az elméleti álláspontot igyekeztem alátámasztani vagy megkérdőjelezni, hogy minél fejlettebb egy kisgyermek szenzomotoros rendszere, annál fejlettebbek a vizuális és auditív képességei.

Szenzomotoros fejlettség és összetevői	Vizuális képességek			Auditív képességek		
	Spearman-féle korrelációs együttható	Szignifikanciaszint	Hatásnagyság	Spearman-féle korrelációs együttható	Szignifikanciaszint	Hatásnagyság
Reflexprofil fejlettsége	0,314	$p < 0,001$	0,099	0,369	$p < 0,001$	0,136
Vesztibuláris fejlettség	0,509	$p < 0,001$	0,259	0,518	$p < 0,001$	0,268
Mozgáskoordinációs fejlettség	0,484	$p < 0,001$	0,234	0,525	$p < 0,001$	0,276
Többcsatornás figyelem fejlettsége	0,361	$p < 0,001$	0,130	0,495	$p < 0,001$	0,245
Szenzomotoros fejlettség	0,542	$p < 0,001$	0,294	0,605	$p < 0,001$	0,366

5. ábra: A kísérleti és a kontrollcsoportokba tartozó gyerekek egyesített mintája esetén a kimeneti mérés szenzomotoros fejlettséget jelző változói, valamint a vizuális és auditív képességek változói közötti Spearman-féle korrelációs együtthatók, szignifikanciaszintjük és a hatásnagyságok (a vizuális képesség esetén a mintanagyság 422 fő, az auditív képességek esetén 391)

Az 5. ábra viszonylag erős és kifejezetten erős összefüggéseket mutat a változók között. Feltűnő, hogy az auditív képességfejlettség korrelációs együtthatói a szenzomotoros fejlettség összetevőivel határozottan nagyobbak, mint a vizuális képességek esetében. Ezt mutatják a hatásnagyságok is, amelyek egyébként is magas értékek, különösen az auditív képességek fejlettségét jelző mutatóval való összefüggés esetén (néhány kisebb értékkel: reflexprofil és többcsatornás figyelem). Az aggregált szenzomotoros fejlettség változóval kialakult összefüggés kifejezetten erős jellege azt támasztja alá,

amit az elméleti alapok is előre jeleznek: minél fejlettebb egy gyermek szenzomotoros rendszere, annál fejlettebbek a vizuális és auditív képességei, és ebből következően (számos kutatás eredményeire alapozva) annál kevésbé érintett az iskolában magatartási, beilleszkedési, tanulási problémák által.

A szenzomotoros fejlettség, valamint a vizuális és auditív képességek fejlettsége közötti összefüggés létezésének további megerősítését jelentheti, ha sikerül alátámasztani azt az állítást, hogy a szenzomotoros fejlesztésben részesülő és nem részesülő gyerekek vizuális és auditív képességeinek fejlettségei a fejlesztési folyamat befejezése után határozottan különbözni fognak, mégpedig a fejlesztésben résztvevő gyerekek „javára”.

Változó	Kísérleti csoportokba tartozó gyerekek átlagpontszáma	Kontrollcsoportokba tartozó gyerekek átlagpontszáma	Mann-Whitney próba szignifikanciaszintje	Hatásnagyság
Testséma	3,45	2,86	$p < 0,001$	0,228
Alak-háttér megkülönböztetés	4,17	4,06	n.sz.	0,096
Formaészlelés	2,23	2,19	n.sz.	0,064
Írányok differenciálása	5,11	4,62	n.sz.	0,128
Téri helyzet viszony	2,63	2,70	n.sz.	0,040
Vizuomotoros koordináció	2,69	2,76	n.sz.	0,058
Vizuális emlékezet	4,45	4,46	n.sz.	0,006
Vizuális képességek	24,87	23,65	$p < 0,05$	0,188
Késleltetett verbális memória	4,74	2,92	$p < 0,001$	0,418
Relációs szókincs - téri tájékozódás	4,43	4,10	n.sz.	0,122
Szeriális memória	1,33	0,71	$p < 0,01$	0,243
Auditív szeriális észlelés	1,45	0,97	$p < 0,01$	0,267
Grammatika	5,29	5,05	$p < 0,01$	0,197
Fogalomalkotás	3,92	3,74	n.sz.	0,051
Ellentétek	4,40	4,23	n.sz.	0,098
Auditív képességek	25,83	21,71	$p < 0,001$	0,360

6. ábra: A kísérleti és a kontrollcsoportokba tartozó gyerekek vizuális, valamint auditív képességei fejlettségének összehasonlítása Mann-Whitney próba alkalmazásával, szignifikanciaszintek és hatásnagyságok

A 6. ábrán látható, hogy a 16 lehetséges esetből csak kevesebb, mint a fele, 7 mutat szignifikáns eltérést a kísérleti és a kontrollcsoportok gyermekei között. A hatásnagyságok is azt jelzik, hogy a nem szignifikáns esetekben általában az érték 0,1 alatti, vagyis gyakorlatilag nincs hatás. Igaz, a két aggregált változóban, tehát a vizuális és az auditív képesség fejlettségét tekintve már egyértelműen szignifikáns a különbség a kísérleti csoportban lévő gyerekek „javára”, és a hatásnagyságok is meggyőzően eléri a közepes szintet. Az aggregált változók azért mutatják markánsabban a különbségeket, mert összeadással keletkeztek, és az egyes „elemi” változókban mutatkozó kis különbségek, amelyek még nem szignifikánsak, összeadódnak, és az aggregált változók értékeit már jelentős mértékben szignifikánsan eltérőnek mutatják, és a hatásnagyságok is meggyőző értékekkel mutatják az eltérést.

A részleteket tekintve tehát nem igazán meggyőzők a mérési eredmények. Ennek lehet az is az oka (azonban ez is csak spekuláció, bár a feltételezés racionális), hogy a szenzomotoros fejlesztés eredményei nem azonnal növelik meg a vizuális és auditív képességek fejlettségét, miközben a kutatás keretében a mérés azonnal a fejlesztést követően megtörtént. Ez is egy olyan eredménye a jelen kutatásnak, amely további, elméleti és empirikus kutatások szükségességét veti fel.

A most felvetett, a részleteket érintő probléma ellenére a két aggregált változó tekintetében a különbség létezése a kísérleti és a kontrollcsoportok gyermekei között viszonylag biztonságosan igazolható volt. Kimondhatjuk, hogy a szenzomotoros fejlesztés hozzájárulhat (következetes és szakszerű kivitelezés esetén) az iskolai beilleszkedési, tanulási és magatartási problémák enyhítéséhez.

7. Következtetés

Ha megnézzük a bemeneti mérés adatait a teljes mintára vonatkozóan, akkor láthatjuk, hogy a hat és hét éves kor között a szenzomotoros fejlődés tekintetében a biológiai érés 2,6% pont. A hat-nyolc hónapon át végzett tréning hatására ez az érték 9,73%-pontra változott. Gyakorlatilag megnégyszereződött. Ez azt jelenti, ha az óvoda utolsó évében, illetve legkésőbb az iskola első évében a gyermekek célzott szenzomotoros fejlesztésen vennének részt egy tanéven keresztül, akkor a szenzomotoros érettségi szintjük jelentősen javulna.

Mivel a szenzomotoros érettség erős korrelációt mutat az auditív és vizuális részképességek szintjével, így jelentős javulás következhetne be az iskolai teljesítmény területén. Az eredmények ismeretében megfontolandó lenne a szenzomotoros fejlesztés intézményszintű bevezetése Magyarországon. Amennyiben ez az utolsó óvodában töltött évben megtörténne, úgy számos tanulási nehézségnek és magatartásproblémának elejét lehetne venni.

Bár léteznek fejlesztő terápiák hazánkban, ám ezek a tömegek számára alig hozzáférhetőek, illetve legtöbbjük igen költséges. Sok esetben a szülő vagy a pedagógus a legjobb szándéka ellenére sem ismeri fel a felmerülő nehézségek (tanulási, magatartás és beilleszkedési zavar) okát, csak magával a problémával szembesül; rossz a gyermek ceruzafogása, képtelen a figyelem megtartására, gyenge a helysírása és a szövegértése, agresszív, nem tud várni, türelmetlen, hintázik a széken, rágja ceruzát, vagy a körmét, és egyébek (Cheatum és Hammond, 2000).

Mivel egy megfelelően összeállított szenzomotoros programnak egy egészséges gyermek számára nincs kontraindikációja, így ezt bizonyos útmutatás, segítségadás mellett akár a pedagógusok maguk is összeállíthatnák, és vezethetnék a foglalkozásokat.

A szenzomotoros fejlődéssel kapcsolatos alapismereteket, a reflexintegráció alapjait, az árulkodó tüneteket, a foglalkozások összeállításának szempontjait a pedagógusképzésbe lehetne építeni, ezzel a pedagógusok képessé válnának a szenzomotoros fejlesztés összeállítására, megtartására. Így beemelhetnék a fejlesztő elemeket a mindennapi gyakorlatba, lehetővé téve minden gyermek számára a szenzomotoros fejlesztésen való részvételt.

A kutatás tapasztalatai alapján el merem mondani, hogy nem túl nagy befektetéssel el lehetne érni egy olyan jobb helyzetet, ahol kevesebb a tanulási kudarc, a magatartásprobléma, a beilleszkedési zavar. Az új helyzetben javulna a gyermekek esélyegyenlősége is. A szenzomotoros tekintetben érettebb gyermekek az zenetanulás és a sport terén is sikeresebbek lennének, hiszen e két terület is szenzomotoros alapokra, az idegrendszer megfelelő szintű érettségére épül.

Az intézményi keretek között történő szenzomotoros fejlesztés nyertesei elsősorban a gyermekek lennének, azt követően a pedagógusok, a szülők és hosszabb távon az ország.

Felhasznált irodalom

1. Cheatum, B.A. és Hammond, A.A. (2000). *Physical Activities for Improving Children's Learning and Behavior*. Human Kinetics, Champaign, IL.
2. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv>
3. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0008.html
4. Kiss, L. (2017). *A beilleszkedési, tanulási, magtartási nehézséggel küzdő gyermekek, tanulók ellátásának jelenlegi szabályai, az értékelés és minősítés alóli felmentés és szöveges értékelés kifutó rendszerben történő kivezetésével kapcsolatos tudnivalók* Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest. Retrieved from https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/pok/Budapest/opn2017/17_BTMN_forum_nov_17.pdf
5. Nahalka, I. (2000). Pedagógiai vizsgálatok leíró és matematikai statisztikai módszerei. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
6. Ziviani, J., Poulsen, A., és O'Brien, A. (2010). Effect of a sensory integrative/neurodevelopmental programme on Motor and academic performance of children with learning disabilities. *Australian Occupational Therapy Journal*, 29(1), 27–33. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1630.1982.tb01365.x>